

Berényi Márk

AZ ÁTMENET ÉVTIZEDE OLASZORSZÁGBAN

Berlinguertől Berlusconiig

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

AZ ÁTMENET ÉVTIZEDE OLASZORSZÁGBAN

Berényi Márk

AZ ÁTMENET ÉVTIZEDE OLASZORSZÁGBAN

Berlinguertől Berlusconiig

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ
BUDAPEST, 2026

Szakmai lektor
Andreides Gábor

Kiadja a Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor
Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu · ludovika.hu

Felelős szerkesztő: Karácsony Fanni
Olvasószerkesztő: Kutas Éva
Tördelőszerkesztő: Tihanyi József
Korrektor: Csinta Áron

DOI: https://doi.org/10.36250/01290_00
ISBN 978-963-653-278-9 (nyomtatott)
ISBN 978-963-653-279-6 (PDF)
ISBN 978-963-653-280-2 (ePub)

© Berényi Márk, 2026

A mű elektronikus változata
a CC BY-NC-ND 4.0 nemzetközi licenc
feltételeinek megfelelően felhasználható.
https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/

TARTALOM

Köszönetnyilvánítás 7
Rövidítések jegyzéke 9
Előszó 11

I. Történelmi premisszák

A kereszténydemokrácia olasz útja és annak fejlődése 19
Az olasz baloldal létrejötte és evolúciója 37
Az olasz baloldali pártok egymáshoz való viszonyulása 61

II. A változás évei

A PCI–PDS–DS közötti átmenet szociológiai és politológiai aspektusai 85
A Tiszta Kezek-nyomozás és a Tangentopoli-botrány 107
A Cusani- és az Enimont-per 135
Etnonacionalista, szecesszionista és regionalista törekvések 149

III. A Tangentopoli után

Az első köztársaság hattyúdala és a DC hanyatlása 195
A második köztársaság létrejöttének premisszái 221

Konklúzió 247
Függelék 251
Magyar nyelven eddig nem közölt források gyűjteménye 251
Adatsorok és infografikák 309

Bibliográfia 321

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Kifejezzük köszönetünket Andreides Gábor történésznek, aki elvállalta a jelen kötet szakmai lektorálását, és aki elmélyült ismereteinek birtokában lelkiismeretesen és minuciózusan átolvasta és véleményezte a tartalmat, valamint értékes tanácsokkal segítette a megvalósulást. Különleges köszönet illeti Umberto Valloreja urat, a Milánói Törvényszék Levéltára főigazgatóját, amiért lehetővé tette a hozzáférést a levéltár e könyvben idézett aktáihoz. Ezúton fejezzük ki őszinte hálánkat Máté Judit újságíró felé, aki egy interjú keretében elmondta személyes tapasztalatait a korabeli Olaszországról, és rendelkezésünkre bocsátotta néhai férje, Faragó Jenő, a *Népszabadság* egykori római tudósítója nélkülözhetetlen munkáit. Ugyancsak köszönet illeti a Ludovika Egyetemi Kiadó munkatársait, köztük Karácsony Fanni felelős szerkesztőt, valamint Kovács László vezérőrnagyot, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem tudományos rektorhelyettesét, akik lehetővé tették e kötet kiadását. Hasonlóképpen köszönetet mondunk mindama kollégáknak és pályatársaknak, akik végigkísérték és tanácsaikkal támogatták munkánkat, úgymint Nádasdy Ádám (†), Falvay Dávid, Csorba László, Nagy József.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

ANSA	Agenzia Nazionale Stampa Associata (Olasz Állami Hírügynökség)
GU	*Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana* (az Olasz Köztársaság hivatalos közlönye)
MK KÜM	A Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma
MK	*Magyar Közlöny*
OK AB	Az Olasz Köztársaság Alkotmánybírósága
OK BM	Az Olasz Köztársaság Belügyminisztériuma
OK Korm	Az Olasz Köztársaság Kormánya
Szenátus	Az Olasz Köztársaság Szenátusa
TG3	Radiotelevisione Italiana – Telegiornale 3 (Az Olasz Televízió 3-as csatornájának híradója)

ELŐSZÓ

Ha választásokat említünk, igen gyakran lehet hallani azt a már-már közhelyszerű megállapítást, amely szerint „kormányok jönnek, kormányok mennek", és ez különösen igaz Olaszországra, ahol csak az 1946-ban létrejött köztársaságot vizsgálva, az egymást követő végrehajtó hatalmi testületek száma jócskán meghaladja a hatvanat. Összehasonlításképpen érdemes véletlenszerűen kiragadni néhány jelentős európai vezető kormányzásának időtartamát. Konrad Adenauer kancellári megbízatása idején (1949. szeptember 15. – 1963. október 16.) nyolc olasz miniszterelnök összesen tizennyolc kormánya, Margaret Thatcher miniszterelnöksége idején (1979. május 04. – 1990. november 28.) ismét csak nyolc miniszterelnök összesen tizennégy kormánya, míg François Mitterrand elnöksége idején (1981. május 21. – 1995. május 17.) tizenegy miniszterelnök összesen tizenöt kormánya váltotta egymást (Berényi 2017: 60, 82).

Ha az imént említést tettünk az egyes kormányok rövid mandátumáról, érdemes azon is elgondolkodnunk, hogy a kormányokkal minden bizonnyal pártok is jöttek és mentek. Éppen ezért kis túlzással és némi kevéssé leplezett elfogultsággal azt is mondhatnánk, hogy talán nincsen még egy olyan európai ország, amelynek jelenkori történelme – legalábbis párttörténeti szempontból vizsgálva – Olaszországéhoz hasonlóan izgalmas fordulatokat lenne képes felvonultatni (Berényi 2017: 60).

Jelen monográfia célja, hogy a pártfejlődés szempontjából bemutasson és elemezzen egy fontos évtizedet, amely belpolitikai szempontból más volt, mint a második világháborút követő többi évtized. Ahogyan a könyv címe is utal rá, az olasz politikai átmenet évtizedéről beszélünk. Az egyes elemzők igen gyakran 1992 és 1994 közé helyezik el Olaszország közel ötven évig fennálló pártstruktúrájának az összeomlását és – az előző politikai szervezetek romjain – egy merőben új pártstruktúra kialakulását. Könyvünk szakítani kíván ezzel a szemlélettel, és 1984-től kezdi vizsgálni azokat a tendenciákat, amelyek elvezettek oda, hogy egy rendszer, az úgynevezett „első köztársaság" az 1994-es törvényhozási választások során összeomoljon, és annak hamvaiból főnixmadár módjára megszülessen az úgynevezett „második köztársaság". Amikor a két köztársaság közti átmenetről beszélünk, többnyire azért utalunk az 1992 és 1994 közötti időszakra, mert – kronológiai sorrend szerint haladva – abban

az időszakban alakult át a politikai baloldal, akkor tűnt el végérvényesen a korábban öt évtizeden át hatalmon lévő kereszténydemokrata párt, illetve akkor élte a maga csúcspontját a Tiszta Kezek-nyomozás néven híressé vált jogi folyamat. Összességében a második köztársaság elhozta Olaszország számára is azt az angolszász típusú, jobb- és baloldal közötti politikai váltógazdaság által jellemzett rendszert, amely mindaddig – előbb a Mussolini-korszak, majd az első köztársaság tökéletlen többpártrendszere okán – sokáig ismeretlen volt a dél-európai országban. Általánosságban elmondható, hogy a második világháború lezárását követő évtizedek során Olaszország, bár nem kifejezetten nyugodt, mégis alapvetően kiszámítható és tervezhető időszakot élt át. Az egymást követő – többnyire előrehozott – választások alkalmával évtizedek óta semmi meglepő nem történt. Minden szavazópolgár biztosan tudta, hogy a centrista-jobbközép Keresztény Demokrácia *(Democrazia Cristiana – DC)* és a vele szövetséges kisebb három-négy szatellitpárt fog győzedelmeskedni. Legfeljebb a százalékarányok eltolódása jelenthetett olykor némi minimális izgalmat és meglepetést az egyes választások estéjén (Berényi 2017: 65). Ez a bizonyosság valóban 1992 és 1994 között foszlott szerte, azonban az egypárti dominancia megingásának a jelei – legalábbis álláspontunk szerint – már 1984-ben elkezdődtek, amikor is két fontos belpolitikai esemény történt Itáliában: egyfelől elhunyt Enrico Berlinguer kommunista pártfőtitkár, másfelől az Olasz Kommunista Párt *(Partito Comunista Italiano – PCI)*[1] történelmében először országos jelentőségű választást nyert – igaz, csak egy európai parlamenti választást, és mindössze néhány tizedszázalékkal előzte meg a rivális kereszténydemokratákat. Eltekintve ezúttal a kommunista párt egyes esetekben megkérdőjelezhető demokratikus értékrendjétől, észre kell vennünk, hogy az 1992–1994 környékén beköszöntő politikai változás premisszái 1984-ben már érezhetők voltak: bebizonyosodott, hogy nem a Keresztény Demokrácia az egyetlen választható alternatíva, és a DC leváltható. 1984 másik fontos belpolitikai eseménye – ahogyan már utaltunk rá – egy váratlan gyászhír volt: 1984. június 16-án, kampánykörútjának padovai állomásán szívrohamban elhunyt Enrico Berlinguer kommunista pártfőtitkár. A kommunista párt Berlinguer halálát követően választ elé érkezett, és szembesült önmaga megújulási kényszerével. A kommunista vezető halála és az 1984-es európai parlamenti győzelem után a párt vereséget vereségre halmozott, és bebizonyosodott, hogy a karizmatikus vezető elvesztését követően – egy gyökeres megújulás nélkül – a vesztébe rohan.

[1] A magyar szakirodalomban az Olasz Kommunista Párt leggyakoribb rövidítése az OKP betűszó, azonban könyvünkben számos más olasz párt neve is megjelenik, amelyek ugyanakkor nem rendelkeznek a szakirodalmi kánonba beemelt magyar rövidítéssel (lásd: Keresztény Demokrácia – KD), így a szöveg koherenciájának megőrzése érdekében úgy az Olasz Kommunista Párt, mint a többi párt esetében az olasz rövidítést használjuk (PCI, DC, PSI stb.).

A PCI működésének, ideológiájának, mi több hivatalos elnevezésének reformját a belső körülményeken túl bizonyos külpolitikai események is kikövetelték. A Szovjetunió összeomlása szükségszerűen következményeket vont maga után Európa akkori szocialista blokkjában, azonban nem szabad elfelejteni, hogy Nyugat-Európában Olaszország rendelkezett a legerősebb kommunista párttal, amelynek működése – úgy financiális, mint ideológiai szempontból – nem volt függetleníthető a Szovjetunió Kommunista Pártjának (SZKP) működésétől. A Szovjetunió és az SZKP összeomlása így természetszerűleg vonta magával Olaszország második legnagyobb pártjának az összeomlását is. Önmagában már egy jelentős támogatottságú párt hirtelen összeroppanása is elegendő lett volna egy nagy belpolitikai válság kialakulásához, azonban a PCI – amely Olaszország második legnagyobb támogatottsággal bíró pártja, egyben az ellenzék vezető ereje is volt – támogatottságának megfelelően képviselve volt az állami nagyvállalatok felügyelőbizottságaiban is, továbbá számos parlamenti bizottság elnöki tisztét adta, illetve előbb Pietro Ingrao (1976–1979), majd Leonilde Iotti (1979–1992) személyében a Képviselőház elnöki tisztét, egyben a harmadik legmagasabb közjogi méltóság hivatalát is betöltötte, miközben a Szenátust[2] természetesen a DC elnökölte. Így Olaszország második legnagyobb, ezáltal pedig az ország irányításába is limitált mértékben, mégis beleszólással bíró pártjának az összeroppanása számottevő belpolitikai következményekkel járt. A belpolitikai válságot azonban további tényezők is súlyosbították. Az 1946-os Olasz Köztársaság politikai tömegpártjaira – kortárs olvasatban – úgy is tekinthetünk, mint „protestpártokra". Működésükben ugyanis a céljaikon kívül rendkívül erős szerepet kapott a tagadás is. Úgy a DC, mint a PCI létrehozott egy-egy, a választók felé viszonylag sikeresen tálalható narratívát, amely aztán fokozatosan vált az egyes pártok *raison d'être*-évé. Míg a kommunisták a kereszténydemokraták állítólagos demokráciadeficitjét igyekeztek aláhúzni, a Keresztény Demokrácia alapvetően azt hangsúlyozta, hogy ők képviselik az egyetlen hatékony védőbástyát, amely gátat szabhat a Szovjetunió által pénzügyileg is támogatott kommunisták hatalomra

[2] Az Olasz Köztársaság 1946-ban hatályba lépett alkotmánya értelmében a törvényalkotási mechanizmus kétkamarás rendszerben zajlik. A törvényhozó hatalom megválasztásának módját az Alkotmány II. részének I. címe, 55–61. §-a tartalmazza, amelynek értelmében a jelen könyv által vizsgált időszakban a törvényhozás két házra oszlott: egy 630 főből álló alsó- (Képviselőház – *Camera dei Deputati*) és egy 315 főből álló felsőházra (hivatalosan a Köztársaság Szenátusa, általában rövidítve csak Szenátus – *Senato della Repubblica*). A vizsgált periódusban, egészen 1993-ig, az arányosságra épülő választási rendszer állt fenn (vö. Pankovits 1998: 39–50). Kiemelendő, hogy a 2022. évi törvényhozási választásoktól számítva az Olasz Köztársaság parlamentje az Alkotmány 56. és 57. §-ainak 2020. évi módosítása – és az azt jóváhagyó, szintén 2020. évi népszavazás – okán már 400 fős Képviselőházra és 200 fős Szenátusra tagolódik (Szenátus 2025).

jutásának, és vele együtt egy szovjet típusú államberendezkedés létrejöttének Itáliában. Azonban a PCI összeomlása és vele az ellenségkép megszűnése jelentősen csorbította, mi több ellehetetlenítette a DC azon narratíváját, hogy önmagát egyfajta védőbástyaként határozhassa meg egy esetleges kommunista hatalomátvétel veszélyével szemben (Berényi 2017: 64).

Az általános pártpolitikai összeomlás végül azzal vált teljessé, hogy a Milánói Nyomozó Ügyészség illegális párt- és kampányfinanszírozás miatt nyomozást indított előbb a koalíciós Olasz Szocialista Párt *(Partito Socialista Italiano – PSI),* majd fokozatosan valamennyi kormánypárt, többek között a kereszténydemokraták számos képviselője ellen. Természetesen a nyomozás kiterjedt az ellenzéki pártokra is, azonban esetükben kevesebb kézzelfogható eredménnyel és letartóztatással járt. A milánói korrupcióellenes vizsgálatsorozat Tiszta Kezek- *(Mani Pulite)* nyomozásként vonult be az olasz és a nemzetközi történelembe. A belpolitikai válságot a PCI összeomlása és a centrista-jobbközép kormánypártok iránti általános bizalomvesztés mellett új pártok szükségszerű megjelenése tette teljessé. Ahogyan azt láthatjuk, a tradicionális pártok megsemmisülése Olaszországban egy dominóelv alapján ment végbe, amelynek első mozgatói – álláspontunk szerint – az 1984-es események voltak.

A történelmi és közjogi pontosság kedvéért fontos aláhúzni, hogy bár úgy az olasz média, mint a szakirodalom és a sajtó előszeretettel látja el sorszámmal az egyes köztársaságokat, az Olasz Köztársaság közjogi értelemben mindmáig az 1948. január 1-jén életbe lépett Alkotmány alapjain létrejött első köztársaság idejét éli. Olaszországban 1992 és 1994 között a szó közjogi értelmében semmiféle rendszerváltás nem következett be, illetőleg nem jött létre semmiféle „második köztársaság". Ugyanakkor kétségtelen, hogy ebben az időszakban omlottak össze az 1946 óta létező és a politikai életet kizárólagosan dominálló – még az antifasiszta felszabadítási frontból kialakuló – történelmi pártok, amelyeknek romjain újak keletkeztek. Az 1992 és 1994 között végbement gyökeres belpolitikai változások azt eredményezték, hogy az azt követő időszak mint *második köztársaság* vonult be a köztudatba és úgy a szakirodalom, mint a zsurnalisztika, valamint a köznyelv ekképpen szokta említeni azt (Berényi 2017: 61). Ez a magyarázata a jelen kötet címválasztásának is. Az olasz politikai átmenet és az azt követő második köztársaság konvencionális elnevezések csupán, amelyek azonban egy viszonylag jól behatárolható kezdőpont (1984) és egy legalább ennyire egzakt végpont (1994) által határolt évtized alatt következtek be.

A jelen kötet célja tehát vizsgálódás tárgyává tenni azt az egy évtizedet, amely nagyban meghatározta Olaszország jelenkori történelmét, és elvezetett olyan nemzetközileg is ismert politikai és bulvárszereplők felemelkedéséhez, mint a közelmúltban elhunyt Silvio Berlusconi (1936–2023) és az ő Hajrá, Olaszország! *(Forza Italia – FI)*

mozgalma vagy éppen az Európai Bizottság elnökeként ismertté vált Romano Prodi egyetemi professzor. A könyv végpontját éppen a Forza Italia 1994-es választási győzelme fogja képezni, amely döntésnek alapvetően két okát lehet megkülönböztetni. Egyfelől – ahogyan azt fentebb részletesebben kifejtettük – az 1994-es év kronológiai szempontból lezár egy jól behatárolható időszakot. Másfelől az 1994-et követő események még mindig jelentős ok-okozati összefüggésben állnak napjaink történéseivel, és az azt követően megjelenő politikusok többsége napjainkban is aktív szereplője a közéletnek. A jelen könyv vázlatának készítésekor úgy éreztük, hogy amennyiben az 1994 utáni eseményeket is elemzés tárgyává tennénk, már lehetetlen volna elszakadni az aktuálpolitikai kérdések taglalásától, amely viszont nem célja ennek a könyvnek.

A kötet összesen kilenc fejezete három jelentős alapegységre tagolódik. A némiképp historizáló jelleggel bíró első részben megpróbáltunk egy általános áttekintést nyújtani arról, hogy miként alakult ki a jelenkori olasz jobb- és jobbközép, illetve bal- és balközép oldal. Vajon mi jellemezte a történelmüket a vizsgált időszakig? Melyek voltak azok az alapvető társadalmi, politikai és filozófiai hatások, amelyekkel az adott pártok létrejöttük során, illetve azt követően találkoztak, valamint mely jelentős személyek járultak hozzá akár aktív cselekvőként, akár szürke eminenciás ideológusként az egyes szervezetek fokozatos fejlődéséhez. A kötet második nagy részegységében az átmenet tényleges éveit igyekeztünk górcső alá helyezni és megvizsgálni, hogy az olasz pártok miféle választ adtak a kihívásokra. A könyv harmadik részében végül az illegális párt- és kampányfinanszírozási botrány utóhatásait vizsgáltuk meg. Fontos hangsúlyozni, hogy a könyv, amelyet a kedves olvasó a kezében tart, néhány szöveghelyen egy-egy kisebb kommentált szöveggyűjteményt is tartalmaz. Utóbbiak a korszak olyan kiemelkedően fontos beszédeit, megnyilatkozásait, illetve írott dokumentumait közlik magyar nyelvű saját fordításban, amelyekre a könyv vonatkozó fejezeteiben történnek utalások, illetve amelyekhez az olaszul nem beszélő, ám a korszak iránt mégis érdeklődő hazai olvasók mindeddig csak korlátozott mértékben férhettek hozzá a nyilvánvaló nyelvi nehézségek miatt. A könyv egy fontos eleme a magyar nyelven eddig nem közölt források gyűjteménye, amely három alapvető fontosságú történelmi dokumentumot is közöl a Tangentopoli-korszak Olaszországából. Kronológiai sorrendben haladva a forrásgyűjtemény első textusa Benedetto, vagy ahogyan a köznyelv becézte, „Bettino" Craxi egykori miniszterelnök és szocialista pártfőtitkár 1992. július 3-án elhangzott képviselőházi felszólalásának teljes szövege, amelyben a politikus talán elsőként tett explicit utalást arra, hogy az olasz politikai felépítmény – idesorolva saját pártját is – pénzügyi szempontból gyenge morális lábakon áll. Utóbbira a harmadik közölt dokumentumban történik még visszautalás. Fontosnak és sorsfordítónak számít Craxi beszéde, mégis talán

nem túlzás azt állítani, hogy a forrásgyűjtemény két kuriózuma az a két dokumentum, amelyekhez nemcsak a magyar, de a külföldi kutatók is mind ez idáig csak igen nehezen juthattak hozzá. Arnaldo Forlani és Benedetto Craxi egykori miniszterelnökök, illetőleg – sorrendben haladva – a DC és a PSI pártfőtitkárának a Cusani-per keretein belül elhangzott tanúkihallgatásainak jegyzőkönyvéről van szó. A közölt dokumentumok értéke elsősorban abban áll, hogy csak különleges engedéllyel, igen nehezen hozzáférhetők. Utóbbi okok miatt számomra is igen nagy erőfeszítésbe tellett, míg sikerült elérni, hogy megnyíljanak előttem a Milánói Törvényszék levéltárának kapui, és tanulmányozhassam a szóban forgó dokumentumokat.

A könyv utolsó egysége nem más, mint egy talán kevéssé olvasmányos, mégis a történelmi periódus megértése szempontjából értékes függelék, amely a főszövegben említett különféle adatokat igyekszik szemléletesen összegyűjteni.

Mintegy alapvető bibliográfiai közlésként morális, és nem utolsósorban jogi kötelességünk megemlíteni, hogy a jelen kötet rendelkezik egy előzménnyel, amelyet egy szakcikk formájában a Külügyi és Külgazdasági Intézet hivatalos folyóirata, a *Külügyi Szemle* publikált. A tanulmány címe *Az olasz pártstruktúra változásai a „második köztársaság" idején.*[3] Az említett tanulmány témája sok szempontból azonos, más szempontok alapján pedig nem azonos jelen könyvnek a tárgyával. Mint az a hivatkozott szakcikk címéből is kitűnik, utóbbi elsősorban a második köztársaság pártpolitikai változásaira igyekszik fókuszálni, míg eme kötet kutatási területe egyfajta előzménye mindannak, ami aztán a második köztársaság során bekövetkezett az olasz politikai élet porondján. Mindezek ellenére fontos aláhúzni, hogy ennek a könyvnek az ötlete először akkor fogalmazódott meg, amikor az említett szaktanulmány is készült. Utóbbi tény, továbbá a szükségszerű kronológiai előre- vagy éppen visszautalások egy történelmi eseményre megmagyarázzák, miért idézzük oly gyakorta az említett művet.

Végezetül engedjék meg, hogy kifejezzük abbéli reményünket, miszerint a közölt tartalom kellően elfogulatlan szemléletmódot tükröz, és nem közelít sem ellenségesen, sem pedig elfogultan egyik említett politikai szereplőhöz és szervezethez sem! Fogadják szeretettel!

Milánó–Budapest, 2025. június 25.
Berényi Márk

[3] Vö. Berényi 2017. A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés" elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett Ludovika Kiemelt Kutatóműhely keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

I.
TÖRTÉNELMI PREMISSZÁK

A KERESZTÉNYDEMOKRÁCIA OLASZ ÚTJA ÉS ANNAK FEJLŐDÉSE

Mielőtt elkezdenénk taglalni a kereszténydemokrácia sajátságos olasz útját, talán nem haszontalan nagy vonalakban keretek közé foglalni, hogy mit is nevezünk kereszténydemokráciának, és hogy a tudomány milyen definíciókat próbált találni a kereszténydemokrácia meghatározására.

Georges Bidault – aki egy időben a francia *Mouvement républicain populaire*-t vizsgálta – szellemes, és valljuk be, némiképp cinikus meghatározása szerint a kereszténydemokrácia annak kísérletét jelenti, hogy az egyes politikusok, saját pártjukat a politikai centrumba helyezve, jobboldali szavazók támogatásával baloldali politikát valósítanak meg (Maier 1965: 20). Az említett definíció ugyanakkor reduktív is, mert kizárólag a parlamenti dinamikák szempontjából vizsgálja a párt elhelyezkedését, és figyelmen kívül hagyja mindazt a gazdag történelmet, amelynek okán a kereszténydemokrácia valóban ennyire összetett, bonyolult és ellentmondásos politikai formációvá vált. Az ellentmondásosság talán kulcsfogalom lehet a kereszténydemokrácia vizsgálatakor, hiszen kezdeti stádiumában, a 19. század során úgy a kapitalista liberális, mint a kollektivista szocialista világkép és gazdaságszemlélet tagadásával egy harmadik utas politikát kívánt megvalósítani. Michael Patrick Fogarty definíciója talán közelebb áll a realitásokhoz, amikor azt állítja, hogy a kereszténydemokrácia világi emberek olyan szövetsége, amely keresztény alapokon nyugodva kívánja megoldani a felmerülő politikai, gazdasági és társadalmi problémákat abban a meggyőződésben, hogy a felsorolt problémákra a – Szentírásban kinyilvánított – keresztény doktrína kínálja a leghatékonyabb és legigazságosabb megoldást (Fogarty 1957: 461). Fogarty ezzel aláhúzta a kereszténydemokrácia két legfontosabb elemét: a hithez való ragaszkodást és a szilárd elköteleződést a demokratikus alapokon nyugvó állam értékei mellett. Ugyanakkor, ahogyan azt Jean-Dominique Durand megjegyzi, mindkét definícióba egy nagy hiba csúszik: történetesen, hogy egyes számban beszél a kereszténydemokráciáról. Durand szerint a kereszténydemokrácia nem tekinthető egy monolit tömbnek, hanem ahány ország és ahány realitás létezik vagy létezett a világban, annyiféle kereszténydemokrácia jött létre (Durand 1995: 18). Nem véletlen, hogy Jean-Dominique Durand

francia nyelvű könyve[4] olasz nyelvű kiadásának előszavában Oscar Luigi Scalfaro kereszténydemokrata olasz köztársasági elnök (1992–1999), amikor a 20. század második felének Európájáról ír, nem általánosságban említi az európai kereszténydemokráciát, hanem inkább az Adenauer, De Gasperi és Schuman alkotta hármas szellemi egységről ír (Durand 1995: 11).

Amennyiben a kereszténydemokrácia ideológiai alapjait kívánjuk vizsgálni, ismét csak azt mondhatjuk, hogy az nem egy konkrét ideológustól vagy ideológusok csoportjától származik, hanem egyfelől megemlíthetjük az evangéliumokat, illetve a skolasztika és a patrisztika egyházatyáinak jelentős írásait, az évszázadok során kibocsátott pápai enciklikákat, továbbá egyes 19. és 20. századi filozófusok elméleteit is. A jelentős filozófusok között mindenképpen érdemes megemlíteni Jacques Maritain, Emmanuel Mounier, Maurice Blondel, Henri Bergson, Étienne Gilson és Étienne Borne nevét. Előbbi, gyakran önmagukkal is ellentmondásban álló gondolkodók nevéhez érdemes hozzáadni a nem hívő, republikánus és demokratikus szocialista pártok és szervezetek politikai hagyományait, valamint – elsősorban a gazdaságpolitikai szemlélet terén – a protestáns puritanizmus szellemiségét (Durand 1995: 101). Jean Lacroix elmélkedéseiben nem veti el azt a gondolatot sem, hogy a kereszténydemokrata pártok ideológiájában, egyfajta mélyen megbúvó szubsztrátumként, megtalálható Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant és – horribile dictu – maga Karl Marx gondolatisága is (Lacroix 1998: 87).

A 19. századi európai kereszténydemokrácia a francia, valamint az ipari forradalom jelentette kihívásokra adott válaszként született meg. Az adott korban uralkodó szociális válságra – a már létező, főként liberális, konzervatív és szocialista pártokon túl – az ekkor létrejövő, gyakorta tiszavirág-életű kereszténydemokrata pártok próbáltak meg megoldásokat találni. A kulturális közeg azonban nem kedvezett a keresztény elkötelezettségű mozgalmaknak. Elegendő csak a pozitivista filozófia, a szocialista mozgalmak és a liberális szabadkőművesség erőteljes terjedésére gondolnunk. Az egyes államokban a kedvezőtlen konstellációt belpolitikai viszonyok is erősítették. Németországban Bismarck kancellár úgy vélte, hogy a katolikusok egy idegen uralkodó, a római székhelyű pápa érdekeit szolgálják, ezáltal idegenszívűek, és nem lehetnek jó állampolgárai a nem sokkal korábban egyesült új német államnak. Az Osztrák–Magyar Monarchia határain belül is létrejöttek különféle kereszténydemokrata szervezetek. Utóbbiak között említhetjük a Karl Lueger, Bécs későbbi polgármestere által vezetett mozgalmat, a Stanisław Stojałowski által alapított galíciai, a Jan Šrámek által alapított morvaországi, illetőleg az Andrej Hlinka atya alapította és a szlovák régiókban működő keresztény pártot. A Magyar Királyság

[4] Vö. Durand 1995.

területén Giesswein Sándor alapított keresztény pártot, míg Anton Korošec atya a szlovén területeken volt politikailag aktív. A felsorolt pártok elsősorban annak bemutatására szolgáltak csupán, hogy az adott korban hányféle helyen és hányféle különböző formában kapott szárnyra a keresztény politikai gondolkodás. Ami azonban a mi szempontunkból később még érdekes lesz, az Alcide De Gasperi személye, akit a monarchia részben olasz ajkú területéről, a mai Trentino-Alto Adige olasz tartomány südtiroli területéről választottak a bécsi törvényhozásba, és aki szintén egy kereszténydemokrata ideológiát képviselt Trento püspöke, Celestino Endrici támogatásával (Durand 1995: 77–79).

Olaszország a kereszténydemokrácia szempontjából a pápai állam közelsége miatt mindig is különleges területnek számított, illetve hasonlóan elválaszthatatlan fogalmaknak számítottak Róma és a kereszténység is. Nem véletlenül maga Dante is a következőképpen fogalmaz az *Isteni színjáték* vonatkozó terzinájában: „velem laksz Rómában örökké, / ott, ahol Krisztus is római polgár" (Alighieri 2016: 101–102 – *Purgatórium,* XXXII). Amikor olasz kereszténydemokráciáról beszélünk, valójában a kereszténydemokrata-keresztényszocialista alternatíva sajátosan olasz útjáról beszélünk. A mindenkori olasz kereszténydemokrata mozgalmak mindig is rendelkeztek egy igen erős baloldali komponenssel. Nem véletlen, hogy a köztársasági Olaszországban kormányzati pozícióhoz jutó Keresztény Demokrácia is a fasizmussal szembeni ellenállás alatt, az úgynevezett Nemzeti Felszabadítási Bizottságban (*Comitato di Liberazione Nazionale – CLN,* még pontosabban ennek két földrajzilag elkülönülő szervezetében, a római székhelyű Központi Nemzeti Felszabadítási Bizottságban és a milánói székhelyű Felső-olaszországi Nemzeti Felszabadítási Bizottságban), túllépve az ideológiai ellentéteken, a kommunistákkal, a szocialistákkal, a liberálisokkal, továbbá más kisebb baloldali szervezetekkel vállt vállnak vetve harcolt Mussolini és a német megszállók ellen. De ne szaladjunk ennyire előre! Ahhoz, hogy megértsük a Keresztény Demokrácia – mint modern kori olasz párt – ideológiai beágyazottságát, jócskán vissza kell mennünk az időben, pontosan 1870. szeptember 20-ig, amikor is az immáron hivatalosan is *olasz*nak nevezhető seregek a Porta Pia városkapun keresztül betörtek a pápai állam területére azzal a szándékkal, hogy Cavour gróf, az Olasz Királyság akkori miniszterelnökének tervei szerint Rómát a politikailag fokozatosan egyesülő félsziget fővárosává tegyék.

A katolikus egyházfő akkoriban a IX. Piusz néven trónra lépett és 2000-ben II. János Pál pápa által a boldogok sorába emelt Giovanni Maria Mastai-Ferretti volt. IX. Piuszt a bíborosi konklávé 1846-ban választotta egyházfővé, amely méltóságot egészen 1878-ban bekövetkezett haláláig viselte. Anélkül, hogy Mastai-Ferretti teológiai jelentőségét elvitatnánk, bizonyosnak tűnik, hogy a katolikus egyházfő történelmi jelentőségét inkább a Rómába történő olasz betörés értékelte fel – hogy

pozitív vagy negatív irányba, az már szubjektív lelki diszpozíció kérdése. A pápa mindenesetre – tiltakozásul az olasz királyi haderő Rómába történő betörése ellen – 1874-ben egy híressé vagy éppen hírhedtté vált nyilvános beszédében kijelentette, miszerint *Non expedit* – azaz „nem hasznos", „nemkívánatos" – a katolikus felekezethez tartozó, immáron olasz állampolgároknak részt venniük sem választóként, sem választottként az olasz állam politikai életében, és üdvös, ha bojkottálnak mindent, ami az olasz közélettel kapcsolatos. A vonatkozó érvek elsősorban az újonnan létrejött olasz állam által tanúsított agresszív beavatkozás és a keresztény értékek előbbi általi figyelmen kívül hagyása körül mozogtak. A továbbiakban – mint azt látni fogjuk – szinte mindennek a mozgatórugója a *Non expedit* lesz, és ez az irányelv fogja meghatározni a következő történelmi eseményeket.

Az alábbiakban közöljük a *Non expedit* iránymutatás főbb érvrendszerét, amellyel a pápa megindokolta álláspontját. Megfigyelhető a hivatkozás egyes konkrét kérdésekre, amelyek Olaszország városaiból érkeztek az egyházfőhöz. E tárgykörben kiemelendő, hogy elsőként a piemonti püspökök egy csoportja kérte az egyházfő iránymutatását az ügyben. Szintén aláhúzandó az a hozzáállás, miszerint az egyházfő ellenségképet vél felfedezni az olasz államban, amelyet az Anyaszentegyház lerombolása, a szentségtörés és a kereszténységellenes tanítás fűtenek.

> És mivel Olaszország egyes városaiból azzal a kérdéssel fordultak hozzám, hogy legitim dolog-e beülni abba a bizonyos terembe [a Parlamentbe], miközben imára szólítok mindenkit, két megállapítással válaszolnék a feltett kérdésekre. Elsőként azt mondom, hogy a választás [az egyes pártok és politikai irányvonalak között] nem szabad, mert a politika fűtötte szenvedélyek túl sok és túl nagy akadályokat gördítenek elénk. De még ha az szabad is volna, megmaradna az eskü [képviselői eskü] jelentette még nagyobb akadály, amelyet mindenkinek [minden képviselőnek] kivétel nélkül le kell tennie. Ezt az esküt, mint jól tudják, Rómában kellene letenni, itt, a katolicizmus fővárosában, itt, Jézus Krisztus földi helytartójának szeme láttára. És fel kellene esküdni az állam törvényeinek figyelembevételére, védelmére és megtartására: vagyis esküdni és vallani kellene az Anyaszentegyház lerombolását, az elkövetett szentségtöréseket és a kereszténységellenes tanítást (Martina 1990: 275; a szerző saját fordítása).

Velencében 1874 júniusában, tehát – nem véletlenül – éppen a *Non expedit* kimondásának évében az olasz katolikus egyház létrehozta az *Opera dei Congressi e dei Comitati Cattolici* (Katolikus Kongresszusi és Rendezvényi Művek Intézete) nevű ernyőszervezetet, amelyet a korabeli sajtó és a közbeszéd rövidítve többnyire *Opera* néven emlegetett, és ezúttal mi is így fogunk tenni. Utóbbi szervezet legfőbb feladata

az Olaszországban működő katolikus szervezetek munkájának összefogása és koordinálása volt öt munkaszekció – 1. általános katolikus tevékenység, 2. közadakozás, 3. oktatás és nevelés, 4. sajtó, 5. művészet – segítségével. Az Operán belül nem volt teljes az egyetértés a *Non expedit* iránymutatás elfogadása tekintetében, és számos katolikus hívő – ha történelmileg úgy alakult, hát az olasz állam működési keretein belül – szükségét látta annak, hogy maga is aktívan részt vegyen a közélet alakításában. Az említett periódusban az olasz politikai életet az az úgynevezett „történelmi jobboldal" és „történelmi baloldal" dominálta, amelyek az utókortól azért kapták a *történelmi* jelzőt, hogy megkülönböztethetők legyenek a modern értelemben vett jobb- és baloldaltól. Alapvetően mindkét politikai oldal monarchista irányzatnak számított, és a központosított hatalomban hitt azzal a különbséggel, hogy míg a történelmi jobboldal inkább a konzervatív-liberális ideológiát részesítette előnyben, a történelmi baloldal inkább egy mérsékelt progresszív államberendezkedésben hitt. Mindkét irányzat elítélte és az államrend ellenségének tekintette úgy a szocialista és republikánus mozgalmakat, mint az Opera keretein belül működő „pápista" szervezeteket. A kérdéses periódusban éppen Rudinì márkija, Antonio Starabba, a történelmi jobboldal liberális vezetője állt az olasz végrehajtó hatalom élén, aki, bár eleinte nyitni tűnt a katolikusok irányába, miután a katolikus szervezetek egyre gyakrabban kritizálták a kormányzását, megpróbálta azokat összemosni a szocialisták és a republikánusok felforgató tevékenységével. Egyre gyakoribbak lettek a rendfenntartó erők razziái a katolikus szervezetek háza táján, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy az *Osservatore cattolico* egyenesen a katolikus szervezetek ellen indított olaszországi *Kulturkampf*ról írt (Zoppi 1991: 58).

Ebben a helyzetben három számottevő katolikus irányzat jött létre, amely ilyen vagy olyan módon, de szakítani kívánt az Opera a *Non expedit* viszonylatában tanúsított konformizmusával. Ezek között érdemes megemlíteni a piemonti katolikusok nyitását a liberális olasz államberendezkedés, illetőleg a liberális politikai pártokkal történő együttműködés irányába; szintén szót érdemel a milánói Filippo Meda elképzelése, amely a német Zentrum mintájára szeretett volna egy olasz centrumpártot létrehozni; előbbiek mellett a harmadik említésre méltó politikai szervezet Romolo Murri, egy Marche tartományból származó keresztény szerzetes mozgalma volt. Murri, aki egyben a *Cultura sociale* nevű katolikus lap főszerkesztője is volt, a lap 1898. február 1-én megjelent számában fogalmazta meg először egy keresztény-demokrata párt létrehozásának a gondolatát. A történelemben először – kifejezetten pártpolitikai kontextusban – ezen a szöveghelyen jelenik meg a *democrazia cristiana* („keresztény demokrácia") kifejezés, ekkor még nem egy párt megnevezéseként, csupán egyszerű jelzős szerkezetként, természetesen kisbetűvel írva. A lap március 16-ai számában Murri – szembemenve a *Non expedit* iránymutatásaival – ennél

messzebbre is merészkedett. Nem kevesebbet állított, mint hogy Olaszország megújulásának két párt lehet csak a letéteményese: egyfelől a radikális szocialista irányzat, másfelől pedig a katolicizmus jövőben létrehozandó tömegpártja, amelyre jogos igény mutatkozik a választók részéről (Zoppi 1991: 61). Az 1898. év április és május hónapja között Olaszország elhúzódó és agresszív tömegmegmozdulásoknak vált a színterévé. Miután a központi kormány jelentősen megemelte a vámokat, a kenyér ára is meredek emelkedésnek indult, aminek következtében éhséglázadások törtek ki Milánó, Nápoly, Piacenza, Párma, Faenza, Foggia, Bari, Avellino, Chieti, Ascoli Piceno, valamint Rimini városában és egyéb kisebb településeken. A felkelők Piacenzában egyenesen barikádokat emeltek, míg Parmában elvágták a telefonközpont zsinórjait, ezáltal gátolva a fővárossal való kommunikációt. Május 6-án felkelés tört ki Milánóban, ami után a kormány kihirdette a szükségállapotot. A felkelést, amely mintegy nyolcvan halottat követelt – és amelyben megsérültek Filippo Turati és Leonida Bissolati szocialista politikusok is –, végül Fiorenzo Bava Beccaris tábornok fojtotta vérbe. Az Opera kezdetben nem tudta, miként viszonyuljon a felkelésekhez, illetve az állami beavatkozás agresszivitásához. Leginkább a gyakran bevált semleges hangnemet preferálta. Talán azért, mert egy olyan tartományból származott, ahol nem volt jelentős szembenállás a szocialisták, a republikánusok és a katolikusok között, vagy csupán személyes lelki alkatából adódóan, egyedül Romolo Murri atya volt az, aki cikkeiben határozottan elítélte az olasz állam fellépését az éhséglázadások ellen, így állva a felkelők – köztük a szocialista aktivisták – oldalára. Mindettől Murrit még nem tekinthetjük harcos szocialistának, legfeljebb kereszténységszocialistának. Utóbbit jól bizonyítja, hogy amikor a szocialisták támadták az Opera intézményét, amiért az álláspontjuk szerint az viszonylag semleges, amolyan egyrészt-másrészt álláspontot foglalt el az 1898-as éhséglázadás tekintetében, Murri a *Cultura sociale* hasábjain megvédte saját ernyőszervezetét. Azt állította, hogy az Opera nem kárhoztatható a visszafogott álláspontjáért, hiszen a katolikusok szervezetileg még alapvetően járatlanok a politika terén, és nem tudják, miként viselkedjenek egy komoly politikai és katonai helyzetben. Murri álláspontja szerint a katolikus szervezetek az éhséglázadások kitörésekor még nem álltak készen arra, hogy kilépjenek a megszokott vallásos tevékenységek keretei közül. Emiatt arra sem voltak képesek, hogy adekvát politikai álláspontot fogalmazzanak meg a szocialistákkal szemben, akik ebben járatosabbak voltak, és akik rendelkeztek egy elégedetlen, a modernitásban hívő és határozott ideológiai alapokon álló tömegbázissal. Előbbiekkel szemben az éhséglázadások idején a katolikusoknak – és így magának az Operának is – egy olyan tudatlan réteghez kellett szólniuk, amely eleve visszafogottabb lelkületű volt, és amelyből eme kezdeti időkben még jócskán hiányzott a civil bátorság (Zoppi 1991: 68–70).

1898 után a Murri-féle kereszténydemokrata mozgalom népszerűsége egyre inkább nőni kezdett, elsősorban a fiatal katolikusok körében már-már generációs ellentéteket is kiváltva az Opera szervezetén belül. Nem szabad elfelejteni, hogy Murri és a kereszténydemokraták céljait nagyban segítette az 1891. május 15-én kiadott *Rerum novarum* pápai enciklika, amely az elesett néprétegek támogatására – idesorolva az aránytalanul nehéz női, valamint gyermekmunka elleni fellépést is – szólította fel a katolikus egyházat és a hívőket.[5] Bár a IX. Piusz után XIII. Leó néven Szent Péter trónjára lépő Gioacchino Pecci[6] nem helyezte hatályon kívül a *Non expedit*et, *Aeterni Patri* című, a megválasztását követően kibocsátott enciklikája mégis egy olyan keresztény társadalom létrehozásának szükségességét vázolta fel, amely ellentéte volt mind a liberális, mind a szocialista társadalmaknak. Bár XIII. Leó tagadta a kereszténység demokratikus jellegét, hiszen – mint írja – a hatalom nem származhat a néptől, csakis Istentől, a *Rerum novarum* szellemisége mégis egyfajta társadalmi – ha nem is feltétlenül politikai – szerepvállalásra igyekezett ösztönözni a világ katolikusait. Éppen ezért a *Rerum novarum* pápai enciklikára úgy tekinthetünk, mint a kereszténységszocializmus legfontosabb manifesztumára,[7] amely jelentős lökést adott Murri szerveződésének is. A kereszténydemokrata fiatalok – bár többfrontos harcot vívtak a liberális olasz állammal, a szocialistákkal, valamint az Opera konzervatív katolikus vezetésével – követendő példaként és szervezeti modellként mégis a szocialistákra tekintettek. Utóbbiakkal viszonylag gyakoriak voltak az ideológiai eszmecserék is, tekintve, hogy aktivistáik könnyen megtalálhatók voltak a közterekeken, kávéházakban és az olyan kulturális intézményekben, mint például a színházak és művelődési házak. A kereszténydemokraták ideológiai modelljei közül ugyanakkor természetesen nem hiányozhatott a neoguelf ideológia sem (Zoppi 1991: 68–70). A *neoguelfizmus* nevében egyértelműen a középkori guelf pártra utal, amely a pápa uralma alatt szerette volna egyesíteni a politikailag széttöredezett Appennini-félszigetet, szemben a ghibellinekkel, akik mindezt a Német-római Birodalom császárának koronája alatt szerették volna megvalósítva látni. A Vincenzo Gioberti politikust, filozófust és katolikus papot mint szellemi

[5] A 2025. május 8-án XIV. Leó néven pápává választott Robert Francis Prevost bíboros névválasztását is a XIII. Leó pápa iránti tisztelet és a *Rerum novarum*ban lefektetett szociális érzékenység indokolta (L'Osservatore Romano szerkesztőségi cikk 2025: 1).

[6] A magyar olvasók számára érdekes lehet tudni, hogy Pecci bíboros, mielőtt bevonult volna az őt pápává megválasztó konklávéra, a Római Magyar Akadémia jelenlegi épületében, a Via Giulia 1. alatt található Falconieri-palotában szállt meg.

[7] A *Rerum novarum* enciklikát XII. Piusz pápa 1941. június 1-én közzétett rádióüzenetében – amelyet az enciklika kiadásának 50. évfordulója alkalmából mondott el – mint a „keresztény szociális szerepvállalás nagy chartáját" definiálta.

atyját elfogadó neoguelf mozgalom a 19. század első felében virágzott, és – miként azt Gioberti *Del primato morale e civile degli Italiani* (Az itáliaiak morális és szellemi elsőbbségéről) című művében kifejti – Olaszországot mint egy államszövetséget képzelte el, amelynek élén államfői minőségben a mindenkori pápa állt volna.

A kereszténydemokrácia létjogosultságát végül XIII. Leó 1901. január 18-án közzétett *Graves de communi* enciklikája szentesítette, amelyben az egyházfő írásba adta, hogy mindaz a jelentős szociális téren kifejtett munka, amelyet a katolikusok – nem utolsósorban a *Rerum novarum* nyomására – nap nap után véghez vittek, megnevezhetővé kell hogy váljék, és úgyszintén fontos, hogy ez a katolikus szociális tevékenység megkülönböztethető lehessen az egyes politikai szereplők tevékenységétől. Előbbi okok miatt enciklikájában XIII. Leó a keresztény társadalmi tevékenységeket a *keresztény demokrácia* névvel ruházta fel. Mindehhez a pápa azt is hozzátette, hogy a leírtak ellenére elvárja, hogy a keresztény társadalmi szervezetek továbbra is tartózkodjanak a politikai jellegű szerveződéstől és szerepvállalástól.

1903-ban X. Piusz néven az 1954-ben szentté avatott Giuseppe Melchiorre Sarto lépett Szent Péter trónjára. Az új egyházfő – aki jelentősen szembehelyezkedett a modernizmus minden megnyilvánulási formájával – kifejezetten a szocialista eszmék elleni fellépés okán, és némiképp szembemenve a *Non expedit* szellemiségével, explicit módon nem tiltotta meg a katolikusok részvételét a választásokon, azonban a tizenkilenc bekezdésből álló *motu proprio* apostoli rendeletének utolsó bekezdését kifejezetten a kereszténydemokrata mozgalom éledező politikai tevékenységének szentelte, továbbra is elítélve a szervezeti szintű politizálást. Ezt a tényt, ha lassan is, de Romolo Murri és az őt követő kereszténydemokrata fiatalok is kénytelenek voltak elfogadni. Murri belátta, hogy igaza van a szintén politizálni kívánó hittársának, a későbbiekben fontos szerephez jutó szicíliai papnak, Luigi Sturzo atyának, aki szerint egy egyszerű pap nem képes hathatósan fellépni a pápai akarattal szemben, így a kereszténydemokrata mozgalom számára nem maradt más, mint az oktatáson és a nevelésen keresztül előkészíteni egy olyan keresztény politikai elit eljövetelét, amely majd alkalmas időben képes lehet az ország sorsának alakítására. Utóbbit már XIII. Leó is előkészítette azáltal, hogy egy magánkihallgatás alkalmával arra kérte Murrit, hogy hozzon egy nagy áldozatot a katolikus értelmiség érdekében, és lépjen hátrébb az aktív politizálástól azáltal, hogy elfogad egy katedrát az Umbria tartománybéli Narni papi szemináriumában. Bár a pártpolitikai szerveződés ebben a kezdeti stádiumban egy végzetes csorbát volt kénytelen elszenvedni, Sturzo atya társadalomtudományi jellegű cikkein keresztül továbbra is kommentálta és kritizálta a fennálló rendszert, és javaslatokat tett annak megváltoztatására. Mint azt nemsokára látni fogjuk, az idő múlásával Sturzo atya ismét nyíltan fel fogja vállalni egy keresztény politikai párt létrehozásának gondolatát, azonban ekkor még szomorúan

és belenyugodva vette tudomásul, hogy az Opera berkein belül is egyre jelentősebb teret hódított meg az a konformista szárny, amely nem nézte jó szemmel a kereszténydemokraták egyre inkább növekvő aktív társadalmi és politikai szerepvállalását.

Azt mondhatjuk, tehát, hogy a kereszténydemokrata mozgalom – legalábbis ebben a kezdeti fázisában – összességében nem tekinthető egy sikertörténetnek, a folyamatok megakasztásában pedig nagy szerepe volt úgy az olasz központi hatalom katolikusokkal szembeni ellenszenvének, mint a papi hierarchiák konzervatív ága térnyerésének, amely a társadalmi problémák szóvá tétele helyett inkább a lelkekkel kívánt csak foglalkozni.

Történelmi viszonylatból vizsgálva azonban azt is beláthatjuk, hogy a kereszténydemokraták eme kezdeti fázisa egyfajta gyakorlásként is felfogható volt a későbbi politikai szerepvállalás szempontjából. Ebből a mozgalomból nőtte ki magát az 1905-ben alapított *Lega Democratica Nazionale* (Nemzeti Demokratikus Liga), amely az első hivatalos keresztény politikai párt volt, és amely Romolo Murrit 1909-ben a Képviselőházba juttatta. Azonban X. Piusz 1906-ban kiadott *Pieni l'animo* enciklikája értelmében – amely újfent megtiltotta a katolikusok és a papság politikai szerepvállalását – Romolo Murrit az egyház kiátkozta. Murri helyzetén természetesen az sem segített, hogy aktívabb együttműködést szeretett volna megvalósítani a szocialista frakcióval. Végül a Nemzeti Demokratikus Liga – éppen Murri szocialista szimpátiái okán – belső ellentétek martalékává vált, míg végül feloszlott (Leoni 2001: 261).

Az olasz kereszténydemokrata mozgalom következő állomása, amikor 1919. január 19-én Luigi Sturzo atya megalapította az első – és mint látni fogjuk, nem az utolsó – Olasz Néppártot *(Partito Popolare Italiano – PPI)*. Sturzo a párt 1919 júniusában, Bolognában megrendezett első kongresszusán kinyilvánította pártja világi voltát és függetlenségét az olasz katolikus egyház szervezetétől még akkor is, ha a párt a keresztény etika nyújtotta alternatívát kívánta ajánlani választói számára. Programjában a PPI ígéretet tett a központi hatalom decentralizációjára, a helyhatóságok érdekérvényesítő képességének megerősítésére, a szociális biztonság és a létbiztonság garantálására, a kisbirtokosok védelmére, az agrárreformra, a nagybirtokosok földjeinek felosztására, továbbá a megműveletlen területeken újabb parcellák létrehozására. A PPI programja kitért az esélyegyenlőség kérdéskörére is, amelynek keretein belül általános és szabad oktatást ígért a szegény sorsú gyermekek és családok számára, valamint választójogot a nők részére. A párt a szakszervezetekkel történő együttműködést is fontosnak tartotta. Utóbbi okán a keresztény szervezeteken túl egy olyan jelentős szakszervezeti szövetség támogatását is bírta, mint a tizenegy szakszervezetet és több száz kisebb helyi érdekvédelmi egyesületet a soraiban tudó *Confederazione Italiana del Lavoro* (Olasz Munkaszövetség). Ahogyan ez egy

országos pártban történni szokott, természetesen több szervezeten belüli irányzat is létrejött. Ilyen volt az Agostino Gemelli atya által vezetett klerikális szárny, amely hiányolta a párt programjából a Szentszék kártalanítását Róma olasz megszállása miatt, valamint a Guido Miglioli vezette balszárny, amely a proletariátus érdekeinek hathatósabb képviseletét kérte számon Sturzón. A PPI elsősorban a lombardiai és venetói kisgazdákra és a kispolgárságra igyekezett támaszkodni, amely választói réteg az 1919. november 16-án megrendezett törvényhozási választásokon 20,6%-os eredménnyel honorálta a párt tevékenységét, amely százalékarány birtokában a szervezet kereken száz képviselői mandátumhoz jutott. Tekintve, hogy az adott választásokon a liberálisok 209, a szocialisták pedig 156 képviselői helyhez jutottak, koalíciós kényszer jött létre, amelyben a PPI – még ha feltételekkel is – végül a liberális Nitti, majd Giolitti kormányait támogatták. Bár a párt az 1920-as helyhatósági választások során 1650 település polgármesteri székét szerezte meg és tíz megyei közgyűlésben szerzett többséget, majd ezt követően az 1921-es törvényhozási választásokon 107 mandátumra emelte képviselői számát, történelmi viszonylatból szemlélve, a fasizmus árnyékában mindez már közömbösnek volt mondható. 1922 februárjában a PPI nem volt hajlandó egy újabb Giolitti-kormány támogatására, és a helyette felálló gyenge Facta-kormány nem volt képes megakadályozni a fasiszták által szervezett *Marcia su Romát*[8] és az ezt követő fasiszta hatalomátvételt. A PPI két miniszterrel (Stefano Cavazzoni és Vincenzo Tangorra) és négy államtitkárral részt vett Mussolini első – akkor még – koalíciós kormányában, és 1922. december 3-án megszavazta a Mussolininek adandó teljhatalmat, amelynek keretein belül a fasiszta vezetésű kormány egy éven keresztül – megkerülve a parlamentet – rendeletekkel kormányozhatott.

Ideológiai téren Luigi Sturzo meggyőződéssel vallotta a fasizmus és a kereszténység összeegyeztethetetlenségét, azonban ezt Mussolini ügyes politikával könnyedén áthidalta. Számos olyan intézkedést vezetett be, amely – a PPI-vel a *Non expedit* figyelmen kívül hagyása okán eleve nem szimpatizáló – XI. Piusz pápa kezdeti támogatását kivívta. Még a liberális olasz állam idején a szimbolikus jelentőséggel bíró feszület lekerült az iskolák, a közhivatalok és a bírósági tárgyalótermek falairól.

[8] A *Marcia su Roma* (szó szerinti fordításban „római menetelés" vagy „menetelés Rómába") kifejezéssel az 1922. október 31-én lezajlott fasiszta puccsot jelöljük. A Benito Mussolini vezette fasiszta feketeingesek hadoszlopokba rendeződve, a hatalomátvétel céljával bevonultak az olasz fővárosba, elfoglalták annak stratégiai pontjait. III. Viktor Emánuel király történelmileg vitatott okok miatt nem írta alá a Facta-kormány által előkészített és elé helyezett, a rendkívüli állapot kihirdetéséről szóló rendeletet, helyette felkérte a fasiszta pártvezért, hogy alakítson kormányt.

Mussolini azokat visszahelyeztette,[9] továbbá többlettámogatáshoz juttatta a katolikus oktatási intézményeket. Több évtizednyi vélt vagy valós mellőzöttség után tehát az olasz katolikusok egy része a fasizmusban látta meg a kereszténység védelmezőjét a liberalizmussal, a szabadkőművességgel és a szocializmussal szemben. Mussolini a katolikus egyház, és ami még fontosabb, a katolikus választók kegyeinek elnyerése érdekében, egyben pedig hatalma stabilizálása érdekében fontosnak tartotta rendezni az 1870 óta nyitottan álló kérdést, történetesen a pápai állam területi rendezését is. Hosszas előkészítő tárgyalásokat követően a Lateráni palotában 1929. február 11-én köttetett meg az úgynevezett Lateráni Egyezmény, amely létrehozta a Vatikánvárosi Államot, amelyet immáron az Olasz Királyság is elismert szuverén politikai entitásként. Róma hét dombjának egyike, a Vatikán-domb után és egy nyilvánvaló metonímia útján innentől beszélhetünk ténylegesen Vatikánról, Vatikánvárosról, vagy hivatalos nevén Vatikánvárosi Államról. A dokumentum egyben, a területi rendezésen kívül, hivatalos formában is kinyilvánította az újonnan elismert Vatikán és az Olasz Királyság diplomáciai kapcsolatainak felvételét. A dokumentumot az Apostoli Szentszék nevében Pietro Gasparri bíboros államtitkár, míg az Olasz Királyság nevében Benito Mussolini miniszterelnök írták alá. Az újonnan létrejött Vatikán és a katolikus egyház, valamint a fasizmus mint politikai mozgalom közötti viszonyról sokat elmond, hogy XI. Piusz pápa 1929. február 13-án a Milánói Katolikus Egyetem hallgatói előtt a gondviselés küldötteként utalt Mussolinire (Pius pp. XI 1929).

Ahogyan az várható volt, Mussolininek a manővereivel sikerült megosztania a PPI-t, amelynek egyes platformjai önjáróvá váltak, és a pártvezetés központi irányvonalától eltérő irányokba indultak el. A párt negyedik kongresszusán a klerikális jobbszárny a balszárny kizárását követelte, majd létrehozta a Nemzeti Uniót *(Unione Nazionale)*, amely – ellentétben Sturzo álláspontjával – a fasisztákkal történő szorosabb együttműködést preferálta. A kongresszus záródokumentuma végül a Nemzeti Fasiszta Párttal csak korlátozott együttműködést engedélyezett a parlamenti frakció számára. A párt a fasiszták győzelmét elősegítő választójogi törvény végszavazásakor kettészakadt, és a törvényt támogató képviselők kiléptek a pártból és annak frakciójából. Ezzel született meg az úgynevezett klerikálfasiszta politikai irányvonal. Luigi Sturzo időközben lemondott a pártvezetésről, és a soron következő 1924-es választásokra főtitkárként már Alcide De Gasperi készítette fel a pártot, amely 9%-os választói preferencia mellett 39 képviselőt tudott a Képviselőházba juttatni. Ám addigra a párt már egy jól látható negatív spirálba került. Giacomo Matteotti

[9] Fontos megjegyezni, hogy a feszületek Olaszországban úgy az iskolák, mint a bírósági tárgyalótermek szokványos berendezését képezik napjainkban is.

szocialista képviselő fasiszták általi 1924. június 10-i meggyilkolását követően a szocialistákkal együtt a PPI képviselői is a parlamenti munka bojkottját választották, amely ha utólag nem is tűnik egy hatékony ellenállási formának, mindenképpen becsületes gesztus volt részükről. Miután Sturzo atya 1924 októberében elhagyta Olaszországot, és előbb Londonba, majd Párizsba, végül New Yorkba emigrált, a párt is végzetes hanyatlásnak indult. 1926. november 9-én a képviselők lemondtak mandátumukról, és a párt feloszlott. A párt vezetőinek és tisztségviselőinek nagy része, Sturzóhoz hasonlóan, önkéntes száműzetésbe vonult Londonba, Brüsszelbe, Párizsba, vagy éppen az amerikai kontinensre. Alcide De Gasperi, azt követően, hogy 1927 és 1928 között a fasiszták bebörtönözték, a pápai állam falai közé vonult vissza, míg azokat az egykori párttagokat, akik Olaszországban maradtak, a fasiszta titkosrendőrség folyamatos megfigyelés alatt tartotta és zaklatta. A veszély ellenére a legaktívabbnak az egykori lombardiai néppárti fiatalok bizonyultak, akik a Guelf Akciómozgalom *(Movimento Guelfo d'Azione)* keretein belül megpróbáltak egy tevőleges ellenzéki magatartást kifejteni, legalábbis amíg a sorozatos letartóztatások az ő soraikat is meg nem tizedelték.

Bizonyos tekintetben a PPI örökösének számít az a klerikálfasiszta irányvonal is, amely a PPI feloszlatását követően immáron a fasiszta párt keretein belül támogatta a rezsimet. Utóbbi legjelentősebb képviselője Egilberto Martire volt, aki 1929 és 1938 között a *La Rassegna Romana* folyóirat főszerkesztőjeként a rezsim hivatalos propagandáját igyekezett közvetíteni a katolikus olvasók felé például azáltal, hogy az Etiópia elleni 1935-ös és 1936-os nyilvánvaló olasz agressziót – amely során az olasz hadsereg vegyi fegyvereket is bevetett – egy modern kori keresztes háborúként igyekezett beállítani (Scoppola 1984: 9–24).

A fasizmus minden törekvése ellenére az egyes katolikus értelmiségi csoportok körében jelentős maradt a fasizmussal szembeni ellenállás. Utóbbiak közül érdemes kiemelni az Olasz Katolikus Egyetemi Föderációt *(Federazione Universitaria Cattolica Italiana – FUCI),* továbbá a Diplomások Mozgalmát *(Movimento dei Laureati)* (Scoppola 1984: 9–24). Nagyrészt utóbbi szervezetek voltak azok, amelyek értékes hátországát képezték az 1944 után, Alcide De Gasperi vezetésével megalakuló keresztény politikai pártnak, a Keresztény Demokráciának, amely nemcsak ideológiájában, hanem pártemblémájában is (fehér pajzson vörös kereszt, a kereszt vízszintes karjában fehér „Libertas" felirat)[10] a Sturzo atya által életre hívott

[10] Az embléma, amely a kortárs olasz történelem több keresztény elkötelezettségű pártjának szimbólumaként is feltűnt, I. Constantinus római császárra és a milánói ediktumra utal. Caesareai Euszébiosz történetíró *Vita Constantini* című művében azt meséli el, hogy Kr. u. 312-ben Constantinus és a trónbitorló Maxentius döntő csatáját megelőzően Constantinus jelenést látott: a napot egy kereszt árnyékolta be egy írás, *In hoc signo vinces* („e jelben győzni fogsz")

egykori Olasz Néppárt – annak is főként a centrista szárnya – örökösének tartotta magát (Durand 1995: 168–174).

A második világháborút követően egyes kereszténydemokrata pártok Európa több országában is hatalomra jutottak. Ezek között voltak olyan országok, ahol a kereszténydemokrata kormányzás tartósnak bizonyult, mint például Németországban (CDU) és Olaszországban (DC), míg más országokban, mint például Franciaországban (MRP) mindez csak átmeneti periódust jelentett. A jelenség – ellentétben Németországgal, Belgiummal és Hollandiával – főként Olaszországban és Franciaországban bírt nagy jelentőséggel, ahol korábban – előbb a liberális állam, majd a szélsőjobboldali diktatúrák miatt – a keresztény eszmerendszer egészen addig nem juthatott fontos politikai szerephez. Olaszországban a második világháborút követően, de leginkább 1948 után, létrejött az a politikai berendezkedés, amelyet Arturo Carlo Jemolo „keresztény hegemóniaként" említ. Az idézett történész egyenesen úgy fogalmaz, hogy Olaszországban száz évvel a neoguelf törekvések bukását követően egy guelf állam jött létre (Jemolo 1963: 584). Ez a fajta hegemónia Olaszországban egészen 1992–1994 fordulójáig kitartott. Mindehhez természetesen a pápai kúria szemléletmódjának megváltozása is szükségeltetett. XII. Piusz pápa mind 1942-es, mind pedig 1944-es karácsonyi rádióüzeneteiben kinyilvánította, hogy a demokrácia egészséges államforma, amelyben érdemes részt vállalni a keresztényeknek is. Tehát már igen távol volt a IX. Piusz, XIII. Leó és X. Piusz pápaságát végigkísérő megközelítés, amely szerint a demokráciának azért nincsen létjogosultsága, mert a hatalom nem a néptől, hanem istentől és csakis tőle származik. Előbbieken túl nagyban segítette a kereszténydemokraták többi politikai párt általi elfogadását, hogy a második világháború alatt jelentős szerepet vállaltak a nácizmussal és a fasizmussal szembeni ellenállásban. Utóbbi miatt Olaszországban – legalábbis közvetlenül a második világégést követő években – a kommunisták sem zárkóztak mereven el a De Gasperi vezette kereszténydemokratákkal való együttműködéstől.

A DC története megegyezik Olaszország és az olasz katolikus egyház jelenkori történelmével. Agostino Giovagnoli történész a DC-t tartja az „igazi olasz pártnak", amiért az úgy hazai, mint nemzetközi téren folyamatos identitásválságban és útkeresésben volt. Ám pontosan az identitáskeresése miatt nagyon hatékonyan tudott alkalmazkodni ennek a bonyolult és sok szempontból megosztott társadalomnak

kíséretében. Még azon az éjszakán álmában megjelent neki Krisztus, aki azt parancsolta, hogy az égi jelenést tűzze zászlajára. A Maxentius seregei elleni küzdelemben Constantinus valóban a kereszt jegyében harcolt, és nyert. Ezt követően Kr. u. 313-ban Constantinus, immáron császárként, a milánói ediktummal államvallássá tette a kereszténységet. Az egyes legendáriumok a történetet mint a kereszténység pogányság fölött aratott győzelmét interpretálják.

a realitásaihoz úgy területi (gondoljunk az Észak és Dél közötti gazdasági különbségekre), mint társadalmi téren (Giovagnoli 1996: 7).

Ha a szervezet tényleges megalakulását vizsgáljuk, azt mondhatjuk, hogy a DC 1942-ben illegalitásban jött létre, amikor is Alcide De Gasperi indítványára a korábbi keresztény politika két áramlata, a De Gasperi által képviselt Sturzo atya-féle néppárti vonal, illetve a Piero Malvestiti képviselte neoguelf irányzat egyesült. A demokratikus keresztény értékrend eme két generációja Milánóban találkozott egymással, először 1942 augusztusában, majd szeptemberében. De Gasperi, kamatoztatva mindazt a lexikális tudást, amellyel tanulmányai okán rendelkezett, illetve azon gyakorlati ismereteket, amelyeket a PPI utolsó főtitkáraként szerzett, sikeresen integrálta a megalakult szervezetbe a milánói Szent Szív Katolikus Egyetem erre vállalkozó tanulóit, valamint az *Actio Catholica* nevű – Olaszországban igen aktív –, a katolikus egyházhoz közel álló civil mozgalom képviselőit. Az ezt követően megalkotott két alapvető programadó dokumentum, az 1943. júliusi *Idee ricostruttive della Democrazia Cristiana* (A Keresztény Demokrácia újjáépítésének gondolatai) és az 1944. januári *Programma della Democrazia Cristiana* (A Keresztény Demokrácia programja) részletesen vázolják annak a keresztény értékeken nyugvó demokratikus államnak a működési elveit, amely ugyanakkor nem fogadja el az egyház bárminemű befolyását saját államműködése tekintetében.

Amennyiben a Keresztény Demokrácia kifejezetten ideológiai és filozófiai támaszait próbáljuk meghatározni, azok között – a már ismert politikai elődökön túl – mindenképpen meg kell említenünk Giuseppe Toniolo szociológus-közgazdászt, a leoniánus szociális katolicizmus képviselőjét, aki minden tekintetben befolyásolta Sturzo atya gondolatiságát is a társadalmi érzékenység, a politikai pluralizmus és a szekuláris államelmélet tekintetében. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül Filippo Meda újságíró és közgazdász személyét sem, aki a 19. és a 20. század fordulóján, nyitva a politikai modernizmus felé, azt kutatta, hogy az individuum miként tudja a kereszténység által megszabott morális és etikai normákat átültetni a közélet mindennapi realitásaiba. Természetesen a DC-ből nem hiányoztak azon áramlatok sem, amelyek a politikai és a társadalmi modernizmus közötti erőteljes kontraszt meglétét igyekeztek vizsgálni és – lehetőleg – áthidalni. A tudományos, technikai, valamint az emberi progresszió közötti nem azonos mértékű fejlődés mindig is kedvelt témája volt a filozófiának, és többek között – a DC ideológiai panteonjában fellelhető – Henri Bergson francia filozófus is foglalkozott a témakörrel. A politikai és a társadalmi értelemben vett modernizmus dichotómiájának vizsgálata bizonyos tekintetben ezt a filozófiai hagyományt igyekezett feleleveníteni. Az egyik jelentős politikai elődnek tekintett Romolo Murri volt talán az első, aki még egyetemista korában találkozott a később is sokat vizsgált kontraszttal. Murrira a Gregoriana

Pápai Egyetemen a *par excellence* tomista Louis Billot professzor gyakorolta a legnagyobb hatást. A sors iróniája volt talán, hogy Murri ezt követően a La Sapienza római egyetem hallgatójaként megismerkedett Antonio Labriola marxista filozófussal is, illetve utóbbi történelmi materializmusról szőtt gondolataival, amelyek szintén nem hagyták hidegen. Érdemes hozzátenni: Labriola gondolatai nagy hatást gyakoroltak a liberális filozófus Benedetto Crocéra és a kommunista pártot megalapító Antonio Gramscira is. A másik teoretikus, aki ezzel igen sokat foglalkozott, és akinek a gondolatait a DC szintén nagyra becsülte, Ernesto Buonaiuti kiemelkedő antifasiszta teológus és akadémikus volt. Buonaiuti gondolatiságát az antiskolasztika hatotta át, egyben élénk figyelemmel kísérte a főként William Jameshez köthető apologetikus és pragmatista tendenciákat. Buonaiuti összetett filozófiáját – és ezzel párhuzamosan a DC gazdag gondolatiságát – jól mutatja, hogy a filozófus nagy érdeklődéssel fordult a keresztény üzenet eszkatologikus voltának kutatása irányába is. Fontos említést tennünk Buonaiuti életpályájának egy alapvető aspektusáról: a filozófust utolsó sejtjeiig áthatotta az antifasizmus. Érdemes kiemelni, hogy amikor Benito Mussolini diktatúrája – palástvesztés terhe mellett – kötelezővé tette az egyetemi oktatók számára a fasiszta rezsim iránti hűségesküt, Buonaiuti azon nagyon kevés oktató közé tartozott – például a már említett liberális Benedetto Crocéval együtt –, aki ezt megtagadta. Ezzel el is érkeztünk a keresztény gondolatiság fasiszta rezsim általi befolyásoltságának ellentmondásos témaköréhez. A keresztény szellemre a rezsim ugyanis kétféleképpen hatott: egyes hívőkből szimpátiát váltott ki a benne rejlő radikálisan konzervatív és rendpárti ideológiai elemek miatt (belőlük fejlődtek ki idővel az úgynevezett *klerikálfasiszták*), másokból pedig, éppen embertelensége okán, a teljes elutasítást. A Keresztény Demokrácia természetesen utóbbi tendenciát igyekezett beilleszteni saját gondolatiságába (Ciscato 2010: 11–57).

Történelmi-politológiai vizekre visszatérve a bizonytalanságot jelentő 1943 és 1945 közötti időszakban – amikor Dél-Olaszországot már felszabadították a partra szálló szövetséges hadtestek, Észak-Olaszország pedig már a megszálló német erők fennhatósága alatt volt, miközben Benito Mussolini vezetésével Salò székhellyel létrejött az Olasz Szociális Köztársaság néven hírhedetté vált, a harmadik birodalom irányítása alatt álló bábállam – a DC-nek igen fontos szerep jutott. Dél-Olaszországban a párt részt vett a Salernóban formálódó politikai élet alakításában, és előbb az egykori fasiszta Pietro Badoglio marsall katonai, majd Ivanoe Bonomi baloldali kormányát támogatta. A még megszállt északi területeken a párt illegalitásban működött, és részt vett a Felső-olaszországi Nemzeti Felszabadítási Bizottság területi egységeinek munkájában. A DC első kongresszusát 1944. július 29-én és 30-án rendezte meg Nápolyban, ahol a küldöttek pártfőtitkárrá választották Alcide De Gasperit.

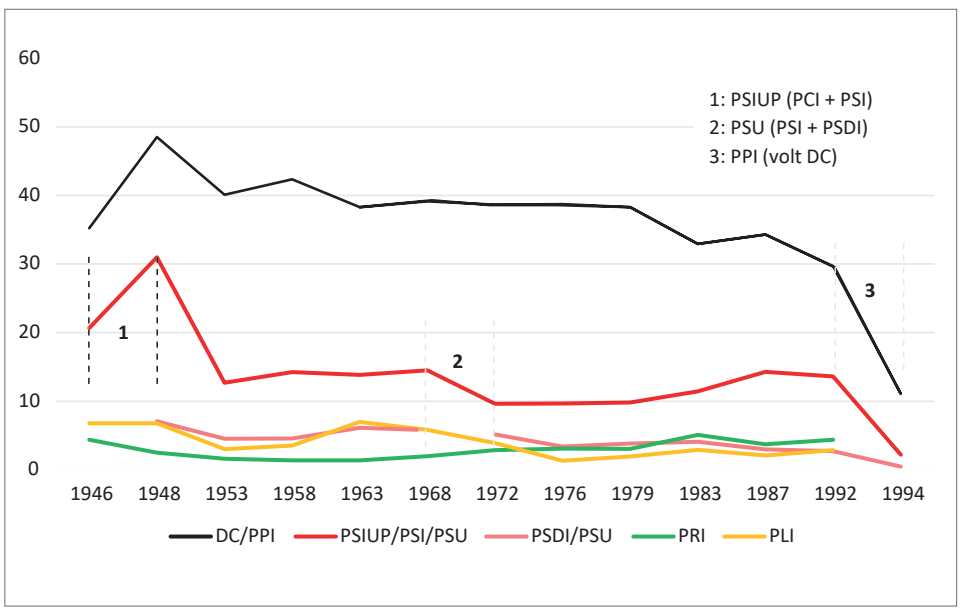
A DC az elkövetkezendő évtizedekben jelentkező – néhány elhanyagolható választási megbicsaklástól eltekintve – szinte töretlen sikerét legelsősorban annak köszönhette, hogy képes volt egy ernyőszervezet alá terelni a katolikus szavazók heterogén tömegeit, ugyanis ők sem alkottak egy egységes blokkot, és nem hiányoztak az egyéb katolikus irányultságú pártok létrehozását célzó kísérletek sem. Utóbbi esetben azonban – bár a kezdetben lefektetett irányelvek ezt tiltották – a DC nem utasította vissza a katolikus egyház és az Olasz Püspöki Konferencia közbeavatkozását. Utóbbira érdekes példa, amikor az 1946-os választásokra készülve aktivizálódott a Keresztény Baloldal Pártja *(Partito della Sinistra Cristiana)*. A párt három mozgalmat olvasztott magába, amelyeknek már az elnevezésük is igen beszédes volt: Szinarchikus Kooperativista Párt *(Partito Cooperativista Sinarchico)*, Keresztény Kommunista Párt *(Partito Comunista Cristiano)* és Kommunista Katolikusok Mozgalma *(Movimento dei Cattolici Comunisti)*. Az említett párt 1946-os első szárnycsapásainak idején az Olasz Püspöki Konferencia közbelépett, arra szólítva fel a katolikus szavazókat, hogy a „jó" kereszténye kre adják voksukat. A szervezet a folyamatos kudarcokat követően végül beolvadt az Olasz Kommunista Pártba, ahol az alapító Franco Rodano a pártfőtitkár Enrico Berlinguer egyik legfontosabb tanácsadójává lépett elő (Riccardi 1983: 254). A katolikus egyház és az utóbbi égisze alatt működő Actio Catholica kampánytevékenysége az 1946-os és az 1948-as választások alkalmával mutatkozott meg leginkább, amikor is egyenesen a politikai szerepek felcseréléséről beszélhetünk. Az Actio Catholica plébániáról plébániára járt a DC melletti korteskedés céljából. Nem véletlen, hogy a választásokat követően felálló parlamentben a DC által megszerzett 207 mandátum közel 59%-át, azaz 122 mandátumot az Actio Catholica által delegált képviselők foglalták el. 1948-ban a DC a szavazatok 48,5%-ának megszerzésével a Képviselőházban abszolút többséghez jutott, ami megnyitotta a „katolikus hegemónia" korszakát Olaszországban (OK BM 2025). Ez a győzelem mindent egybevetve tartalmazott némi keserédes ízt a DC számára, hiszen a párt a nagyarányú győzelmet nem kizárólag saját erejéből, hanem a katolikus egyház hathatós segítségével érte el, azonban a párt semmiképpen sem szeretett volna utóbbi hatalomgyakorlási eszközévé válni. Ez a győzelem márpedig azt a veszélyt is magában rejtette, hogy kellő körültekintés hiányában a DC könnyen válhatott volna az egyház egyfajta parlamenti bábjává vagy szavazógépévé. Ez volt a magyarázata annak, hogy a DC elkezdte keresni a kisebb, szekuláris pártok szövetségét, mint az Olasz Liberális Párt *(Partito Liberale Italiano – PLI)* vagy az Olasz Republikánus Párt *(Partito Repubblicano Italiano – PRI)*. A későbbiekben bizonyos kül- és belpolitikai okok miatt hozzájuk fog még csatlakozni a szocialista és a szociáldemokrata párt is. Tehát a DC éppen az Olasz Püspöki Konferencia és a Vatikán

túlzott befolyásolási kísérleteitől tartva – mintegy védekezésképpen – alakította ki azt a stabil és a társadalom szinte valamennyi rétegét képviseltető koalíciós struktúrát, amely hosszú évtizedeken keresztül hatalmának záloga volt.

Az *1. ábra* segítségével tekintsük át a DC és szövetségesei támogatottságának alakulását a köztársasági Olaszország létrejöttétől az 1994-es választásokig!

Vallásszociológiai tanulmányok kimutatták, hogy a DC elsősorban azokban a tartományokban volt mindig is erős, ahol jelentős volt a katolikus mozgalom, és nem csupán templomlátogatás tekintetében, hanem a társadalmi szervezetekben, ifjúsági mozgalmakban történő részvétel tekintetében is. Utóbbiak között említhetjük elsősorban az északi Veneto és Lombardia tartományokat, de nem elhanyagolható Dél-Itália sem. Délen kimutathatóan elsősorban a női szavazók adták voksukat a kereszténydemokratákra, míg a férfiak esetében elsősorban a mindenkori munkaadó pártkötődése volt a meghatározóbb befolyásoló tényező (Leoni 1952: 225).

A DC esetében tényleges tömegpártról beszélhetünk. Tagjainak a száma 1947-ben 800 000 fő volt, amely az 1952-es adatok szerint 1,2 millió főre emelkedett. 1958-ban a párttagok száma már elérte az 1,8 milliót, míg az azt követő évtizedekben 2,5 millió főnél stabilizálódott.

1. ábra. *A DC/PPI és a vele szövetséges pártok támogatottsága az egyes képviselőházi választások tükrében*
Forrás: OK BM 2025

Olaszország második világháborút követően kialakult politikai helyzetét egyesek mint „tökéletlen kétpártiságot" (Galli 1975) definiálták, tekintve, hogy a keresztény-demokraták és a kommunisták együttesen a szavazatok több mint 60%-át tudhatták magukénak. Ez az arány 1976-ban egyenesen 73,6%-ra emelkedett. A többi párt mind 10% alatt mozgott a szocialista párt kivételével, amely 1987-ben történelme legjobb eredményét érte el a maga 14,26%-os támogatottságával. Tekintve, hogy a kommunista párt a kereszténydemokraták szemében – a kezdeti együttműködést követően – Moszkvával szövetséges baráti politikája miatt határozott ellenségképet jelentett, alkalmas volt a vallásos szavazók megriasztására és arra, hogy általa a DC önmagát mint a moszkovita politika elleni egyetlen védőbástyát kínálja a választóknak. Mindezzel azonban Olaszországban lehetetlenné vált az, ami egy nyugati demokráciára jellemző: a politikai jobb- és baloldal közötti váltógazdaság kialakulása, amelyet majd a második köztársaság fog csak elhozni.

AZ OLASZ BALOLDAL LÉTREJÖTTE ÉS EVOLÚCIÓJA

A címben vázolt politikai átmenetnek a történettudomány – egyezményes dátumok alapján – két alapvető fontosságú fázisát igyekszik megkülönböztetni: az első fázis Enrico Berlinguer 1984-ben bekövetkezett halálától az 1985-ös helyhatósági választásokig tart, míg a második fázis az 1985-ös helyhatósági és népszavazási vereségtől egészen Achille Occhetto 1988-as pártfőtitkárrá választásáig (Possieri 2007: 252). Az alábbiakban ezt a két fázist egészítjük ki a kommunista párt tényleges szociáldemokrata-balliberális irányváltásával és az ezt körülölelő vitákkal, illetve a jogi értelemben vett átalakulással egy merőben új profillal rendelkező párttá. Mielőtt azonban rátérnénk jelen fejezetünk tárgyára, érdemes vázlatszerűen felidézni annak a pártnak a létrejöttét, amelynek fejlődését és átalakulását a továbbiakban igyekszünk górcső alá venni.

1921-ben az Olasz Szocialista Párt Livornóban tartott XVII. kongresszusán a párt két szélsőbaloldali áramlata – az Antonio Gramsci vezette torinói székhelyű *Ordine nuovo,* illetőleg az Amadeo Bordiga vezette nápolyi székhelyű *Soviet* – egyesülésével létrejött Olaszország Kommunista Pártja. Kezdetben Amadeo Bordiga mérsékeltebb, majd ezt követően igen hamar Antonio Gramsci és Palmiro Togliatti keményvonalasabb politikai elképzelése kerekedett felül (Tasca 1971: 81–83). Abban, hogy a livornói kongresszus során a balszárny elhagyta a rendezvénynek helyet biztosító Carlo Goldoni Színházat, és átvonult a Szent Márk Színházba, hogy megalapítsa az új pártot, nagy szerepe volt Moszkvának és személyesen Leninnek. Paolo Spriano történész álláspontja szerint Moszkva 1920-ban meggyőződéssel hitt egy szovjet mintára bekövetkező olasz forradalom lehetőségében, amelynek előmozdítása céljából – nem utolsósorban saját külpolitikai érdekeinek érvényesítésére – életre hívta az olasz kommunista mozgalmat. Utóbbit támasztja alá, hogy Antonio Graziadei baloldali vezető moszkvai látogatása során Lenin személyesen érdeklődött a jövőbeli forradalom állása felől, egyben sürgette azt (Colarizi 1979: 36–37). Olaszország Kommunista Pártja – a III. Internacionálé olasz szekciójaként – 1921. január 21-én jött létre, és 1926-ig legálisan, majd 1926 és 1943 között illegalitásban folytatta tevékenységét. 1943. május 15-től immár Olasz Kommunista Párt néven – legalábbis a már felszabadult Dél-Olaszországban – ismét legálisan működhetett.

A második világégést követően létrejött, modern értelemben vett Olasz Kommunista Pártot 1943. május 15-én alapították meg. Első jelentős színre lépésére az 1943. év szeptemberében kibocsátott manifesztummal került sor, amelyben a párt az Észak-Olaszországot még megszállva tartó német erők elleni harcra és az ellenállás támogatására szólított fel (Vidotto 1975: 351). Ezt követően a párt az Alkotmányozó Nemzetgyűlés munkáját és Alcide De Gasperi első két nemzeti egységkormányát leszámítva egészen megszűnéséig ellenzékben politizált.

A korabeli közhangulatról elmondható, hogy részben belpolitikai, részben külső, főleg amerikai nyomásra a Kommunista Párt 1947-től egészen 1976-ig politikai karanténban volt. Az antikommunista törekvések és a kommunista párt elszigetelésének egyik csúcspontja az volt, amikor Mario Scelba belügyminiszter, későbbi miniszterelnök beterjesztette a hírhedetté vált tervezetét, amely végül 1953. évi CXLVIII. törvényként került be az olasz jogrendbe. Ez módosította az 1946. évi választójogi törvényt oly módon, hogy többségi prémiumot, vagyis a parlamenti mandátumok 64,4%-át biztosította volna az érvényes szavazatok 50%-át, plusz egy szavazatot összegyűjtő pártlistának vagy koalíciónak (GU 75. szám, 1953. március 31.). A törvényt végül a gyakorlatban nem alkalmazták, mert a DC az 1953. június 7-i választásokon csak a szavazatok 49,2%-át kapta, azaz számszakilag 54 968 szavazattal kevesebbet annál, mint amit a törvény az alkalmazhatóság alsó határaként megszabott (OK BM 2025). A nyilvánvaló választójogi torzulást belátva és elismerve a törvényhozás végül a jogszabályt kivezette az olasz jogrendből az 1954. évi DCXV. törvénnyel (GU 185. szám, 1954. augusztus 13.).

A ’70-es évek közepére azonban Olaszország súlyos gazdasági válságba jutott olyan mutatók tekintetében, mint például az infláció, a termelés visszaesése, az Észak és Dél fejlődése közötti aránytalan különbség, vagy éppen az államháztartás hiánya. Az eme krízisgócok rendezéséhez szükséges reformok egy határozott választói felhatalmazást, tehát parlamenti többséget igényeltek. Előbbihez adódott hozzá a kommunista párt 1976-os választási előretörése a szocialisták kárára.[11] A kereszténydemokratákkal való közös kormányzás okozta jól látható szavazatvesztés okán az Olasz Szocialista Pártnak nem állt már érdekében kormányerőként tovább működni, ez azonban elengedhetetlenné tette a PCI politikai karanténból történő kiemelését és a vele történő valamiféle párbeszéd megindítását egy későbbiekben definiálandó együttműködés reményében. A politikai és gazdasági válság kezelése érdekében az 1976-os választásokat követően egy olyan egyszínű DC-kormány állt fel Giulio Andreotti vezetésével, amely számára a stabil kormánytöbbséget

[11] Képviselőház: DC – 38,7%, PCI – 34,3%, PSI – 9,6%; Szenátus: DC – 38,8%, PCI – 33,8%, PSI – 10,2% (OK BM 2025).

a gordiuszi csomó egy különleges parlamenti átvágása biztosította. A DC korábbi koalíciós partnerei, vagyis a PSI, a PRI, a PLI és a szociáldemokraták, valamint az addigi ellenzéki PCI egyaránt tartózkodtak a bizalmi szavazástól, így biztosítva, hogy a kormány a kereszténydemokrata képviselők igenlő szavazatára támaszkodva megkapja a bizalmat a törvényhozás mindkét házában. Ily módon a parlament szinte valamennyi jelentős, demokratikus elkötelezettségű pártja támogatta a kormányprogramot anélkül, hogy belépett volna egy egységes koalícióba a kommunistákkal. Ennek lett a következménye az a szimbolikus lépés, miszerint a törvényhozás alsóházának elnöki tisztét kommunista politikusok tölthették be, azonban a kormányerőbe történő bevonás soha nem történt meg. Előbbieken túl a Keresztény Demokrácia, félve az esetleges lokális kommunista hatalomra lépéstől, az 1948-ban hatályba lépett Alkotmány rendelkezéseivel ellentétesen a helyi autonómia biztosítását is igyekezett korlátozni a tartományi közgyűlések létrehozásának elodázása által. Az tudvalévő volt, hogy Olaszországban léteztek erős kommunista érzelmű tartományok, így vélelmezhető volt tehát, hogy ezekben a tartományokban egy helyi szintű választás során kommunista közgyűlési többség alakul. A mulasztásos alkotmánysértéssel végül 1970-ben, tehát az Alkotmány hatálybalépése után mintegy huszonkét évvel létrejött húsz közgyűlés közül három, Emilia-Romagna, Toscana és Umbria csakugyan a kommunistáknak szavazott bizalmat.[12] Az előbbit és az ehhez hasonló működésbeli, strukturális, az állam alapvető működését veszélyeztető anomáliákat ismerték fel Aldo Moro, a Keresztény Demokrácia elnöke[13] és a PCI 1972-ben megválasztott reformkommunista főtitkára, Enrico Berlinguer, amikor a ’70-es évek során közelíteni kívánták pártjaikat egymáshoz. Moro és Berlinguer elképzelése, amely mint *compromesso storico,* azaz „történelmi kiegyezés” került be az olasz politikatörténet szótárába, nem egyfajta nagykoalíciót vizionált, legalábbis a vizsgált szakaszban semmiképpen sem, de igenis vizionálta a kommunista párt fokozatos bevonását a kormányzati munkába, első lépésként a kormányprogram tényleges megszavazása, és immáron nem csak a félmegoldást jelentő tartózkodás által. A történelmi kiegyezés politikáját Enrico Berlinguer a párt 1975-ben lezajlott XIV. kongresszusán úgy jellemezte mint a három nagy, tömegtámogatottsággal

[12] Emilia-Romagna: PCI – 43,9%, DC – 25,7%, PSI – 8,0%; Toscana: PCI – 42,3%, DC – 30,5%, PSI – 8,7%; Umbria: PCI – 41,8%, DC – 30,1%, PSI – 9,4% (OK BM 2025).

[13] Kiemelendő, hogy az olasz párthierarchiában – néhány kivételtől eltekintve – az elnöki tisztség inkább volt szimbolikus pozíció, amelyet egy, az adott politikai irányzathoz tartozó, nagy tekintélyű politikusnak tartottak fenn, mintsem a párt tényleges vezetői tisztsége. Az olasz pártok tényleges vezetői, úgy jobb-, mint baloldalon, többnyire a pártfőtitkárok voltak. Moro hivatalos titulusa a Keresztény Demokrácia Országos Tanácsa elnöke volt *(Presidente del Consiglio nazionale della Democrazia Cristiana).*

rendelkező politikai áramlat, a kereszténydemokrata, a kommunista és a szocialista irányvonal találkozása, amely ugyanakkor túlmutat egy egyszerű kormánykoalíción. Főként a közös célok meghatározását jelenti, amelyek végrehajtása ugyanakkor számos kormányformában ölthet testet (Faragó 1978: 159). Mint azt tudjuk, Aldo Moro meggyilkolása ezt az ország számára máskülönben fontos konszolidációs lépést megakadályozta.

Paul Ginsborg történész úgy tartja, hogy az Olasz Kommunista Párt volt az első azon jelentős tömegbázissal rendelkező politikai szervezetek sorában, amelyeket elsöpörtek a 20. század utolsó évtizedeit meghatározó világpolitikai események (Ginsborg 1998: 301). A jelenlegi olasz politikai balközép kialakulásának kezdete ténylegesen 1989 és 1991 közé helyezhető el, azonban a változás előszelei már néhány évvel azelőtt, a párt népszerű főtitkára, Enrico Berlinguer idejekorán bekövetkezett halálával elkezdték éreztetni hatásukat. Berlinguer váratlanul és különösebb előjelek nélkül, 1984. június 11-én szívrohamban hunyt el a párt európai parlamenti választási kampánykörútja padovai állomásán. A temetés alig néhány nappal később zajlott le Rómában óriási ünnepi külsőségek között. A temetésen megjelent Alessandro Pertini szocialista államfő (1978–1985) is, aki Padovából elnöki különgépével személyesen vitte a fővárosba az elhunyt koporsóját. Bár a kommunista pártot váratlanul és sokkhatásként érte a népszerű pártvezér halála, a szervezet viszonylag gyorsan és olajozottan megtalálta Berlinguer utódját. A párt főtitkári kabinetje a Központi Bizottság és az Ellenőrző Bizottság bevonásával elindította a jelöltállítást, amelynek során Alessandro Natta, Luciano Lama, Giorgio Napolitano későbbi államfő (2006–2015), Achille Occhetto és Alfredo Reichlin neve merült föl. Az előzetes döntéshozatal során a párt imént említett vezető testületeiben 200 szavazatot kapott Alessandro Natta, 20 szavazatot Lama, 18-at Occhetto, 16-ot Napolitano, és mindössze 4 szavazat esett Reichlin személyére. A jelölőbizottság Alessandro Nattát terjesztette a Központi Bizottság jelentette tényleges döntéshozatali testület elé. Bizonyos szempontból előre megjósolható volt, hogy a felsorolt nevek közül végül Alessandro Natta lesz az, aki a posztberlingueri időszakban szükségszerűen előtérbe kerül. Natta ifjúkorában jelentős érdemeket szerzett az antifasiszta ellenállás során, majd a kommunista párt különféle testületeiben minden esetben feddhetetlenül látta el feladatát. A berlingueri politikai irányvonal egyfajta természetes örökösének számított, tekintve, hogy az elhunyt főtitkár közvetlen munkatársa volt, egyben a kommunista párt képviselőházi frakciójának vezetője és a párt Ellenőrző Bizottságának elnöke, továbbá a *Rinascita* hetilap főszerkesztője. Jelentős érdemeket szerzett abban, hogy – éles kritikák megfogalmazása mellett ugyan, de – javítsa a párt kapcsolatát az Olasz Szocialista Párttal (Barca 2005: 965–966). Az említett nevek természetesen egyenként is érdemesek lennének egy-egy alapos

elemzésre, azonban – figyelembe véve a vonatkozó támogatottsági arányokat – összehasonlítva a legérdekesebbek. Lama és Napolitano jelentős bukása egyértelműen a párt reformpárti jobbszárnyának gyengeségét jelezte. Előbbinél még érdekesebb azonban Achille Occhetto nevének megjelenése. A felsorolt főtitkárjelöltek nevei között ugyanis egyedül Occhetto képviselt egy olyan új politikusi generációt, amely képes lett volna megváltoztatni nem csupán a PCI, de talán egész Olaszország történelmét. 1984-ben Occhetto erre még egyértelműen felkészületlen volt, azonban néhány éven belül ez a változás éppen általa be fog következni. 1984. június 26-án győzött a papírforma, és az Olasz Kommunista Párt Központi Bizottsága hatalmas többséggel Alessandro Nattát választotta meg a párt élére. Az új főtitkár ellenszavazat nélkül, 11 tartózkodás mellett 227 igen szavazatot kapott a döntéshozó testülettől (Chiarante 2009: 83–84).

Natta főtitkársága a folytonosság jegyében telt, azonban egyes elemzők szerint éppen ez a fajta továbbhaladás az Enrico Berlinguer által kijelölt úton volt az, ami nagyban hozzájárult a PCI belátható időn belül bekövetkező jelentéktelenné válásához. A berlingueri úton történő menetelés közelebbről szemlélve logikus döntésnek tűnt. Az 1984-es európai parlamenti választások egy, a mai kontextusban felfoghatatlan sikert jelentettek a kommunista párt számára: mintegy öt évtized után áttört az üvegplafon, és az Olasz Kommunista Párt 0,3%-kal megelőzte fő riválisát, a kereszténydemokrata pártot (OK BM 2025). Bár Berlinguer ezt a sikert már nem érhette meg, ez a győzelem minden bizonnyal az ő győzelme volt. A párt tehát egy pozitív visszaigazolását látta a berlingueri politikának, amely külpolitikai téren a béke üzenetét, belpolitikai téren pedig a politikai moralitást és a nagyobb mértékű társadalmi igazságosságot hirdette. Ilyen premisszák mellett, mint fentebb mondtuk, akár még természetesnek is tűnhetett, hogy folytatni kell a megkezdett utat, azonban a párt éppen azt feledte el, hogy a kommunista párt '80-as évek közepén tapasztalt megerősödése nem annyira a Berlinguer által képviselt tartalomnak, mint inkább a karizmatikus pártvezér személyének volt köszönhető. A mai ismereteink – és a választási eredmények – tükrében azt mondhatjuk, hogy a berlingueri út és ugyanazok a berlingueri üzenetek Alessandro Nattától vélhetően már nem hangzottak annyira meggyőzően a kor szavazópolgárai számára, és az út kritikátlan folytatása helyett inkább egy irányváltásra lett volna szükség.

Giuseppe Chiarante, a párt képviselője, majd szenátora álláspontja szerint Natta főtitkárságára három fontos feladat várt, amelyek közül kettő ideológiai, egy pedig nagyon is gyakorlati volt. Chiarante álláspontja szerint a PCI-nek mindenekelőtt hivatalos formában, alapszabályába iktatva, a lehető leggyorsabban véghez kellett volna vinnie azt a folyamatot, amelynek célja az olasz kommunisták végleges elhatárolódása lett volna a Szovjetunió Kommunista Pártjának totalitárius ideológiai irányvonalától.

A politikus szerint ugyanis a Szovjetunió és a „megvalósult szocializmus" többi országának államműködése addigra antagonisztikus ellentétbe került a kommunizmus eredeti eszméivel, amelyeket viszont éppen hogy alaptézisként lett volna szükséges kezelni a PCI berkein belül. Előbbivel ellentétben a történelem folyása úgy alakult, hogy éppen a reformer Mihail Gorbacsov hatalomra jutása lassította le az eltávolodás már megindult folyamatát. Az olasz kommunisták szimpátiával tekintettek a keményvonalas Brezsnyev-érát követő Andropov-adminisztráció reformtörekvéseire, majd szomorúan vették tudomásul a konzervatívabb irányvonalat képviselő Konsztantyin Csernyenko kormányzását. A gorbacsovi glasznoszty és a peresztrojka bevezetése a szovjet testvérpártba vetett újbóli reménnyel töltötte el a PCI-t, és olyan régi, korábban már lezárt – és Olaszország szempontjából mondhatni irreleváns – vitákat hozott felszínre a PCI-n belül, mint a szovjet társadalom demokratikus irányba történő megreformálhatóságának kérdésköre és ezzel párhuzamosan a Szovjetunióhoz és annak állampártjához történő ismételt közeledés lehetősége. Az SZKP-vel történő egyre szükségesebbé váló szakítás helyett az olasz kommunisták igyekeztek abba az illúzióba ringatni magukat, amely szerint a fennálló szovjet államrend nem csupán megreformálható, de a bevezetett reformtörekvésekhez Mihail Gorbacsov egyenesen modellként tekintett az olasz, francia és spanyol kommunisták által vázolt úgynevezett „eurokommunista" irányvonalra. Hasonlóan égető kérdés lett volna a Benedetto Craxi vezette olasz szocialistákkal fennálló kapcsolat definiálása. A PSI akkor már hosszabb ideje együtt kormányozta az országot a Keresztény Demokráciával és annak többnyire centrista szövetségeseivel, így a PSDI-vel, a PLI-vel, illetőleg a PRI-vel. A szocialistákkal történő folyamatos kapcsolatfelvétel keresése lesz az, amely a társadalom szemében – legalábbis Chiarante nem elvetendő álláspontja szerint – a kommunista pártot végül a fennálló rendszer, az *establishment* integráns részeként tüntette fel. Hogy a PSI-vel történő összemoshatóság hosszú távon miért is vált igazán nagy bajjá, az a későbbiekben válik majd világossá, amikor is a '90-es évek elején kirobbant súlyos párt- és kampányfinanszírozási botrányt és annak nagyon jelentős szocialista érintettségét fogjuk taglalni. Végezetül az előbbi törekvések elvették a párt energiáit attól, hogy képes legyen adekvát módon alkalmazkodni a 20. század utolsó évtizedei által a társadalom elé vetett problémákhoz. Energiáit az ideológiai jellegű – sok esetben meddő – spekulációk foglalták le, ezáltal pedig baloldali pártként képtelenné vált arra, hogy megfelelő válaszokat kínáljon választói számára olyan kihívásokra, mint a globalizáció esetleges visszásságai, valamint az egyén versenyképességének a kérdésköre a globális világ kínálta keretek között. Összegezve tehát, Chiarante nem azt állította, hogy a pártnak ne kellett volna ideológiai kérdésekkel foglalkoznia. Éppen ellenkezőleg! Egy párt sem létezhet világos politikai és ideológiai alapok nélkül. Chiarante éppen azt vallotta, hogy annak érdekében, hogy a PCI

fontosabb kérdésekre koncentrálhasson, a lehető leggyorsabban le kellett volna zárnia a még lezáratlan ideológiai kérdések megvitatását, és minél sürgősebben a társadalmat érintő és foglalkoztató kérdések felé kellett volna fordulnia. Ennek éppen az ellenkezője következett be: a PCI hosszas belső ideológiai vitákba keveredett az SZKP-hoz vagy éppen az olasz szocialistákhoz történő viszonyulásáról, és elhanyagolta saját szavazóbázisát, amelyet – eltekintve ezúttal a jelentős kommunista értelmiségi és egyetemi elittől – javarészt mérsékelten iskolázott munkások alkottak, akik a leggyakoribb esetben az egyre jobban globalizálódó világ és társadalom veszteseivé váltak (Chiarante 2009: 85–89).

Ez volt tehát az a realitás, amely – a karizmatikus vezető elvesztésén túl – nagyban hozzájárult az 1985 tavaszán megrendezett tartományi és helyhatósági választások során elszenvedett veréséghez. A tartományi szintű konzultáció során – az 1980-as adatokhoz viszonyítva – a PCI átlagos támogatottsága 31,3%-ról 30,2%-ra, míg a polgármesteri és képviselő-testületi választási megmérettetés során 30,7%-ról 27,6%-ra csökkent (OK BM 2025). Önmagában már ezek az adatok is megingatták a pártvezetésbe vetett hitet, azonban a pártvezetés iránti bizalom szempontjából előbbinél döntőbb szerepet játszott a „mozgólépcső" kapcsán rendezett és a kommunista párt által előmozdított népszavazási kudarc. A „mozgólépcső" (olaszul: *scala mobile*) gazdaságpolitikai értelemben a klasszikus *welfare state* egy olyan vívmányát jelentette, amely automatikusan az infláció – és ezzel a fogyasztói árak növekedésének – mértékében indexálta a munkavállalói béreket abból a célból, hogy utóbbiak ne veszítsenek vásárlóerejükből. A Benedetto Craxi szocialista miniszterelnök vezette kormány elfogadta a mozgólépcső lassítását 1984. február 14-én, Bálint-napon (innen a gúnyneve: *Decreto San Valentino,* azaz „Bálint-napi rendelet"), amelynek kompenzálásaképpen bevezetett bizonyos fiskális könnyítéseket a munkavállalók számára. Az ellenzéki pártok ezt a lépést úgy értelmezték mint egy, a jóléti állam keretei között szerzett jog súlyos csorbítását. Bár az Olasz Kommunista Párt a parlamenti vita során benyújtott módosító indítványaival számos engedményt csikart ki a kormánytól, végül amellett döntött, hogy népszavazást kezdeményez a szóban forgó ügyben. Eme szerzett jog megvédését Berlinguer még életében személyes küldetésének tekintette, és minden energiájával belevetette magát a népszavazás ügyének sikerre vitelébe. Utóbbiban korai halála megakadályozta, de nem kellett volna, hogy ez pártját is megakadályozza. A mozgólépcső-elv megőrzése érdekében kifejtett kampány éppen egy olyan, a munkavállalói jogokat védő intézkedés lett volna, amellyel az Olasz Kommunista Pártnak baloldali pártként kiemelten kellett volna foglalkoznia. Ezzel szemben a korábban már vázolt ideológiai spekulációkon túl – tekintettel a szerencsétlenül végződött 1985-ös tartományi és önkormányzati választásokra – a párt megnyitotta a személyi kérdések fejezetét is. A nagy meglepetést

végül éppen az okozta, hogy a kampány kezdeti sikertelenségei ellenére (amikor is a kormánnyal ellentétesen szavazó választók aránya 35% körül mozgott csupán) az 1985. június 9-én és 10-én megrendezett népszavazás végeredménye mindössze 54,32% 45,68% arányban billent csak el a kormányoldal javára, vagyis egy kellően erőteljes kampánnyal az akár még nyerhető is lett volna (OK BM 2025). A népszavazás részeredményeiről ezúttal elég annyit közölni, hogy a kommunista párt számára kedvezően igennel voksolók aránya délen volt a legmagasabb, míg Észak-Itáliában arányuk elmaradt a déli tartományokétól. A PCI számára politikai szempontból legaggasztóbb adatokat a leginkább iparosodott, ezáltal pedig a legtöbb kétkezi munkást felvonultató Lombardia és Veneto tartományok produkálták. Ezekben a tartományokban, ugyanis mintegy 1 300 000 és 1 500 000 szavazattal lett magasabb a „nem" szavazatok aránya az „igen" szavazatokhoz viszonyítva. Bár a két tartomány történelmileg mindig is úgynevezett „fehér tartománynak" számított, azaz megkérdőjelezhetetlen volt a fehér pártjelvénnyel rendelkező Keresztény Demokrácia dominanciája, az utóbbi számadatok egyértelműen azt jelezték, hogy a kétkezi munkások már nem tartották annyira fontosnak, hogy szavazatukkal támogassanak egy olyan kezdeményezést, amelyet a kommunista párt fontos szívügyének tartott.

A '80-as évek vége Nyugat-Európában bizonyos, később a nagypolitika irányvonalára is hatást gyakorló civil mozgalmak megszületésének az időszaka is volt. Ebben az időszakban teljesedtek ki a szexuális forradalom következtében létrejött feminista mozgalmak, amelyek számos témát eloroztak a PCI-től. Utóbbi megfigyelhető a *Cicciolina* művésznévre hallgató Staller Ilona magyar származású pornószínésznő politikai porondra lépésében. Staller a Radikális Párt színeiben nyert mandátumot, majd később a Szerelem Pártjában *(Partito dell'Amore)* tevékenykedett határozottan mérsékelt sikerrel. Bár Cicciolina politikai pályafutása végül tiszavirág-életűnek bizonyult, ebben az esetben nem a politikai karrier hosszúsága és íve a döntő, hiszen már a politikában történő puszta megjelenése is jelentéssel bírt: az említett szervezetek olyan, a feminista mozgalmak számára kedves témákat mertek felvetni és beemelni a közéletbe, amelyek mindaddig tabunak számítottak. Utóbbiak között érdemes megemlíteni a terhességmegszakítás megkönnyítését, a fogamzásgátlás fontosságát, a szexuális úton terjedő betegségek elleni prevenciós intézkedések meghozatalát, a betegségmegelőzési felvilágosító tanórák iskolai tantervekbe történő beillesztését, illetőleg Olaszország New York-i Egyezményben[14] való

[14] Az 1950. március 21-én aláírt New York-i Nemzetközi Egyezmény elítéli a prostitúciót és az emberkereskedelmet, és az emberi méltósággal összeegyeztethetetlennek tekinti azt. A fenti egyezmény Magyarországon „az emberkereskedés és mások prostitúciója kihasználásának elnyomása tárgyában, New Yorkban, 1950. évi március hó 21. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről" című, 1955. évi 34. tvr. által vált a belső jog részévé.

részvételének felülvizsgálatát és a prostitúció ellenőrzött egészségügyi és gazdasági keretek közé történő kényszerítését. Az említett szervezetekkel és személyekkel a PCI, illetve annak nőtagozata – bármennyire is fontos szerepet képviselt a párton belül – országos szinten már aligha tudta felvenni a versenyt.

Hasonló jelenség volt megfigyelhető a szárnyaikat ekkor bontogató zöldszervezetek tekintetében is. Utóbbi civil szervezetek programjában fontos szerepet kapott a nukleáris energia tagadása, valamint Olaszország energetikai célú atomprogramjának a leállítása. A kommunista párt is foglalkozott a témával, és az 1986-os firenzei kongresszusán Fabio Mussi és Antonio Bassolino előkészítő munkájának köszönhetően a küldöttek elé terjeszthetett egy nyilatkozattervezetet, amely azt célozta, hogy a párt ítélje el az olasz energetikai célú atomprogram folytatását, egyben kezdeményezze, hogy az így fennmaradó pénzösszeget az ország a megújuló energiaforrások kutatására és hasznosítására fordítsa. A kongresszus ekkor 440 igen, 457 nem és 59 tartózkodás mellett elutasította a pártvezetés megújuló energiaforrások támogatására irányuló kezdeményezését. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy az alig néhány héttel később, 1986. április 26-án bekövetkező csernobili atomkatasztrófát követően a párt elnöksége mégiscsak elfogadta az atomenergia elvetését célzó indítványt. Előbbi jelenségek abból a szempontból nyernek igazán relevanciát, miszerint látványosan megmutatják, hogy a PCI miként nem volt már mozgatórugója a progresszív gondolatoknak és jelenségeknek, és milyen módon sodródott csak az eseményekkel, vagy ami még rosszabb, utólag, túl későn próbálta meg azokat felkarolni, amikor a közvélemény már nem vele azonosította az adott gondolatot. Már-már történelmidokumentum-jelleggel bír Fiorenzo Ferrero 1994-es – tehát a változás korszakában –, a Torinói Egyetem Társadalomtudományi Tanszékének gondozásában megjelent munkája, a *Dal PCI al PDS* (Az Olasz Kommunista Párttól a Baloldal Demokratikus Pártjáig). Ferrero nem kevesebbet állít, mint hogy a PCI nem fordított kellő figyelmet a környezetvédelem és az ökoszisztéma megőrzésének kérdéseire, és a zöldmozgalmakat csak egyfajta divatnak vagy pillanatnyi hóbortnak tekintette. „Ennek a kérdéskörnek a beemelése az olasz politika fősodrába egy kiugrási lehetőséget jelenthet a Baloldal Demokratikus Pártja [vagyis a PCI hamvaiból létrejövő új baloldali párt] számára" – írta 1994-ben az olasz társadalomtudós (Ferrero 1994: 73; a szerző saját fordítása).

Ez volt tehát az, a párt számára nem túl rózsás állapot, amely során Alessandro Natta pártfőtitkárt 1988. április 28-án, az önkormányzati kampány során – az Umbria tartománybéli Gubbióban – szívinfarktus érte, és amelynek következtében 1988. június 12-én egy, a Központi Bizottságnak címzett levelében lemondott a pártvezetésről. Natta állapota idővel javult, azonban döntésében minden bizonnyal szerepet játszott a párt meglehetősen gyenge szereplése az önkormányzati választások

alkalmával. 1988. június 21-én, alig kilenc nappal Natta lemondólevelének a nyilvános felolvasását követően, az Olasz Kommunista Párt KB főtitkárrá emelte a párt alig egy évvel korábban főtitkár-helyettessé választott, a fiatalabb generációt megjelenítő tisztségviselőjét, Achille Occhettót.

Occhetto nagy érdeme minden bizonnyal az volt, hogy megértette, hogy a berlini fal leomlásával az úgynevezett kommunista világrend és vele együtt – úgy Kelet-, mint Nyugat-Európában – a kommunista ideológiával bíró pártok kora lejárt. Bizonyos tekintetben szükségszerű volt, hogy a kommunista blokk látványos összeomlása abban az országban is következményekkel járjon, amelyben a nyugati világ akkori legerősebb kommunista pártja működött. Occhetto alig három nappal a történelmi eseményt követően, 1989. november 12-én, egy valamikori partizánok számára szervezett bolognai pártrendezvényen hozta szóba először annak a belső átalakulásnak a szükségességét, amelynek célja egy modern szociáldemokrata ideológiával bíró párt létrehozása volt (Occhetto 1994: 63). Ennek az elgondolásnak talán Occhetto 1994-es emlékiratai jelentik a legjobb szintézisét. Az emlékirat egy szöveghelyén Occhetto a következőképpen fogalmaz: „Úgy éreztem, hogy a múlttal történő leggyökeresebb szakítás jelentheti az olasz típusú kommunizmus hagyományainak a lehető legteljesebb megőrzését és átmentését. Hittem, hogy az lesz a legjobb választás. Szilárd meggyőződéssel cselekedtem, így azokat az időket örömmel éltem meg és mindig is örömmel emlékeztem rájuk." (Occhetto 1994: 63; a szerző saját fordítása.)

Mielőtt a tényleges változások bemutatására sort kerítenénk, érdemes megemlíteni, hogy az átalakulás gondolata természetesen nem Occhetto egyszemélyes ötlete volt, hanem arról már – a világpolitikai események láttán – a berlini fal leomlása előtt is folyt gondolkodás a párton belül. Ennek a párt identitásáról és jövőjéről folytatott filozofálásnak a meglétét jól illusztrálja három publikáció, amelyeket 1985 és 1986 között rendeztek sajtó alá. A kiadványok azért tekinthetők értékesnek, mert megmutatják, hogy a pártról és a baloldalról való gondolkodás nem csupán egy rétegképződmény volt, hanem az adott politikai oldal több szereplőjét is elmélkedésre bírta, és egyaránt érdekelte a pártértelmiségit, a párton kívüli baloldalit és a pártvezetőt.

1985 júliusában jelent meg Aldo Schiavone, a kommunista párthoz kötődő Gramsci Intézet igazgatójának *Per il nuovo PCI* (Egy új PCI-ért) című könyve. Schiavone könyvében nem kevesebbet állít, mint hogy minden csoport életében – legyen az egy vezetői szféra, értelmiségi kör vagy éppen politikai képződmény – elérkeznek olyan pillanatok, amelyek során ahhoz, hogy önnön identitásuk, értékeik és kollektív tudatuk megőrizhetővé váljék, elengedhetetlen a megújulás. Az ilyen pillanatok során a múltba révedés és a múlt letűnt értékeinek hangsúlyozása káros és illuzórikus lehet (Schiavone 1985: 8). Achille Occhetto korábban idézett gondolataiban

alighanem ugyanez jelent meg. Természetesen Schiavone nem áll meg ezen a ponton, és könyvében hangsúlyozza, hogy a PCI már elindult egy úton, amely révén nagyon közel került a nagy európai szociáldemokrata mozgalmakhoz. Ezen az úton érdemes továbbhaladni egészen addig, míg létre nem jön egy nagy és modern reformpárt. Schiavone szerint ez az új párt csak akkor lehet sikeres, ha a múltjára büszkén tekint, vállalva, ám nem visszasírva azt (Schiavone 1985: 113). A kommunista párt feladata éppen ezért az, hogy új keretek közé helyezze a múlt értékeit, amíg nem késő, és a modern világ kihívásaihoz alkalmazza és átmentse a munkásmozgalom örökségét, mielőtt az haszontalan régészeti leletté válna. Schiavone végül azzal az optimista képpel zárja eszmefuttatását, miszerint az új keretek létrehozása nem jelenti azt, hogy az új olasz baloldalnak a semmiből kellene felépítenie önmagát, hiszen a PCI nyújtotta alapok már megvannak (Schiavone 1985: 142).

1985 júliusában a kommunista párt *Rinascita* című politikai és kulturális folyóiratának hasábjain megjelent egy cikksorozat önmagukat baloldalinak valló, ám párton kívüli értelmiségiek tollából, amely cikkekben az említett publicisták alapvető kritikákat fogalmaztak meg általánosságban az olasz baloldal, ám kiváltképp a PCI működésével kapcsolatban. Utóbbi cikkeket 1986-ban a torinói székhelyű Einaudi Kiadó gyűjtötte össze, és rendezte sajtó alá. Az egyes írásokat nem annyira a közös kérdésfelvetés kötötte össze, mint inkább a fennálló és kétségtelenül megkövesedett DC-rendszer kritikája és annak a keresése, hogy miként lehetne az ötven éve fennálló – némi túlzással élve – egypárti kormányzást a nyugati politikában megszokott politikai váltógazdaságra lecserélni, amelyben jobb- és baloldal kiegyensúlyozott versenyben küzd a választók bizalmáért. Több évtized távlatából, illetve az Occhetto-adminisztráció szempontjából talán Michele Salvati tanulmánya lehet az egyik legérdekesebb, amelyben a szerző kifejti, hogy a párt számára egy új identitás szükséges: egy új identitás, amely nagyobb hangsúlyt helyez a szocialista eszmerendszerre, és végérvényesen szakít a kommunista ideológiával, egyben ismét felfedezi és zászlajára tűzi a francia forradalom eszmerendszerét. Salvati szerint a történelem alakulása szempontjából alapvető fontosságú esemény akkor közelgő kétszázadik évfordulójára (1789–1989) készülve ismét fel kell fedezni a szabadság, az egyenlőség és a testvériség hármas jelszavának fontosságát és értékeit (Balbo–Foa 1986: 105–109).

Végezetül a harmadik publikáció, amelyet Gavino Angius, a PCI magas rangú tisztviselője jelentetett meg, az *Essere comunisti. Il ruolo del PCI nella società italiana* (Kommunistának lenni. A PCI szerepe az olasz társadalomban) címet viselte (Angius 1986). A könyv az előzőkben felsorolt kiadványokhoz képest kisebb mértékben, azonban bizonyos tekintetben mégiscsak a változást sugallta. A kötet igyekezett összegyűjteni a kommunista párt identitásában bekövetkezett változásokat

a második világégést követően megválasztott főtitkárok – Palmiro Togliatti, Luigi Longo, Enrico Berlinguer, Alessandro Natta – politikai irányvonalán és beszédein keresztül. A szöveg alapvetően azt vetítette előre, hogy a párt folyamatos fejlődése nem állhat meg, és alkalmazkodnia kell a modern kor kihívásaihoz.

Mint láthattuk, ezek voltak azok a premisszák, amelyek előkészítették, és minden bizonnyal befolyásolták Achille Occhetto döntését, amely szerint az Olasz Kommunista Pártnak egy jelentős reformfolyamatra lenne szüksége ahhoz, hogy túlélje az adott politikai korszakot, és ezek a premisszák vezettek el a bolognai pártrendezvényen elmondottakhoz.

Occhetto javaslata természetesen jelentős megütközést váltott ki a kommunista párt egyes berkeiben, és a kongresszust megelőző belső viták nem kis iróniával csak mint a *dibattito sulla cosa,* vagyis „vita az izéről" gúnynéven vonultak be a történelembe. Az irónia érthető, hiszen sok esetben Occhetto legszűkebb környezete sem tudott biztos és kielégítő választ adni olyan alapvető fontosságú kérdésekre, mint hogy az új politikai képződménynek – amelynek a főtitkár tervei szerint ki kellett forrnia a következő kongresszus során – milyen névvel kellett volna létrejönnie, és milyen ideológiai alapokon kellett volna nyugodnia, továbbá a majdan megalkotandó alapszabálynak miféle szervezeti struktúrát kellett volna előírnia számára.

Előbbiekhez hasonlóan meglehetősen kiforratlan volt az Occhetto-adminisztráció viszonyulása a párt múltjához is. Egyértelművé vált, hogy Occhetto törekvése az volt, hogy az új párt számára új narratívát is teremtsen. Az Olasz Kommunista Párt múltjában kitörölhetetlen nyomot hagytak bizonyos személyek és bizonyos történelmi események. Ilyen volt az egykori főtitkár, Palmiro Togliatti, illetve maga a párt tisztázatlan viszonya az 1956-os magyar forradalomhoz és annak leveréséhez.

Ahogyan a Szovjetunióban Mihail Gorbacsov 1985-ös hatalomra kerülésével és a politikai enyhülés bekövetkeztével a történettudomány is egyre többet foglalkozhatott és foglalkozott a sztálinizmus során az emberiség ellen elkövetett bűnökkel, Palmiro Togliatti személye egyre inkább összemosódni látszott a Szovjetunió ezen sötét korszakával és azzal a törekvéssel, amiként a sztálinizmust megpróbálta átültetni egy olasz kontextusba. Togliatti személye elsősorban a sztálini tisztogatások során elítélt egyes politikusok – Nyikolaj Ivanovics Buharin, Grigorij Jevszejevics Zinovjev, Lev Boriszovics Kamenyev, Georgij Leonyidovics Pjatakov és Karl Bernhardovics Radek – élettörténetének a kutatása és az ezt követő rehabilitációk során került különösen rossz megvilágításba. Általánosságban véve a sztálinizmus a '80-as évek végére nem csupán Olaszországban és a nyugati világban, hanem magában a Szovjetunióban sem volt már egy biztató előjel. Achille Occhetto 1988-ban nyilvánosan ki is jelentette, hogy Palmiro Togliatti nem tagja már az Olasz Kommunista Párt egykori jeles személyiségeit felvonultató panteonnak. A helyzetet mindössze

az tette komikussá, hogy Occhetto fenti álláspontját éppen az egykori pártfőtitkár egy Civitavecchiában felállított szobrának az avatásakor fejtette ki (Possieri 2007: 270). Bár a párt nem fogadta el egyöntetűen ezt az álláspontot, figyelemre méltó Biagio De Giovanni, a párt holdudvarához kötődő nápolyi filozófus véleménye, aki nyilvánosan megvédte Occhetto álláspontját. A filozófus azt igyekezett hangsúlyozni, hogy bár Togliatti valóban fontos része volt az olasz történelemnek, mindez nem jelenti azt, hogy szükségszerűen az új politikai kurzus is „mestereként" kell hogy elfogadja őt. De Giovanni szerint a párt etikai kötelessége megtagadni mindazt, ami a sztálini örökséghez köthető, és ennek az örökségnek bizony része volt Togliatti is. Togliatti – De Giovanni szerint – azért is elhagyandó elemét jelentette a PCI narratívájának, mert személye azt a szovjet típusú kommunizmust jelentette, amely a '80-as évekre már alkonyához közeledett Európában és a világban egyaránt (De Giovanni 1989: 67). A párt belső állapotát jól tükrözi, hogy a főtitkár törekvésének megvitatása és gyakran igen erős kritikája elsősorban a PCI-hez kötődő sajtóban zajlott. Occhetto végül, hogy – amennyire lehetséges – lenyugtassa az egyre inkább forrongó indulatokat, nyilvánosan kijelentette, hogy az új pártvezetés mindössze egy diszkontinuitásra törekszik, ám ez nem jelenti a múlt – és vele Togliatti örökségének – teljes lebontását és elvetését (Possieri 2007: 272).

A Togliatti-féle örökség megítélésének kérdéséhez hasonlóan fontosnak bizonyult a párt 1956-os magyar forradalomhoz történő viszonyulása is. Az Olasz Kommunista Párt és az 1956-os forradalom viszonyát könyvtárnyi mennyiségű irodalom dolgozza fel. A jelen monográfiának nem célja ennek a történelmi korszaknak a mélyebb elemzése, mégis elengedhetetlen néhány epizód felelevenítése éppen abból a célból, hogy érzékelhetővé váljék a kontraszt a Togliatti, illetve az Occhetto vezette főtitkárságnak a történelmi eseményről vallott álláspontja között.

Palmiro Togliatti a Szovjetunió Kommunista Pártja 1956. február 14. és 25. között lezajlott XX. kongresszusa által előrevetített desztalinizációra kritikával tekintett. Ezt alátámasztja, hogy Togliatti az Olasz Kommunista Párt a szovjet pártkongresszust követő március 13-ai KB-ülésén kijelentette, hogy Sztálin a nemzetközi munkásmozgalom egy nagy alakja volt, és továbbra is az fog maradni. Az olasz pártvezér a poznańi[15] és budapesti eseményeket követően is a keményvonalas szovjet politika híve maradt a párton belül nyilvánvalóan meglévő kritikus hangok ellenére is. A pártvezetés már a poznańi munkásfelkeléssel kapcsolatban is igyekezett gátat szabni a hivatalos pártlap, a *l'Unità* hasábjain keresztül minden, a lengyel felkelőket

[15] A poznańi munkásfelkelés 1956. június 28 és 30. között zajlott le a lengyelországi Poznańban. A tüntetések során a dolgozók jobb munkafeltételeket és a kormány távozását követelték. A tüntetésen és az azt követő összecsapások során mintegy százezer fő gyűlt össze, akikre a Lengyel Néphadsereg mintegy tízezer katonája és négyszáz tankja támadt rá.

támogató párton belüli vélemény terjedésének, felszólítva tagjait a szovjet intézkedések támogatására. A lengyelországi eseményeknél azonban sokkal határozottabb volt a pártvezetés és maga Togliatti fellépése a pártközponttal ellentétes véleményt képviselő tagok irányába a magyar forradalom esetében. A határozott fellépésre elsősorban azért volt szükség, mert a párt számos alapszervezete és társult szervezetei nyíltan a magyar forradalom mellé igyekeztek állni, felfedezve abban – akárcsak a lengyelországi eseményekben – egy határozottan baloldali karaktert. Togliatti számára különösen veszélyesnek az bizonyult, hogy a fiatal kommunisták, a párton belüli szakszervezeti vonal és a párt holdudvarához tartozó, részben független baloldali értelmiség a pártvezetéssel ellentétes álláspontot képviseltek a magyar forradalom megítélését illetően. Ismeretes, hogy 1956. október 25-én az olasz kommunista ifjúsági szövetség *(Federazione Giovanile Comunista Italiana – FGCI)* római szervezete elfogadott egy nyilatkozatot – amelyet a római magyar külképviseletre is eljuttattak –, amelyben „a római egyetem kétszáz kommunista hallgatója nevében" köszöntötték a magyar népnek „a szocialista Magyarország demokratikus és igazságos fejlődését célzó felelősségteljes cselekedetét". Majd, mintegy fenyegetésképpen úgy a kereszténydemokrata olasz vezetés, mint saját pártvezetésük és személyesen Togliatti irányába, hozzátették, hogy ők is ugyanezekért az elvekért fognak küzdeni „a valódi internacionalizmus és a szocializmus olasz útjának megvalósulása érdekében" (Froio 1980: 99–107). A nyilatkozat később az Olasz Szocialista Párt hivatalos lapja, az *Avanti!* hasábjain írásban is megjelent. Hasonló fenyegetést jelentett Togliatti számára a kommunista párt egyik bástyáját jelentő baloldali szakszervezet, a CGIL (Általános Olasz Munkaszövetség – *Confederazione Generale Italiana del Lavoro*) kiállása a forradalom mellett. A szakszervezet egy, a római diákokhoz hasonló hangvételű és tartalmú kommünikét fogadott el, amelynek szövegezésében a CGIL főtitkára, a kommunista Giuseppe Di Vittorio is részt vett. A kommüniké azzal a reménnyel zárult, miszerint annak tartalmát a pártvezetés is elfogadja, és annak értékrendjét támogatja. Valójában ennek ellenkezője történt. Palmiro Togliatti azonnal behívatta a híres-hírhedt és már-már fogalommá vált Via delle Botteghe Oscurébа[16] – a kommunista párt, majd a későbbi posztkommunista baloldali utódpárt történelmi pártközpontjába – De Vittoriót. A beszélgetés tartalma soha nem került nyilvánosságra, azt úgy Togliatti, mint De Vittorio magukkal vitték a sírba. Annyi bizonyos azonban, hogy De Vittorio alig néhány nappal azután, egy, a toscanai Livornóban rendezett szakszervezeti eseményen nyilvánosan kijelentette, hogy ő maga csak erős nyomás hatására és a szakszervezeti egység megőrzése

[16] A kifejezést úgy kell értelmezni, mint ahogyan a magyar olvasó értelmezheti a szintén híres-hírhedt „Köztársaság tér" kifejezést.

érdekében csatlakozott az elfogadott dokumentumhoz, azzal máskülönben nem tud azonosulni. A szakszervezeti vezető és Togliatti viszonya ezt követően fagyossá vált, és az 1956-ban elszenvedett megaláztatás és lelki megrázkódtatás bizonyosan nagyban hozzájárult ahhoz, hogy De Vittorio alig több mint egy évvel később elhunyt (Froio 1980: 99–107).

Végül Togliatti igyekezett a párthoz ideológiailag közel álló, ám a párttól sok esetben független baloldali értelmiség kritikus hangját is elfojtani – utóbbit csak mérsékeltebb sikerrel. Carlo Muscetta, a *Società* című kommunista folyóirat főszerkesztője az október 23-ai budapesti eseményeket követően egy kiáltványt fogalmazott meg, amelyben támogatásáról biztosította a felkelőket, egyben elítélte az Olasz Kommunista Párt kritikus álláspontját. Amint híre ment a dokumentum létezésének, 1956. október 29-én több tucat értelmiségi özönlötte el az Einaudi Kiadó székházát – ahol a *Società* folyóirat szerkesztősége is székelt – abból a célból, hogy kézjegyével lássa el azt. Végül a dokumentum a „101-ek kiáltványa" néven került be a köztudatba az azt aláírók pontos száma miatt. A kiáltványt a folyóirat megpróbálta elfogadtatni a párt Központi Bizottságával abból a célból, hogy az megjelenhessen a *l'Unità* hasábjain, azonban azt a vezetés határozottan visszautasította. Bár a kiáltványt a PCI nem jelentette meg, az igen hamar eljutott más sajtóorgánumokhoz, így az ANSA olasz állami hírügynökséghez is, amelyek publikálták azt. Az olasz társadalom nagy meglepetéssel fogadta, hogy olyan ismert és elismert nevek, mint például Natalino Sapegno, vagy éppen Alberto Asor Rosa – csak hogy két kiemelkedően nagy nevet említsünk a 101-ből –, akiknek könyveiből úgy gimnáziumi tanulók, mint egyetemi hallgatók milliói tanulták napi szinten az olasz és a világirodalmat, aláírták a manifesztumot, egyben súlyos kritikákkal illették a Szovjetuniót, az SZKP-t és az Olasz Kommunista Pártot. A kommunista párt természetesen elítélte a dokumentumot, továbbá mindazokat, akik aláírták, és azokat is, akik annak terjesztéséhez bármilyen formában hozzájárultak vagy hozzá kívántak járulni. Ezt követően a pártvezetésnek a legkülönfélébb eszközökkel sikerült elérnie, hogy a százegy főből tizennégy vonja vissza a szóban forgó kiáltványhoz történő csatlakozását. A visszavonásról szóló tudósítás és a vonatkozó névsor másnap, október 30-án a *l'Unità* 3. oldalán jelent meg (Froio 1980: 112–113).

Az imént bemutatott események és történések – amint már utaltunk rá – abból a szempontból nyernek különös jelentőséget, hogy Achille Occhetto a desztalinizáció mintájára elindította a „detogliattizáció" folyamatát – hogy ezzel a neologizmussal éljünk. Az 1956-os események Togliatti általi elítélése 1988-ban – Nagy Imre magyar miniszterelnök kivégzésének harmincadik évfordulóján – tökéletesen a visszájára fordult, és alkalmat kínált Occhetto számára úgy Togliatti bírálatára, mint az 1956-os magyar forradalom beemelésére az olasz baloldal narratívájába. 1988. június 16-án

a párizsi Père-Lachaise temetőben sor került Nagy Imre szimbolikus újratemetésére. A rendezvényen az Olasz Kommunista Párt is képviseltette magát Piero Fassino, a pártfőtitkári kabinet egy tagja által, aki később többszörös államtitkár, miniszter és Torino polgármestere is lett. Fassino egy koszorút is elhelyezett a magyar elhunytak tiszteletére.[17] Ugyanazon a napon a kommunista párt hivatalos lapja, a *l'Unità* különszámmal jelentkezett, amelyben Federigo Argentieri történész történelmi dokumentumokat is bemutatott Nagy Imre és mártírtársai '56-os tevékenységéről, későbbi sorsáról és kivégzéséről (Argentieri 1988: 17). Egy olasz kommunista vezető jelenléte Párizsban Nagy Imre szimbolikus újratemetésén mindenképpen a korábban már említett diszkontinuitás egy fontos jele volt a Togliatti-időszakhoz képest, de akár csak 1986-hoz képest is, amikor a magyar forradalom harmincadik évfordulóján még nem volt egyértelmű a PCI pozíciója. A kommunista párt bizonytalan álláspontjához nagyban hozzájárult, hogy Benedetto Craxi szocialista vezető – akinek pártja a PCI történelmi riválisa volt – nyíltan Nagy Imre rehabilitációját követelte a magyar vezetéstől (Possieri 2007: 270).

A diszkontinuitás tehát létrejött, és a korábbi viszonyítási pontok, mint például Palmiro Togliatti személye vagy a vitatható hátterű narratívák, mint a munkásmozgalom nagy tettei és eredményei – némi ellenállási gócokkal ugyan, de – viszonylag sikeresen átkerültek a párt archívumába. Ugyanakkor természetesen a párt nem kerülhette meg azt a kérdést, hogy mégis kit és mit állítson az így megüresedett piedesztálokra. Occhetto érzékelte, hogy új narratíva szükséges, és ezt meg is találta a francia forradalom eszméi között. Bizonyos tekintetben már ezt a gondolatot is előkészítette Michele Salvati 1985 júliusában, a *Rinascita* folyóirat hasábjain megjelent egyik cikkében. A francia forradalomhoz történő fordulás – ahogyan az történt az 1956-os történésekhez való viszonyulás megváltozása esetében is – egy szerencsés kronológiai egybeesésnek is volt köszönhető. A forradalom közelgő, 1989-ben esedékes kétszázadik évfordulójának mintegy előkészítésére már 1988-ban kiváló alkalmat kínált a *l'Unità* évente egyszer megrendezett ünnepségsorozata, amelyet abban az évben a lap teljes mértékben ennek megünneplésére szentelt. A firenzei Parco delle Cascinében megrendezett ünnepség jelszavaiban, mi több szimbolikájában is a francia forradalmat próbálta felidézni, ezzel párhuzamosan pedig minden, a munkásmozgalmi múltra történő utalás eltűnt. Mindez nem csupán a párt identitásformálása szempontjából bírt nagy jelentőséggel, hanem pártdiplomáciai szempontból is. Eszerint az olasz baloldal már nem keletre és a keleti testvérpártokra tekintett, hanem a nyugat-európai szociáldemokrata szervezetekre, egyben a választott szimbolikával azt kívánta üzenni, hogy már nem a 20. század eleji szovjet

[17] Vö. Fassino 2003.

bolsevik párttól eredezteti magát, hanem sokkal korábbról, az 1789-es francia forradalomtól, annak is elsősorban a jakobinusokkal szemben elhelyezkedő mérsékelt köztársasági girondista irányvonalától. Utóbbit maga Achille Occhetto jelentette ki 1989-ben egy, a *L'Espresso* politikai hetilapnak adott interjújában. Szavai szerint pártja önnön identitását már nem az októberi szocialista forradalomból meríti, hanem a két évszázaddal korábban, a francia forradalmárok közös gondolkodásának gyümölcseként kodifikált *Emberi és polgári jogok nyilatkozatá*ból (Adornato 1989: 1).

Az identitáskeresés, a párt múltjához, illetve a múlt referenciaszemélyeihez történő viszonyulás tisztázása iránti törekvés, továbbá a mindezekkel összefüggő ideológiai viták közepette került sor a PCI XIX. kongresszusára, amely 1990. március 8-án nyílt meg. A már vázolt kérdésekről folytatott élénk és gyakran indulatos összetűzések mellett három fő törekvés körvonalazódott. Az egyes elgondolások között – pár kisebbségi álláspontól eltekintve – abban nem volt súlyos ellentét, hogy a PCI egy jelentős reformra szorul, azonban a fő kérdés az maradt, hogy milyen rendező elvek mentén történjen meg a párt reformja. E tekintetben három fő irányvonal látszott kirajzolódni. Az első Occhetto álláspontja volt, amely lerombolta volna a létező kommunista pártot, hogy azt követően a lebontott felépítmény alapjain valami egészen új balközép formációt hozzon létre. A másik áramlat – amelyhez a párt idősebb generációjának sok tagja mellett a lemondott pártfőtitkár, Alessandro Natta is csatlakozott – elvetette a névváltoztatás szükségességét, és csupán a meglévő pártot reformálta volna meg oly módon, hogy az alkalmazkodni tudjon azokhoz a kihívásokhoz, amelyeket a 20. század vége elé vetett, és amelyekre egészen addig láthatóan nem tudott válaszokat kínálni. Végül egy harmadik elgondolás is teret követelt magának, amely a kommunista párton nem szeretett volna változtatni, és amely a következő évben feloszlatott SZKP-t tekintette volna továbbra is mintának.

A kongresszus során megalakult új pártvezetésben – köszönhetően az olyan, hagyományosan progresszív tartományok küldöttjeinek, mint például Emilia-Romagna – 26 progresszív, 10 konzervatív, egy szovjetbarát tag és maga Achille Occhetto kaptak helyet. Bár a pártvezetésben jelentős teret kapott a párt konzervatív baloldala alkotta belső ellenzék, a Központi Bizottság által megválasztott pártfőtitkárságban kizárólag az Achille Occhettóhoz kötődő politikusok kaptak helyet (Chiarante 2009: 135–136).

A változástól való ódzkodás, illetve az ezt követő bizonytalanság következményeképpen – a párt saját publikációjú adatai szerint – a párttagok száma, amely ekkor még meghaladta az 1 420 000 főt, rövid idő alatt drasztikus, 11%-os csökkenést szenvedett el (Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 35). Hasonlóan fontos az a bizonytalanságot jól illusztráló számadat, amely szerint az 1990. május 6-án

megrendezett helyhatósági választások során a párt újabb 6%-kal kapott kevesebb szavazatot az előző megmérettetéshez képest (OK BM 2025).

A PCI XIX. bolognai és utolsó, Riminiben megrendezett XX. kongresszusa között – amelyet idő előtt, 1991. január 31. és február 3. között rendeztek meg – pártszervezeti szempontból egy érdekes kezdeményezés született, amely az úgynevezett „demokratikus kommunista" irányvonal által ment végbe. Utóbbi nem támogatta Occhetto radikális fordulatát, azonban elhatárolódott az Armando Cossutta képviselte szovjetbarát áramlattól is. A demokratikus kommunisták a két kongresszus között három jelentősebb rendezvényt szerveztek. Az első kettőt a fővároshoz közeli Frattocchiében, a PCI pártfőiskolájában, illetve Aricciában, a CGIL baloldali szakszervezet képzési központjában, míg a harmadikat a Garda-tóhoz közeli Arco településen. Valamennyi esemény központi témája a nómenklatúravita volt. A párt baloldali szárnya egyértelműen ragaszkodni látszott a szervezet megnevezésében megjelenő *kommunista* jelzőhöz oly mértékben, hogy azt is felajánlották a pártvezetés számára, hogy az új párt neve legyen „Baloldali Demokraták és Kommunisták Olaszországi Pártja". Arcóban a rendezvény vezérszónoka Lucio Magri volt, aki mintegy 80 oldalas vitairatban vázolta, miért szükséges a szóban forgó jelző megőrzése. Magri az iratban kifejtette, hogy a *kommunizmus* a munkásmozgalom történetében alapvetően két jelentéssel bírt. Bár a leninizmus és a sztálinizmus jelentette történelmi bűnök, úgymint a tervgazdálkodás, az államosítás, a proletárdiktatúra túlkapásai, a munkatáborok vagy éppen a piaci alapú gazdasági berendezkedés ellehetetlenítése valóban bemocskolták a kommunista eszmét, Magri szerint az éppen a 20. század végén rendelkezett egy pozitív és humanista konnotációval is. Állítása szerint a kommunizmus a kapitalista társadalommal szemben egy sor olyan kritikát fogalmazott meg, amellyel a kisember igen könnyen azonosulhatott, és amely számára egyfajta ideológiai kapaszkodót nyújthatott. Ezek közé tartozik a tőkefelhalmozás, a kizsákmányolás és a profitorientált gazdaságszemlélet kritikája, az értelmiségi és a kétkezi munka radikális elválasztásának a tagadása, annak a fajta individualista szemléletnek az elítélése, amely az individuális szubjektivitás egy torz olvasatát kínálja, végül pedig az államműködésen belül a „kormányzó osztály" és a „kormányzott osztály" közötti átjárhatatlanság el nem fogadása. Magri vitairatát azzal zárta, hogy éppen az adott kor volt az, amelynek nagy szüksége lett volna egy *kommunista újjáalapítás*ra (olaszul: *rifondazione comunista*), hiszen a politikai és gazdasági körülmények éppen adottak voltak ahhoz, hogy a kommunista mozgalom kilépjen kisebbségi létéből, és a világ kizsákmányolt néprétegei számára hiteles alternatívát kínáljon (Chiarante 2009: 135–136).

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az Olasz Kommunista Párt vezető politikusai felismerték a változás szükségességét, azonban a vita azon bontakozott ki, hogy

milyen irányba induljanak el a változást jelentő cél irányába. A demokratikus kommunisták a fent leírtak értelmében egyértelműen egy baloldali fordulatot sürgettek, és a fennálló válságot képletesen ábrázoló gödröt balról próbálták volna kikerülni, míg Achille Occhetto inkább egy jobbkanyarral, egy liberális fordulattal szeretett volna azon túllépni. Az Arcóban megrendezett pártrendezvényről – figyelembe véve annak az elkövetkezendő eseményekre gyakorolt hatását – ennyi információ akár elegendő is lehetne. Azonban néhány reflexió erejéig érdemes elidőzni azon a bizonyos *kommunista újjáalapítás*on. A fogalom semmiképpen sem tekinthető csupán egy üres szóvirágnak. A rimini kongresszust követő időszakban nagyon is kézzelfogható bizonyosságot nyer, hiszen ez lesz az az alapvető fontosságú gondolat és fogalom, amelyből a későbbiekben egy pártszakadás következtében meg fog majd születni a Kommunista Újjáalapítás Pártja *(Partito della Rifondazione Comunista – PRC),* amely az egész második köztársaság parlamenti szélsőbal szárnyát fogja majd jelenteni közel két évtizeden keresztül. Az arcói rendezvény még egy szempontból érdemes a vizsgálatra. A valamennyi párttag által igen nagyra tartott Pietro Ingrao ez alkalommal jelentette be hivatalosan, hogy – egyetértve ugyan a helyzet Lucio Magri által történt összefoglalásával – a pártszakadásra készülő Cossutta-szárnnyal ellentétben a közösen lefektetett elvek érvényre juttatásáért vívott harcát egyelőre a jogutód párton belül kívánja folytatni. Hasonló álláspontra helyezkedett még a baloldali áramlat másik meghatározó politikusa, a CGIL szakszervezeti vezetője, Fausto Bertinotti is. Utóbbiak döntése – mint látni fogjuk, ha csak egy rövid időre is – egyértelműen kihúzta a talajt annak az irányzatnak a lába alól, amely a jogutód pártból történő kilépés mellett kardoskodott.

1991. január 31-én nyílt meg Riminiben a PCI XX., egyben utolsó kongresszusa, amely kimondta a párt feloszlását, továbbá áldását adta a Baloldal Demokratikus Pártja *(Partito Democratico della Sinistra – PDS)* megalakulására, amely hivatalosan 1990. február 3-án jött létre. A kongresszust megelőző belső jelölések során az Occhetto javaslatát támogató kongresszusi küldöttek aránya 67,6%-ot ért el (844 delegált), míg a párt Arcóban összegyűlt balszárnya a kongresszusi küldöttek közel 27%-át adta (332 delegált). Előbbieken túl 5,6%-nyi delegálttal (71 fő) teret nyert még egy harmadik áramlat is, amelyet Antonio Bassolino vezetett, és amely – igaz, jelentős kritikákkal, de – végső soron elfogadta Occhetto terveit a gyökeres változásra vonatkozóan. A kongresszusi végszavazáson végül 75 ellenszavazat és 49 tartózkodás mellett 807 delegált szavazta meg Occhettónak a párt megreformálására vonatkozó indítványát. A felsorolt szavazatok között nem szerepel a Cossutta vezette balszárny, amely már a kongresszus előtt bejelentette, hogy egy új pártot kíván alapítani, ezért a kongresszusi munkálatoknak csupán az első részén kívánt részt

venni, a végszavazáson már nem. Utóbbiak kevéssel az említett kongresszus után megalapították a Kommunista Újjáalapítás Pártját (Ginsborg 1998: 302–303).

Az alábbiakban Achille Occhetto a PCI XX. kongresszusán elhangzott záróbeszédének utolsó mondatait idézzük. A szemelvényben a pártfőtitkár a párt életében hamarosan bekövetkező radikális változásokról ejt szót. Érdemes megvizsgálni a szövegben megjelenő retorikai elemek erősen eklektikus voltát. Egyfelől megjelennek a tradicionálisan baloldali-kommunista múltból merített és olykor már-már klisészerűen emlegetett kifejezések, úgymint a *dolgozó,* az *osztályharc,* a *társadalom,* vagy éppen az *erő.* Másfelől – az ekkor már leszálló ágban lévő DC balszárnyának árvái felé történő nyitás jegyében – olyan teológiai kifejezések is helyet kapnak a beszédben, mint a *prozelitizmus*ra történő utalás. A szövegből világosan kitűnik, hogy Occhetto tisztában volt mindazzal a támogatáscsökkenéssel és a baloldal elbizonytalanodásával, amely politikatörténeti szempontból a korszakot jellemezte. Nem véletlenül jelenik meg a szövegben a remény, hogy a párt aktivistái – a férfiak mellett a feminista mozgalmak irányába történő nyitásképpen kiemelten megemlítve az asszonyokat is – képesek lesznek visszaadni a valamikori kommunista szavazók hitét egy új baloldalban, egyben képesek lesznek meggyőzni a bizonytalanokat, valamint a valamikori kereszténydemokrata párt mérsékelt szavazóit, hogy a PDS-re szavazzanak. A párt megfiatalítása szintén fontos szempontként jelenik meg a pártfőtitkár záróbeszédében. Világos szándék mutatkozik arra, hogy a párt új nevéhez új arcok és új politikai kultúra is társuljon. Ismét csak a múltra való emlékezés jegyében Occhetto visszautal a munkásmozgalom harcára, amelyet majd a fiataloknak kell továbbvinniük.

> A változás nem csupán abban áll majd, hogy lecserélünk néhány táblát az alapszervezetek ajtaján, hanem útjára kell indítanunk egy prozelitista ügyet is: egyszerű, emberi és őszinte szavakkal el kell vinnünk a választókhoz az új megszülető párt hírét. Képesnek kell lennünk arra, hogy megragadjuk a körülöttünk létrejött és folyamatosan növekvő támogatás nyújtotta lehetőségeket. Ennek a közösségnek az asszonyait és férfiúit ismét át kell hogy hassa a társadalomból felénk áradó lelkesedés, hogy közös pártunkat erőssé tegyük. Tegyünk hát arról, hogy ez az új párt támogatásra leljen a dolgozók, nők, fiatalok – tehát valamennyi olasz állampolgár – eszében és szívében! Hozzuk hát létre az olasz baloldal legnagyobb demokratikus erejét!
> Amennyiben igaz, hogy ma úgy individuális, mint kollektív sorsunk egy fontos napját, egyben az olasz politikatörténet egy emlékezetes pillanatát éljük, az csakis a ti jövőbeli munkátoknak lesz köszönhető, és mindazok munkájának, akik majd csatlakozni fognak hozzánk. Itt főként a fiatalokra gondolok, akik továbbviszik majd az általunk megkezdett harcot, hogy az újrakezdés jegyében új perspektívák nyíljanak, és hogy felépítsük – és ebben áll a feladatunk és büszkeségünk – Olaszország jövőjét. (L'Unità, 1991. február 4. 15–16; a szerző saját fordítása.)

Ez volt az a történelmi esemény, amellyel elkezdődött az olasz baloldali blokk széttöredezése. Létrejött tehát két posztkommunista párt, amelyből az egyik határozottan a politikai centrum felé tartott, míg a másik megpróbálta megőrizni az eredeti identitását. A PDS esetében – saját múltjának megtagadása miatt – a legtöbb választó jobban tudta, hogy mi az, amivel a párt már nem szeretett volna azonosulni, mintsem azt, hogy mi képezi a párt tényleges identitását. A szervezet ugyanis nem volt képes sem világosan elmagyarázni, hogy milyen rendezőelvek mentén kívánt politizálni, sem azt, hogy mit is jelentett valójában számára az a szociáldemokrata irányvonal, amelyet oly nagy mértékben hangoztatott. A másik posztkommunista párt, a PRC, a kezdeti években szintén egyfajta krízist volt kénytelen átélni, mert bár nem küzdött identitásválsággal – hiszen nevében, szimbolikájában és jelszavaiban is megőrizte a kommunista ideológiára utaló attribútumokat –, valójában mégsem tudott kilépni a kispárti létből, és mint ilyen egyre inkább radikális álláspontot kezdett el képviselni egyes politikai és társadalmi kérdésekben.

A Riminiben létrejött új baloldali párt alapvető tévedése abban a meggyőződésben öltött testet, miszerint önmagát képesnek ítélte arra, hogy kormányzati tényezővé váljék pusztán csak a neve és ideológiai irányvonalának megváltoztatása révén. A valóság ezzel szemben az volt, hogy a PDS – többek között a PRC kiválása okán is – nem tudta összegyűjteni a valamikori PCI összes választóját, illetőleg csak nagyon kevés választót tudott megszólítani a centrista-liberális politikai tér szavazói közül, vagy éppen a pártpreferenciával nem bíró választók tömegéből. Működése során a PDS – ahogyan ez már csak lenni szokott a jelentősebb tömegpártok esetében – sikereket és kudarcokat egyaránt elkönyvelhetett. Kezdeti évei során vajmi kevés választási eredmény volt, amely büszkeséggel tölthette el a pártot. A fentebb említett hiányosságok kézzelfogható bizonyítékát jelentették az 1992-es törvényhozási választások. Az új párt, bizony, már 1992-ben jelentős vereséget volt kénytelen elszenvedni. Általánosságban is elmondható, hogy az 1992-es választások szinte tapinthatóvá tették a választópolgárok bizonytalanságát a pártválasztás terén. Az olaszországi választások során még soha nem volt annyira magas a szavazástól távol maradók aránya, mint abban az évben (17,4%), és az egyes *exit poll* interjúk során még soha annyi szavazópolgár nem állította, hogy eltérően szavazott volna az azt megelőző választáshoz képest (a válaszadók több mint 30%-a). A *Corriere della Sera* című milánói napilap „földrengéssel felérő választásról" írt, megjegyezve, hogy az Olasz Köztársaság történelme során még soha nem alakult annyira sok frakcióból álló törvényhozás, mint abban az évben, amely tény igen nehézkessé tette bármiféle stabil kormánytöbbség kialakítását (a Corriere della Sera szerkesztősége 1992: 2). Végül a több mint öt évtizede hatalmon lévő régi centrista politikai berendezkedés még egyszer utoljára képesnek bizonyult kialakítani egy nagyon törékeny többséget. Minden nehézség ellenére az ország frissen megválasztott

elnöke, a kereszténydemokrata Oscar Luigi Scalfaro – a DC és a PSI megállapodása értelmében, amely szerint a DC jelölte az államfőt és a PSI a kormányfőt – kormányalakítással bízta meg előbb a szocialista Giuliano Amatót, majd az ő távozását követően, 1993-ban az Olasz Nemzeti Bank hetvenkét éves független elnökét, a későbbi államfő Carlo Azeglio Ciampit (1999–2006) (Curini–Martelli 2009: 173).

Az 1992-es törvényhozási választások során a DC a szavazatok 29,65%-át szerezte meg a képviselőházi, míg azok 27,27%-át a szenátusi választások során. Ugyanekkor a PDS kénytelen volt beérni a szavazatok 16,54, valamint 17,05%-ával. A törvényhozás harmadik ereje az Olasz Szocialista Párt lett a szavazatok 13,65, illetve 13,57%-ával.

Bár az 1992-es választások során a történelmi pártok szavazatvesztése általános tendenciaként jelent meg (egyedüli kivételt a szocialisták minimális szenátusi növekedése jelent), valamennyi veszteség közül kiemelkedik a PDS eredménye. A pártnak Közép-Olaszországban – amely mindig is a baloldal tradicionális fellegvárának számított, és számít jelenleg is – sikerült ugyan megőriznie szavazói jelentős részét, azonban a többi tartomány viszonylatában, ha nem is általánosan, de többnyire támogatottságcsökkenés következett be. Utóbbi okai között egyfelől mindenképpen szükséges megemlíteni azt a pszichológiai tényezőt, amely negatívan befolyásolta az egykori PCI választóinak szavazási hajlandóságát. Másfelől alá kell húznunk, hogy – az inkább szürke eminenciás, mintsem pártvezér – Occhettónak egy év kevésnek bizonyult arra, hogy meggyőzze a régi párt egykori szavazóit arról, hogy ezúttal az új emblémát ikszeljék be a szavazófülkében.

1. táblázat. *A legjelentősebb pártok eredményei az 1987-es és az 1992-es választások során*

(%)		Képviselőház	Szenátus	Eltérés 1987-hez képest	
				Képviselőház	Szenátus
1987	DC	34,31	33,62		
	PCI	26,54	28,33		
	PSI	14,26	10,91		
1992	DC	29,65	27,27	–4,66	–6,35
	PDS	16,10	17,05	–10,44	–11,28
	PSI	13,62	13,57	–0,64	+2,66
	PRC	5,62	6,52	+5,62	+6,52

Forrás: OK BM 2025

Az okokat természetesen nem csak a PDS-en belül és Occhetto személyiségében kell keresni. Nem szabad elfeledni, hogy a Kommunista Újjáalapítás Pártja is jócskán kifogott szavazókat – főként az idősebbeket – a PDS hálójából, azonban elegendő magyarázatot ez a tény sem nyújt, hiszen a PDS-re és a PRC-re leadott szavazatok száma összeadva még mindig jócskán alulmarad a PCI 1987-es eredményéhez képest. Mindez arra utalt, hogy megjelent a baloldalon egy olyan hontalanná vált szavazói réteg, amely nem tudott azonosulni sem a PDS-szel, sem pedig a PRC-vel. Természetesen azt sem szabad elfeledni, hogy az 1992-es választásokat megelőzték a Tienanmen téri események, amelyek során a kínai kommunista rezsim elfojtotta az 1989. június 14-ei reformokat követelő diáktüntetést. Az erőszakos esemény akaratlanul is visszahullott előbb a PCI-re, majd a jogutód posztkommunista PDS-re, még ha a párt határozottan el is határolódott a kínai kommunisták represszív cselekedeteitől, és maga is kiállt a reformok fontossága mellett. Végül fontos figyelembe venni egy igen lényeges kérdést is, amelyet a Curini–Martelli szerzőpáros vetett fel, és amely arra igyekszik ráirányítani a figyelmet, hogy az újonnan megszületett PDS nehezen volt értelmezhető a választók számára. Azon balközép szavazók jelentős része, akik ódzkodtak a kommunista ideológiától, nem látták a kellően erősen meghúzott választóvonalat az egykori PCI és az újonnan létrejött PDS között, míg a PCI egykori szavazói közül sokan éppen azért nem szavaztak a jogutód PDS-re, mert abban a kommunista eszmék elárulását látták (Curini–Martelli 2009: 168). Mindent egybevetve tehát az 1992-es választási eredmény, amelyet nem követett jelentős önreflexió a párton belül, azt bizonyította be, hogy a baloldalon hiányzott az a súlypont, amely köré a választók és a politikai partnerek – ideértve úgy a többi pártot, mint a szakszervezeteket – képesek és hajlandók lettek volna összegyűlni. A PDS sem erre, sem pedig a kormányzásra nem állt készen, valamint ott volt még a szárnyait ekkor már bontogató szeparatista Északi Liga *(Lega Nord)* térnyerése. Carmine Pinto elemzése szerint érdemes némi kritikával szemlélni a PSI szavazatmegőrzését is. Előbbi értelmében a PSI 1992-es választási céljai közül semmi sem valósult meg: nem tudta lekörözni a PDS-t, és nem tudta az általa is alkotott kormánykoalíció támogatottságát növelni. Előbbieken túl csak Dél-Itáliában tudta némiképp növelni a támogatottságát, míg a fejlettebb régiókban összeomlott. Milánóban, ahol korábban a szocialista párt jelentős népszerűségnek örvendett, a választási megmérettetésből az Északi Liga került ki a legnépszerűbb pártként (Pinto 1999: 25).

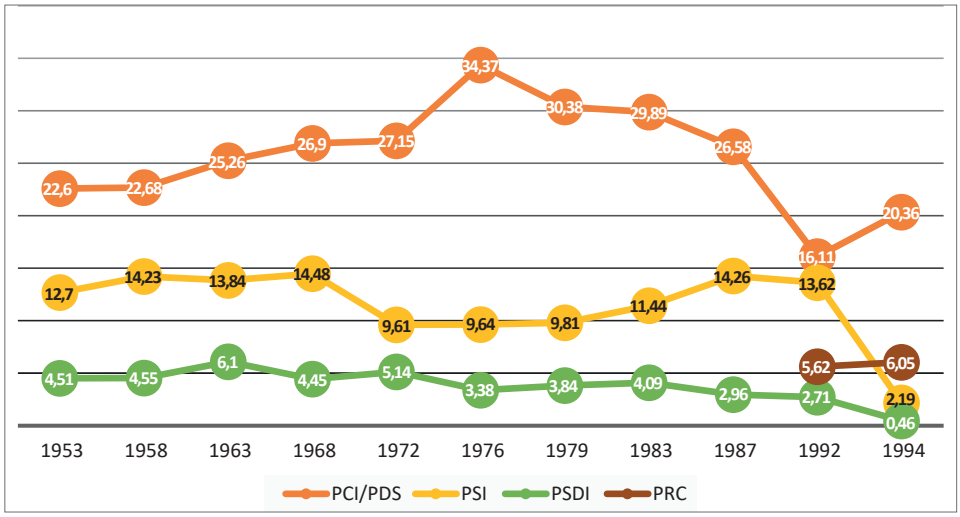
AZ OLASZ BALOLDALI PÁRTOK EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYULÁSA

Az olasz pártfejlődést, különösen pedig annak kései szakaszát nagyban befolyásolta a két legfontosabb baloldali párt, az Olasz Kommunista Párt és az Olasz Szocialista Párt egymáshoz való viszonya. A két párt második világháború utáni történelmét vizsgálva egy civakodó, olykor kisstílű macska-egér harc képe körvonalazódik előttünk, amelyben úgy az alkalmazott fegyverek, mint a stílus és a szóhasználat tekintetében – a leggyakoribb megítélés szerint – inkább a kommunista párt helyezkedett az agresszor szerepébe. A most következő fejezet a két párt viszályát mutatja be. Vállaltan kevesebben szólunk a bal-balközép platform harmadik jelentősebb pártjáról, hivatalos nevén az Olasz Demokratikus Szocialista Pártról *(Partito Socialista Democratico Italiano – PSDI),* amelyet ezúttal a könnyebbség kedvéért *Olasz Szociáldemokrata Pártnak* fogunk nevezni. Az olasz baloldal jelentős tagoltsága okán nem véletlenül alakult ki az olasz politikai közbeszédben a többes számú *sinistre*[18] „baloldalak" kifejezés annak illusztrálásaképpen, hogy esetükben távolról sem beszélhetünk egy egységes, homogén politikai blokkról.

Európai viszonylatból vizsgálódva azt mondhatjuk, hogy 1945 után egész Európában fennállt egy éles versenyhelyzet a baloldal két-három legjelentősebb áramlata között, azonban a legtöbb nyugat-európai országban ezt a belső küzdelmet a szocialisták, a szociáldemokraták, esetleg a munkáspártiak *(Labour)* nyerték meg. Fontos kiemelni, hogy számos nyugat-európai országban ez a küzdelem igen sokáig nyitott volt. Utóbbiak között – Olaszországon kívül – érdemes megemlíteni Franciaországot, Belgiumot, Hollandiát és persze Görögországot, csak hogy ne beszéljünk azon diktatúra alá kényszerült országokról, mint Spanyolország és Portugália, amelyekben, igaz, illegalitásban, de a kommunista komponens mindig is igen erős tudott lenni. Mint fentebb utaltunk rá, Nyugat-Európa országaiban nagyjából a '70-es évekre az említett küzdelmet kivétel nélkül a Szocialista Internacionáléba tömörült mérsékeltebb baloldali pártok nyerték meg. Olaszország ebből a szempontból kivételnek számított, ahol esetenként akár még úgy is tűnhetett, hogy a kommunisták közel álltak ahhoz, hogy bekebelezzék szocialista elvtársaikat. A második világháború végét követően

[18] n mn esz *sinistra* „bal", „baloldal" > n mn tsz *sinistre* „balok", „baloldalak".

az 1946. június 2-án megtartott alkotmányozó nemzetgyűlési választások alkalmával két baloldali blokk állt szemben egymással: a 20,68%-os eredményt elérő Proletár Egység Szocialista pártja *(Partito Socialista Italiano di Unità Proletaria – PSIUP)* és a 18,93%-os eredményt elérő Olasz Kommunista Párt. Tekintve, hogy a PSIUP a szocialisták és a Proletár Egység Mozgalom *(Movimento di Unità Proletaria)* fúziójából jött létre, ebben a kezdeti időszakban a belső küzdelem tekintetében a mérsékeltebb baloldal állt győzelemre (OK BM 2025). Az 1948-as törvényhozási választásokra azonban a politikai tájkép megváltozott. A szocialisták egyre szorosabbra fűzték az együttműködést a kommunista párttal, amelyet a párt Giuseppe Saragat későbbi államfő (1964–1971) vezette mérsékelt szárnya – nem lévén hajlandó semmiféle együttműködésre a kommunistákkal – egyre kevésbé nézett jó szemmel. A belső konfliktus végül elvezetett oda, hogy a szocialisták XXV. kongresszusán, amely 1947. január 9. és 13. között zajlott le Rómában, a Barberini-palotában, a Giuseppe Saragat vezette mérsékelt szárny kilépett a PSI-ből, és megalapította az Olasz Dolgozók Szocialista Pártját *(Partito Socialista dei Lavoratori Italiani)*, amely később az Olasz Demokratikus Szocialista Párt *(Partito Socialista Democratico Italiano – PSDI)* nevet öltötte magára. Az olasz zsurnalisztika később ezt a történelmi epizódot Barberini-palotai szakadásnak keresztelte el *(scissione di palazzo Barberini)*. Néhány mondat erejéig érdemes elidőzni a párt megnevezésén is. Bár – ahogyan erre korábban már utaltunk – a párt többnyire tévesen mint Olasz Szociáldemokrata Párt *(Partito Socialdemocratico Italiano)* vonult be a politikai közbeszédbe, hivatalos neve Olasz Demokratikus Szocialista Párt volt, amely nómenklatúra azért nem közömbös, mert a párt ezáltal kívánta magát megkülönböztetni a kommunistákkal kollaboráló, saját megítélése szerint addigra már nem demokratikus Olasz Szocialista Párttól. A párt hivatalosan 1947. január 11-én alakult meg, azonban az első köztársaság fél évszázada során jelentős sikereket nem könyvelhetett el. Egyetlen jelentős megjelenési lehetősége Giuseppe Saragat pártfőtitkár 1964. december 29-ei államfőként történő hivatalba lépése volt. Az 1948. április 18-án lezajlott törvényhozási választásokon a szocialista párt immáron közös választási listát állított a kommunista párttal Népi Demokratikus Front *(Fronte Democratico Popolare)* néven, míg a szocialistákból kivált PSDI *Unità Socialista* (Szocialista Egység) néven különféle kisebb baloldali pártokkal saját választási listát hozott létre. Az első olyan megmérettetés, amelyen a három baloldali párt teljes mértékben külön indult, az 1953. június 7-ei törvényhozási választások voltak. Ahhoz, hogy a három párt versengésének alakulásáról egy átfogó képet kaphassunk, tekintsük át a *2. ábra* segítségével az említett politikai szervezetek választási eredményeit 1953-tól 1992-ig, vagyis az utolsó olyan választásig, amelyen mindhárom párt vagy a jogutód szervezet – igaz, nem minden esetben önálló – listát tudott állítani!

2. ábra. *Az egyes baloldali-balközép pártok támogatottsága az egyes képviselőházi választások tükrében*
Forrás: OK BM 2025

Ha korábban azt állítottuk, hogy Európa nagy részén a '70-es évekre a mérsékeltebb baloldali szocialista-szociáldemokrata pártok felülkerekedtek radikálisabb kommunista riválisaikon, Európa többi államával ellentétben Olaszországban azt láthatjuk, hogy a PSI – leszámítva a PSIUP korábban már említett sikeres korszakát – egész második világháború utáni története során igen távol volt attól, hogy győztesnek lehessen kikiáltani az említett küzdelemben.

Ha a szocialisták PCI-hez viszonyított jelentős lemaradásának okait kívánjuk vizsgálni, láthatjuk, hogy a PSI-t egész második világháborút követő működése alatt végigkísérte egy bűnhődési folyamat, amely abból adódott, hogy az 1948-as törvényhozási választások során a Népi Demokratikus Front keretein belül közös választási listán indult a kommunistákkal. Elemzők szerint utóbbi számított a PSI „eredendő bűnének", amely a mérsékelt baloldali szavazókat arra sarkallta, hogy a későbbiekben inkább más balközép-centrista, de mindenképpen mérsékelt pártokra, valamint a kereszténydemokratákra (akik szintén rendelkeztek egy tekintélyes balszárnnyal) szavazzanak. Ezzel a PSI éppen attól a szavazói rétegtől fosztatott meg, amely a potenciális támogatója lehetett volna, és amely eldönthette volna a PCI–PSI közötti belső pártharcot a szocialisták javára (Gervasoni 2013: 9). Természetesen a PSI kommunistákkal kötött szövetsége nemzetközi szinten is negatív visszhangot váltott ki, olyannyira, hogy a Szocialista Internacionálé pártjai az imént említett „eredendő bűn" miatt nemzetközi karanténba helyezték, majd kizárták soraikból,

és csak a kommunistáktól történő elhatárolódását követően, 1966-ban vették fel ismét. A PSI nemzetközi megítélése jelentős hatást gyakorolt a párt egész későbbi történetére egészen odáig, hogy – a kommunistáktól történő elhatárolódás markáns kifejezéseképpen – a párt végül a DC mellett kötött ki kisebbik koalíciós partnerként. A centrista és balközép komponenseket is felvonultató, mégis alapvetően konzervatív DC melletti lehorgonyozás azonban megakadályozta a PSI-t abban, hogy olyan nagy reformpárttá alakulhasson, mint amilyenekké a német Willy Brandt, a brit Harold Wilson, a svéd Tage Erlander vagy éppen a dán Jens Otto Krag balközép kormánypártjai váltak.

Szót kell ejtenünk továbbá a két baloldali párt 1956-os magyarországi forradalommal kapcsolatos ellentétes megítéléséről. Erről bővebben ejtettünk már szót az előző fejezetben, ezért most vázlatszerűen elég lesz annyit megemlítenünk, hogy 1956-ban megbomlott az olasz munkásegység, és a szocialista párt megszakította az együttműködést a kommunista párttal. Ezáltal az Olasz Szocialista Párt második világháború utáni története két, egymástól éles határvonallal elkülönülő szakaszra osztható: 1956-ig – vállalva a szakadást és az olasz kormányzásból, valamint a Szocialista Internacionáléból való kizárást is – együtt haladt a kommunista párttal, 1956 után viszont fokozatosan arra az álláspontra helyezkedett, hogy a társadalom és az állam irányításába beillesztett munkásmozgalom fontos eszköze lehet Olaszország megújításának (Fencsik 1978: 115–118). Tehát a két párt közötti legfontosabb szakadást mindenképpen az 1956-os budapesti események okozták, és ez volt az a helyzet, amely némiképp visszaigazolta a szociáldemokraták PSI-ből történő kiválásának értelmét is.

Az Olasz Szocialista Párt esetében a korábbi európai parlamenti képviselő és költségvetési miniszter, Benedetto Craxi 1976-os megválasztása a pártfőtitkári székbe egy hatalmas kopernikuszi fordulatot jelentett. Craxi alapvetően két célt tűzött ki önmaga elé: egy jelentős támogatottsággal bíró szociáldemokrata pártot kovácsolni a PSI-ből, megszabadítva azt minden reformellenes vadhajtásától, illetőleg arra ösztönözni a PCI-t, hogy értékelje át saját múltját, és nyisson az európai értékeken nyugvó demokratikus szocializmus irányába, vagyis alakuljon át egy olyan párttá, amellyel a PSI is jó lelkiismerettel együtt tudott volna működni. Ha az első célt Craxi sikeresen teljesítette, a második csak felemás eredménnyel végződött számára, hiszen, bár a nyitás kétségtelenül meg fog történni, azt nem Craxi, hanem a külső körülmények kényszerítik majd ki. A Craxi által javasolt kultúraváltási kísérletet a PCI egyértelműen sértésként fogta fel, és ez a sértődöttség vezetett el oda, hogy a PCI-ben igen sokáig – előbb Enrico Berlinguer, majd Alessandro Natta, végül pedig egy ideig Achille Occhetto pártfőtitkári mandátuma során – a szocialista pártfőtitkár vált a legfőbb ellenséggé, és az ellene folytatott ideológiai harc olykor már a DC

elleni küzdelmet idézte, sőt, olykor hangnemében meg is haladta azt. A baloldali konfliktust még a PCI reformkommunista szárnyát képviselő Giorgio Napolitano, Gerardo Chiaromonte és Emanuele Macaluso sem tudták lecsillapítani, akik a párton belül kisebbségbe szorultak, amiért megpróbáltak nyitni a szocialisták irányába.

Az 1992–1993-as Tangentopoli-botrány végül elsodorta Craxit, és vele együtt a szocialista pártot is, azonban ne higgyük, hogy a PCI, valamint jogutódja, a PDS sokat nyert volna a rivális megsemmisülésével. A Craxi ellen hosszú évekig szított hangulat ugyanis arra sarkallta a szocialista szavazótábort, hogy politikai értelemben vett új otthonát ne a PDS-ben, hanem az újonnan alakult pártokban (főként az Északi Ligában és a Forza Italiában) keresse. Mindehhez hozzáadódik, hogy a baloldal vezető ereje, a PDS még az egykori pártfőtitkár-miniszterelnök politikából történő végső távozása után is csak mérsékelt lelkesedéssel fogadta el azokat a baloldal megújítására irányuló reformtörekvéseket, amelyeket még aktív politikusként Craxi javasolt számára.

Egy viszonylag általános helyzetleírás után tekintsük át részletesebben az olasz pártok történetének ezen aspektusát, amely megítélésünk szerint a konvencionális 1983-as évtől, vagyis az első Craxi-kormány megalakulásának kezdetétől nagyjából az 1992-es választásokig vizsgálandó! A Craxi-kormány időszakát, amely 1987-ben ért véget, a DC–PCI–PSI hármas küzdelem határozta meg. Az említett időszakban a három párt közötti dinamikák egy képzeletbeli három serpenyőjű mérlegre emlékeztettek: amennyiben a mérleg egyik serpenyője kimozdult egyensúlyi állapotából, az cselekvésre késztette a mérleg mindkét másik serpenyőjét is, nehogy az első serpenyő mozgása közben túlzottan közel vagy túlzottan távol kerüljön a többiekhez képest. Vizsgáljuk meg, miként értelmezendő ez a hasonlat a gyakorlatban. A köztársaság kezdeti évtizedeit vizsgálva azt láthatjuk, hogy – a nyilvánvaló kritikák ellenére – a PSI alapvető nyitottsággal tekintett mind a DC, mind pedig a PCI irányába. Egészen a ’70-es évekig a PSI önmaga politikai súlyának erősítése, valamint a megkerülhetetlenség látszata végett igyekezett egyfajta mediátori szerepbe helyezkedni a két nagy párt közötti kommunikáció tekintetében. Egészen a ’70-es évekig tehát fennállt egy viszonylagos egyensúlyi állapot, amelyben a két nagy párt szemben állt egymással, a PSI pedig igyekezett kettejük között ügyesen manőverezni. A ’70-es évekre azonban – főként az olaszországi folyamatos terrorveszély miatt – ez az egyensúlyi állapot megbomlani látszott. A DC, mint arra már utaltunk, nem alkotott egy homogén egységet, hanem számos politikai ideológia olvasztótégelyeként működött egy keresztény ernyő alatt. A kereszténydemokraták rendelkeztek egy jelentős balszárnnyal is, amely nem utasította volna el *ab ovo* – a PSI mediációjának kiiktatása mellett – a PCI-vel történő közvetlen együttműködést. Az együttműködés eme lehetősége – amely a PSI szempontjából

inkább volt nevezhető veszélynek – először Aldo Moro (DC) és Enrico Berlinguer (PCI) kezdődő párbeszédekor merült fel. A két pártvezető együttműködésének egy természetes folytatása lehetett volna a két nagy párt közötti „történelmi kiegyezés", ám mindez – többek között Moro 1978-as tragikus meggyilkolása miatt – végül soha nem következett be. Az ilyen jellegű közeledések – még ha csak verbálisak is maradtak – minden esetben zavart keltettek a PSI-ben, és felélesztették azt az aggodalmat, hogy a párt netán két szék között a pad alá eshet, és jelentéktelenné, súlytalanná válhat, ha a feje fölött a DC és a PCI kiegyezik. Hasonló félelmek kerítették hatalmába a DC-t is, valahányszor a PCI és a PSI között valamiféle párbeszéd kialakulni látszott, hiszen a PSI az idő múlásával, lévén a mérleg nyelve, királycsináló helyzetbe került, és a PCI-vel koalícióra lépve akár még kényelmes kormánytöbbséget is létrehozhatott volna. A DC részéről tehát messzemenően indokolt lépésnek bizonyult a PSI 1980-as beemelése a kormánytöbbség soraiba, amely azonban a korábban létezett egyensúlyi állapotot jelentősen és végérvényesen megbontotta. Megállapítható, hogy a kommunista párt nem tudott mit kezdeni azzal a helyzettel, hogy egy tőle eltérő munkáspárt hatalomra, mi több a Chigi-palotába (a miniszterelnöki hivatal épülete) került, és határozottan tartott attól, hogy kormányzati szerepvállalásával utóbbi képes lesz bebizonyítani, hogy a munkásosztály érdekeit kormányon – még egy kereszténydemokrata többségű kormányban is – hatásosabban lehet képviselni, mint ellenzékben. A PCI-t előbbieken túl természetesen az is aggasztotta, hogy Craxi az esetlegesen bekövetkező kormányzati sikereivel képes lesz elcsábítani a kommunista szavazókat a szocialisták irányába.

A kereszténydemokraták háza táján sem mutatkozott felhőtlen nyugalom. A DC aggodalmai legfőbbképpen három vázlatpontba rendezhetők: 1. a DC továbbra is erősen tartott attól, hogy a PSI az egyes szavazásokkor nem az ő, hanem a PCI szavazataira fog majd támaszkodni, ezáltal keresztülvíve a parlamenten a DC számára nem elfogadható, tipikusan baloldali szociál- és gazdaságpolitikai kezdeményezéseket; 2. ezen túl természetesen a kereszténydemokraták is tartottak attól, hogy a szocialista kormányfő saját pártjának tulajdonítja majd a kormányzati sikereket, és esetleg elszívhatja majd a DC szavazóit; 3. végezetül ne feledkezzünk meg arról a nyilvánvaló tényről, hogy Craxi kormányfői székbe emelésével a DC – bár továbbra is a legnagyobb parlamenti párt volt – története során először nem rendelkezett többé egy, a választók irányába felmutatható „arccal", hiszen úgy az államfőt, mint a kormányfőt akkortól a szocialista párt adta Pertini és Craxi személyében. Miközben tehát a két nagy párt egyaránt érdekelt volt a PSI vélt vagy valós sikereinek a relativizálásában, a PSI olykor valóban csapongani látszott a két jelentős politikai tömörülés között, és ez a csapongás olykor csakugyan elvette az energiáit a kormányzástól.

Benedetto Craxi kormánya beiktatását követően (1983. augusztus 4.) határozottan reménykedett abban, hogy – bár szocialista létére egy centrista-jobbközép többségű kormány élén állt – a kommunista párt, tekintettel a valamikor létezett „munkásegységre", nem gördít majd olyan akadályokat elé, mint ahogyan tette ezt több kereszténydemokrata vezetésű kormány esetében. Keservesen csalódnia kellett. Már június 30-án, tehát jóval azelőtt, hogy a szintén szocialista államfő, Alessandro Pertini kormányalakítással bízta volna meg Craxit, a kommunista pártvezetés kemény hangú üzenetben utasította el a Craxi esetleges miniszterelnökségéről szóló találgatásokat, „neocentrista műveletként" határozva azt meg. A *neocentrista* jelző egészen árnyaltnak tűnhet ahhoz képest, hogy a kommunista párt hivatalos lapja, a *l'Unità* később *konzervatív*nak nevezte a felálló Craxi-kormányt, amellyel szemben határozott ellenzéki magatartást javasolt, illetőleg amely – szavai szerint – jobbról kívánta meghaladni azt az olasz jóléti államot, amely többek között a baloldal erőfeszítéseinek köszönhetően jöhetett létre (Barbagallo 2006: 440–441). Bár Benedetto Craxi parlamenti szűzbeszédében kijelentette, hogy annak ellenére, hogy a kormány mögött biztosított a stabil többség, előbbi nyitott marad a párbeszédre a többi politikai szereplővel is, pár nappal később azt is hozzátette, hogy negatívan érintette mindaz a gyűlölethullám, amely személyét és pártját érte a baloldali ellenzék részéről. Enrico Berlinguer két váddal illette ugyanis Craxit: egyfelől állítása szerint 1. Craxi egy „munkásellenes" kormány élén állt, másfelől pedig 2. imperialistabarát magatartásával – ideértve együttműködését az amerikai atomtöltetek Olaszországba történő telepítése tekintetében – a világbékét veszélyeztette. A kommunista pártfőtitkár szavait megerősítették Giorgio Napolitano képviselőházi és Gerardo Chiaromonte szenátusi kommunista frakcióvezetők is. Napolitano szavai szerint az olasz szocialistáknak külpolitikai álláspontjuk okán kevés keresnivalójuk volt a Szocialista Internacionálé soraiban. Ezzel a PCI meg is találta azt a két fő témát, amelyek – némiképp emlékeztetve az '50-es évek propagandaszólamaira – meghatározták a Craxi-kormányhoz való viszonyulását: a túlzott Amerika-barát magatartás és a munkásosztály semmibevétele a mozgólépcsőelv módosításai által. Utóbbi témakörrel részletesebben foglalkoztunk már az előző fejezetben. Ezen a helyen elég annyit megemlíteni, hogy a Benedetto Craxi kormánya által csorbítani kívánt szerzett jog ellen a kommunisták és személyesen Enrico Berlinguer határozottan felléptek, és – a kommunisták számára végül kedvezőtlen kimenetelű – népszavazást kezdeményeztek.

A PCI kemény hangneme természetesen nem tekinthető a véletlen művének. A PSI vezette kormánnyal szemben a PCI még a korábbiakhoz képest is inkább ellenzékben érezhette magát, ugyanis a kormánytöbbség a DC, a PSI, illetve a kisebb szatellitpártok, mint a szociáldemokraták, a republikánusok és a liberálisok közötti

paktum eredményeképpen jött létre,[19] ami az azt megelőzőkhöz képest tágabb és határozottabb kormánytöbbséget biztosított a végrehajtó hatalom számára. Ez a PCI súlyának gyengülésével fenyegetett, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy a PCI egyetlen parlamenti bizottsági elnöki posztot sem kapott az új felálló törvényhozásban.

Amennyiben megvizsgáljuk a világpolitikai fejlemények belpolitikai lecsapódásait, szót kell ejtenünk arról, hogy 1983 őszén jelentős vihart kavart az amerikai–szovjet atomkonfliktus[20] és ezzel párhuzamosan Ronald Reagan amerikai elnök egy európai elhárító rakétavédelmi rendszer kiépítésére irányuló törekvése. Ez alkalomból két, alapvetően atlantista európai párt, a brit Munkáspárt és a német SPD is az amerikai rakéták európai telepítése ellen foglalt állást, míg Craxi – összhangban François Mitterrand francia elnökkel és Felipe González spanyol miniszterelnökkel – egy, az előbbivel ellentétes álláspontot képviselt. A PCI egyértelműen a német SPD-vel értett egyet, és egy pacifista álláspontot igyekezett képviselni, miközben a Francia Kommunista Párttal is szorosabbra fűzte a kapcsolatait, szövetségest keresve utóbbiban. Az év vége felé Enrico Berlinguer Berlinbe, majd Bukarestbe látogatott, míg Chiaromonte Moszkvába repült, amely tárgyalások során természetesen szóba kerültek az említett külpolitikai kérdéskörök is. A kommunista párt elsősorban mediátori szerepét igyekezett hangsúlyozni a keleti blokk, valamint az olasz kormány egyes képviselői között. Benedetto Craxit nem is zavarta ez a fajta közvetítés, hiszen maga is meg szerette volna ismerni a szovjetek és a keletnémetek álláspontját. Propagandisztikus szempontok alapján a PCI önmagát mint a világbéke képviselőjét igyekezett bemutatni, míg Craxi miniszterelnököt az amerikai érdekek kiszolgálója, a nyugati imperialista és a háborús bűnös szerepébe igyekezett beskatulyázni.

[19] A felsorolt öt párt koalíciója alkotta az úgynevezett *pentapartito* (ötös koalíció) elnevezésű pártformációt egészen 1991-ig, amikor is a PRI ellenzékbe vonulását követően létrejön majd a *quadripartito* (négyes koalíció).

[20] 1983. október 25-én, az *Urgent Fury* hadművelet keretében az Amerikai Egyesült Államok elfoglalta a közép-amerikai Kis-Antillákhoz tartozó Grenadát. Az USA ezt abbéli félelmében tette, hogy Hudson Austin hatalomra került katonai kormánya elősegíthette volna a sziget szovjet katonai bázisként történő alkalmazását. Tíz nappal a grenadai hadműveletet követően megkezdődött az *Able Archer 83* nevet viselő, egész Nyugat-Európára kiterjedő NATO-hadgyakorlat. A belgiumi Casteauból irányított konfliktushelyzet egy, a Szovjetunió és szövetségesei elleni, a nukleáris fegyverek bevetéséig eszkalálódó fellépést szimulált. A szimuláció megzavarta a szovjet hírszerzést, amely elhitte, hogy az országot nukleáris támadás fogja érni. 1983. november 9-én a nyugati hírszerzés jelentette, hogy a Varsói Szerződés csapatai a keletnémet és a lengyelországi támaszpontokon készültségbe helyezték az atomfegyverekkel felszerelt 4. szovjet légi hadsereg egységeit. A félreértést végül a felek hírszerzési és diplomáciai úton rendezték.

Ahhoz, hogy a kommunista párt Craxit mint Ronald Reagan és Margaret Thatcher olasz megfelelőjét állíthassa be, már csak az alsóbb rétegeket érintő gazdasági megszorítások hiányoztak, amelyeket Craxi tálcán kínál azáltal, hogy 1984-ben megkísérelte megtépázni a korábban sérthetetlennek tartott mozgólépcsőelv szerinti béremelést. Így az 1984. március 24-én lezajlott római nagy tüntetésen a PCI számára már nem a kereszténydemokraták jelentették a fő riválist, hanem maga Craxi, a „diktátor" és „a munkásosztály sanyargatója" (Gervasoni 2013: 108). Craxi és a kommunisták között a politikai szembenálláson túl komoly és alapvető elvi, illetve ideológiai konfliktusok is meghúzódtak. Míg Enrico Berlinguer retorikájában a törvényhozás központi voltára és az annak munkájában részt vevő valamennyi párt együttműködésére igyekezett helyezni a hangsúlyt, addig Craxi nagyon éles választóvonalat igyekezett húzni a kormánytöbbség és az ellenzék között, kizárva az ellenzéket a törvényalkotás minden formájából (mint ahogyan emlékeznek rá, a PCI-nek Craxi alatt egyetlen parlamenti bizottsági elnöki szék sem jutott). Az ilyen jellegű elgondolások miatt kezdte el a PCI a szocialista Craxit egyenesen fasisztának nevezni (Colarizi–Gervasoni 2005: 169–170).

A két baloldali párt politikai-ideológiai vitáján túl fontos szót ejtenünk a koalíción belüli érdekellentétekről is. A Craxi-kormány teljes működése során a sajtó részéről nem hiányoztak azok a vélt vagy valós értesülések, illetve önmagukat megnevezni nem kívánó forrásokra történő hivatkozások, amelyek szerint De Mita DC-pártfőtitkár azt ajánlotta Enrico Berlinguer számára, hogy közösen két irányból kritizálják Craxit (Tatò 2003: 300). A fenti értesüléseket némiképp megerősítik azok a Craxit és a PSI-t ért támadások, amelyek alapján érdemes, ha nem is minden forráskritika nélkül elhinni, de legalábbis megfontolni a fentiek valóságtartalmát. A *Confindustria* (az olasz gyáriparosok szövetsége) hivatalosan támogatta ugyan a Craxi-kormányt, ám a gazdasági elit, amely – nem kis mértékben az Agnelli család és a legendás FIAT-vezér, maga a Confindustria korábbi elnöke (1974–1976), Giovanni Agnelli republikánus szimpátiái révén – leginkább a PRI-hez állt közel,[21] már árnyaltabban látta Craxi működését. Nem véletlenül tűnhetett úgy, hogy Giovanni Spadolini republikánus pártfőtitkár igen gyakran tett kritikus megjegyzéseket Craxi ellen. Előbbiből adódóan nem véletlen, hogy amikor Giovanni Spadolini PRI-főtitkár védelmi miniszteri minőségében bejelentette az amerikai rakétavédelmi pajzs olasz részlegének felállítását a comisói bázisra, a *l'Unità* kommunista pártlap sokkal mérsékeltebben kritizálta Spadolinit, mint korábban – a PCI szavaival

[21] Susanna Agnelli, üzletasszony, politikus, az első olasz női külügyminiszter (1995–1996) Lamberto Dini szakértői kormányában, egyben Giovanni Agnelli húga, szintén a Republikánus Párt soraiban politizált.

élve – a „háborús bűnös" miniszterelnököt, Craxit (Tatò 2003: 295). Hasonlóan érdekes PCI–DC érdekegyezést mutatott a P2-es páholy körüli botrány felderítésére létrejött bizottság és személyesen a kereszténydemokrata bizottsági elnök asszony, Tina Anselmi munkájának a megítélése is. A modern kori olasz történelem minden kétséget kizáróan egyik legsötétebb fejezete a P2-es botrány volt. Az olasz demokrácia jótékony fátyla alatt néhány, az államműködésre is közvetlen veszélyt jelentő, összeesküvésektől sem mentes rejtett világ bontakozott ki. Ilyen sztereotípiaszerűen ismert jelenségek voltak például a maffia különféle megnyilvánulási formái. Ugyanakkor utóbbi szervezet távolról sem az egyetlen veszélyforrás volt, hiszen nem elfelejtendők a szabadkőművesség egyes vadhajtásai sem. A fasiszta elnyomás két évtizede alatti illegalitást követően az olaszországi szabadkőművesség amerikai hatásra éledt újjá, és annak korábbi liberális világszemléletét felváltotta egy radikális antikommunista hevület. 1970-ben Lino Salvini, az Olaszországi Nagyoriens Szabadkőműves Egyesület nagymestere azzal bízta meg Licio Gelli vállalkozót, politikai lobbistát – egyesek szerint megrögzött szélhámost –, ideológiai szempontból különben meggyőződéses fasisztát, akit később összefüggésbe hoztak olaszországi véres terrorcselekmények megrendelésével és finanszírozásával is, hogy *Propaganda 2* (illetve közkeletű rövidített megnevezése szerint *P2*) néven ismét gyújtsa meg az olasz szabadkőművesség egykori befolyásos *Propaganda* nevezetű 1877-ben alapított páholyának lángjait (Teodori 1994: 29–112). A P2-es páholy tagjai között számos fegyveres testület vezetője, ügyész, bíró, bankár, üzletember (köztük, igaz, vitatott bizonyítékok szerint, Silvio Berlusconi későbbi miniszterelnök), újságíró, diplomata és egyetemi tanár foglalt helyet. A tagnévsorban szerepelt 44 parlamenti képviselő is, akik közül 41 az ötös koalíció (DC–PSI–PSDI–PRI–PLI), míg további három a posztfasiszta Olasz Szociális Mozgalom *(Movimento Sociale Italiano – MSI)* képviselője volt.

Ezen a szöveghelyen érdemes megemlítenünk egy, a hazai olvasók számára minden bizonnyal izgalmas magyar vonatkozást is. A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma 1962-ben a római külképviselet vezetőjévé nevezte ki az évtizedes diplomáciai tapasztalattal rendelkező Száll Józsefet követi rangban. A két ország Száll hivatali ideje alatt, 1964-től emelte nagykövetei szintre a diplomáciai kapcsolatait (Andreides 2019: 71). A magas beosztású diplomata szokatlanul hosszú időt, összesen nyolc évet töltött a római diplomáciai képviselet élén. Száll korábban beosztott diplomataként szolgált Párizsban, Pekingben és Jakartában, majd karrierje csúcsa kétségtelenül a római misszióvezetői pozíció lett (Andreides 2019: 96). Római mandátumát követően azonban a diplomata nem integrálódott vissza a Külügyminisztérium belföldi állományába, hanem menedékjogot kért, és kapott Olaszországban, és családjával ott is telepedett le, ahol észrevétlenül élte

az életét egészen a P2-es vizsgálóbizottság munkájának megkezdéséig, amikor is a tagok között feltűnt Száll József, a Magyar Népköztársaság volt római követének, majd nagykövetének a neve is. A Tina Anselmi vezette vizsgálóbizottság feltárta, hogy az egykori kommunista diplomata Száll a disszidálását követő ötödik évben, 1975. november 27-én Rómában lépett be a szervezetbe. A belépési dokumentumok szerint politikai irányultságát tekintve Száll demokratának vallotta magát, aki azért hagyta el a diplomáciai szolgálatot, mert a marxista elveket nem tudta tovább képviselni. A szabadkőműves szervezet szempontjából Száll elsősorban titkosszolgálati ügynökként lehetett érdekes, amit alátámaszt, hogy 1970 októberében az olasz titkosszolgálat *(Servizio Informazioni Difesa – SID)* élére azt a Vito Miceli tábornokot nevezték ki, akinek – mint az szintén kiderül a vonatkozó aktákból – egyik legfontosabb korábbi feladata Száll 1970-es disszidálásának a megszervezése volt. Vito Miceli, mint azt már sejthetjük, szintén tagja volt a P2-es páholynak (Andreides 2019: 208–215).

Egy szabadkőműves egyesület tagsági könyvével rendelkezni önmagában nem illegális, hiszen – az illetékes szerveknél legálisan bejegyzett szervezet lévén – annak mindenki szabadon lehet a tagja. Azonban 1981 júliusában a hatóságok a Róma melletti fiumicinói repülőtéren Gelli lánya, Maria Grazia Gelli bőröndje dupla fenekében egy dokumentumra bukkantak, amely a *Memorandum sulla situazione politica italiana e Piano di rinascita democratica* (Az olasz politikai helyzet és a demokratikus újjászületés memoranduma) címet viselte. A dokumentum szerint Olaszország legfőbb ellenségei a PCI és a szakszervezetek voltak. Előbbiek hatalmának a csökkentése céljából a P2-höz kötődő személyeknek el kellett volna foglalniuk olyan politikai és médiapozíciókat, amelyek lehetővé tették volna a P2 programjának a megvalósítását. A Gelli-program (mert a dokumentum ezen a néven került be a köztudatba) többek között szorgalmazta az olasz állam prezidenciális rendszerré történő átalakítását, a Legfelsőbb Igazságszolgáltatási Tanács *(Consiglio Superiore della Magistratura)* kivételét a mindenkori államfő elnöklete alól és a kormány felügyelete alá helyezését, valamint az állami RAI televízió monopóliumának megszüntetését (P2 parlamenti vizsgálóbizottság jelentése, VII. dosszié, I. kötet, 196. o., idézi Cecchi 1985: 241–270). Tekintettel arra, hogy a P2-es páholy programpontjai visszaköszöntek a Silvio Berlusconi vezette kormányok programjaiban, egyes elemzők ideológiai kontinuitást véltek felfedezni a P2-es szabadkőműves-páholy és a Berlusconi-kormányok között (Severgnini 2005: 7). A történelmi hűség kedvéért megemlítendő, hogy maga Benedetto Craxi is gondolkodott Olaszország prezidenciális rendszerű köztársasággá történő átalakításán. Utóbbi elgondolással szemben Leonilde Iotti – aki sokáig a Képviselőház kommunista elnök asszonya is volt – lépett fel rendkívül határozottan, kijelentve, hogy Craxi két lábbal tiporja

Olaszország alkotmányát (D'Alema 1989: 1). Tekintve, hogy a P2-es botránynak politikai szálai is voltak, létrejött a Tina Anselmi (DC) vezette parlamenti vizsgálóbizottság, amely jelentésében megállapította, hogy a P2-es páholy súlyos gazdasági és államellenes cselekményeket kívánt végrehajtani az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején. Mindehhez – félénken, mintegy zárójeles megjegyzésként – hozzá kell tenni, hogy a P2-es páholy esetében igen nehéz megállapítani, hogy hol húzódik a határ az államellenes szervezkedés és az államreform-javaslat között. Akárhogyan is tekintsünk a P2-re, bizonyos, hogy az ügy súlyosan megrázta az olasz szabadkőműves mozgalmat. Fontos azonban kiemelni azt is, hogy az ügy bűnöse nem annyira a szabadkőműves mozgalom volt, mint inkább mindazok, akik visszaélve a szabadkőművesség nyújtotta zárt keretekkel megkérdőjelezhető cselekményeket követtek el annak védőszárnyai alatt. A P2-vel kapcsolatban Gallucci római főügyész jelentette ki, hogy a parlamenti vizsgálóbizottságnak nem feladata, hogy ítélkezzék az esetleges bűnösök felett, hanem hogy fényt derítsen arra, hogy az milyen mértékben befolyásolta és torzította el az állami intézményeket. Tina Anselmi is több ízben kénytelen volt lehűteni a kedélyeket, kijelentve, hogy az a tény, hogy a fegyveres testületek és a titkosszolgálatok vezetői rendszeresen találkoztak Gellinél, önmagában nem számít bűnténynek, még akkor sem, ha maga a jelenség nyugtalanító politikai kérdéseket vet fel (Faragó 1985: 133). Akárhogy is történt, az Anselmi vezette parlamenti vizsgálóbizottság fényt derített a szociáldemokrata Pietro Longo miniszter érintettségére is, akit Craxi kormányfő több ízben is nyilvánosan megvédett, egyben hivatali titok kiszivárogtatásával vádolta meg Anselmi bizottsági elnököt. Craxival ellentétben a PCI a *l'Unità* hasábjain keresztül határozottan védelmébe vette a kereszténydemokrata képviselő asszonyt, vagyis ismét a PCI és a DC közötti érdekegyezést fedezhetünk föl a PSI kárára (Gervasoni 2013: 110–111).

A most következő szöveg a Forza Italia 1994 februárjában közzétett választási programjának intézményes reformokra vonatkozó részleteit tartalmazza. Érdemes megfigyelni, amint a program kísérletet tesz az államfő közjogi szerepének és feladatainak kiterjesztésére. Olaszország közjogi berendezkedésének prezidenciális irányba történő átalakítása már az Olaszországi Nagyoriens P2-es páholya által kidolgozott alkotmányreform-tervezetnek is az egyik legfontosabb elemét képezte. A viszonylag kiforratlan, prezidenciális, félprezidenciális, de a miniszterelnök személyét mindenképpen markánsan kiemelő irányba történő elmozdulást legutóbb a Giorgia Meloni vezette jobboldali kormány vetette fel.

1. Bevezetjük a kétfordulós közvetlen államfőválasztás intézményét. Abban az esetben, ha az első fordulóban egyik jelölt sem szerezné meg a szavazatok abszolút többségét,

második fordulóra kerülne sor. A köztársasági elnök mandátumának időtartamát öt évre csökkentenénk[22] az azonnali újraválasztás lehetőségének megszüntetésével, továbbá eltörölnénk a „fehér félévet".[23]

2. Bevezetjük, hogy a miniszterelnököt és – utóbbi javaslatára – az egyes minisztereket a köztársasági elnök nevezze ki.

3. Törvényileg szabályozzuk, hogy a kormányprogram miniszterelnök általi beterjesztésére a parlament házainak együttes ülésén kerüljön sor, majd utóbbiról a testület rendezzen bizalmi szavazást. Amennyiben a kormány nem kap bizalmat a parlamenttől, vagy az a bizalmat idővel megvonja tőle, a kormánynak le kell mondania, a parlament házai pedig automatikusan feloszlatják magukat, és új választások kiírására kerül sor.

4. A köztársasági elnöknek megadjuk a jogot, hogy a parlamenti ciklus lejárta előtt feloszlassa a törvényhozást, amely magával vonja az államfő lemondását is. Az utódlásáról az előrehozott választásokat követően felálló új összetételű házak gondoskodnak.

5. A Köztársaság Szenátusát átalakítjuk a „tartományok házává", amelynek tagjait közvetetten a tartományi és megyei közgyűlések, valamint a települési önkormányzatok választják meg.[24]

6. A törvényhozó hatalmat a Képviselőház gyakorolja, amelynek tagjait kétfordulós általános választásokon, közvetlenül, többségi választási rendszer keretében választják meg. Az egyes törvényeket a köztársasági elnök hirdeti ki az elfogadásukat követő tizenötödik napon belül. A jelzett időszakon belül a Köztársaság Szenátusa a szenátorok abszolút többségének indítványára megvitathatja a Képviselőház által elfogadott törvényt, arról véleményt alkothat, és módosítási javaslattal élhet. A Szenátus által megfogalmazott javaslatokról a Képviselőház dönt. A jelenlegi kétkamarás törvényalkotási folyamatot kizárólag az Alkotmány módosítását és a költségvetést érintő törvények esetében tartjuk fenn.[25]

22 Az Olaszország Alkotmánya 83. §-a értelmében a köztársasági elnök mandátuma hét évig tart.

23 Az úgynevezett „fehér félév" *(semestre bianco)* az elnöki mandátum utolsó hat hónapját jelöli, amelynek során – az Alkotmány 85. §-a értelmében – a köztársasági elnöknek nem áll jogában feloszlatni a parlament házait, kivéve akkor, ha a parlament mandátumának vége tökéletesen egybeesik az államfő mandátumának végével. Utóbbi rendelkezést az alkotmányozó atyák abból a célból illesztették be az alaptörvénybe, hogy mandátumának lejártához közeledve egy államfő se oszlathassa fel a parlamentet azzal a szándékkal, hogy egy neki kedvező reménybeli másfajta parlamenti többség újraválassza őt.

24 A vázolt tervezet kidolgozottabb formában szerepelt a 2015. évi LII. törvényben is, amely a 2016. december 4-én megrendezett népszavazás során végül elbukott.

25 Lásd jelen mű 2. lábjegyzetét (kétkamarás törvényhozás)!

7. A Köztársaság Szenátusa feladata a mindenkori kormányzat és a közigazgatás szervei fölötti ellenőrző funkció gyakorlása, amelyet írásbeli kérdések, interpellációk, valamint a szenátusi kisebbség által is kezdeményezhető vizsgálóbizottságok felállításán keresztül gyakorol. A Szenátus a kormány egyes szakpolitikai intézkedései vonatkozásában véleményezési jogkörrel bír.

8. Olyan jogi környezetet teremtünk, amely (a) korlátozza a rendelet-törvények hatályát a nemzetbiztonsági kockázatok, természeti katasztrófák, sürgős gazdasági és pénzügyi intézkedések, valamint uniós közösségi szabályozások jogharmonizációjának esetére; (b) módosíthatatlanná teszi a már elfogadott és ismételten beterjeszthetetlenné az egyszer már elutasított rendelet-törvényeket; (c) az államigazgatás egyes szervei között lehetővé teszi a szabályozásalkotás átruházását; (d) jelentős szabadságot biztosít a mindenkori kormány és a tartományok számára a végrehajtási és kiegészítő rendeletek megalkotása tekintetében.

9. Csökkentjük a parlament létszámát, betöltetlenül hagyva az érvénytelen szavazatok arányának megfelelő számú képviselői helyet.

10. Az egyes tartományok hatáskörének tekintjük annak meghatározását, hogy – a vonatkozó magasabb szintű szabályozások tiszteletben tartása mellett – milyen választási rendszer keretein belül kívánják megválasztani tartományi közgyűlésük tagjait.

(Menniti 1997: 218–219; a szerző saját fordítása).

Érdemes figyelmet szentelni annak, hogy a kommunista párt miként próbált meg belső konfliktusokat és szembenállásokat generálni a PSI berkeiben – alapvetően csekély sikerrel. A PCI főként Craxit állította támadásai középpontjába, és nem testületileg a szocialista pártot. Enrico Berlinguer 1984. június 11-én bekövetkezett halálát követően a hatalmas tömegeket megmozgató ravatalnál megjelent Alessandro Pertini szocialista államfő is, aki azt megelőzően Padovából hivatali repülőgépével vitte Rómába az olasz baloldal nagy halottjának földi maradványait. A ravatalnál az államfőt hatalmas ováció fogadta a tengernyi kommunista szimpatizáns részéről és a *l'Unità* mint „valódi szocialistát" állította olvasói elé, ellentétbe állítva őt a másik közjogi méltósággal, a szintén szocialista miniszterelnökkel. Bár a ravatalnál a kormányfő, Benedetto Craxi is jelen volt, őt – ha nem is fütyülték látványosan ki – rideg közöny fogadta. Fontos tehát kiemelni a Pertinit övező pozitív megítélés és a Craxit övező ellenségkép közötti hatalmas kontrasztot.

A két párt egymáshoz való viszonya egyértelműen a kiegyensúlyozatlanság jeleit mutatta. Míg a Berlinguer által vezetett kommunista párt határozottan démonizálni kívánta Craxit és a szocialista pártot, addig ugyanez a törekvés nem látszott a PSI részéről akár a PCI, akár Enrico Berlinguer irányába. Bár Craxi több ízben kifejtette,

hogy túlzott leninizmusa és marxizmusa miatt éretlennek tartja a PCI-t a kormányzásra, alapvetően soha nem démonizálta azt. A Berlinguer-adminisztráció utolsó évei minden hidat felégettek a két párt között, holott nem feltétlenül kellett volna így történnie. A második világháborút követő első szocialista vezetésű kormány megalakulása akár még kiváló alkalom is lehetett volna arra, hogy a két párt – ha békét nem is – legalább a nyílt háborút félretéve fegyverszünetet kössön egymással. Ezzel szemben a PCI egyre inkább Craxi „reaganista és thatcherista genetikai módosulásait" kezdte el hangsúlyozni (Gervasoni 2010: 162).

Az 1984-es európai parlamenti választások kommunista sikerét követően a PCI ismét felszólította szocialista elvtársait, hogy félretéve a baloldal belső vitáit nyissanak a valamikor létezett munkásegység restaurációja irányába. A kommunisták győzelme, illetve az a tény, hogy a PSI többévnyi kormányzást követően csak minimálisan, 0,4%-kal javított a korábbi választási eredményén, kétségtelenül megingatta a szocialisták bizonyosságát abban, hogy érdemes-e a kereszténydemokraták junior partnereként működni. Ezt követően számos elgondolkodtató álláspont látott napvilágot. A PSI balszárnya azt igyekezett hangsúlyozni, hogy az ország sorsa iránti felelősségből, pusztán stratégiai szempontok mentén politizálnak közösen a DC-vel, és nem az azonos elvek és értékek miatt. Giorgio Napolitano kommunista frakcióvezető eközben azt hangoztatta, hogy maga Craxi egyre gyakrabban keresi a kommunistákkal való kapcsolatot (Rossi 1984: 7). A sugallt szocialista-kommunista összefogásnak végül nem lett jelentős folytatása, hiszen a mozgólépcsőelvről kiírt népszavazás kapcsán a kommunisták emelt hangon hirdették a Craxi-kormánnyal szembeni ellenállásukat, nem egy esetben nácinak, fasisztának és mussolinistának bélyegezve a máskülönben szocialista miniszterelnököt. Egyes elemzők kiemelik, hogy – hiába a látszólagos nyitás – bizonyos tekintetben a PCI nem is választhatott mást, mint a kormány álláspontjával történő jelentős szembehelyezkedést ebben a fontos szociálpolitikai témában, tekintve, hogy az elhunyt és igen népszerű Berlinguernek ez a kérdés szívügyévé vált. A mozgólépcsőelvvel kapcsolatos népszavazáshoz érdekesen viszonyult a DC balszárnya is, és személyesen az ahhoz tartozó De Mita pártfőtitkár, akinek nem lett volna ellenére, ha az egyre nagyobb befolyással bíró Craxi és a szocialisták elveszítik a szóban forgó népszavazást (Gervasoni 2013: 123). Miután Craxi minden kétséget kizáróan megnyerte a népszavazást, a kommunisták számára ismét nem maradt más, mint Craxit az „imperialista, fasiszta, reaganista és thatcherista" jelzőkkel illetni. Utóbbit különösen azt követően hangoztatta a PCI, hogy Craxi 1985-ben a közelgő köztársaságielnök-választás okán tárgyalóasztalhoz ült – többek között – a posztfasiszta Olasz Szociális Mozgalom vezetőjével, Giorgio Almirantéval. A kormányoldal végül ügyesen oldotta meg az államfőjelölést, hiszen Francesco Cossiga személyében olyan elnököt adott az országnak, akit

a kommunisták is jó érzéssel szavaztak meg, és így a jelölt – a köztársaság történetében először – már a legelső szavazási forduló alkalmával államfővé válhatott. Hogy később Cossiga (1985–1992) egy vegyes megítélésű államfővé vált, természetesen már egy merőben másik történet.

A kommunista kettős identitás a sikertelen népszavazást és Cossiga megválasztását követően ismét változott, és elkezdett közeledni Craxihoz, amikor utóbbi – Mihail Gorbacsovnak az SZKP pártfőtitkárává történt megválasztását követően – külpolitikájában elkezdett konvergálni a Szovjetunióhoz. Giorgio Napolitano frakcióvezető, akit később Craxi a kommunista párt „külügyminiszterének" nevezett, azonnal felajánlotta pártja szolgálatait a Szovjetunió irányába történő közvetítéshez. Utóbbi jelenség természetesen egyre jobban aggasztotta a DC-t, amely a legrosszabb rémálmaiban látott PCI–PSI–Szovjetunió hármas szövetséget érzékelte körvonalazódni. A képzeletbeli három serpenyőjű mérleg ismét mozgásba lendült, és az egyensúlyi állapot visszaállításához arra volt szükség, hogy mind a PCI Kínából hazautazó új pártfőtitkára, Alessandro Natta, mind pedig maga Craxi személyesen cáfolják ennek a baloldali-szovjet szövetségnek a létét. Craxi egyenesen azt jelentette ki, hogy a PCI szavazóbázisa részéről iránta gyúlt hirtelen szimpátia nem más, mint előbbiek Amerika-ellenességének és szovjetbarátságának a gyümölcse, azonban a PSI továbbra is elkötelezett atlantista párt, amely legelsősorban az Egyesült Államok irányában keresi a külpolitikai kapcsolatokat (Gervasoni 2009: 674–687).

Az 1986. április 9. és 13. között Firenzében lezajlott PCI-kongresszus is felemás eredményeket hozott, hiszen egyfelől megállapította, hogy a párt az európai baloldal szerves részének tekinti magát, amely – a Kommunista Internacionálé tagjaként – a Szocialista Internacionálé számos pártjával is jó viszonyt ápol, másfelől nem elfelejthető részlet, hogy az adott rendezvényen részt vett az SZKP KB küldöttsége is, amely Vadim Zagladin delegációvezető-helyettesen keresztül örömmel nyugtázta, hogy a PCI vezetője, Alessandro Natta pártfőtitkár alig néhány héttel korábban Moszkvába utazott, és találkozott Mihail Gorbacsov pártfőtitkárral. A moszkvai találkozó során Natta örömmel hallgatta Gorbacsov tanácsait az európai politika folyamatait illetően. Gorbacsov alapvetően azt tanácsolta Nattának, hogy Olaszországban küzdjön a demokrácia érvényre juttatásáért, míg európai szinten igyekezzen minél szorosabbra fűzni kapcsolatait a szociáldemokrata pártokkal, különös tekintettel a német SPD-re, amely éppen Helmut Kohllal kellett hogy szembenézzen, aki – Gorbacsov szavai szerint – még Margaret Thatchernél is veszélyesebb ellensége volt a baloldalnak. A firenzei kongresszuson alapvetően a Gorbacsov által elmondottak jutottak érvényre, tehát egyes elemzők nem késlekedtek kiemelni, hogy a PCI ismét Moszkva utasításait hajtja végre (Gozzano 1986: 2).

A PCI-vel szinte párhuzamosan a PSI is megtartotta a maga kongresszusát, ezúttal Riminiben, ahol meglepő módon és a szimbolikus elemeket nem nélkülözve a miniszterelnök-pártfőtitkár beszédét Antonio Gramsci, a szocialista pártból a kommunistákat a livornói kongresszuson kiszakító politikus és filozófus dicséretével kezdte. Craxi az 1921-es rossz emlékű kongresszusra utalva kijelentette, hogy Livorno meghaladása nem lehetetlen, amennyiben a kommunista párt egy nyugatos, a liberális fordulatot nem elutasító valódi reformpárttá alakul át. Utóbbi lehetőség fennállásának – Craxi szavai szerint – ékes bizonyítéka a Szovjetunió, ahol Mihail Gorbacsov vezetésével egy hasonló folyamat indult el, és amely folyamatot segíteni és támogatni kell (Finetti 2003: 274). Bár Craxi az első európai vezetők között volt, akik találkoztak Mihail Gorbacsovval, alapvető fenntartásai maradtak a Szovjetunióval szemben, és éppen ez lesz a következő tényező, amely erősen megosztja majd a két itáliai munkáspártot.

Míg Craxi óvatos szimpátiával tekintett Gorbacsovra, és reménykeltőnek tartotta úgy a glasznoszty, mint a peresztrojka célkitűzéseit, alapvetően már nem hitt a szovjet típusú kommunizmus megreformálhatóságában. Ahogyan arról az előző fejezetben részletesebben szóltunk, a PCI éppen ennek ellenkezőjét vallotta, és Gorbacsov reformpárti törekvéseiben annak igazolását látta, hogy a kommunizmus igenis megreformálható, és emiatt szemét ismét inkább Moszkvára vetette, mintsem Európára. Ez volt az, ami miatt az olasz szocialisták ismét elzárkóztak a kommunistákkal való országos szintű együttműködéstől, és – bár helyi szinten néhány kivétel akadt, hiszen példának okáért Milánó városvezetésébe a PCI is bekapcsolódott – jelentős összefogás nem körvonalazódott. Hasonló ellenérzést keltett a PSI-ben, hogy a PCI nem volt hajlandó szembenézni saját sötét törtelmével és – legalábbis a Natta-adminisztráció alatt – nem határolódott el olyan vitatott megítélésű történelmi személyektől, mint amilyen Palmiro Togliatti volt. Ez a magatartás változott aztán meg Achille Occhetto színre lépését követően.

Az 1985. évi önkormányzati választások a két baloldali párt minden korábbinál hevesebb összecsapását hozták. A mintegy 1200 település szavazórnákhoz szólított lakossága ezúttal nem díjazta a kommunistáknak az azt megelőző években nyújtott politikai teljesítményét. A kommunista párt országos szinten átlagosan mintegy 4%-kal esett vissza a korábbi eredményéhez viszonyítva, ami a párt számára annál is inkább rémisztő adat volt, mert – tekintve a tradicionálisan vörös tartománynak számító Toscanában és Emilia-Romagnában nyújtott nem túl kecsegtető teljesítményét – eme fontos térségekben is veszélybe került a területi beágyazottsága. Mint korábban már esett róla szó, a PCI és a PSI országos vezetősége közötti viták nem akadályozták meg a helyi szervezeteket abban, hogy úgynevezett „vörös vezetéseket" *(giunte rosse)* hozzanak létre az egyes tartományokban, megyékben és településeken.

A kommunisták jelentős visszaesése azonban azt eredményezte, hogy a PSI úgy Rómában, mint Nápolyban és Milánóban stabilabbnak ítélte meg egy ötpárti városi koalíció, mintsem egy esetleges PSI–PCI vörös városvezetés létrehozását. Más városokban éppen a kommunisták voltak, akik inkább a kereszténydemokratákkal kormányoztak együtt, csak hogy ne kelljen a PSI-vel közös koalícióban dolgozni. Ezen városvezetések – amelyeket Craxi anomális városvezetésekként aposztrofált – legeklatánsabb példája a szicíliai tartományi székhely, Palermo volt. Utóbbiban Leoluca Orlando, a DC helyi vezetője száműzte a városvezetésből a szocialistákat, és a helyi kommunista párttal alakított egy anomális vezetést. Miután mindkét párt illetékes testülete áldását adta a kereszténydemokrata-kommunista városvezetés megalakítására, a szocialisták és maga Benedetto Craxi valóságos hadjáratot indítottak a palermói polgármester, Leoluca Orlando és a helyi DC ellen, amely azzal hárította el Craxi támadásait, hogy a szicíliai PSI összejátszik a helyi maffiával és a keresztapákkal azok és üzleti lekötelezettjeik szavazataiért cserébe. Craxi pártja tehát az ellenzéki kommunisták által hangoztatott imperialista, reaganista, thatcherista, Amerika-bérenc és háborús bűnös jelzők mellé az országos koalíciós partner kereszténydemokratáktól zsebre vághatta a nem túl kecsegtető maffiózó jelzőt is. Rómában, miután 1985-ben megbukott a Pietro Giubilo (DC) vezette ötpárti koalíció, a PSI továbbra is inkább a DC-vel szeretett volna kormányozni, tekintve, hogy a Capitolium-dombért (a római városháza székhelye) folytatott küzdelem során minden idők legszínvonaltalanabb kampányában a két párt helyi vezetésének viszonya visszafordíthatatlanul megromlott. A PSI azzal vádolta meg a listavezető Reichlint, hogy az 1956-ban – tehát harminc évvel korábban – a szovjeteket támogatta a magyarországi beavatkozás kapcsán, míg a PCI a római PSI-t – jobb híján – választási csalás előkészítésével vádolta. A PCI ellenzékbe vonult a szocialista Giorgio Morales vezette Firenzében is, miután az Olasz Kommunista Párt egy római KB-ülésén határozatban rendelte el, hogy Morales polgármester bevándorlókat támadó kijelentéseit követően a kommunista tagok ne vegyenek részt a toscanai tartományi székhely városvezetésében (Gervasoni 2013: 141–142).

Benedetto Craxi szocialista vezetésű kormányának mandátuma 1987. április 17-én szűnt meg, azonban a PSI – Craxival vagy Craxi nélkül – egészen 1994-ig tagja maradt a kormánytöbbségnek. Craxi kormányzását követően – ahogyan ez Olaszországban oly sokszor előfordult – számos kormányfő váltotta egymás. A szocialista pártfőtitkárt a kereszténydemokrata Amintore Fanfani (1985–1987), később Giovanni Goria (1987–1988), majd maga a már említett Ciriaco De Mita (1988–1989) követte a kormányfői székben. Az előbbiekben már szóba került palermói ügy, amelyben a kereszténydemokrata Leoluca Orlando előbb kihagyta a PSI-t a városi koalícióból, majd maffiózónak titulálta a helyi PSI-t, és mindehhez a De Mita kormányfő vezette

kereszténydemokrata párt még hozzájárulását is adta, természetesen rányomta bélyegét az egész kormányzásra. A felgyülemlő sérelmek végül elvezettek oda, hogy Craxi és pártja megvonta bizalmát a De Mita-kabinettől. A kormányválságot követően a DC 1989. február 17. és 22. között lezajlott kongresszusa a keményvonalas kereszténydemokrata Arnaldo Forlanit választotta pártfőtitkárrá, míg a kormányrudat a – PSI által ismét támogatott – szintén keményvonalas kereszténydemokrata Giulio Andreotti vette át. Ebből a folyamatból jött létre az úgynevezett *CAF,* amely a Benedetto Craxi, Giulio Andreotti és Arnaldo Forlani közötti hármas szövetséget jelölte vezetéknevük kezdőbetűjének a felhasználásával.

Bár Craxi már régen nem volt kormányfő, a berlini fal leomlását megelőző időszakban a PCI és a PSI közötti hangnem meglehetősen barátságtalan maradt. Occhetto is egyre pragmatikusabb álláspontot alakított ki a PSI viszonylatában: már távolról sem a történelmi premisszák érdekelték, amelyek függvényében a két párt 1945 utáni viszonya alakult, mint inkább azok a gyakorlati értelemben vett politikai érdekek, amelyekkel reménybeli szavazókat szakíthatott ki a szocialista bázisból, amely akkoriban mintegy 5 millió fős tömeget jelentett. Ennek érdekében az átalakulás előtt álló PCI ellenzékiségét nem ideológiai, hanem a mindennapi politika dinamikái által alakított ellenzékiséggé igyekezett átkonvertálni, amely során nem a szocialisták vélt vagy valós jobboldali fordulatával, a „munkásárulással", hanem a kormány és a kormányfő politikusi minőségében hozott intézkedéseivel foglalkozott, és utóbbiakat támadta. Ez a pragmatikus fordulat eleinte meg is lepte Craxit. Ezzel párhuzamosan az Occhetto-adminisztráció alatt megindult egy jelentős ideológiai folyamat is, amely azonban nem a PSI állítólagos álszocialista volta és ezzel párhuzamosan a PCI „valódi" munkáselkötelezettsége irányába tapogatózott, hanem egy párton belüli folyamatot jelentett, amely ugyanakkor természetesen azt (is) szolgálta, hogy a párt megnyerje magának a mérsékeltebb baloldali szavazókat, akik más alternatíva híján addig a PSI-re szavaztak. Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy a PCI egyes szélsőséges szárnyai ne köszörülték volna továbbra is a nyelvüket az időközben létrejött CAF-on. Ellenkezőleg, a PCI – De Mita iránti régi szimpátiájának hangsúlyozásaképpen – igyekezett ellentétbe állítani a De Mita-kormány reformer jellegét a konzervatív CAF politikai attitűdjével. Az azonos párthoz tartozó „jónak" és „rossznak" kikiáltott politikusok egymással történő szembeállítása, valamint ezzel párhuzamosan egy ék beverésének kísérlete az adott párt szervezetébe nem számított új eszköznek. Hasonlót tapasztalhattunk már a szocialisták viszonylatában Pertini és Craxi szembehelyezésekor.

A következő, amit érintenünk kell, és ami a két munkáspárt viszonyát meghatározta, a nómenklatúra kérdése volt. Ha lexikológiai szempontból szisztematikusan megvizsgáljuk Achille Occhetto nyilvános beszédeinek leiratát, valamint a különféle

sajtóban megjelent írásait, szembetűnővé válik, hogy a főtitkár következetesen elhagyta a *kommunista* jelzőt, és annak helyébe a némiképp tágabban értelmezhető és mérsékeltebb ideológiát tükröző *baloldali* jelzőt helyezte. Ha elrugaszkodunk a nyelvészeti vonatkozásoktól, azt láthatjuk, hogy az idő múlásával, és különösképpen a PCI–PDS átalakulás évei alatt Achille Occhetto számára a kommunista jelző nem csupán a szavak szintjén kezdett kényelmetlenné válni, hanem a nemzetközi politikai tér tekintetében is. Egyre kevésbé titkolt vágyává vált ugyanis, hogy a PCI-t a Kommunista Internacionáléból átvezesse a Szocialista Internacionálé pártjai közé, azonban ebben a PSI vétója és Craxi befolyása – tekintve, hogy hosszú ideig a Szocialista Internacionálé elnökhelyettese volt – egyértelműen megakadályozták. Occhetto nem véletlenül hangsúlyozta a Pierre Mauroy francia szocialista kormányfővel folytatott megbeszélése során, hogy a szocialista ideológia egyetlen olaszországi képviselője nem a PSI, hanem a PCI (Gervasoni 2013: 144). Elmondható tehát, hogy bár a PCI felhagyott a PSI-t démonizáló hangnemmel – és a PCI-kongresszuson Occhetto megtiltotta a delegáltaknak, hogy kifütyüljék a vendégként meghívott Craxit –, a szocialista-szociáldemokrata politikai tér elfoglalásáért vívott harc talán minden korábbinál erősebben zajlott, igaz, szofisztikáltabb eszközökkel (Pansa 1989: 2). Occhetto számára azonban a mérsékeltebb baloldali tér elfoglalása még a legpesszimistább várakozásaihoz képest is nehéznek bizonyult, és ezek a nehézségek részben belső ellenállásokon is alapultak. Ahogyan azt már a korábbi fejezetekben említettük, természetesen nem hiányoztak azok a párton belüli hangok sem – Lama, Mussi, D'Alema, Pajetta –, amelyek hallani sem akartak a nómenklatúravitáról (Battistini 1989: 5). A párt hezitálására egy ízben Benedetto Craxi budapesti látogatásáról hazatérve – amikor is az ENSZ főtitkárának különleges megbízottjaként 1990. július 6-án hazánkba látogatott, hogy pénzügyi és gazdasági tárgyalásokat folytasson, valamint tájékozódjon Magyarország adóssághelyzetéről (MK KÜM 1990: 36) – nem kis iróniával a hangjában igen frappáns megjegyzést tett. Eszerint még a Magyar Szocialista Munkáspárt is képes volt nevet változtatni, ékes jeléül annak, hogy a magyar állampárt is inkább hajlandó a megújulásra, mint az olasz baloldal (Gervasoni 2013: 152–153). A nómenklatúra kérdése európai szinten is nagy érdeklődést és vitákat váltott ki, ugyanis a kommunisták hiába tettek folyamatosan szimbolikus lépéseket az európai szocialisták és szociáldemokraták irányába, a hivatalos pártmegnevezésben szereplő kommunista jelző automatikusan bezárta előttük a kapukat. Utóbbira szemléletes példa lehet, hogy a Tienanmen téri 1989-es eseményeket követően Occhetto és Giorgio Napolitano hiába határolódtak el élesen a kínai kommunisták véres tetteitől, a német SPD külpolitikai illetékese, Karsten Voigt továbbra is a párt nevét kritizálta, mondván, hogy a Szocialista Internacionáléba lehetetlen felvenni egy olyan pártot, amely nevében a kommunizmusra utal.

Eközben az európai szocialista képviselőcsoport sem várta tárt karokkal a PCI-t. Utóbbi ugyanis annak ellenére, hogy szociáldemokrata elköteleződése jeléül felvette saját listájára a François Mitterrand-hoz közel álló francia szakszervezeti vezető Maurice Duverger-t, nem kapta meg Jean-Pierre Cot szocialista frakcióvezető hozzájárulását ahhoz, hogy pártja csatlakozhasson a képviselőcsoporthoz. Napolitano 1989 után mindössze annyit tudott elérni, hogy a PCI, kilépve végre a kommunista képviselőcsoportból, egy új baloldali frakcióban, az Egységes Európai Baloldal frakciójában foglalhasson helyet. A Szocialista Internacionáléba történő belépés lehetőségét végül a bolognai fordulat hozta el az olasz baloldal legnagyobb pártja számára, amely 1992. szeptember 17-én immáron nem Olasz Kommunista Párt, hanem Baloldal Demokratikus Pártja néven a Szocialista Internacionálé teljes jogú tagjává vált.

Mi lett hát a PSI korábban tapasztalt ellenállásával és vétójával? – kérdezhetnénk teljes joggal. A Craxi vezette PSI nem emelt vétót a PDS Szocialista Internacionálé pártjai közé történő belépése ellen, azonban a szocialisták eme hozzájárulása természetesen nem nélkülözött minden önérdeket. Egy olyan helyzetben, amikor a DC egyik oldalról a De Mita-, másik oldalról pedig a Forlani- és Andreotti-irányvonalak közötti súrlódások miatt a széthullás szélére sodródott, a PDS pedig – látszólag – távolodott a keményvonalas kommunista ideológiától, a PSI érdekeivel ellentétes lett volna felégetni az esetleges új szövetségek felé vezető hidakat. Előbbieken túl a PSI határozottan és sokáig számított arra, hogy a DC reménybeli széthullásából és a baloldal kettészakadásából (PDS-re és PRC-re) ő maga profitálhat, és végre az olasz politikai paletta legfontosabb pártjává nőheti ki magát. Ebbéli reményét az 1992-es törvényhozási választások határozottan visszaigazolni látszottak, hiszen abban az évben a PSI alig 2,5%-kal maradt le a PDS mögött (PDS – 16,11%; PSI – 13,62%; OK BM 2025). Az elegáns római Via del Corso 476-os szám alatt (a PSI történelmi székháza) készített egyéb forgatókönyvek szerint immáron az is egy vállalható opció lett volna, hogy az új szcenárióban – a PDS megelőzését követően – a PSI vezetésével alakuljon egy PSI–PDS összetételű koalíció, amelyet a PDS kommunista múltjával történő szakítását követően immáron a PSI is jó lelkiismerettel fel tudott volna vállalni. Ebből az alternatívából természetesen a szociáldemokraták sem szerettek volna kimaradni, és ők maguk is igyekeztek közeledni a PDS-hez. Szimbolikus jelentőséggel bírt a mantovai megyei közgyűlési választás egyik kampányeseménye, amelyen Achille Occhetto (PDS), Claudio Martelli (PSI) igazságügyi miniszter és Carlo Vizzini, a PSDI akkori főtitkára közös fórumot tartottak.

A baloldali közeledés egy nem elhanyagolható elemének tekinthető az a bejelentés, amely során Benedetto Craxi a pártvezetés elé tárta az 1990. február 24-én elhunyt és rendkívül népszerű volt szocialista államfő, Alessandro Pertini politikai

végakaratát, amely azt tartalmazta, hogy a PSI lehetőségeihez mérten igyekezzen betemetni a baloldali pártok között húzódó árkokat (Lagorio 2004: 33).

A '90-es évek elején a valamikor létezett baloldali-balközép egységfront ismételt létrejötte nem tűnt teljes mértékben irreális alternatívának, azonban talán éppen a sors iróniája, hogy mindezt a történelmi események végül felülírták, és a Tangentopoli jelentette cezúra következtében éppen azok a pártok estek ki a politikai mezőnyből, amelyek – igaz, nem minden érdek nélkül – segítették a PDS-t abban, hogy eltávolodjon a kommunista kultúrkörtől, és egy modern szociáldemokrata politikai térben leljen új otthonra és – mai tudásunkkal már azt is mondhatjuk, hogy – történelmi értelemben vett túlélésre. Így a PCI–PDS és a PSI között folyó harc – bár az utolsó években meglehetősen nyugvópontra helyezkedett – végül az egyik fél halálával ért véget, ám nem a másik fél kardja által, mint inkább egy hosszú és dicstelen agóniát követően a népharag általi kegyelemdöfés következtében.

II.
A változás évei

A PCI–PDS–DS közötti átmenet szociológiai és politológiai aspektusai

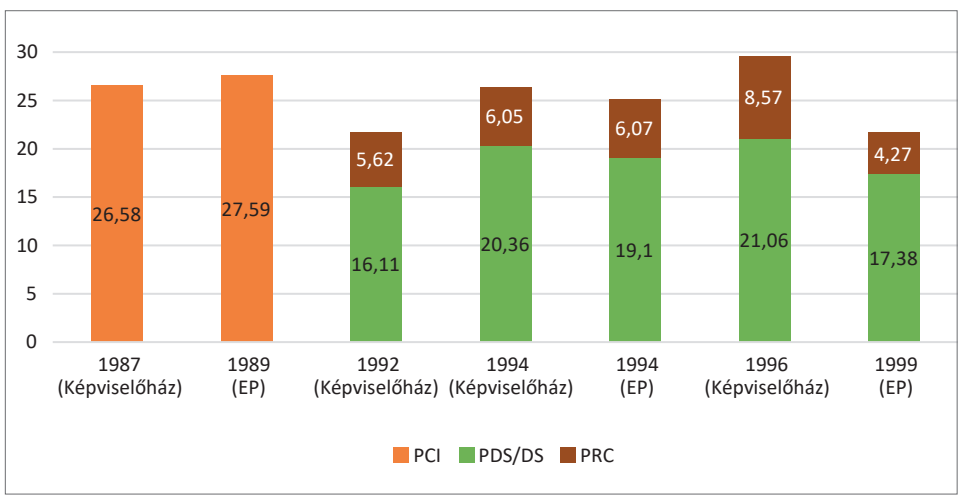
Ahhoz, hogy az olasz politikatörténet címben megjelölt korszakáról kellően alapos áttekintést nyújthassunk, időnként megkerülhetetlen, hogy néhány évet visszatérjünk az időben, és egy korábban már vizsgált periódust egy másik aspektusból is bemutassunk. Az előbbi fejezetekben már áttekintettük, hogy miként alakult át az Olasz Kommunista Párt 1991-től a Baloldal Demokratikus Pártjává (PDS). A PDS ezt követően 1998-tól a nyelvileg leegyszerűsített Baloldali Demokraták *(Democratici di Sinistra – DS)* néven működött tovább. Egy fontos aspektus azonban mind ez idáig még hiányzik az elemzésből. Nem vizsgáltuk meg kellő alapossággal a folyamatos változásban lévő párt belső struktúráit, illetőleg a társadalom és a párt saját választóinak viszonyulását a végbement változásokhoz. A jelen fejezetben egy átfogó szociológiai és politológiai áttekintést szeretnék nyújtani az átmenet időszakáról. Mindehhez az áttekintéshez kénytelenek leszünk visszatérni az 1987-es választások során elindult változások korszakához.

Ahogyan arról az előzőkben már szóltunk, az 1987-es törvényhozási választások során a PCI nem szerepelt kiemelkedően az azt megelőző választásokhoz képest. A szavazatveszteség, amely számszakilag mintegy 800 ezer szavazó elvesztését jelentette (ez az azt megelőző törvényhozási választásokhoz képest 3%-os visszaeséssel ért fel), kétségtelenül nagy fájdalmat jelentett annak a pártnak, amely alig három évvel korábban történetében először Olaszország legerősebb pártjaként került ki az európai parlamenti megmérettetésből. Az 1987-es választásokon a szocialisták némiképpen javítottak szavazatarányukon, azonban – ahogyan már erről is szó esett – utóbbi adatot nem árt óvatosan szemlélni. Mindent egybevetve azonban ez az adat is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a PCI elkezdjen gondolkodni a lehetséges továbblépés miként jéről.

Bár sok ezer szavazó kétségtelenül már az 1987-es vereség idején elpártolt a PCI-től, az adott évi szavazatmennyiség még mindig egy tízmilliós támogatottságú, ezáltal pedig megkerülhetetlen fontosságú pártot jelentett az olasz belpolitikában. Ez a megkerülhetetlenség még az 1989-es európai parlamenti választások során is

fennállt – amikor már bizonyossá vált, hogy Kelet-Közép-Európában és az úgynevezett megvalósult szocializmus országaiban olyan jelentős változások voltak folyamatban, amelyek kétségbe vonták a kommunizmus történelmi igazságát –, hiszen 9 500 000 szavazó továbbra is határozottan kitartott a kommunista párt mellett. A két évvel korábbi választáshoz viszonyított 500 ezer szavazatnyi visszaesés abból a szempontból elfogadhatónak tekinthető, hogy az európai parlamenti választásokon tagországtól és korszaktól függetlenül tendenciaszerűen kevesebb választó járul az urnákhoz, mint a nemzeti parlamenti választások során. Előbbi adatok elsősorban abból a szempontból bírnak jelentőséggel, hogy a világpolitikai események ellenére a PCI szavazói bázisa – érzékeny veszteségei ellenére – mindent egybevetve stabilnak volt tekinthető.

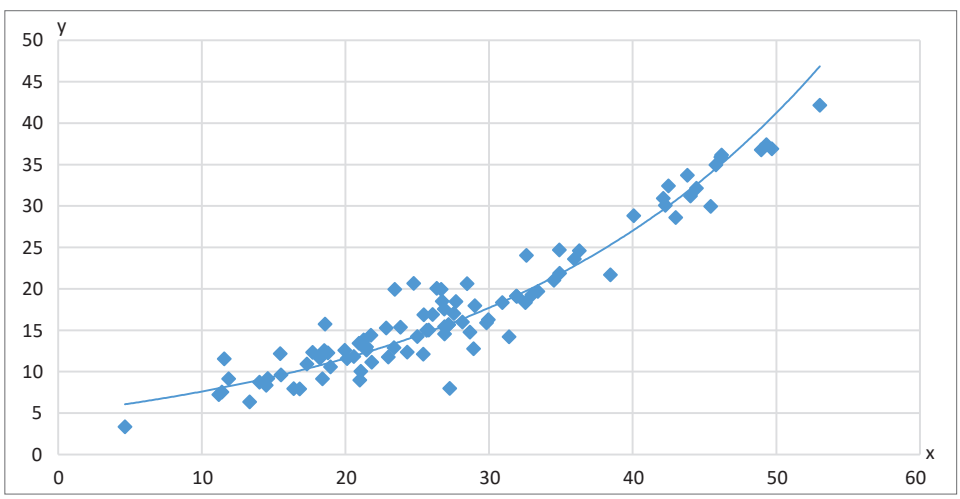
A bolognai és rimini reformfolyamatért és az azt követő pártszakadásért az újonnan létrejött PDS az 1992-es választások során fizette a legmagasabb árat: abban az évben a szavazók mindössze 16,11%-a tisztelte meg bizalmával a pártot, míg a Kommunista Újjáalapítás Pártja a szavazók 5,62%-ának bizalmát élvezte. Mindezek ellenére már az 1994-es előrehozott választások során egy javuló tendencia látszott kibontakozni, míg végül a PDS és a PRC által összegyűjtött szavazatok összeadva 1996-ra meghaladták az 1987-es szintet.[26] Ebből a szempontból a legnagyobb lépést a PDS tette meg 1994 és 1996 között, amely mintegy másfél millió szavazóval növelni tudta bázisát a nevezett periódusban.

3. ábra. *A PCI, a PDS és a PRC összehasonlított eredményei az egyes választások során*
Forrás: OK BM 2025

[26] A törvényhozási választás képviselőházi eredményei: 1987. június 14.: PCI: 10 250 644 (26,58%); 1996. április 21.: PDS: 7 894 118 (21,06%) + PRC: 3 213 748 (8,57%).

Amennyiben Olaszország egyes megyéiben összevetjük az 1987-es törvényhozási választási, illetve az 1999-es európai parlamenti választási eredményeket, azt láthatjuk, hogy a PCI és a DS szavazatarányai közötti korrelációs indexek igen magasak. Ha viszont a PCI (1987) és a DS (1999) szavazatarányai közötti korrelációs indexet számszerűsítjük, az együttható 0,96, míg a PCI (1987) és a DS+PRC (1999) szavazatarányai közötti korrelációs együttható 0,97[27] (Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 25). Ez az adat elsősorban azért tekinthető kiemelendőnek, mert – figyelembe véve az európai parlamenti választásokra általánosan jellemző távolmaradási tendenciát is – tizenkét év elteltével megyénkénti elosztás szempontjából a baloldal szavazóbázisa ugyanazokon a területeken volt stabilnak tekinthető, mint 1987-ben. Az idézettnél még elmélyültebb statisztikai adatok azt mutatják, hogy Emilia-Romagna, Toscana és Umbria (tehát a hagyományosan „vörös" tartományok) egyes megyéinek tekintetében a korrelációs együttható még az idézettnél is magasabb, míg a Rómától délre elhelyezkedő területeken a korreláció gyengül (Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 25). Mindez arra enged következtetni, hogy a szavazóbázis főként a déli területeken esett át egy jelentősebb változáson. A választási adatokat vizsgálva visszaigazolását kapjuk mindennek, hiszen azt láthatjuk, hogy 1992 és 1996 között a DS az újonnan bevonzott 1 500 000 szavazónak több mint a felét az ország eme déli tájékáról toborozta, és amely másfélmillió szavazói többlet idővel elhozta végre a PDS számára történelme első választási győzelmét.

4. ábra. *A PCI 1987-es (x tengely) és a DS 1999-es (y tengely) megyénként elért eredményei közötti korreláció*
Forrás: Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 25

[27] A korrelációs együtthatókat az összes választó szavazatának százalékos eloszlása alapján számítottuk ki.

A szavazatarányok elemzésének konklúziója tehát az lehetne, hogy a világban végbement nagy változások ellenére a valamikori PCI szavazóbázisa nem veszett el végleg. A két jelentős posztkommunista párt között kettéosztva ugyan, de alapvetően megmaradt a baloldal számára. Ha a választói mozgásokat vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy 1992 környékén, a kirobbant párt- és kampányfinanszírozási botrány súlya alatt éppen összeomló szocialisták és kereszténydemokraták felől egy kisebb mennyiségű szavazótömeg átpártolt ugyan a PDS-hez, azonban ez a szavazótömeg nem volt jelentős. Nagyjából hasonló mennyiségű szavazó pártolt át az említett periódusban a PDS-től a PRC irányába, ami végül azt eredményezte, hogy a PDS szavazóbázisa ebben a kezdeti időszakban végeredményben mégiscsak konstans maradt.

Amennyiben ennek a stagnálásnak az okait szeretnénk megvizsgálni, több szempontot is érdemes figyelembe venni, többek között társadalmi, vallási és lelkiismereti szempontokat egyaránt.

Társadalmi szempontból vizsgálva a PCI, majd a PDS és a DS szavazóit azt láthatjuk, hogy 1968-ban a PCI szavazóbázisát egyértelműen a munkásosztály jelentette, miközben jelentősen alulreprezentált volt a középosztály, kiváltképp az urbánus polgári réteg. Ez a jelentős aránytalanság alapvetően a PDS esetében is megmaradt, bár a párt jelentős lépéseket tett annak érdekében, hogy elnyerje a középosztály szimpátiáját, olyannyira, hogy nagyjából 1996-ra a baloldali párt már a társadalom valamennyi szegletéből rendelkezett számottevő mennyiségű szavazóval. Előbbi adatot érdemes kiegészíteni egy másik fontos kutatással: a vallásos meggyőződésre vonatkozó adatokkal. 1946-tól egészen a megszűnéséig a PCI-t a többi párttól ideológiai szempontból leginkább a hitbeli kérdésekhez való hozzáállása különböztette meg. Utóbbi jelentős szakadékot hozott létre közte és a magukat a polgári konzervatív értékvilághoz közel állónak tartó pártok között. A 2. *táblázat* adatai azt vetítik elénk, hogy ezen a téren igen sok minden változott a PCI-ből PDS-szé történő átalakulás következményeképpen, azonban nem olyan mértékben, hogy azt mondhassuk, a szakadék végérvényesen eltűnt volna 1996-ra. 1996-ra a PDS szavazótábora jócskán kiegészült hívő szavazókkal, azonban utóbbiak továbbra is alulreprezentáltak voltak a nem hívőkhöz képest (Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 29).

A Cattaneo Intézet által 1994-ben készített felmérés szerint a PDS szavazóinak 57%-a vallotta magát katolikusnak, és 18,3% állította, hogy havi két vagy három alkalommal jár templomba. 1996-ban a PDS szavazóinak 68%-a állította magáról, hogy katolikus vallású, és 29% állította, hogy közel rendszeresen jár templomba.

2. táblázat. *A PCI és a PDS szavazóinak felül-, illetve alulreprezentáltsági mutatói az egyes társadalmi csoportok tekintetében*

(%)	1968	1985	1996
Polgári réteg	3,3	10,1	15,6
Középosztály	11,3	18,2	18,4
Vállalkozó kispolgárság	17,9	23,8	17,8
Mezőgazdasági kispolgárság	31,0	10,9	28,4
Kétkezi munkás	36,5	37,0	19,8
Gyakorló hívő (főként római katolikus)	14,9	14,5	36,4
Nem gyakorló hívő vagy ateista	85,1	85,5	63,6

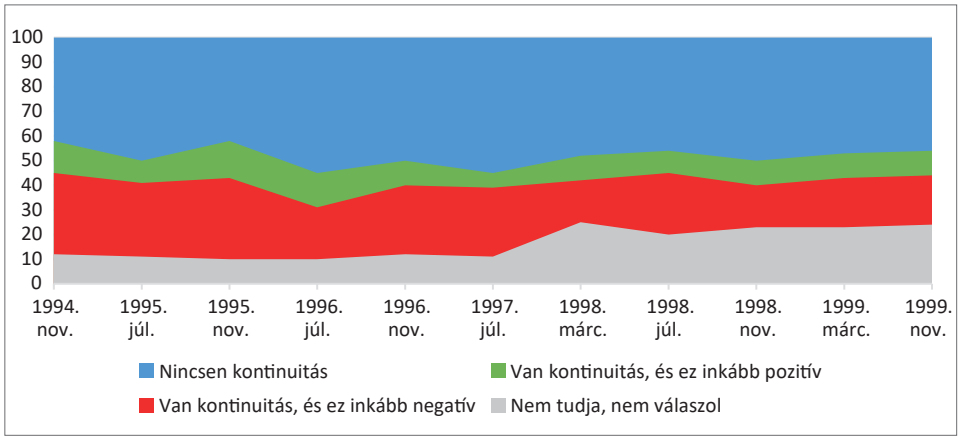
Forrás: Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 29

Az adatok azt sugallják ugyan, hogy a PDS hatalmas lépéseket tett a vallásos emberek felé történő nyitás irányába, azonban egy másik felmérés – amelyet a párt funkcionáriusai körében folyattak – azt is megmutatja, hogy az 1997. és a 2000. évi pártkongresszusokon a delegáltaknak csupán 25%-a vallotta magát katolikusnak, és csupán 7, illetve 8%-a járt rendszeresen templomba. Egy másik rendelkezésre álló szemléletes adat a pártfunkcionáriusok hitbéli meggyőződése és a lakóhelyük közötti kapcsolatra igyekszik rávilágítani az 1997-es területi részkongresszusokból származó adatok alapján. Területi bontásban a rendelkezésre álló interjúk azt mutatják, hogy Északkelet-Olaszországban az átlagnál magasabb volt a vallásos meggyőződésű családokból származó delegáltak száma, míg a ténylegesen hívő delegáltak száma alulmaradt az átlaghoz képest. Vagyis azon területekről, amelyeken a vallásos meggyőződés és az ateista szemlélet közti összeütközés a legerősebb volt, a párt számos olyan funkcionáriust tudott maga mellé állítani, akik, bár maguk is vallásos családból származtak, felmenőikkel ellentétben már nem voltak gyakorló hívők. Az Északnyugat-, illetve Közép-Olaszországból származó kongresszusi delegáltak inkább szekularizált családokból származtak, és többségükben maguk is nem hívőként határozták meg önmagukat. Dél-Olaszországban a vallásos családokból származó delegáltak továbbra is vallásos meggyőződésűnek tartották magukat. Utóbbi arra enged következtetni, hogy bizonyos sajátos területi-szociológiai jellegből fakadóan Dél-Itáliában könnyebb volt az egyénnek megőrizni katolikus lelkiismereti meggyőződését, egyben a kommunista párt helyi szervezetében tevékenyen részt vállalni (Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 61–62).

Egy átfogó kép kialakításához nem csak azt érdemes megvizsgálni, hogy ki és milyen irányból közeledett a PCI-hez, illetve utódszervezeteihez, hanem azt is, hogy elutasítottság tekintetében volt-e változás a PDS és a DS esetében a PCI egykori hasonló számadataihoz viszonyítva. Általánosságban kijelenthető, hogy ideológiája okán a PCI mindig is a szavazók egy jelentős százalékát taszította, és úgy tűnik, hogy a régi PCI leginkább ezt az elutasítottságot hagyta örökül utódpártjai számára, amelyek nem tudták magukról lemosni a posztkommunista jelzőt és mindazt az egykori ideológiai tartalmat, amelyet a PCI képviselt. 1968-ban egy közvélemény-kutatás során a megkérdezettek 64%-a állította, hogy soha nem szavazott volna a PCI-re. 1985-ben ez az arány lecsökkent 54,3%-ra. 1994-ben, amikor a PCI már nem is létezett, a megkérdezettek 60%-a állította, hogy soha nem szavazott volna az utódpárt PDS-re (Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 30).

A PDS-szel szembeni ellenérzés nagyjából ugyanabban gyökerezett 1994-ben, mint a PCI elutasítottsága a '60-as, '70-es és '80-as évek során: a párt lelkiismereti kérdésekhez történő hozzáállásában. Elsősorban a gyakorló hívők állították, hogy a PDS ugyanannyira elfogadhatatlan számukra, mint az egykori PCI. Még 1994-ben is főként a lakosság vallásos része tanúsított elutasító magatartást a PDS-szel szemben. Ahogyan az az *5. ábrá*ból kiderül, 1994 és 1999 között azon válaszadók aránya, akik az utódpártokat a PCI-hez hasonlóan negatív módon ítélték meg, 20 és 30% között mozgott. Ha ezekhez a szavazókhoz hozzáadjuk azok arányát, akik nem tudtak vagy nem kívántak válaszolni a kérdésre, sejthetjük, hogy milyen erős kontinuitást érezhetett az átlagos olasz választó a PCI és utódpártjai viszonylatában. Mindent összevetve tehát azt mondhatjuk, hogy bár 1999-re a kommunizmus kétségtelenül egész Európából eltűnt, az olasz antikommunista érzelmek még mindig élénken éltek a társadalomban. Ezek az érzelmek minden bizonnyal enyhültek az évek múlásával, azonban aktívan közrejátszottak abban, hogy az utódpártok és vezetőik hosszabb távon inkább negatív megítélés alá essenek. Ezeket az adatokat érdemes lesz a későbbiekben is emlékezetünkben tartani elsősorban amiatt, mert – mint azt látni fogjuk – az 1994-es parlamenti választások során Silvio Berlusconi és pártja, a Forza Italia ezekre a társadalomban tovább élő érzelmekre igyekezett hatni kifejezett sikerrel a rivális PDS utódpárti jellegének kihangsúlyozásakor.

Társadalomtudományi mérések kimutatták, hogy 1999-ben a kommunistaellenes érzelmek az ország északkeleti tartományaiban (Friuli-Venezia Giulia és Veneto) voltak a legerősebbek, minden bizonnyal az egykori kommunista blokkhoz, valamint a valamikori Jugoszláv Szövetségi Köztársasághoz való földrajzi közelség és az ebből adódó esetleges félelem és fenyegetettség okán (Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 30–31).

5. ábra. *Kontinuitás és diszkontinuitás a PCI, a PDS és a DS megítélésében*
Forrás: Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 30

A fejezet kezdetén sugallt dilemmára, történetesen, hogy a PCI megszűnését követően a PDS és a DS – nem elfeledve a dél-olaszországi részsikereket – miért nem tudta területileg jelentősen kiterjeszteni szavazóbázisát, és miért továbbra is a „vörös" tartományok jelentették a legfőbb tartalékát, kétféle választ is kínálhatunk. Ha kizárólag szociológiai szempontokból vizsgáljuk az egyes olasz választói rétegeket, azt mondhatjuk, hogy egy stabil baloldali szavazóbázis és egy legalább ennyire stabil kommunistaellenes beidegződés jellemezte a társadalmat. Ha pedig kizárólag politológiai szempontokat vizsgálunk, akkor figyelembe kell vennünk a választási törvény 1993-as változásait, amelyek következtében az 1994-es választások során bevezették az úgynevezett *Mattarellum* néven híressé vált és Sergio Mattarella alkotmányjogász, jelenlegi köztársasági elnök nevéhez köthető választójogi törvényt, amely 2005-ös eltörléséig egy korrigált többségi választási rendszert működtetett.[28] Utóbbi értelmében előbb a PDS-nek, majd a DS-nek főként az egyes választókerületekben kellett volna jelentős támogatást elérnie, ami pedig – a választókerületek többségének történelmi jellegéből, illetve a baloldal vörös tartományokra történő behatároltságából adódóan – lehetetlennek bizonyult egyfajta jobbra tolódás nélkül. A PCI-től, majd a PDS-től jobbra az a PSI helyezkedett el, amelynek szavazói akár még megnyerhetők lettek volna a baloldali pártformáció számára, és akiknek megnyeréséért évtizedekig verseny is folyt a PCI és a PSI között. Azonban a PSI pártfinanszírozási botrányt követő összeomlása és a szocialista szavazótábor ezt követő szétszóródása

[28] Vö. A GU 1993. augusztus 6-ai különszáma az 1993. évi CCLXXVI. tv. (képviselőházi választójogi törvény) és CCLXXVII. tv. (szenátusi választójogi törvény) kihirdetéséről.

a politikai paletta legkülönfélébb pártjai között szinte lehetetlenné tette, hogy ennek a korábbi – mintegy ötmillió fős – monolit tömbnek a jelentős részét a szétszóródás után célzott üzenetekkel és kampánystratégiával a PDS maga mellé tudja állítani (Natale 1994: 35–64).

Felmerül a kérdés, hogy a PCI-ből PDS-szé, majd DS-szé alakulás során a párt szövete milyen taglétszámi, szociológiai és demográfiai változásokon esett át, és felfedezhetünk-e valamiféle különbséget, netán tendenciát az átalakulás egyes állomásai között.

A PCI-ből PDS-szé alakuló pártszervezet taglétszáma jelentősen csökkenni kezdett. Önmagában ez még nem kellene, hogy a meglepetés erejével hasson, hiszen hosszú története során a PCI is szembesült már ilyen helyzetekkel, azonban a taglétszámi csökkenés mértéke ezúttal kétségtelenül riasztónak bizonyult. Az 1991-es taglétszám 100 főjére 1999-ben arányosan mindössze 66 fő jutott. A csökkenés máskülönben 1998-ig tűnik konstansnak, míg 1999-ben elkezdődött egy nagyon lassú javuló tendencia. A párt belső struktúrájának problémáiról árulkodik az új belépők és a tagságukat meg nem újítók aránya. A tendencia egyértelműen azt mutatja, hogy a ’90-es évek során a tagságukat meg nem újító párttagok aránya magasabb volt az új belépőkénél. Ebből a szempontból az utódpártok és a PCI között egy jelentős különbség figyelhető meg. Carlo Baccetti nagyon szemléletes hasonlattal él, amikor azt állítja, hogy az egykori kommunista párt egy nagy villamoshoz volt hasonlítható, amelyre az egyes megállókban ugyanannyi utas szállt fel, mint amennyi leszállt, így tartva egyensúlyban a járművön utazók arányát. Ezzel szemben a ’90-es évek PDS-e egy jóval kisebb villamoshoz volt hasonlítható, amelyről az egyes megállókban többen szálltak le, mint ahányan felszálltak (Baccetti 1997: 25). A vizsgált periódusban ez az arány csupán két választási évben mutatott pozitív előjelet: 1994-ben és 1996-ban. Ebből a szempontból viszont az utódpárt nem tért el jelentősen a kommunista párttól, hiszen mindkettő a választási években tudott felmutatni kiugró taglétszámbővülést (a PCI például 1969-ben és 1976-ban), míg más választási években a tagság bővülése arra bizonyult elegendőnek, hogy szinten tartsa a létszámot, kiegyenlítve a korábbi kilépők arányát (Mannheimer 1990: 45). Egy másik, a PCI és a PDS között konstansnak bizonyuló aspektust a nők aránya jelenti. Mindkét pártban a tagok hozzávetőlegesen negyedét adták a nők. A pártok területi beágyazottsága tekintetében is azonosság mutatkozott a két szervezet között, tekintve, hogy mindkét párt főként Közép-Olaszországban rendelkezett nagyobb taglétszámmal. Azt mondhatjuk, hogy a pártok taglétszámának átlagosan 51,3%-át adták Emilia-Romagna, Toscana és Umbria tartományok párttagjai, míg Észak-Olaszország adta a legkevesebb tagot mindkét párt számára: az északnyugati tartományok a teljes létszám 16,3%-át, míg az északkeletiek alig 5,1%-át.

3. táblázat. *Taglétszámi és demográfiai adatok, illetve tendenciák a '90-es évek során*

Év	Taglétszám (fő)	Indexszám (%)	Tendencia	Női tagok aránya (%)
1991	989 708	100,0	—	27,5
1992	769 944	77,8	▼	28,0
1993	690 414	69,8	▼	25,4
1994	698 287	70,6	▲	27,2
1995	682 104	68,9	▼	28,0
1996	686 713	69,4	▲	29,1
1997	640 838	64,8	▼	28,8
1998	613 412	62,0	▼	29,5
1999	657 472	66,4	▲	26,9

Forrás: Mannheimer 1990: 45

A déli tartományokban viszonylag köztes helyzettel találkozhatunk: utóbbiak a teljes tagság átlagosan 27,3%-át adták. Mint arról már szó esett, a '90-es évek folyamán a párt taglétszáma tendenciaszerűen csökkent. A csökkenés a már amúgy sem kielégítő taghálózattal rendelkező északi helyi szervezeteket sújtotta leginkább. A csökkenés Közép-Itáliában is megfigyelhető volt, de jóval kisebb mértékben, míg délen a tendencia nem tűnik egyértelműnek. Példaként megemlítendő, hogy az 1994-es, de elsősorban az 1996-os évben ezekben a déli tartományokban növekedett a tagság. Ezek az adatok ismét csak azt igazolják vissza, hogy ahogyan a PCI számára, úgy a PDS számára is Észak-Olaszország bevétele jelentette a legfőbb akadályt.

Az 1979 és 2000 között végbement pártkongresszusok adatai alapján vizsgálni tudjuk a párt tisztségviselőinek szociodemográfiai jellemzőit is. Ebben az esetben is azt mondhatjuk, hogy a kontinuitás felülkerekedni látszik a diszkontinuitáson, és a végbement változások ellenére hasonló információkat olvashatunk ki a különféle kongresszusok számait vizsgálva. Ennek értelmében úgy az anya-, mint az utódpárt kongresszusi küldöttei többnyire képzett középkorú férfiak voltak. A PCI 1979-es területi részkongresszusai és a DS 2000. évi országos kongresszusa közötti különbséget a nők arányának növekedése, illetve az átlagéletkor és a képzettség emelkedése jelentette.

4. táblázat. *A PCI–PDS–DS egyes kongresszusi küldötteinek szociodemográfiai jellemzői*

	1979 PCI területi kongresszusok	**1986 PCI XVII. országos kongresszus**	**1989 PCI XVIII. országos kongresszus**	**1997 PDS területi kongresszusok**	**1997 PDS II. országos kongresszus**	**2000 DS I. országos kongresszus**
Férfiak aránya (%)	84,4	77,5	62,6	74,5	56,2	65,0
Nők aránya (%)	15,7	22,5	37,4	25,5	43,8	35,0
Átlagéletkor	35	39	39	42	43	44
Tankötelezettség>(%)	52	n. a.	16	22	10	5
Tankötelezettség<(%)	48	n. a.	84	78	90	95

Forrás: Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 34–36

5. táblázat. *A PCI–PDS–DS egyes kongresszusi küldötteinek eloszlása foglalkozás/megélhetés szerint*

(%)	**1979 PCI területi kongresszusok**	**1990 PCI XIX. országos kongresszus**	**1997 PDS II. országos kongresszus**	**1997 PDS területi kongresszusok**	**2000 DS I. országos kongresszus**
Hivatásos politikus	14,6	44,0	32,1	9,7	20,9
Pedagógus	9,6	14,1	13,9	9,7	9,7
Irodai dolgozó	29,9	25,5	21,1	30,8	27,8
Kétkezi munkás	29,4	6,0	3,0	14,4	2,8
Egyéni vállalkozó	7,8	3,3	11,0	13,6	15,6
Tanuló, háztartásbeli, álláskereső, nyugdíjas	6,8,	5,1	15,9	15,5	22,8
Egyéb	1,9	2,0	3,9	6,4	0,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 34–36

Amennyiben az egyes pártok kongresszusi delegáltjainak foglalkozására tekintünk, megfigyelhetjük a hivatásos politikusok folyamatos hullámzását, az egyéni vállalkozók számának, valamint a nem munkából élő (eltartott tanuló, háztartásbeli, álláskereső, nyugdíjas) küldöttek számának emelkedését.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a 20. század végére az olasz baloldal demográfiai szempontból felemás képet mutatott. Egyfelől egyre emelkedett a képzettebb tagok száma, akik egyre-másra pártbeli funkcióhoz is jutottak, azonban nem szabad elfelejteni azokat a mutatókat sem, amelyek azt jelzik, hogy a párt határozottan veszített taglétszámából, és a párttagság átlagos életkora egyre inkább emelkedni látszott. Utóbbit szemléletesen bizonyítja, hogy az egyes kongresszusokon a nyugdíjkorhatárt betöltött küldöttek száma erőteljesen emelkedett.

Amennyiben a legfontosabb baloldali politikai formáció kapcsolatát vizsgáljuk más baloldali pártokkal, azt láthatjuk, hogy Achille Occhetto pártfőtitkár részéről tapasztalható volt egy világos szándék arra, hogy – ötvenévnyi politikai értelemben vett karantént követően – létrejöjjön egy általa „kontaminációnak" nevezett jelenség más baloldali és balközép szervezetek viszonylatában. Az 1997-es kongresszuson a Walter Veltroni (Róma későbbi polgármestere, 2001–2008) és Massimo D'Alema (későbbi miniszterelnök, 1998–2000) nevével jegyzett zárónyilatkozat lefektette, hogy a PDS kifejezett stratégiai célja volt az új politikai tényező egységének összehangolása a baloldal hagyományosan pluralista gondolkodásmódjával és megannyi irányvonalával. Ezt követően, amikor a PDS nevet változtatott DS-re, a névváltoztatással azonos időben létrejött egy új szervezeti struktúra is a keresztény szocialisták, valamint egy sor volt szocialista és republikánus politikus pártba történő beintegrálódásával. Azt is mondhatnánk, hogy a DS előbb említett célja megvalósult, és létrejött az Occhetto által remélt politikai kontamináció más pártokkal, és a DS végre kilépett a valamikori PCI szabta keretek közül. Egyes kritikus hangok azonban azt igyekeznek kiemelni, hogy a jelenség – bár valóban létrejött más pártok viszonylatában – nem volt képes kellő mértékben bevonzani korábban a politika iránt nem érdeklődő szavazópolgárokat. A korai időkben a legfőbb tárgyalópartner az Olasz Szocialista Párt volt, majd ezt követően az Olajfa Szövetség *(l'Ulivo)* részes pártjai lettek (Ariemma 2000: 72). Kétségtelen azonban, hogy mindkét esetben a PDS pártokkal való interakcióban gondolkodott, és csak kevéssé foglalkozott a pártoktól független szavazópolgárokkal és a civil szervezetekkel folytatandó párbeszéddel. Mindenesetre a kontamináció létrejött, és ennek objektív mutatói ennyi év távlatából elfogulatlanul kiértékelhetők. A PDS és a DS egyes országos és helyi középvezetőinek az életrajzi adatait vizsgálva következtetéseket vonhatunk le az egész kérdéskört illetően. Közülük vajon hányan voltak tagjai a régi PCI-nek, és milyen mértékben volt számukra a PDS az első párt, amelybe életükben beléptek?

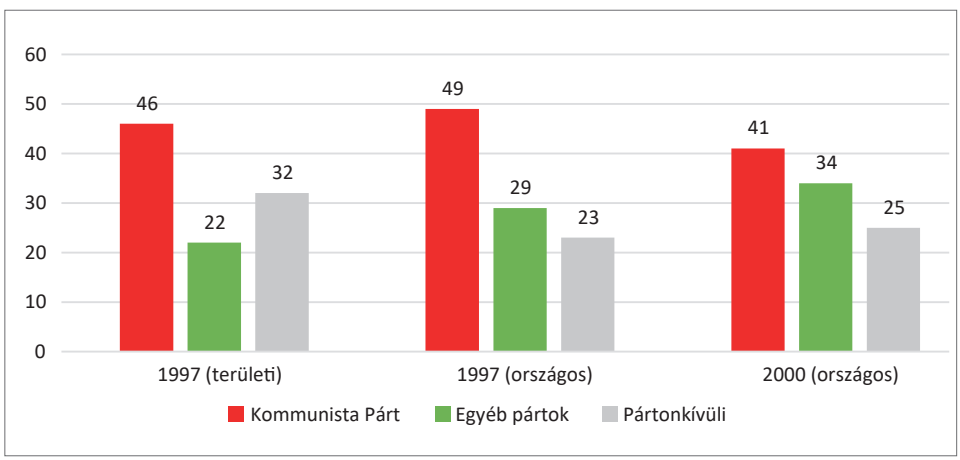
Végül hányan voltak azok, akik mielőtt beléptek volna a PDS-be, előzőleg más pártoknak voltak tagjai? Ahogyan az kiderül a *6. táblázat*ból, a vizsgált kongresszusok – legyenek azok területiek vagy országosak – delegáltjainak túlnyomó többsége a valamikori PCI-nek már tagja volt, ugyanakkor azok száma sem tekinthető elenyészőnek, akik korábban soha nem voltak tagjai a PCI-nek, így a PDS volt számukra az első párt, amelybe beléptek. Utóbbiak száma 27, illetve 28% körül mozgott 1997-ben, majd a 2000-ben megrendezett első DS-kongresszuson 45%-ig emelkedett. Ezek az adatok egy további fontos információval is szolgálnak számunkra: míg a PDS 1997-es területi kongresszusai során azon küldöttek, akiknek első pártja a PDS volt, az összes küldött 26,5%-át jelentették, és csak 0,4 és 1,4 között mozgott azok aránya, akik más pártokból érkeztek, 2000-ben azon küldöttek aránya, akik más pártokból érkeztek, már több mint 15%-ot tett ki. Ennek a 15%-nak mintegy fele az Olasz Szocialista Pártból érkezett. Összességében tehát a DS első kongresszusán a pártnak sikerült csökkentenie a kommunista múlt örökségét, azonban ezzel az adattal is óvatosan érdemes bánni. Bár a volt PCI-tisztségviselők létszáma kétségtelenül csökkent, utóbbi nem csupán a DS vonzerejének volt köszönhető, hanem egy nagyon objektív demográfiai adatnak is, amely a természetes öregedéssel és elhalálozással állt összefüggésben, és érthető, ha az egykori PCI tagjai és tisztségviselői a 2000-ben megrendezett DS-kongresszuson már csak kisebb mértékben tudtak részt venni. Utóbbi alátámasztására érdemes megfigyelni, hogy a DS 2000. évi első kongresszusán azon tagok életkora, akik korábban a PCI tagjai voltak, átlagosan 48 év volt, míg a többieké 38 (Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 45).

6. táblázat. *A PCI és a PDS kongresszusi küldötteinek politikai előtörténete az egyes kongresszusokon*

(%)	**1997 PDS területi kongresszusok**	**1997 PDS II. országos kongresszus**	**2000 DS I. országos kongresszus**
A PCI tagja volt	72,1	73,1	54,7
A PDS/DS előtt egy pártnak sem volt a tagja	26,5	26,5	30,1
A PDS/DS előtt tagja volt más pártnak	1,4	0,4	15,2
Összesen	**100,0**	**100,0**	**100,0**

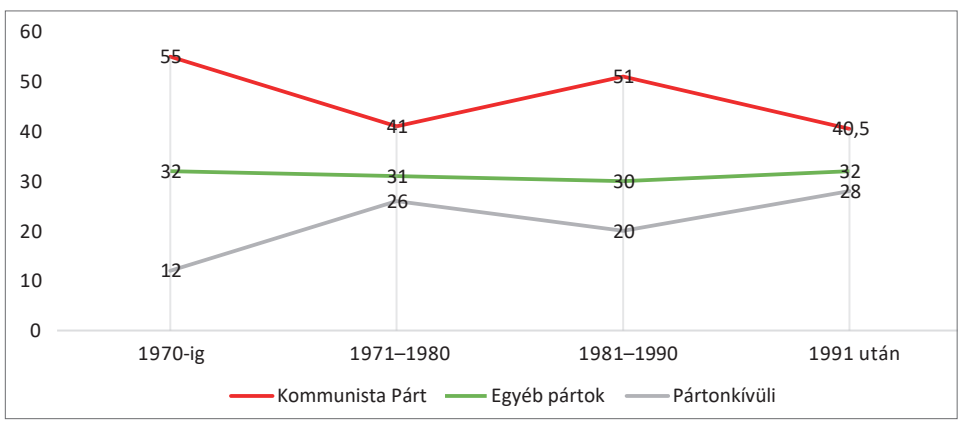
Forrás: Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 45

A PDS és a DS egyes kongresszusai résztvevőinek családi hátterét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy mind az 1997. évi részkongresszusok, mind pedig a 2000. évi kongresszus során azon delegáltak százalékos aránya, akik azt állították magukról, hogy kommunista gyökerű családból származnak, soha nem csökkent 40% alá. Utóbbi adat ugyanakkor 2000-ben már kétségtelenül csökkenő tendenciát mutatott. Az adatok kiértékelése során két olvasatot is kínálhatunk: 1. azt mondhatjuk egyfelől, hogy a kommunista gyökerű családokból származó delegáltak az összes delegált viszonylatában – abszolút értékét tekintve – egy kisebbséget alkottak, azonban 2. relatív értelemben ez a létszám alkotta a többséget. Előbbi értelmében az 1997-es területi kongresszusok alkalmával azon delegáltak, akiknek édesapja és/vagy édesanyja a PCI tagja vagy rendszeres szavazója volt, az összes delegált 46%-át jelentették, az ugyanabban az évben megrendezett országos kongresszus során ez a szám alulról súrolta az 50%-ot, míg a 2000. évi torinói kongresszus során ez az arány lecsökkent 41%-ra (Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 45). Achille Occhetto azon terve, hogy a baloldali pártformáció nyisson a más jellegű politikai tradíciók irányába, felemás eredményt ért el, azonban ebben az esetben is minden attól függ, hogy vizsgálódásunkhoz milyen szempontokat veszünk figyelembe. A kommunista gyökerű delegáltak aránya összességében konzisztens maradt, azonban 1997-től kezdődően már nem emelkedett 50% fölé. Előbbieken túl pedig Occhetto célja nem is az volt, hogy a szóban forgó kategóriát és az azzal együtt járó politikai tradíciót teljes mértékben eltüntesse a PDS-ből, hanem csupán annyi, hogy arányát csökkentse. Utóbbi értelemben a PCI utolsó és a PDS első főtitkára ismét csak elérte célját.

6. ábra. *Az egyes kongresszusi küldöttek közvetlen felmenőinek politikai preferenciái*
Forrás: Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 51

Hasonlóan izgalmas összehasonlítási szempontot kínál, ha a *6. ábrán* kiemeljük az egyes 1997-es területi kongresszusok[29] küldöttjeit, és a pártba történő belépésük évszáma alapján csoportosítjuk őket. Alapvetően négy korszakot tudunk megkülönböztetni: 1. a párt megalakulásától a '60-as évek végéig tartó periódust, 2. a '70-es éveket, 3. a '80-as éveket és végül 4. az 1991-től a párt jogutóddal történő megszűnéséig terjedő időszakot. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy a kommunista felmenőkkel rendelkező új belépő párttagok száma mind a négy vizsgált periódusban igen magas volt. Utóbbi adat mindenképpen azt sugallja, hogy a családi háttér fontos szerepet játszott a fiatalabb generációk szocializációjában. Mindezek ellenére ez az adat mégsem tekinthető konstansnak. Utóbbi kategóriában alapvetően két mélypontot állapíthatunk meg: az egyik a '70-es évek során a Keresztény Demokráciával történt úgynevezett „történelmi kiegyezés" időszakában, míg a másik az 1991 utáni belépők számában mutatkozik. Utóbbi két esetben tehát a politikai baloldal jobban bevonzott olyan választókat, akik nem kommunista tradíciókkal rendelkező családokból származtak, aminek okán a *7. ábrán* az adott korszakokban a kommunista családi hátterű új belépő párttagok százalékos aránya szükségszerűen és jól kimutathatóan lecsökken, ezzel párhuzamosan pedig nő az egyéb – főként pártpreferenciával nem rendelkező – családi hátterű új belépők száma.

7. ábra. *Az 1997-es kongresszusok résztvevőinek pártba történő belépése és a közvetlen felmenők pártpreferenciája közti viszony alakulása*
Forrás: Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 51

[29] A lehetséges opciók közül azért a területi kongresszusok küldöttjeit vizsgáltuk, mert nagyobb mintát kínálnak egy országos kongresszushoz viszonyítva.

Természetesen ezekhez a statisztikai adatokhoz történelmi események és választási eredmények egyaránt kapcsolódnak, amelyek vonzóvá tették a PCI-t az egyéb politikai tradíciókkal rendelkező családok számára is: ilyen volt a már említett „történelmi kiegyezés", de nem elhanyagolható az 1976-os, a PCI számára kiemelkedően jó eredménnyel zárult választást követő időszak sem, illetőleg az 1990-es évek elején bekövetkező szociáldemokrata fordulat. Ezeket az eseményeket leszámítva a PCI elsősorban – ha nem is kizárólagosan – a kommunista gyökerű családokból merítette új belépő párttagjait.

A fentiek kiegészítéseképpen hasznos információkkal szolgál annak vizsgálata, hogy az előbbi adatok területi bontásban – ha úgy tetszik, makrorégiók szerint – miként változnak. Utóbbi értelmében az 1997., valamint a 2000. évi kongresszusokat vizsgálva az úgynevezett „vörös" tartományokból származó delegáltak 60%-a PCI-gyökerű családból származott, míg a kontinentális Olaszország „fehér" tartományaiból, valamint a szigetekről származóknak mindössze a 32, illetve a 42%-a rendelkezett ilyen családi háttérrel. Hosszú távon vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy az egyes családok politikai tradíciói egyre kevesebb befolyással bírtak a vizsgált csoport politikai preferenciáira. Ez a felmenőkön túl érdekes módon a házastársak, élettársak és egy háztartásban élők esetében is megmutatkozik. Például az 1997-es területi részkongresszusok azon delegáltjai, akik még az 1970-es évek előtt léptek be a PCI-be, kétszer annyian állították, hogy házastársuk vagy élettársuk támogatja politikai aktivitásukat, mint a változást követően a PDS-be belépő párttagok (Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 51).

Az egyéni politikai meggyőződés, illetőleg a család és a kortárscsoport befolyása a pártba történő belépés tekintetében az új belépők átlagéletkora alapján is mérhető. Azt vélelmezhetjük, hogy minél fiatalabb korban lép be egy párttag egy meghatározott szervezetbe, annál kevésbé tekinthető mély meggyőződésből fakadó cselekedetnek az adott döntése, és ez tendenciózusan befolyással szokott bírni a pártban való maradásának időtartamára is. Ezzel szemben minél idősebb korban lép be egy személy a pártba, annál több tapasztalat és átgondoltság – ha úgy tetszik, önálló, szabad akaratból meghozott egyéni döntés – áll az adott cselekedet mögött. Az 1997-es és 2000-es kongresszusok vizsgálat tárgyait jelentő delegáltak körében egyértelműnek tűnik, hogy a PDS-be és a DS-be belépett párttagok esetében egy individuálisan meghozott, egyéni döntés következményeiről beszélhetünk, és kevéssé volt mindebben szerepe a családi háttérnek vagy a kortárscsoportnak. A PDS-be és a DS-be belépett párttagok átlagos életkora a belépés pillanatában ugyanis mintegy 6-8 évvel haladta meg a PCI-be még korábban belépett párttagok életkorát szintén a belépés pillanatában. Míg a PCI-be belépő párttagok átlagos életkora 23 év volt, a PDS-be belépő párttagok kora a belépés pillanatában 30–32 évre emelkedett.

Egyik adat sem tekinthető ugyanakkor kései kornak: úgy a PCI, mint a PDS tagjai viszonylag fiatalon léptek be pártjukba. A PCI esetében mindezt nagyban segítette az FGCI, a párt ifjúsági szervezete is, amely a potenciális fiatal párttagok és a pártszervezet között egyfajta közvetítő funkciót is betöltött. Az 1997-es területi kongresszusok azon résztvevői, akik a FGCI-nek is tagjai voltak, nemritkán már 20 éves korukban beléptek a kommunista pártba, míg az egykori FGCI-vel ilyen viszonyban nem álló párttagoknak a belépés pillanatában mért életkora átlagosan 27 évre is felkúszott. Az elemzés tárgyát képező csoport PCI-be, illetve PDS-be történő belépése indokainak vizsgálatából ismét csak hasznos következtetéseket vonhatunk le arra vonatkozólag, hogy az adott döntés mennyire volt tekinthető egy individualizált döntésnek, illetve mennyire a környezet, illetve a családi háttér hatására érvényesült. Amennyiben az utóbbi adatokat részletező *7. táblázat*ot vizsgáljuk, azt tapasztalhatjuk, hogy úgy a hirtelen érzelmi felindulásra (például nagy történelmi események hatására), mint a környezet, a család, vagy éppen a kortárs csoport nyomására utaló belépési okok kisebb mértékben szerepelnek a PDS-hez történt csatlakozás indokaként, mint amilyen mértékben megjelennek a PCI-be történt belépés esetében. A PDS-be történő belépés indokaként a megfontoltabb és talán mélyebb meggyőződésből fakadó indokok vannak túlsúlyban. Utóbbiak között említhetjük az egyéni olvasmányok hatását, ami arra enged következtetni, hogy az adott választópolgár időt és fáradságot nem kímélve legalább a párt egyik alapvető dokumentumában, illetve egyes ideológiai jellegű olvasmányokban, valamint filozófiai szövegekben elmélyült, majd azokat igyekezett interiorizálni. Érdekes megfigyelni, hogy a pártvezető személye inkább jelentett vonzerőt a PCI esetében, mint a PDS esetében. Ez valószínűleg a valamikori kommunista vezetők kétségtelenül karizmatikus személyiségéből fakadt a PDS vezetőinek – Natta, Occhetto, vagy éppen Massimo D'Alema – előbbiekhez viszonyítva kevéssé emotív és rétori hajlamokkal kevésbé megáldott személyiségének rovására (Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 54).

A baloldali pártok kapcsolata a szakszervezeti mozgalommal mindig is erős volt. Ebben a szervezeti modellben a párt és a szakszervezet közötti viszony súlypontja gyakorta elbillent a párt irányába. Olaszországban ez a modell viszonylagos anomáliákat mutatott fel, tekintve, hogy – bár a párt dominanciája sohasem kérdőjeleződött meg (lásd: az 1956-os események) – az olaszországi szakszervezeti mozgalom a '60-as évektől egyre inkább elkezdte kivívni saját autonómiáját a politikai pártokkal szemben.

7. táblázat. *Az 1997-es területi kongresszusok küldötteinek motivációi az egyes pártokba történő belépéskor*

(%)	**PCI-be történő belépés**	**PDS-be történő belépés**
Nagy történelmi események (antifasiszta ellenállás, '68-as diákmozgalmak, a berlini fal leomlása)	25,4	4,4
Belpolitikai események	14,3	11,5
Pártprogram	(nem szerepelt kérdésként)	16,9
A baloldal hatalomra juttatása	(nem szerepelt kérdésként)	22,7
Bizalom a pártvezér irányába	13,6	6,5
Képzettség és az általános olvasmányok hatása	13,6	16,0
Személyes találkozás a párttagokkal	14,3	10,5
Munkahely és szakszervezeti mozgalom	8,6	5,6
Családi háttér	3,4	1,5
Család és baráti társaság	3,6	2,4
Közösségi élmények	3,2	2,0
Összesen	**100,0**	**100,0**

Forrás: Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 54

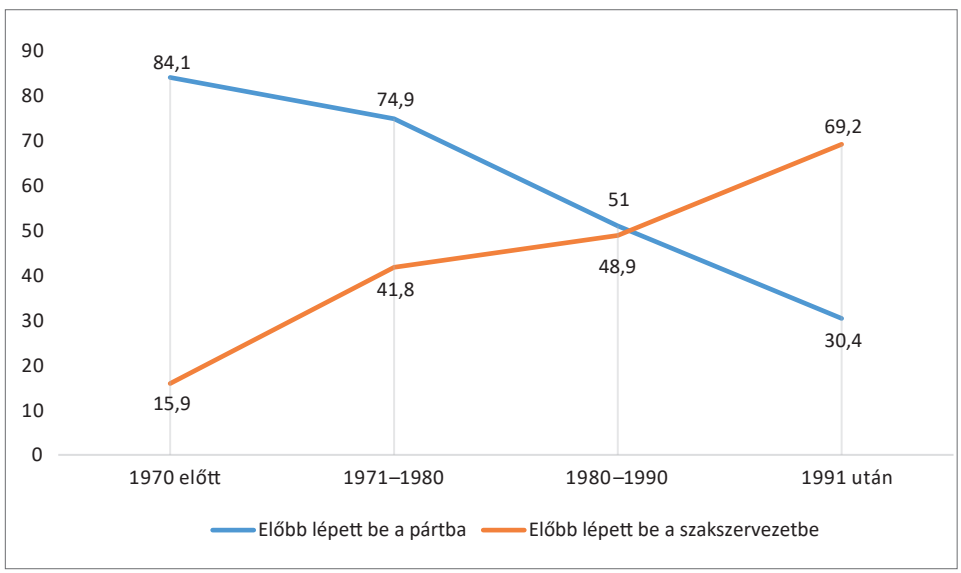
Mindezek ellenére előbb a kommunista párt, majd a posztkommunista utódpártok és a szakszervezeti mozgalom – amely ebben az esetben elsősorban a CGIL szakszervezeti mozgalmat jelentette – közötti átfedés igen jelentős volt. Úgy az 1997-es területi kongresszusokon, mint a PDS II., majd a DS I. kongresszusán a jelenlévők többsége valamilyen szakszervezeti szövetségnek tagja volt. A *8. táblázat*ból az is kiderül, hogy azok körében, akik a PCI-ből léptek át előbb a PDS-be, majd a DS-be, sokkal nagyobb arányban voltak megtalálhatók szakszervezeti tagok és funkcionáriusok, mint azok körében, akik nem rendelkeztek kommunista múlttal, és közvetlenül a PDS-be vagy a DS-be iratkoztak be.

8. táblázat. *A baloldali pártok tagjainak részvétele a szakszervezeti mozgalomban*

(%)	Összesen	volt PCI-tagok	a PDS–DS tagjai
1997 (a PDS területi kongresszusai)	60	71	30
1997 (a PDS II. országos kongresszusa)	54	60	37
2000 (a DS I. országos kongresszusa)	55	70	38

Forrás: Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 57

Az iménti áttekintés alapján azt mondhatjuk tehát, hogy a dupla tagsági könyv (a párté és a szakszervezeté) inkább a valamikori PCI tradíciója volt, és ebből a szempontból nem tapasztalható kontinuitás a két szervezet között. Rendelkezésre állnak összehasonlítások arra vonatkozólag, hogy a szakszervezeti tagsággal rendelkező párttagok közül ki milyen sorrendben lépett be először a szakszervezetbe, illetve a pártba. Ennek értelmében a *8. ábrán* lévő grafikont rajzolhatjuk fel.

8. ábra. *Az 1997-es területi kongresszusok szakszervezeti tagsággal rendelkező párttagjainak megoszlása a belépések sorrendje és korszakok szerinti bontásban*
Forrás: Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 59

Miközben az idő előrehaladtával a kettős tagság egyre ritkábbnak bizonyult, azok körében, akik mégis rendelkeztek ezzel a fajta kettős tagsággal, elképesztő mértékben növekedett azok aránya, akik előbb szakszervezeti tagokká váltak, és csak azt követően kérték felvételüket a párt tagjai közé. A PCI-ben azok aránya, akik előbb a szakszervezetbe léptek be, majd ezt követően a pártba, csak 15% körül mozgott, míg a '90-es évek során a PDS-be belépett tagok körében mintegy 70%-os volt azok aránya, akik előbb a szakszervezetet tisztelték meg bizalmukkal, és csak ezt követően a pártot (Bellucci–Maraffi–Segatti 2000: 59).

Az előbbiekben alkalmunk nyílt áttekinteni több statisztikai adatot a PCI–PDS–DS jelentette átmenet szociológiai, demográfiai és politológiai aspektusairól. Jelen fejezet vége felé ugyanakkor nem halogathatjuk tovább azt a kérdésfeltevést, amely minden bizonnyal a legjobban meghatároz egy pártot: „Vajon hol helyezkedik el az adott szervezet a politikai baloldal-jobboldal képezte képzeletbeli tengelyen?" Erre a kérdésre számos válaszadót találhatunk. Megkérdezhetjük mindenekelőtt az utca emberét. Utóbbival már foglalkoztunk az első fejezetben, amikor is megállapítást nyert, hogy a PCI korábbi szavazóinak egy része úgy ítélte meg, hogy az új párt, illetve pártok „megcsúfolták" a kommunista eszmét, és emiatt inkább a PRC-ben lelték meg új politikai otthonukat. Mások éppen azzal érveltek a PDS és a DS ellen, hogy nem elég éles a valamikori PCI és közöttük húzódó határvonal. A jelen fejezet *5. ábrá*ja részben szintén foglalkozott ezzel.

A következőkben ismét csak a párttagok szempontjából vizsgáljuk meg a kérdést, amely során újfent a párt 1997-es és 2000-es kongresszusain részt vevő küldöttek jelentik majd a vizsgálatunk tárgyát. Amennyiben a PDS–DS politikai elhelyezkedését összevetjük az egyes párttagok személyes politikai hitével, mindkét esetben azt mondhatjuk, hogy a tagok többsége úgy ítélte meg, hogy pártja az ő saját politikai elhelyezkedéséhez képest némiképp jobbra található, illetve az interjúkból az is kiderül, hogy többen ítélték meg pártjukat egy, a politikai centrum felé húzó erőként, mint ahányan klasszikus értelemben vett baloldali erőként. A különféle vélt vagy valós világnézetbeli különbségek ellenére a párttagok mintegy háromnegyede vélte úgy, hogy alapvetően egybeesik a saját világról alkotott véleménye és a párt által követett irányvonal. Amennyiben a PCI-tagok és a közvetlenül a PDS-be, illetve a DS-be belépett párttagok közötti különbséget vizsgáljuk, nem okoz nagy meglepetést, hogy elsősorban a PCI-be viszonylag régebben belépett tagok állították, hogy a bolognai és rimini reformfolyamat következményeképpen létrejött pártok hozzájuk képest jobbra, illetve liberális irányban helyezkednek el. Annál érdekesebb azt hallani, hogy a pártjuk ideológiájával közel tökéletes összhangban lévő párttagok éppen azok, akik a PCI utolsó éveiben léptek be a pártba (Vignati 1998: 99–103).

9. táblázat. *Az egyes kongresszusok küldöttjeinek véleménye saját pártjuk politikai identitásáról*

(%)	**1997 PDS területi kongresszusok**	**2000 DS I. országos kongresszus**
Baloldali	10,4	7,7
Balközép	74,3	76,9
Centrum	14,5	14,2
Jobbközép	0,8	1,2
Összesen	100,00	100,00

Forrás: VIGNATI 1998: 99–103

Előbbiekhez hozzá kell azonban tenni, hogy az ellentmondás természetesen csak látszólagos, hiszen éppen a PCI utolsó éveiben a pártba belépett tagok voltak azok, akik azt a fiatalabb generációt képviselték, akik a bolognai, illetve rimini kongresszusok reformfolyamataiban aktívan részt vállaltak, és saját képükre formálták a pártot (VIGNATI 1998: 99–103).

Ebben a fejezetben a megvizsgált statisztikákkal elsősorban arra próbáltunk választ találni, hogy a kommunista párt evolúciója – feltéve, hogy volt ilyen, és a változás nem csupán a nómenklatúrakérdésekben merült ki – milyen változásokkal járt egyfelől a választópolgárok (egyaránt ideértve a szimpatizánsokat és az ellenzőket) és a párttagok, másfelől pedig az országos szintű nagypolitika szemszögéből vizsgálva.

Az előbbiekben beszúrt félmondatra válaszolva az a meggyőződésünk, hogy a párton belül mindenképpen voltak tényleges változások, és utóbbiak nem csupán az egymást viszonylag rövid időn belül követő névmódosításokban merültek ki. Ahogyan ez az interjúk eredményeképpen létrejött és nagy mennyiségben idézett statisztikákból is kiderül, kétségtelenül elindult az egykori PCI utódpártjainak egyfajta jobbra tolódása szociáldemokrata, esetleg balliberális irányban, és ezt a párttagság és a választópolgárok jelentős része megérezte. Nem szabad megfeledkezni azokról a demográfiai változásokról sem, amelyek végigkísérték a PCI–PDS–DS átalakulást. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a PDS-szel, majd ezt követően a DS-szel valóban új pártok jöttek létre. Utóbbi tekintetben tehát Occhetto elérte kitűzött célját. Ami a baloldal kormányra juttatását illeti, már árnyaltabb a kép. Meglátásunk szerint a jelenség, amely szerint az olasz politikai élet mintegy ötven éven keresztül minden egyes választás alkalmával ugyanazokat a pártokat tudta csak a választópolgárnak felkínálni – súlyosbodva a pártfinanszírozási botránnyal

és az ezt követő Tiszta Kezek-nyomozással –, kétségtelenül életre hívta az olasz társadalom igényét újabb és frissebb politikai erők felbukkanására, utóbbival párhuzamosan pedig az *ancien régime* lebontásának igénye iránt. A baloldalon a PDS, majd a DS kétségtelenül lebontotta a korábban sziklaszilárdnak hitt monolit baloldali épülettömböt, és annak romjain valóban létrehozott valami újat, azonban – legalábbis a kezdeti időkben – ez az új baloldali felépítmény még nem állt készen arra, hogy a PCI árváinak új otthont nyújtson. Utóbbiak, miután – részben akaratukon kívül – hontalanná váltak, új politikai otthonok után kezdtek nézni, és ezeket ki-ki máshol találta meg. Egy jelentős szavazói mennyiség ekkor úgy határozott, hogy a PDS jelentette, még némiképp félkész otthonba költözik be, míg mások a régi elveket képviselő PRC-hez folyamodtak menedékért. Ebben az értelemben a PDS – a váltás időszakában – a kezdeti kiforratlan karakteréből adódóan elvesztegette azt a lehetőséget, hogy viszonylag rövid időn belül maga mellé tudjon állítani jelentős szavazói tömegeket. Mint láthattuk, eleinte az olasz politikai baloldal komoly támogatáscsökkenést kellett hogy elszenvedjen, majd ezt követően 1996-ra tudott annyira megerősödni, hogy a második világégést követő történetében először hatalomra kerüljön. Amennyiben statisztikáról beszélünk, gyakran hallani azt a népszerű közhelyet, amely szerint a statisztika nézőpont kérdése, és a statisztikával minden és mindennek az ellenkezője bebizonyítható. Utóbbiban nem kívánunk véleményt nyilvánítani, azonban azt el kívánjuk mondani, hogy Achille Occhetto és a PDS esetében valóban többfajta olvasattal találkozhatunk. Egyfelől valóban fel lehet róni Occhettónak, hogy a kezdeti PDS kiforratlan volt, és alkalmatlan arra, hogy nagy mennyiségű szavazói tömegeket megszólítson, ezért a PCI tagadására életre hívott bolognai és rimini reformfolyamat kezdetben sikertelen volt. Azt sem szabad azonban elfelejteni, hogy ötvenéves történelme során – eltekintve az 1984-es európai parlamenti választás sikerétől, amely inkább a kivételt, mint a szabályt jelentette – a PCI egyetlen esetben sem volt képes a legerősebb párttá válni. Dogmatikus jellegéből adódóan a választók szemében alkalmatlannak bizonyult arra, hogy tényleges kormánypárttá váljon, így megfosztotta Olaszországot attól, hogy egy modern balközép váltópárttal rendelkezzen, amely képes lehetett volna a Keresztény Demokrácia leváltására és egy egészséges politikai váltógazdaság kialakítására. A nagy ellentmondás abban áll, hogy a PCI-vel ellentétben az Occhetto által életre hívott és mindennemű kritikákkal illetett politikai formációk – a PDS, de még inkább a DS – nyilvánvaló hiányosságaik ellenére a bal-balközép oldal eme fél évszázados adósságát időarányosan igen hamar, már 1996-ra sikeresen ledolgozták. Természetesen a történelmi hűség kedvéért azt is meg kell említeni, hogy a DS 1996-os kormánypárttá válásában nem voltak elhanyagolhatók a külső körülmények sem, mint például az első Berlusconi-kormány belső megosztottsága.

A TISZTA KEZEK-NYOMOZÁS ÉS A TANGENTOPOLI-BOTRÁNY

Ahogyan arra a kötet bevezetőjében már tettünk utalást, a második világégés lezárultát, majd az 1946-os alkotmány életbelépését követően, egészen 1992-ig Olaszország politikai szempontból egy meglehetősen belátható időszakot élt át, amely állapotnak elsősorban az a bizonyosság – és ezáltal tervezhetőség – volt az oka, hogy az egymást igen gyakran követő választások alkalmával évtizedek óta semmilyen váratlan fordulat nem következett be az olasz belpolitikában. Mindenki bizonyos lehetett afelől, hogy a Keresztény Demokrácia és a vele szövetséges kisebb pártok – a szocialisták, a szociáldemokraták, a republikánusok és a liberálisok – fogják adni a kormánytöbbséget, és legfeljebb a százalékarányok enyhe eltolódása, illetve a kormánytöbbség kisebb pártjainak erősorrendje jelenthetett olykor némi minimális meglepetést. Utóbbira érdekes példa a republikánus és a liberális párt sorrendjének időről időre bekövetkező változása, tekintve, hogy a két párt szinte egymás ideológiai klónjának volt tekinthető. Ez a bizonyosság foszlott szerte a '90-es évek elején (Berényi 2017: 65).

A jelen fejezetben alapvetően a politikai centrum és a jobbközép válságát mutatjuk be, amely aztán – mint hamar látni fogjuk – futótűzként terjed át valamennyi parlamenti pártra. A politikai krízis első dominója, amelynek eldőlése 1992-ben egy korábban soha nem látott országos mértékű párt- és kampányfinanszírozási botrányt robbantott ki, kezdetben mindössze egy jelentéktelen önkormányzati tulajdonú milánói vállalat igazgatója leleplezett pénzügyi machinációjának tűnt. Később azonban kiderült, hogy mindez nem csak Milánót érinti, és a bűncselekmény dinamikája országszerte elterjedtebb, mint azt bárki gondolta volna azelőtt. Az alábbiakban igen nagy teret szánunk eme események bemutatásának, hiszen mindennek az alapos ismerete nélkül nem lehetséges megérteni azt a választói dühöt, amely végül elsodorta az addig Itáliában fennálló politikai rendszert.

Willam Shakespeare drámái színhelyéül igen kedvelte az itáliai városokat. Az író a *Rómeó és Júlia* előhangját (Kosztolányi Dezső fordításában) azzal kezdi, hogy „Két nagy család élt a szép Veronában / Ez lesz a szín, utunk ide vezet". A modern kori Olaszország történelmét és az abban rejlő shakespeare-i fordulatokat szemlélve azt mondhatnánk, hogy a mester körülbelül kétszáz kilométerrel keleti irányba

elvétette a helymeghatározást. A mi utunk ebben a fejezetben ezúttal nem Veronába, hanem Milánóba vezet, ahol szintén családok hadakoztak egymással – amelyeket az egyszerűség kedvéért ezúttal *pártok*nak fogunk nevezni –, de nem kezdetleges szúró- és vágófegyverekkel, hanem harcaikhoz a modern kor leghatásosabb fegyverét vetették be: a pénzt és mindazt, ami a pénz által egy választási kampány során elérhetővé vált számukra. Az olasz sajtó *Tangentopoli* néven[30] kezdte el emlegetni azt a milánói hatóságok által indított nyomozást, amely aztán fényt derített a korabeli politikai szervezetek kasszáiba befolyó illegális párt- és kampányfinanszírozásokból származó pénzösszegekre. Bár a nyomozás később kiterjedt Olaszország több városára, kezdetben a Milánói Nyomozó Ügyészségen folyt Francesco Saverio Borrelli főügyész és helyettese, Gerardo D'Ambrosio vezetése alatt. Az ügyben eljáró leginkább ismertté vált ügyészek Gherardo Colombo és a később politikai babérokra törő Antonio Di Pietro voltak (Berényi 2017: 65).

A vizsgálat tárgyát képező periódusban Milánót különféle színezetű és összetételű nagykoalíciók irányították, amelyeket a könnyebb átláthatóság kedvéért a *10. táblázatban* tekintünk át.

Antonio Di Pietro, aki később megalapította az Értékek Olaszországa *(Italia dei Valori – IdV)* nevű kis pártot, értékes információkkal szolgál a nyomozás részleteiről a Giovanni Valentini által szerkesztett riportkötetben (Valentini 2000). Az egykori ügyész a teljes folyamatot alapvetően két fázisra tagolja: az első szakasz a Tiszta Kezek-nyomozás *(inchiesta Mani pulite)* néven elhíresült, kizárólag ügyészségi és rendőrhatósági operatív szakasz volt, míg a második szakasz nem volt egyéb, mint az előbbi politikai következménye, amely aztán Tangentopoli-botrány néven került be a politikatudomány, illetőleg az olasz és a nemzetközi kriminalisztika történetébe.

Antonio Di Pietro szerint az egész folyamat voltaképpen akkor kezdődött, amikor ő 1985-ben, még fiatal ügyészként elfoglalta milánói hivatalát, és egy alkalommal, mondhatni véletlenül, kapcsolatba került egy általa megnevezni nem kívánt kisvállalkozóval. A kisvállalkozó arra panaszkodott neki, hogy azért nem tud a vállalkozásából megélni, mert nem jut jövedelmező megbízásokhoz, tekintve, hogy egyes, nála tehetősebb vállalkozók a közbeszerzési eljárások során a politikusokat megvesztegetve nyertes pozícióba tudnak jutni.

[30] Az olasz *tangente* szó elsődleges jelentése (geom.) „érintő". A szó másodlagos jelentése „kenőpénz", amely szemléletesen visszavezet az eredeti jelentésre, ugyanis egy olyan pénzösszegre utal, amely érinti a megvesztegetett személy zsebét. A *Tangentopoli* szó a *tangente* „kenőpénz" és a (gr.) *polis* „város" vagy „városállam" szavakból tevődik össze, és egy olyan városra (Milánó), majd, mint az később kiderül, egy olyan államra (egész Olaszország) utal, amelynek politikai berendezkedése az illegális párt- és kampányfinanszírozásnak köszönhetően tartja fenn magát.

10. táblázat. *Milánó polgármesterei a vizsgált periódusban*

Polgármester	Mandátum	Pártállás	Koalíciók
Carlo Tognoli	1976. május 12. – 1986. december 19.	PSI	(1976–1977) PCI – PSI – DP[31] – Helyi civil listák
			(1977–1980) PCI–PSI–PSDI
			(1980) PCI–PSI–PSDI–PdUP[32]
			(1980–1986) DC–PSI–PRI–PSDI–PLI
Paolo Pillitteri	1986. december 21. – 1992. január 1.	PSI	(1986–1987) DC–PSI–PRI–PSDI–PLI
			(1987–1990) PCI–PSI–PSDI–Zöldek
			(1990–1992) PCI/PDS – PSI – PRI – Zöldek – Nyugdíjasok Pártja – PSDI
Giampiero Borghini	1992. január 18. – 1993. március 11.	PSI	(1992–1993) DC – PSI – Nyugdíjasok Pártja – PLI – PSDI – Helyi civil listák

Forrás: Colussi 2011

Ennek értelmében a közbeszerzések odaítélésekor nem a szakmai háttér, a munka minősége, a kivitelezés szakszerűsége, vagy éppen az árajánlat realitása jelentették a meghatározó szempontokat, hanem hogy a kiszemelt vállalkozó mekkora összeget volt hajlandó visszacsorgatni a munkája ellenértékeként kifizetett összegből az egyes pártok többnyire svájci bankszámlákon tárolt feketekasszáiba. Ily módon ennek a zavaros történetnek a legfontosabb helyszínei voltaképpen a pártközpontok voltak. Di Pietro elmondása szerint a meg nem nevezett személy ekkor ültette el benne azt a gondolatot, amely végül elvezetett a Tangentopolihoz és vele az akkori politikai elit jelentős részének bukásához. Az elgondolás történetesen az volt, hogy a vállalkozói réteg és a politika viszonyát, összemosódásait érdemes volna feltárni

31 Proletár Demokrácia *(Democrazia Proletaria).*

32 Proletár Egységpárt a Kommunizmusért *(Partito di Unità Proletaria per il Comunismo).*

és a nyilvánosság tudtára adni. Az eljáró ügyész korábbi bergamói állomáshelyén meglehetősen sok tapasztalatot gyűjtött az offshore bankszámlákról. Utóbbiak esetében gyakran tapasztalta, hogy egyes vállalkozások idős emberek – gyakran idős szülők – nevére voltak bejegyezve, azonban tényleges vállalkozói tevékenységet nem folytattak. A jogász eme tapasztalatait felhasználva kezdte el listázni a nyolcvanadik életévüket betöltött személyek nevére bejegyzett cégeket, ezáltal alakítva ki a legelső, még kezdetleges listát az illegalitás valamiféle gyanúját felvető vállalkozásokról. Di Pietro igyekezett kihangsúlyozni, hogy a Tiszta Kezek-nyomozás abból a metodológiai szempontból tért el a többi korábbi nyomozástól, hogy az egyes ügyek esetében nem elsősorban korrupció gyanúja miatt indult el a nyomozás, hanem mérleghamisítás miatt. A nyomozók azokat a gyanús számlamozgásokat figyelték, amelyek valós vállalkozók mellett működő fiktív vállalkozók – mint például a nyolcvan év feletti idős személyek – offshore bankszámláiról áramoltak feltételezésük szerint az egyes pártok kasszái irányába (Valentini 2000: 3–26).

Ennyi év elmúltával visszatekintve azt mondhatnánk, hogy minden romantikus narratíva ellenére a milánói események jelentette lavinát két meglehetősen profán ügy váltotta ki. Az egyik ügy egy egyszerűnek tűnő családjogi per volt. Mario Chiesa, az Olasz Szocialista Párt milánói magas rangú képviselőjének egykori felesége a válóper során – tekintve, hogy a bíróság neki ítélte a közös gyermekük feletti felügyeletet – a törvényszék által megítélt havi 3 millió lírás gyermektartási díjat kevésnek találva azt érzékeltette, hogy férjének a hivatalosan bejelentett fizetésén túl jelentős bevételei vannak, ezért havi 4 millió lírát követelt. Ez a perpatvar természetesen felkeltette az igazságszolgáltatás figyelmét, azonban mindez a Chiesa elleni későbbi bírósági eljárások folyamán nyerte csak el igazi súlyát. Ami a mi szempontunkból érdekesebb, az egy sajtótermék megjelenése volt. Nino Leoni újságíró az *Il Giorno* című lombardiai napilap Milánó rovatának hasábjain 1990. június 9-én közölte a *Racket del caro estinto con subappalto salme a centomila lire l'una* (A drága halott panamája – százezer líra holttestenként az alvállalkozótól) című cikkét (Leoni 1990: 5). Előbbi kifejezésből alakult ki – a szónak úgy szoros, mint átvitt értelmében – a „drága halott panama" neologizmus, amelyet az olasz zsurnalisztika azóta már előszeretettel használ az ilyen és ehhez hasonló esetekkel összefüggésben. Nino Leoni újságíró abban az időben törvényszéki tudósítóként dolgozott, és egy ügyvéd, bizonyos Luciano Di Pardo hozta őt kapcsolatba egy temetkezési vállalkozó ügyfelével, Franco Restellivel, akinek a pere éppen akkor folyt a Milánói Törvényszéken. Restelli részletesen beszámolt Leoninak arról, hogy vállalata, a *Magenta sas* alvállalkozói minőségben rendszeresen kenőpénzeket fizet Mario Sciannameo fővállalkozó, a *Sofam* temetkezési vállalat tulajdonosa számára, hogy a Trivulzio Intézetben elhunytak Sofam által átvett holttestein bizonyos

rutinkezeléseket hajthasson végre. A *Pio Albergo Trivulzio* (rövidítve PAT) egy milánói önkormányzati tulajdonú vállalat volt, amely több idősgondozási és árvaellátási intézményt is fenntartott. A Sofam vállalat és annak alvállalkozói az 1990 és 1992 közötti időszakra közbeszerzési pályázaton nyerték el annak jogát, hogy gondoskodhassanak a Trivulzio Intézet elhunytjainak járó végtisztesség megadásáról. Restelli vállalata, a Magenta sas évi 1 millió 440 ezer líra kenőpénzt fizetett Sciannameo számára azért, hogy az alvállalkozóként egyáltalán alkalmazza, további évi 880 ezer líra kenőpénzt fizetett a fővállalkozó cég reklámcélú kiadásaira, végezetül további százezer lírát minden egyes megkapott holttest után. Természetesen Restelli bevételei mindezek ellenére meghaladták a kenőpénzként Sciannameo számára átadott kiadásokat, azonban Restellinél betelt a pohár, és feljelentést tett. Egészen eddig a pontig nem látszik egyéb, mint egy korrupt vállalkozó – Mario Sciannameo –, aki kenőpénzek alapján osztja ki a munkát a konstrukcióba beletörődő és ezáltal azt cinkos módon fenntartó alvállalkozói számára. Restelli feljelentésében ugyanakkor azt is kifejtette, hogy a Sciannameo számára átadott összeg egy részét – a fővállalkozó saját elmondása szerint – annak adják tovább, aki gondoskodott a Sofam cég helyzetbe hozásáról. Utóbbi pedig nem lehetett más, mint a Trivulzio Intézetet vezető Mario Chiesa. Így nyer értelmet Chiesa volt feleségének a válóper során benyújtott követelése a gyermektartás összegére vonatkozóan, amelyet arra alapozott, hogy férjének a legális jövedelmén túl egyéb rendszeres bevételei is vannak. Tekintve, hogy a megjelentetett cikkben Leoni – a Restelli által elmondottak alapján – korrupciógyanúba sodorta úgy Mario Sciannameo fővállalkozót, mint a Trivulzio Intézet igazgatóját, az érintettek az újságírót jó hírnév megsértéséért beperelték. Az ügyben eljáró ügyész éppen Antonio Di Pietro lett. A pontos tájékoztatáshoz hozzátartozik, hogy másnap, 1990. június 10-én ismét csak a napilap Milánó rovatában a Trivulzio Intézet igazgatója, Mario Chiesa helyreigazító cikket közölt *Col racket delle pompe funebri l'Albergo Trivulzio non c'entra* (A temetkezési vállalati panamához a Trivulzio Intézetnek semmi köze) címmel, amely szerint az előző napi számban a Nino Leoni által leírtak koholmányok, és a Trivulzio Intézet minden esetben a versenyjogi szabályok szigorú betartása mellett járt el (Chiesa 1990: 5).

Di Pietro, hűen azon elhatározásához, amely szerint fel szerette volna tárni a politika és a vállalkozói réteg közötti összefonódásokat, igyekezett megragadni minden olyan szálat, amely ezt a tervét előmozdíthatta volna. Ebből a célból számos eljárást indított. Ilyen volt a *Lombardia Informatica* tartományi többségi, illetve milánói kisebbségi tulajdonú vállalattal szembeni vizsgálat (amelyről hamarosan szó esik). és reményei szerint ilyen lett volna a Trivulzio esete is.

Bár nem nevezhető a Tangentopoli kifejezett kiváltó okának, az egyes kriminológiai mechanizmusok megértését mégis nagyban segítette a Lombardia Informatica

vállalat vezetősége ellen 1987 és 1991 között lezajlott nyomozás. Utóbbi esetében Di Pietrónak sikerült lefoglalnia Giancarlo Albini igazgató (a DC lombardiai politikusa) személyes levelezéseit, amelyek között számos ajánlólevél is lapult. Utóbbiakból világosan kiderült, hogy az egyes pártvezetők miként ajánlottak a cégvezetés figyelmébe egyes vállalkozókat, akik aztán bizonyos pénzösszegeket visszaforgattak volna a pártok kasszáiba. A Lombardia Informatica körül létrejött nyomozás – az ügyész szavai szerint – azért volt egy valóságos „inkubátora" a későbbi Tiszta Kezek-nyomozásoknak, mert sejthetővé tette a *do ut des*[33] jelenlétét ebben a konkrét kontextusban, történetesen, hogy az alkalmazni javasolt vállalkozók kedvező helyzetbe hozása az egyes közbeszerzési eljárások során *(do)* pénzügyileg előnyösen befolyásolta volna a pártok további sorsát *(ut des)*. Mindazonáltal Di Pietrónak sajnálatára nem sikerült kétséget kizáróan bebizonyítania a *des*t. Utóbbiból fakadóan ebben a konkrét esetben nem került sor jelentős vádemelési hullámra (Valentini 2000: 3–26).

A milánói kenőpénzbotrány kirobbanásához vezető tényleges szikra 1992. február 17-én az esti órákban kapott lángra Mario Chiesa, a Pio Albergo Trivulzio vállalat igazgatójának letartóztatásával. 18 óra 30 perckor a szocialista politikus irodájába az olasz csendőrség[34] három civil ruhás munkatársa lépett be, és rajtakapta Chiesát kezében pontosan 7 millió lírával, amint az adott pénzösszeget számolgatta. A következőkben azt fogjuk áttekinteni, hogy ki is volt tulajdonképpen Mario Chiesa, ki az a politikus, akinek a letartóztatása hozzájárult a korábbi ötven év olasz pártstruktúrájának az összeomlásához, illetve hogy az említett 7 millió líra birtoklása miért is volt voltaképpen bűncselekmény, és a hatóságok hogyan jutottak el a tényleges vádemelésig.

Mario Chiesa milánói polgári családban született 1944-ben. Felsőfokú tanulmányait a rangos Milánói Műszaki Egyetemen végezte, ahol 1969-ben elektrotechnikai mérnöki diplomát szerzett. Néhány évnyi, a Luigi Sacco Kórházban eltöltött munkaviszony után 1972-ben, egy igen bizonytalan politikai légkörben lépett be az Olasz Szocialista Pártba. Az adott időszakban a PSI erősen ingadozott két választható út között: egyfelől lehetőség kínálkozott a PCI-vel 1956-ban megszakadt együttműködés újbóli megnyitására, másfelől pedig a DC-vel történő együttműködés folytatására. Chiesa egyértelműen az utóbbi irányvonalat erősítette. Szakmai és politikai karrierje innentől fogva párhuzamosan haladt. 1979-ben Chiesa számára két kapu is megnyílt: sokévnyi határozott idejű munkaszerződés után egy pályázaton végre elnyerte a kórház műszaki igazgatói tisztét, illetőleg a szocialista párt Milánó Musacco–Vialba városrészeiben tevékenykedő helyi szervezetének politikai ügyekkel

[33] (lat.) „adok, hogy te adjál".

[34] Bár magyar kontextusba ágyazva a *csendőrség* alapvetően más konnotációval bír, az Olaszországgal foglalkozó szakirodalmak rendre ezzel a szóval fordítják a *Carabinieri* katonai rendészetet, így könyvünkben is *csendőrség*ként hivatkozunk az adott fegyveres testületre.

megbízott titkárává választották. Életének erről a szakaszáról bírói előtt később úgy nyilatkozott, hogy megválasztását elsősorban annak köszönhette, hogy a helyi pártszervezet tagjai szinte mind a Sacco Kórház alkalmazottai voltak. 1980-at írtak, amikor Carlo Tognoli (PSI), Milánó akkori első embere – a városi legenda szerint egy hajnali háromkor intézett telefonhívás során – arról tájékoztatta Chiesát, hogy a neve felkerült a soron következő megyei szintű helyhatósági választásokra összeállított szocialista választási listára. Chiesát mintegy 22 ezer szavazattal választották meg a megyei közgyűlés tagjává, ahol pártja frakcióvezetővé választotta. Ezt követően Chiesa saját bevallása szerint szeretett volna bekerülni a megyei vezetésbe, ami nem olyan sokára be is következett. Egy zavaros jogi ügy kirobbanását követően Milánó megye vezetése lemondatta az infrastruktúra-fejlesztésért felelős tanácsnokot,[35] akinek a portfóliója – a párton belüli erőviszonyok következtében – háromfelé szakadt. Chiesa ezek közül megkaparintotta a közlekedésfejlesztési ágazatért felelős tanácsnoki posztot (Carlucci 2002: 9–22).

Az 1985-ös milánói helyhatósági választások közeledtével Chiesa felkereste Carlo Tognoli polgármestert, aki egyben a PSI listavezetője is volt, mert a felálló városvezetésben szeretett volna egy tanácsnoki posztot. Bár Tognoli nem zárkózott el az ötlettől, alapvetően mégis kitérő választ adott, így Chiesa jobbnak látta, ha ismét megyei szinten méretteti meg magát, ahol újból elsöprő többséggel választották be a megyei közgyűlésbe. Időközben a szocialisták milánói, illetve országos pártszervezetében Carlo Tognoli polgármester befolyása csökkenni kezdett, és a helyére egyre inkább Paolo Pillitteri tűnt befutónak. A 2024. december 5-én – éppen 84. születésnapján – elhunyt Pillitteri politikai karrierjét az Olasz Szociáldemokrata Pártban kezdte, majd ezt követően lépett át a szocialisták soraiba. Gyors politikai karrierje nem független attól, hogy feleségül vette Rosilde Craxit, Benedetto Craxi pártfőtitkár, majd 1983-tól miniszterelnök leánytestvérét. Bár Chiesa valamennyi városi és megyei szocialista jelölt közül a legtöbb szavazatot kapta, a párton belüli erőviszonyok miatt háttérbe szorult, és a megyei vezetésben elveszítette korábbi közlekedésfejlesztési tanácsnoki pozícióját is. Carlo Tognoli milánói polgármester, látva, hogy támogatottja miként került ki az immáron Pillitterihez hű Milánó megyei vezetésből, ekkor, 1986 februárjában ajánlotta fel Chiesának – mintegy kárpótlásul – a korábban már említett milánói Pio Albergo Trivulzio igazgatói székét.

[35] Az eredeti olasz *assessore* szó etimológiailag a latin *assessor,* vagyis „aki mellette ül" kifejezésből ered, és azt a személyt jelöli, aki a városi, megyei vagy tartományi tanácsban a közigazgatási egység feje (megyei vagy tartományi elnök, illetve városvezető) mellett ül, mint az adott helyhatóság kormányának valamilyen szakterületért felelős tagja. Magyar megfelelője megyei elnökhelyettes vagy (fő)polgármester-helyettes lehetne. Ezen a szöveghelyen a *tanácsnok* kifejezéssel fordítjuk.

Tekintettel arra, hogy az országos belpolitikai viszonyok, valamint a párton belüli viszonyok úgy hozták, hogy a PSI berkein belül a Chiesa által is képviselt centrista szárny képviselői – vagyis a DC-vel történő együttműködés folytatásának támogatói – kerekedtek felül, Chiesa ismét kapott egy tanácsnoki pozíciót a megyei vezetésben, és ezúttal az oktatási intézmények létesítménygazdálkodásáért felelt, azonban igen hamar rádöbbent, hogy a PAT vezetését és tanácsnoki funkcióját nem képes összeegyeztetni. Bár kézenfekvőbb lett volna, hogy egy tanácsnoki posztért cserébe lemondjon a PAT vezetéséről, Chiesa úgy döntött, hogy inkább a tanácsnoki megbízatásától kíván megválni, továbbra is megtartva az intézet igazgatását, illetve megyei képviselői mandátumát.

Bár az 1987-es törvényhozási választások során Chiesa még egyszer utoljára a politikailag mind súlytalanabbá váló Carlo Tognoli mellett kampányolt, egyre inkább új szövetségek után nézett, amelyeket a Paolo Pillitteri vezette irányzat képviselői körében – mint a lombard tartományi székhely szocialista politikusai között erős embereknek számító Francesco és Michele Colucci fivérek – meg is talált. Az 1990-es helyhatósági választások során Chiesa ismét egy tanácsnoki bársonyszéket kért, ezúttal a Colucci fivérektől. Bár az említett politikusok efelől – milánói szocialista győzelem esetén – biztosították, Benedetto Craxi pártfőtitkár csupán a PAT további vezetését ígérte meg számára, egyben arra kérte, hogy támogassa fia, Vittorio Craxi megválasztását a milánói közgyűlésbe. Chiesa természetesen támogatta a pártfőtitkár fiatalabb gyermekének megválasztását, és nem csupán személyes ismertségével, hanem anyagiakkal is. Bár az 1990-es helyhatósági választásokat követően számos változás következett be a városi tanácsnokok tekintetében, és a Nyugdíjasok Pártja magának követelte a PAT vezetését, végül a szocialista párt jelentős érdeksérelmek árán, de megőrizte az intézményt, és Chiesa tovább maradhatott az önkormányzati tulajdonú vállalat élén (Carlucci 2002: 9–22).

A nyomozó hatóság – amely kezdetben egy magányosan elkövetett gazdasági bűncselekményként kezelte az ügyet – legelőször akkor kezdett el gyanakodni a kenőpénzek, Mario Chiesa, továbbá a politika magasabb körei és az illegális párt- és kampányfinanszírozás közötti összefüggésekre, amikor a politikus a Vittorio Craxinak folyósított összegekről említést tett. A nyomozás egy későbbi szakaszában Chiesa töredelmesen bevallotta korrupciós ügyeinek kezdetét és végét. Ennek értelmében először 1974-ben vett át kenőpénzt, amikor is a Luigi Sacco Kórház üzemeltetési igazgatójaként beleegyezett a Dante Carobbi vállalkozó által felkínált illegális fizetési konstrukcióba, amelynek értelmében az egészségügyi intézmény éves karbantartási munkálataira tett árajánlat 10%-ának megfelelő pénzösszeget kenőpénzként átvette, majd az eljárás során győztesnek nyilvánította az őt korábban megvesztegető vállalkozót. Az ügyészség ezek után ruházta fel Chiesát a „Mister

10 százalék" gúnynévvel. Korrupciós ügyeinek utolsó aktusaként Chiesa a tetten érését megelőző néhány órában fogadott el kenőpénzt, amikor Zanetto Mariotti vállalkozó 37 millió lírát adott át a politikusnak a PAT 1992. és 1993. évi épületfestéseire kiírt közbeszerzési pályázat elnyeréséért. Utóbbi összeget a rendőrség soha nem találta meg, mert azt Chiesának – ismét csak saját bevallása szerint – alkalma nyílt még a házkutatás előtt a mellékhelyiségben végleg eltüntetni. A Trivulzio Intézetben nem létezett olyan munkálat, amelynek elnyeréséért a győztesnek ne kellett volna a közbeszerzés folyamán tett árajánlat egy bizonyos százalékát előzetesen elhelyeznie Chiesa zsebébe. A százalékarányok a munkálatok függvényében változtak a következő módon: az építési munkálatok esetében ez az arány 5% volt, az anyagbeszerzések esetében 7,5, illetve 10% között mozgott, a karbantartási munkálatok esetében 10%, míg a takarítási és fertőtlenítési munkálatok esetében a végső ár 15%-át kellett megvesztegetés céljából felajánlania annak a cégnek, amely nyertesként szeretett volna kikerülni egy tender során. A lefoglalt iratok tükrében Chiesa az illegálisan befolyt összegeket párttársainak folyósította. Chiesa az 1984-es és 1985-ös években bizonyult a legbőkezűbbnek. Ennek értelmében Ugo Finetti megyei pártfőtitkár (és általa a megyei PSI) 1984-ben összesen 370 millió lírával gazdagodott, majd Finetti 1985-ös leváltása után Giovanni Manzi, a milánói repülőtereket üzemeltető vállalat addigi elnöke a megválasztását követő napokban máris 30 millió lírát kapott kézhez. Carlo Tognoli polgármester két részletben összesen 100 millió lírával gazdagodott. Azt, hogy az említett kifizetéseket Chiesa saját bevallása szerint is egyfajta „befektetésnek" tekintette, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy amint Tognoli csillaga leszálló ágba került, a PAT igazgatója azonnal a felszálló ágban lévő Paolo Pillitteri nevével fémjelzett platform felé kezdett el jelentős összegeket folyósítani. Chiesa utoljára a Tognolit Milánó élén felváltó Paolo Pillitteri polgármester számára adott át 1989-ben – akárcsak a nagy előd esetében – két részletben összesen 100 millió lírát (Carlucci 2002: 23–38). Azt követően minden pénzt megtartott saját használatra, mert úgy érezte, hogy addigra rendelkezett már olyan szintű auktoritással a párton belül, amely lehetővé tette számára, hogy pártbeli előrelépését ne az egyes, nála magasabb rangú politikusok kampányainak pénzügyi támogatásával kelljen előmozdítania. Chiesa úgy érezte, hogy már csak a pártfőtitkár, Benedetto Craxi felé tartozik bárminemű felelősséggel, és párttársai kampányainak a támogatása azért sem volt már számára előnyös, mert ismét csak a hatóságok előtt tett vallomása, illetőleg egyes hozzá közel álló személyek nyilatkozata szerint már hosszabb ideje Milánó polgármesteri székére vágyott (Colaprico 1992: 7).

Természetesen a közbeszerzési eljárások odaítélésének kezelése a kezdeti szakaszban nem kevés fejtörést okozott Chiesa számára. Egy ízben ugyanarra a munkára két vállalkozó is – Fabrizio Garampelli, a milánói székhelyű Ifg–Tettamanti, valamint

Ugo Fossati, a varesei székhelyű Sic vállalattól – jelentkezett, és mindketten 5%-nyi kenőpénzt kínáltak a tender odaítéléséért. Chiesa igen hamar megoldást talált a felmerült nehézségre azáltal, hogy olyan közbeszerzési eljárásokat indított, amelyek értéke nem haladta meg az 1 millió ECU[36] összeget. Utóbbi összeghatár lehetővé tette, hogy meghívásos pályázatokat tegyen közzé, amelyek keretein belül Chiesa bevezette a „titkos boríték" módszerét, amelynek lényege abban állt, hogy a favorizálni kívánt vállalkozóval előzetesen szóban minden esetben leegyeztette az árakat – és természetesen elfogadta a neki ilyenkor járó kenőpénzt –, majd csak ezt követően készítette el azt a borítékot, amely tartalmazta a pályázatra meghívott vállalkozóktól elvárt minimum- és maximum-árajánlatot. A győztes természetesen az volt, aki a borítékban elhelyezett pénzügyi keretek között a legkedvezőbb ajánlatot nyújtotta be, azonban Chiesa nyilvánvalóan úgy határozta meg az elvárt minimum- és maximumösszegeket, hogy a boríték közjegyző előtti felbontása során az általa favorizálni kívánt vállalkozó ajánlata minősüljön a legkedvezőbbnek, így kerülve el az egyes vállalkozók nem kívánt „feltorlódását". Az idő múlásával a rendszer egyre olajozottabban kezdett működni, mert – tekintve, hogy Chiesa minden esetben ugyanazt az ismerős szocialista vagy legalábbis szimpatizáns vállalkozói kört hívta meg a közbeszerzési pályázatokra – valamennyien tökéletesen tudták, hogy melyiket ki fogja megnyerni, és melyik az a pályázat, amelyre a többiek csak a legalitás látszatának fenntartása miatt adják be a pályázatukat. Természetesen senkinek sem kellett aggódnia, hiszen, mondhatni, rotációs alapon előbb vagy utóbb mindenki számára jutott győztes pályázat. A nem kívánt vállalkozók kizárására Chiesa idővel további óvintézkedéseket is tett. A tenderkiírásban nyíltan kikötötte, hogy csak az a vállalkozás vehet részt a közbeszerzésen, amely egy bizonyos összeghatár fölött (ezt többnyire néhány száz millió lírában állapították meg) részt vett már állami vagy önkormányzati tulajdonú épületek felújításában, építésében, illetve ezek között szerepelt már egészségügyi intézményben végzett munkálat. Ebbe a kategóriába szinte kizárólag azok a vállalkozások fértek be, amelyek a PAT korábbi kiírt tenderein már indultak, és nyertek, tehát Chiesa kapcsolati rendszeréhez tartoztak. A „nem baráti" vállalkozások helyzetét az is nehezítette, hogy az illetékesek rendkívül lerövidítették a pályázat meghirdetése és a beadási határidő közötti időszakot. Ennek értelmében – hacsak valakit nem értesítettek jó előre egy közelgő pályázatról – szinte lehetetlenné vált határidőre előkészíteni a szükséges és elvárt dokumentációt. Ezek a feltételek minimálisra csökkentették azon vállalkozók számát, akik egyáltalán részt vehettek a PAT által kiírt közbeszerzési eljárásokon.

[36] Az európai valutaegység (angolul: *European Currency Unit,* rövidítve: *ECU*).

A Trivulzio Intézetet bánatában alapította egy, a felesége által elhagyatott herceg, Antonio Tolomeo Trivulzio még a 19. század végén. Az intézet épületei az egész 20. század során nem estek át egy átfogó felújításon. Emiatt a század második felére az ingatlanok állaga már jócskán leromlott, és Chiesát a PAT vezetésének átvételekor egy pusztuló állapotban lévő intézmény fogadta. A Milánó nyugati felében lévő, azonos nevű utcában található központi terület – nem számítva ezúttal a város más területein elhelyezkedő később épült ingatlanokat, irodaházakat – mintegy 220 milliárd lírát ért akkoriban, azonban állapota már messze nem felelt meg a kor szabványainak. Az 1250 alkalmazottat (köztük orvosokat, ápolókat és irodai alkalmazottakat) foglalkoztató önkormányzati cég ingatlanjaira minden szempontból ráfért már egy általános felújítás, amelyet Chiesa az ismerős vállalkozókkal rendre el is végeztetett. Mario Chiesa igazgatása alatt a Trivulzio Intézet – minden vélemény szerint – kétségtelenül virágzásnak indult, azonban nem tagadható, hogy a felvirágzással párhuzamosan Mario Chiesa és az Olasz Szocialista Párt a mérlegkönyvbe be nem vezetett, ezáltal pedig illegális bevételekhez is hozzájutott (Carlucci 2002: 23–38).

Általánosságban elmondható, hogy az eljáró ügyészeket nem is annyira egy politikus megvesztegethető természete döbbentette meg, mint inkább az, ahogyan a vállalkozói réteg eltűrte ezt a nyilvánvalóan megalázó helyzetet, amely a rendszerszintű korrupció integráns elemévé vált. Hosszú évekig egy vállalkozó sem akadt, aki eme feltételek mellett visszautasította volna a részvételt a meghívásos pályázatok jelképezte színjátékban, és senki sem volt, aki a rendvédelmi hatóságokhoz vagy az ügyészséghez fordult volna. Az egyes vállalkozók csupán Chiesa letartóztatását követően szolgáltattak információkat az évekig olajozottan működő rendszerről. Fiorenzo Bertini – aki később visszaemlékezéseit publikálta is a *La Repubblica* című napilap hasábjain – azt állította, hogy 1988-ban 643 millió, 1989-ben 368 millió, 1990-ben 720 millió, míg 1991-ben 962 millió líra után fizette ki Chiesának a kőművesmunkák elvégzésének odaítéléséért járó 5%-ot. Az őt kihallgató ügyészeknek összesen mintegy 600 millió lírányi kifizetett kenőpénzt vallott be. A kifizetések minden esetben készpénzben történtek Chiesa irodájában, aki ez alkalmakkor mindig leeresztett egy reluxát, nehogy a szomszédos épületekből meglássák az illegális tranzakciót. A kapott pénzt az igazgató azonnal egy, a lábánál lévő táskába helyezte egy cédulával, amely az összeget jelölte. A vállalkozók egybehangzó állítása szerint Chiesa a kenőpénzek kifizetésében jelentkező legkisebb késést is rendkívül rosszul viselte, és olyankor agresszívvé vált. A lefizetésnek természetesen nem csak a fentebb leírt módszere létezett. Ritkán, de előfordult, hogy az igazgató a tender odaítéléséért cserébe nem anyagi javakat kért, hanem különféle szívességeket, mint például amikor Bertinitől azt várta, hogy pártja Salvador Allendéről

elnevezett Quarto Oggiaro városrészbeli alapszervezete egy rendezvénye számára szerezzen helyiséget, majd intézze el a helyiségbérletet. Az sem volt példa nélküli, hogy Chiesa utólagosan, a kampány során várt finanszírozást a korábban győztesnek nyilvánított vállalkozóktól (Colaprico 1992: 7).

Bár Mario Chiesa mindenképpen fontos fogaskereke volt a lombard tartományi székhelyt – és az egész olasz politikai felépítményt – behálózó korrupciós rendszernek, és az is tagadhatatlan, hogy a tényleges lavinát ő indította el, azt is szükséges kihangsúlyozni, hogy bizonyosan nem ő volt az egyetlen ilyen politikus. Figyelemre méltó a párttársa, Sergio Radaelli működése, aki szintén pénzügyi szempontból töltött be kulcsfontosságú pozíciókat. Radaelli a Lombardiai Megyék Takarékszövetkezete *(Cassa di Risparmio delle Provincie Lombarde)* igazgatótanácsának volt tagja, majd az idő múlásával a pénzintézet által működtetett alapítvány kuratóriumának is tagjává vált, ezzel párhuzamosan pedig számos önkormányzathoz köthető vállalat vezetői, de legalábbis vezetőségi tagsági pozícióját töltötte be. Mivel az említett pozíciókba elsősorban pártja, az Olasz Szocialista Párt delegálta, erős lojalitás alakult ki benne a szervezet iránt. Párthűsége ismert volt, és idővel a párt rá merte bízni azon svájci bankszámlák kezelését, amelyeken a kenőpénzek tranzitáltak arra várva, hogy szükség esetén a párt egyes vezetőinek készpénz formájában átadják őket. A pártfunkcionárius a legelső ilyen célú bankszámlát még a '80-as években nyitotta a chiassói székhelyű *Union de Banques Suisses* egy fiókjában. 1988-ban azonban kénytelen volt befagyasztani a számlát, amikor a svájci törvényhozás lehetővé tette, hogy az ország áthatolhatatlannak tetsző bankrendszere kivételes esetekben – például bűnözés elleni küzdelem céljából – kiadjon információkat bizonyos gyanúsnak tetsző számlák tulajdonosaival kapcsolatban. Ennek a veszélynek a kivédésére Radaelli létrehozott egy tényleges tevékenységet nem végző alapítványt, a Locris Alapítványt, amelynek a nevére – a luganói székhelyű Mensch ügyvédi iroda közbenjárásával – a Luganói Kereskedelmi Bank *(Banca Commerciale di Lugano)* pénzintézetben megnyitottak egy folyószámlát. A svájci számlavezetés annál is inkább indokoltnak tűnt a PSI számára, mert Radaelli letartóztatásakor az adott számlán közel 9 milliárd lírányi összeg hevert, ami a PSI 1991-es teljes vagyonának 12%-át képezte. Ennyi pénzt Olaszországban tárolni felért volna egy valóságos politikai öngyilkossággal. Radaelli bevallása szerint a svájci bankszámlán tartott összeget ő maga vette ki a pénzintézetből, és adta át készpénz formájában a PSI milánói vezetősége egyes tagjainak, így többek között Carlo Tognoli és Paolo Pillitteri polgármestereknek (Carlucci 2002: 61–62).

Természetesen a szocialista párt bukása csak az első dominó eldőlése volt, amely aztán számos másik kockát is magával döntött, függetlenül azok politikai színezetétől. Az egyik ilyen párt a Keresztény Demokrácia volt, amelynek érintettségére Maurizio

Prada személyén keresztül derült fény. A végzettsége szerint ügyvéd Prada 1979-ben vált a DC politikai ügyekért felelős milánói főtitkárhelyettesévé, majd 1980-ban az ügyvezetői funkciókat is átvette. Ekkor konstatálta először azt a pénzügyi hiányt, amellyel a helyi pártszervezet akkoriban kénytelen volt megküzdeni. Meglátása szerint a párt működtetéséhez havi szinten mintegy 100 millió lírára lett volna szükség, amelyet a római központi pártvezetés nem bocsátott a rendelkezésükre. Pradát a PSI-vel koalícióban kormányzó DC jelölte a városi tömegközlekedési vállalat élére. Ez a munkakör kiváló lehetőségnek bizonyult arra, hogy ő is félretegyen pártja számára bizonyos közbeszerzések odaítéléséért kapott kenőpénzeket. Utóbbiak között említhetjük a milánói metró megállói közelében megépített parkolókból, valamint az önkormányzati vállalat új székházának megépítéséből befolyó összegeket. Prada illegális ügyleteibe bevonta az országos szinten addigra már ellenzékbe vonult Olasz Republikánus Pártot is, amelynek néhány képviselője helyet foglalt a metróépítést ellenőrző önkormányzati bizottságban. A republikánusok helyi vezetőit, Antonio Del Pennino képviselőt, valamint Giacomo Properzj megyei képviselőt – azontúl, hogy gyakorta ellenérzésüket fejezték ki a PRI-nek juttatott nem elégséges pártfinanszírozás miatt – elsősorban azért juttatta hozzá a DC mintegy 100 millió líra illegális bevételhez, hogy az említett bizottságban a PRI képviselői minden előterjesztést megszavazzanak, és továbbra se ellenezzék az egyes többségi indítványokat. Mindent összevetve Prada azokban az években igen jól kezelte a DC lombardiai szervezetét, hiszen nemcsak városi és megyei szervezeteket sikerült pénzügyileg kellően felvirágoztatni, hanem kulturális központok támogatására is lehetősége nyílt. A párton belül Prada megpróbálta a lehető legigazságosabban elosztani a befolyt pénzösszegeket, hiszen igyekezett a szervezet valamennyi irányzata számára támogatást nyújtani. Így fordulhatott elő, hogy a párt jobbközép platformját képező Polgári Mozgalom 500 millió, a lombard területi szövetség pedig 300 millió lírához jutott, míg további összegeket a párt balszárnyának adtak át (Carlucci 2002: 71–76).

Általánosságban elmondható, hogy a Tangentopoli-botrány a frissen létrejött PDS számára egy látszólag éppen jó pillanatban kirobbant esemény volt, amely akár egy nagyszerű lehetőséget is kínálhatott volna számára, hogy bebizonyítsa különbözőségét, illetőleg vélt vagy valós nagyobb moralitását a centrista-jobbközép kormánypártokkal szemben. Valójában azonban a PDS ezt a lehetőséget nem tudta kihasználni.

Az előzőkben már szóba került dilemma, amely a PCI–PDS-t hosszú ideig foglalkoztatta, miszerint politikájában és retorikájában közeledjen-e, avagy sem az Olasz Szocialista Párthoz, amely akkor már hosszú évek óta szövetségben kormányzott a kereszténydemokratákkal, most nyer igazán értelmet. A PCI-ből frissen létrejött PDS ahelyett, hogy a korábbi mintegy öt évtized politikai berendezkedésének

határozott tagadásával tűnt volna ki a politikai mezőnyből, már megalakulását követően, éppen a milánói nagykoalícióban elfoglalt helye miatt nem vonulhatott be tiszta lappal az olasz politikai színtérre. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a modern olasz baloldal a Tangentopoli révén veszített el egy nagyon fontos lehetőséget arra, hogy – ha csak látszólag is – a tiszta és a múlttal szakítani próbáló új erő benyomását keltse a választókban. Természetesen az erre irányuló próbálkozások nem hiányoztak, és a parlamenti ellenzék igyekezett is a saját hasznára fordítani a kormánykoalíció látványos térvesztését. A történelem azonban mégis azt mutatja, hogy a társadalom kollektív tudatában a Tangentopoli nemcsak az akkori kormányoldalra, hanem a bal-balközép ellenzékre is hatással volt. A botrány bizony nem kímélte a milánói nagykoalíció PDS jelentette balszárnyát sem. A Via delle Botteghe Oscurében nagy riadalmat keltett, amikor egy listára fel kellett vezetni mindazon milánói és lombardiai pártfunkcionáriusok nevét, akik érintettségét a bíróság megállapította az illegális párt- és kampányfinanszírozási botrányban. Utóbbiak között találjuk Roberto Cappellini milánói pártfőtitkár nevét, aki Achille Occhetto városi jobbkezének számított, valamint Massimo Ferlini városi képviselőt, Sergio Soave önkormányzati cégvezetőt, Luigi Carnevale városi képviselőt és a milánói metróépítő vállalat elnökhelyettesét, Bruno Cremascoli képviselőt és önkormányzati cégvezetőt, valamint Epifanio Li Calzi városi képviselőt. A baloldali dominót Luigi Carnevale indította el, aki – a milánói metróépítő vállalat berkeiben betöltött magas pozíciója révén – szoros kapcsolatban állt a metróvállalat szocialista elnökével, Antonio Natalival. Bizonyos tekintetben várható volt, hogy a nyomozó hatóság – a szocialista elnöknél tapasztalt visszaélések után – megvizsgálja a baloldali demokrata elnökhelyettes esetleges érintettségét is, mint kiderült nem eredménytelenül. Hasonló pénzmozgásokat sikerült feltárni, mint amilyenek a milánói városvezetés, Mario Chiesa és valamennyi párt vezető testületei esetén tapasztalhatók voltak. Ezáltal Carnevale lett az a PDS-politikus, akinek végérvényesen sikerült lerombolnia a baloldali demokraták narratíváját, amely szerint – a Tiszta Kezek-nyomozás után szabadon – ők a „tiszta kezek pártja". Vallomásában Carnevale kiemelte, hogy amikor – pártközi megállapodások révén – a milánói metróvállalat második emberévé vált, már egy igen jól bejáratott korrupciós hálózattal találkozott, amelynek idővel ő maga is részévé vált. Ennek értelmében minden győztes pályázat után az érintett vállalkozónak először 3, majd 4%-nyi kenőpénzt kellett visszacsorgatnia a vállalat felé, amelyet a városi koalíció pártjai elosztottak egymás között. A befolyt összeg 50%-át a polgármester pártja, a PSI kapta, 25%-nyi kenőpénz ütötte az országos kormánypárt, a DC pártkasszáját, míg a fennmaradó 25% a legnagyobb országos ellenzéki párt PCI-t, majd PDS-t gazdagította. A metróberuházásból visszacsorgó különféle kisebb és nem rendszeresen érkező összegek a szociáldemokrata, a liberális, valamint a republikánus párt kasszái

felé meneteltek. Carnevale elmondása szerint a legnagyobb országos ellenzéki párt legelső közvetlen érintettsége az illegális pártfinanszírozási rendszerben 1985-re datálható, amikor is a győztes vállalkozóknak még csak 3%-nyi pénzösszeget kellett a pártoknak visszajuttatniuk. Egészen 1985-ig a párt csak közvetett módon, a hozzá köthető nonprofit szervezetei, illetőleg alapítványai számára nem rendszeres jelleggel eljuttatott összegeken keresztül részesült a milánói 3-as metróvonal építéséből befolyt kenőpénzekből. A vállalat elnöke, Antonio Natali 1985-ben vetette fel először a PCI bevonásának gondolatát a fent már részletesen taglalt elosztási rendszerbe. A befolyt összegeket Carnevale kétharmad-egyharmad arányban osztotta el az országos pártvezetést Milánóban képviselő Roberto Cappellini városatyának, illetve a belső ellenzéket megtestesítő Giovanni Cervetti képviselőnek. A vizsgálatok eredményeképpen kimutathatóvá vált, hogy a különféle platformoknak juttatott finanszírozásokon keresztül összesen mintegy 2 milliárd 400 millió líra folyt be illegálisan a PCI–PDS kasszájába (Carlucci 2002: 85–92).

Az elmondottakon túl nem számított példa nélkülinek a korrupció rendszerében való tömeges érintettség sem. 1992. április 3-án – már a botrány kirobbanását követően – Fabrizio Garampelli vállalkozó azzal kereste fel Antonio Di Pietro államügyészt, miszerint információkat szeretne neki átadni. Garampelli elsősorban egy 1992 márciusában lezajlott és kellően titokban tartott vacsoráról szeretett volna beszélni Di Pietróval, amelyen sokadmagával Oreste Lodigiani, a PSI Milánó megyei ügyvezető főtitkárának meghívására vett részt. Az asztal körül Lodigianin kívül mintegy húsz, a lombardiai építési vállalkozók szövetsége – az *Assimpredil* – tagságával rendelkező vállalkozó foglalt helyet. Lodigiani minden kertelés nélkül kifejtette, hogy a találkozót az 1992. évi választások közelségére való tekintettel szervezte, majd hangot adott abbéli reményének, hogy a jelen lévő vállalkozók számára is világos, hogy a DC, a PSI, továbbá a liberálisok és a szociáldemokraták alkotta négyes koalíció (a republikánusok 1991-től ellenzékbe vonultak) stabilitást hozott az országnak, megrendeléseket az építési vállalkozásoknak, és utóbbiak által munkát biztosított a lakosságnak. Lodigiani – utalva a PDS-re – nyíltan kimondta, hogy az országban olyan erők készülnek hatalomra, amelyek az elért eredményeket le szeretnék rombolni, és ezáltal az instabilitás felé készülnek kormányozni az országot. Ennek értelmében a pártvezető elérkezettnek látta az időt arra, hogy a vállalkozói réteg is kivegye a részét a választási megmérettetésből a hatalmon lévő koalíció oldalán, ezért fejenként 25 millió lírát kért a jelenlévőktől. Lodigiani és a PSI természetesen arra is figyelt, hogy az egyes vállalkozások a legalitás látszatának fenntartásával nyújtsák át a szóban forgó összeget, hiszen valamennyi jelenlévőnek átnyújtott egy nyilatkozatot, amely szerint az adott vállalkozás igazgatótanácsa – a hatályos jogszabályok figyelembevételével – döntött a 25 millió líra adományként történő

átutalásáról, majd hozzátette, hogy természetesen a párt a felajánlott összeget figyelembe veszi majd az egyes 1992. évi közbeszerzési pályázatokról történő döntéshozatal során. Az ajánlatra természetesen a legkülönfélébb reakciók érkeztek. Volt olyan vállalkozó, aki minden ellenkezés nélkül elfogadta Lodigiani ajánlatát, míg mások, megköszönve az általános tájékoztatást a politikai helyzetről, kitérő választ adtak; megint mások úgy látták helyesnek, ha a PSI számláján túl – a kormányoldalon belüli pártsemlegesség jegyében – a legnagyobb kormánypárt DC számlájára is legalább azonos mértékű összeget utalnak (Carlucci 2002: 42–44).

Mint láthattuk, szinte alig maradt olyan párt vagy szervezet, amely valamilyen formában ne lett volna érintett az illegális pártfinanszírozás által jellemezhető milánói politikai rendszerben. Az egyes pártok időzített bombán ültek, hiszen csak idő kérdése volt, hogy mikor akad egy olyan komolyan vehető vállalkozó, aki megelégeli az egyes pártok által fenntartott rendszert, és – összefogva a rendvédelmi szervekkel – elvezeti a nyomozó hatóságot a milánói politikai alvilág üzleteihez. Anélkül, hogy a hatalommal szembeszálló romantikus népmesei hős attribútumaival kívánnánk felruházni, tagadhatatlan, hogy végül akadt egy ilyen vállalkozó, és végül mégiscsak népmesei fordulat érvényesült az ügyben. Hősünk, aki nyugodtan nevezhető antihősnek is – hiszen saját bevallása szerint hosszú évekig maga is profitált a kenőpénzek rendszeréből –, Luca Magni cégvezető volt, aki köszönhetően a busásan fizető önkormányzati megbízásnak, egy jól jövedelmező takarítóvállalattal rendelkezett. Magni hosszú évek után megelégelte azt a rendszert, amelynek keretein belül folyamatosan kenőpénzeket kellett folyósítania Mario Chiesa számára, hogy vállalkozása önkormányzati megbízásokhoz jusson, ezáltal pedig fenn tudjon maradni. A vállalkozó 1991-ben kereste fel a csendőrség illetékeseit, és részletes beismerő vallomást tett saját és Chiesa tevékenységéről. A hatóság ezt követően mintegy egy éven át lehallgatta a politikus telefonjait, míg végül 1992. február 17-én úgy határozott, hogy Luca Magnit operatív módon is bevonja a meghozandó intézkedésbe. A vállalkozót abban az időben a Pio Albergo Trivulzio egy 140 millió lírás takarítási munkával bízta meg, amelyért 10%-os kenőpénzt követelt tőle. A hatóságok azt kérték Magnitól, hogy bemikrofonozva jelenjen meg a cégvezetőnél, és nyújtsa át neki a 14 millió líra kenőpénz esedékes első részletét (7 millió lírát), azonban csak azután, hogy Antonio Di Pietro államügyész és Roberto Zuliani százados, a csendőrség ügyben eljárni illetékes tisztje a bankjegyeket tízesével ellátták kézjegyükkel. Miután Magni távozott Chiesa irodájából, civil ruhás csendőrök törtek be az igazgató irodájába, és tetten érték, amint az éppen átvett pénzösszeget számolta. Az olasz sajtó széles körben beszámolt arról, hogy Chiesa a következő szavakkal védekezett az irodájába éppen belépő rendvédelmi erők előtt: „Ez az én pénzem." Az elhangzottakra Zuliani százados ismertette az előzetesen meghozott intézkedéseket az aláírt bankjegyekről

és Magni mikrofonokkal történő felszereléséről. A rendelkezésre álló archív sajtóhírek szerint utóbbiakra Chiesa már semmit nem tudott válaszolni (Brambilla 1992: 13). A jelentősebb sajtótermékek és maga a közvélemény is – különös tekintettel a milánói lakosokra – azonnal felkapták a fejüket Chiesa nevének hallatán, és teljesen jogosan kapcsolatba hozták a Craxi családdal. Vittorio Craxi, a milánói PSI főtitkára, az országos pártfőtitkár és kétszeres miniszterelnök Benedetto Craxi fia az országos sajtónak a következőképpen kommentálta – az időközben tagságából felfüggesztett – milánói párttársa letartóztatását: „Úgy tűnik, a [1992-es] választási kampány elkezdődött" (Brambilla 1992: 13). Az olasz állami televízió 3-as csatornája esti híradójában Daniela Vergara újságírónak nyilatkozva maga Benedetto Craxi azon sajnálkozott, hogy ez az ügy a legtöbbet vélhetően neki és pártjának fog majd ártani egy olyan időszakban, amikor Olaszországnak éppen stabil kormányzásra lenne szüksége. Ezzel szemben egy sumákoló[37] befeketíti annak a pártnak a megítélését, amely az azt megelőző ötven évben kifogástalanul vezette Milánót, illetve amelynek soraiban soha egyetlen olyan politikus sem foglalt helyet, aki valamiféle súlyos ügyből kifolyólag állt volna a bíróság elé (TG3 1992). Természetesen utóbbi kijelentésekre Borrelli főügyész 1992. február 18-án elhangzott sajtótájékoztatóján éles hangú nyilatkozatban reagált. Borrelli kijelentette, hogy úgy ő személyesen, mint az ügyben eljáró Di Pietro államügyész a leghatározottabban visszautasítják, hogy az ügyészség normális napi működése bármiféle kapcsolatban állna a választási kampánnyal, és hogy az bárminemű pártérdeket szolgálna (De Cesare 1999: 19).

Di Pietro állítása szerint az 1992-es törvényhozási választások közeledtével nagy volt a nyomás az ügyészségen, hogy az a lehető leghamarabb vádemelési fázisba juttassa Mario Chiesa ügyét, így menekülve a sajtó egyre növekvő érdeklődése elől. Ehhez Di Pietrónak nem kellett volna egyebet tennie, mint hogy – a belső határidők és az ilyenkor betartandó hivatali út végigjárásával – az aktákat tovább kellett volna küldenie az ügyészség megfelelő szervezeti egységének. Azonban – félve attól, hogy a gyorsított eljárásrendű nyomozás felületessége miatt a vádlottat a bíróság alig hétnyolc hónap felfüggesztett börtönbüntetésre, valamint valamiféle enyhébb összegű kártérítésre ítélte volna – Di Pietro inkább egyszerűen „elfelejtette" ezt az eljárást választani (Valentini 2000: 3–26).

Mario Chiesát tehát a Milánói Nyomozó Ügyészség délután öt órakor letartóztatta, majd mintegy negyedórán belül zárolt valamennyi olyan bankszámlát, amely akár saját, akár más hozzátartozója nevén volt, valamint nemzetközi szinten is megtette a szükséges intézkedéseket, hogy a gyanúsított külföldi számlamozgásai alaposabb

[37] Craxi az említett nyilatkozatában az azóta híressé vált *mariuolo* („sumákoló", „ügyeskedő") tipikusan nápolyi dialektális kifejezést használta.

vizsgálat tárgyát képezhessék. Az adott bűneset, valamint a teljes Tangentopoli-ügy felgöngyölítéséhez egy sor jogi aktus szerencsés együttállása is szükséges volt. Ebben az időszakban kezdte ugyanis éreztetni pozitív hatását a törvényhozás mindkét háza által 1989. október 24-én elfogadott új büntetőeljárási kódex. Ennek értelmében az ügyész – Di Pietro szavai szerint – némi túlzással olyanná vált, akár egy rendőrnyomozó. Amennyiben egy házkutatást szeretett volna elrendelni, nem volt szükség a korábbi iratmennyiség és a vonatkozó aláírások beszerzésére, hanem saját hatáskörben, váratlanul a kérdéses helyszínre vezényelhette az irányítása alatt dolgozó rendőrhatósági közeget anélkül, hogy a gyanúsított felé információk szivárogtak volna ki ama célból, hogy a papírmunka hosszadalmas rendezése alatt legyen ideje a kompromittáló dokumentumok megsemmisítésére. Ezenkívül az új szabályozás lehetővé tette, hogy az eljáró ügyész a gyanús ügy egyes szálainak felgöngyölítését más és más személyekre bízza. Ennek értelmében Di Pietro a nyomozás egyes részeit – úgymint házkutatás, lehallgatás, illetve a személyes szabadságot korlátozó intézkedések meghozatala – szétoszthatta a Vám- és Pénzügyőrség *(Guardia di Finanza),* a csendőrség, illetve a rendőrség illetékesei között oly módon, hogy ezeknek – biztonsági okokból – ne lehessen rálátásuk a teljes ügyre. Utóbbit a befutó jelentések alapján kizárólag az eljáró ügyész ismerhette. Mindent összevetve tehát a nyomozásban részt vevő egyes fegyveres testületek már közvetlenül az ügyész irányítása alatt végezték tevékenységüket.

Az új büntetőeljárási kódexen túl az 1990. évi LV. törvény 23. §-a az olasz büntető törvénykönyv 648. § (b) bekezdésének módosításáról (GU 36. szám, 1990. február 13.) is segítette a Milánói Nyomozó Ügyészség munkáját. Az adott törvény elsősorban a maffia keretei között működő és meggazdagodó fegyver-, illetve drogbárók ellen irányult. Míg az olasz jog korábban is üldözte a fegyver-, illetve drogkereskedőket, az igazságszolgáltatás keze már nem ért el azokig, akik tényleges haszonélvezői voltak az illegális kereskedelemből befolyt összegeknek. Egyszerűbben fogalmazva az olasz jog egészen addig a pillanatig csak a fegyverek és kábítószerek tényleges eladásából és terjesztéséből élő, többnyire kisebb formátumú bűnözőket szankcionálta, nem foglalkozva mindazokkal, akik az egész hálózat vezetőiként profitáltak a befolyt összegből. Az új jogszabály négytől tizenkét évig terjedő szabadságvesztéssel, illetve kétmillió és harmincmillió líra közötti pénzbüntetéssel sújtotta mindazokat, akik bűncselekmény elkövetéséből befolyt összeg által személyes haszonra tettek szert. Di Pietro a Giovanni Valentini által készített interjúkötetben hangsúlyozza, hogy a törvényalkotó ki nem mondott elsődleges szándéka az volt, hogy a fegyver- és drogkereskedelemből befolyt pénzösszegek haszonélvezőit büntesse, azonban általános megfogalmazásaival, szándékán kívül, másokra is kiterjesztette a jogszabályt. Ez tette lehetővé Di Pietro és munkatársai számára, hogy a törvényt ne csak maffiaperekre

alkalmazhassák, továbbá hogy ne csak az illegális pénzmozgásokat felmutató bankszámlák tulajdonosait érjék utol, hanem az adott összegek tényleges haszonélvezőit is, mint például azokat a politikusokat, akik az egyes offshore bankszámlán tárolt pénzösszegek haszonélvezői voltak (Valentini 2000: 3–26). Utóbbira eklatáns példa a már említett Sergio Radaelli esete, aki a PSI egyes vezetőinek juttatandó pénzösszegeket a nevére bejegyzett svájci bankszámlákon várakoztatta. Az említett jogszabálynak köszönhetően így már nem csak Radaelli vált büntethetővé, hanem – megfelelő bizonyítás esetén – mindazon PSI-vezetők, akik kampányukhoz felhasználták a Radaelli svájci számláin tárolt pénzeket.

Az utóbb felsorolt törvénycikkek, természetesen, Olaszország belső jogrendjéhez tartoztak, azonban hasonló tárgykörben nem hiányzott a nemzetközi jogi háttér sem. Mindenekelőtt fontos megemlíteni a Strasbourgban 1959. április 20-án kelt, *a kölcsönös bűnügyi jogsegélyről szóló európai egyezmény és kiegészítő jegyzőkönyve* vonatkozó rendelkezéseit.[38] A konvenció 15. § (2) bekezdése lehetővé teszi, hogy egy nyomozati ügy kapcsán sürgős esetben a megkereső fél igazságügyi hatóságai a megkeresést közvetlenül a megkeresett fél igazságügyi hatóságaihoz intézhessék, megkerülve így egy igen bonyolult – és ismét csak információszivárgásra számos lehetőséget adó – diplomáciai utat. Azt megelőzően egy nemzetközi megkeresés esetén a nyomozó ügyésznek országa igazságügyi miniszteréhez kellett fordulnia, hogy az – amennyiben a miniszterelnökség nem emelt ellene vétót – elküldhesse a megkeresést a külügyminisztériumnak, hogy az az érintett országban működő nagykövetség intézkedését kérje. Pozitív visszajelzés esetén az egész folyamat megismétlődött fordított irányban. A Strasbourgi Egyezmény lehetővé teszi, hogy a nyomozó ügyész külföldi kollégájának akár elektronikus úton elküldhesse a megkeresést, hogy ő intézkedjen saját államában. A politikai procedúrát természetesen nem iktatták ki, csak utólagosan – *a posteriori* – folytatták le. Hasonlóan fontos az 1990. november 8-án Strasbourgban elfogadott *a pénzmosásról, a bűncselekményekből származó dolgok felkutatásáról, lefoglalásáról és elkobzásáról szóló nemzetközi egyezmény,* amelynek Olaszország a kezdetektől részes állama volt.[39] Utóbbi értelmében könnyebbé vált az egyes országok nyomozó hatóságai között az adatcsere. Antonio Di Pietro, amennyiben egy olaszországi számláról egy külföldi – például

[38] Az egyezmény a magyar belső jogrendbe az 1994. évi XIX. törvény *a Strasbourgban, 1959. április 20-án kelt, a kölcsönös bűnügyi jogsegélyről szóló európai egyezmény és kiegészítő jegyzőkönyvének kihirdetéséről* címmel került be. Vö. MK 1994. március 29-i 33. száma.

[39] Az egyezmény a magyar belső jogrendbe a 2000. évi CI. törvény *a pénzmosásról, a bűncselekményből származó dolgok felkutatásáról, lefoglalásáról és elkobzásáról szóló, Strasbourgban, 1990. november 8-án kelt Egyezmény kihirdetéséről* címmel került be. Vö. MK 2000. szeptember 21-i 95. száma.

egy svájci – bankszámla irányába gyanús pénzmozgást észlelt, az illetékes svájci kollégáitól könnyedén kikérhette a számla tulajdonosának kilétére vonatkozó adatokat, ezzel párhuzamosan pedig megküldhette a pénzt átutaló olasz személy adatait (Valentini 2000: 3–26).

Az idő előrehaladtával a nyomozó hatóság által kihallgatott tanúk és a gyanúsítottakból kicsikart vallomások száma egyre emelkedett. Ahogyan a vízbe hajított kavics egyre szélesebb koncentrikus hullámokat ver, úgy vezettek el a különféle vallomások előbb a helyi önkormányzati és tartományi tulajdonú cégek vezetőségi tagjaiig, majd utóbbiakon keresztül az olasz politika legmagasabb szintjeiig. 1992. május 30. reggelén Francesco Saverio Borrelli főügyész, Gerardo D'Ambrosio helyettes főügyész és Antonio Di Pietro eljáró ügyész egy összesen 57 oldalas dossziét küldtek meg az olasz törvényhozás két házának, amely tartalmazta a botrány első hat parlamenti mandátummal rendelkező tagja elleni vádiratot, egyben az érintettek mentelmi jogának felfüggesztésére irányuló kérelmet. Az ügy első hat érintettje között szerepeltek Carlo Tognoli és Paolo Pillitteri szocialista képviselők, akik mindketten Milánó valamikori polgármesterei voltak, Severino Citaristi kereszténydemokrata szenátor, a párt pénzügyi megbízottja, Antonio Del Pennino republikánus képviselő, a republikánusok milánói frakcióvezetője, aki egyben Giovanni Spadolini, a szenátus elnöke és egykori miniszterelnök, valamint Giorgio La Malfa pártfőtitkár személyes jóbarátja volt, Renato Massari szociáldemokrata képviselő, valamint Giovanni Cervetti baloldali demokrata képviselő (Carlucci 2002: 11–12). A gyanúsítottak sorában az első hat képviselőt hamarosan újabbak és újabbak követték, míg végül a törvényhozás valamennyi pártja érintetté vált a botrányban.

A skandalum tetőfokán szinte nem létezett olyan parlamenti párt vagy politikai szervezet, amely nyugodt lelkiismerettel állíthatta volna magáról, hogy a kenőpénzbotrányban semmiféle érintettsége sem mutatható ki. Bár kétségtelen tény, hogy az ellenzéki pártok az alábbi statisztika szerint kevésbé voltak érintettek a pártfinanszírozási botrányban, és számszakilag jóval kevesebb képviselőjük ellen indult nyomozás, a puszta érintettségük már nagyban hozzájárult a teljes parlament és az akkori teljes politikai elit súlyos hitelvesztéséhez (Curini–Martelli 2009: 177).

A nyomozó ügyészség munkatársainak meglehetősen hamar sikerült kivívniuk a közvélemény támogatását és szimpátiáját. Az utcákat valósággal ellepték a nyomozó ügyészeket dicsérő kifüggesztett röplapok és egyéb falfirkák, amelyek azt hirdették, hogy „Grazie Di Pietro" („köszönjük, Di Pietro") vagy „Forza Colombo!" („hajrá, Colombo!") (Ginsborg 1998: 502). Ezt a hirtelen jött népszerűséget Borrelli főügyész elsősorban a körülmények kedvező alakulásával magyarázta. Szavai szerint létrejött egy igen jó konstelláció, amelyben könnyű volt az ügyészségnek népszerűvé válnia.

11. táblázat. *Az 1992-es törvényhozás alsóháza egyes pártjainak érintettsége a Tangentopoli-botrányban*

Jelölőszervezet	A képviselőházi mandátumok száma	Az érintettek száma	Az érintettek aránya (%)
Keresztény Demokrácia	210	84	40
Baloldal Demokratikus Pártja	108	17	15,7
Olasz Szocialista Párt	93	55	59,1
Északi Liga	55	7	12,7
Kommunista Újjáalapítás Pártja	35	3	8,5
Olasz Szociális Mozgalom	34	19	56
Olasz Republikánus Párt	27	11	40,7
Olasz Liberális Párt	17	9	53
Olasz Demokratikus Szocialista Párt	16	10	62,5
Zöldek	16	3	18,7
La Rete (A Hálózat)	12	3	25
Radikális Párt	7	1	14,2
Összesen	**630**	**222**	**35,2**

Forrás: Curini–Martelli 2009: 177

Sikerült egy magas rangú várospolitikust tetten érni, aminek során cselekedetét Chiesa semmiféleképpen sem tagadhatta le. Ez egy olyan pszichés spirálba sodorta, amelyből menekülni próbált ugyan, de amely végül vallomásra kényszerítette. Ez a vallomás lebontotta a hallgatás láthatatlan falát, és egyre többen kezdtek nyíltan beszélni a milánói pályázati rendszer sajátosságairól. Mondanivalóját kiegészítette a választópolgárok bizonytalansága és elégedetlensége az akkor már ötven éve fennálló pártstruktúrával szemben (Sasso 1992: 6).

A Tiszta Kezek-nyomozásnak szinte valamennyi parlamenti pártban lett bizonyos mértékű belső következménye. A Keresztény Demokrácia esetében Maurizio Prada, a milánói DC legmeghatározóbb egyénisége, a párt városi főtitkárhelyettese (1976–1979, 1990–1991), majd főtitkára (1979–1984, 1991–1992) letartóztatása jelentette a legfőbb presztízsveszteséget. Nem véletlen, hogy a *La Repubblica* című napilap azzal a figyelemfelhívó címmel jelentette be a hírt, amely szerint „A DC számára is megnyílik a pokol". A politikai megújulás gondolata és jogos igénye minden kétséget kizáróan már ekkor felmerült. A lapban Carlo Radice Fossati építész, a milánói DC

holdudvarának meghatározó értelmiségi személyisége – akit a DC az évek során sikertelenül próbált újra és újra előtérbe állítani – a következőképpen értékelte a párt helyzetét: „A mai hír minden eddiginél jobban bizonyítja – ha ezt egyáltalán kell még bizonygatni –, hogy a kereszténydemokrata párt vagy képes lesz véghez vinni egy radikális megújulást, vagy a keresztény világ rövid időn belül hátat fordít neki" (Testa 1992: 3; a szerző saját fordítása).

Az előzőkben sok szó esett hősökről, antihősökről és a látszólag főgonoszként beállított politikai elit megvesztegethetőségéről. Ha azonban nemcsak a felszínre vagyunk kíváncsiak, hanem mélyebbre szeretnénk ásni, egyben pedig a jog nyújtotta egyszerre tudományos és száraz keretek között megvizsgálni a leírtakat, érdemes figyelembe venni a főügyész, Francesco Saverio Borrelli kijelentéseit, aki alapvetően arra próbált rávilágítani, hogy a Tiszta Kezek esetében nincs értelme bűnösről és sértett félről beszélni. Borrelli állítása szerint a Tiszta Kezekkel a nyomozó ügyészség a jog egy igen bizonytalan talajára tévedt, hiszen a hivatali hatalommal való visszaélés, a vesztegetés, az illegális pártfinanszírozás, illetve olykor az orgazdaság vádpontjai között kellett helyesen orientálódni. A főügyész szerint nem volt minden esetben világos, hogy eme vádpontok közül melyik volt reális az egyes szereplők esetében. Borrelli újságírói kérdésre megpróbálta bővebben is kifejteni álláspontját. Szavai szerint hivatali hatalommal való visszaélésről akkor beszélhetünk, ha hivatalos személyek az államapparátus nyújtotta keretek felhasználásával jogtalan előnyhöz jutnak, vagy másoknak jogtalan hátrányt okoznak. Utóbbitól a vesztegetés annyiban különbözik, hogy abban az esetben a magánszemély és a hivatalos személy azonos szinten tárgyal egymással, és a tárgyalások következményeképpen előáll egy kölcsönösen előnyös helyzet, amely alkalmas az államapparátus normális működésének a megmérgezésére. Borrelli szerint érdemes megfontolni Di Pietro szavait, aki az előállt helyzetre egy merőben új, általa bevezetett neologizmust, a *környezet befolyásolta lefizetés* (olaszul: *dazione ambientale*) kifejezést kezdte használni. Utóbbi annyit tesz, hogy az a vállalkozó, aki kapcsolatba került a milánói önkormányzattal, és nyerni szeretett volna egy közbeszerzési pályázaton, belekerült egy olyan bejáratott és évtizedek óta működő rendszerbe, amely nyomást helyezett rá, és azt sugallta neki, hogy az adott környezetben a máskülönben illegális eljárásrend számít „normálisnak". Ebben a környezetben a vállalkozó – gyakorta anélkül, hogy erre bárki külön felhívta volna a figyelmét – tudomásul vette, hogy a városatyák lefizetése jelenti a normát. Mindez igen nehézkessé tette annak megállapítását, hogy volt-e egyáltalán áldozat, hiszen a vállalkozótól senki nem követelt pénzt, hanem azt ő önkéntesen adta, ellenben pénzösszegek átadása nélkül soha nem jutott volna önkormányzati megbízásokhoz, és az átnyújtott pénzösszegek az egyes városatyák mögött álló pártok adózatlan jövedelmét képezték. Utóbbival máris eljutunk az orgazdaság vádpontjához, hiszen

a Mario Chiesához hasonló magas rangú önkormányzati vezetők többnyire a „környezet befolyásolta lefizetésből" származó pénzösszeget átadták pártjuk náluk is magasabb rangú vezetőinek (Beria di Argentine 1992: 14–16). Utóbbihoz kívánkozik Borrelli azóta emblematikussá vált mondata, amely a főügyész 1992. december 16-ai sajtótájékoztatóján hangzott el azután, hogy az ügyészség arra kérte a parlamentet, hogy függessze fel Benedetto Craxi PSI-főtitkár mentelmi jogát. Borrelli szavai szerint a Craxi elleni nyomozás megindítására azért volt szükség, mert azon állítás, amely szerint a párt főtitkárához egy, a milánói PSI helyi szervezetének nyújtott 10–15 millió lírás illegális bevétel híre nem jut el, alapvetően elhihető, de amikor már egészen pontosan 37 milliárd líra illegális bevételről esik szó, az gyanút kelt. Borrelli családi életével igyekezett szemléltetni az utóbbi állítását. Ennek értelmében, ha a felesége vásárol egy biciklit – mondta a főügyész –, nem kelt benne különösebb gyanút, de mindez egy Rolls-Royce gépkocsi esetében már felveti azt a kérdést, hogy ugyan miből telhetett rá (De Cesare 1999: 55).

Susan Rose-Ackerman közgazdász *The Political Economy of Corruption* című cikkében nem kevesebbet állít, mint hogy a szabadversenyes kapitalista világ létrejötte szükségszerűen életre hívta a gazdaságnak egy, a korrupció irányította ágazatát, azonban a gazdaságnak ezen ága a jól működő demokráciákban legfeljebb egy szektoriális degenerációként jelenik meg (Rose-Ackerman 1997: 31–60). Rose-Ackerman elmélete Olaszország második világháború utáni történelmére is alapvetően igaznak bizonyult, ám lassan a szektoriális degeneráció a rendszer részévé kezdett válni, és egyre inkább helyet követelt magának a nagypolitika berkeiben is. A korrupció ezt követően elkezdte kikezdeni a jogállami kereteket, és aránytalanul kezdte el befolyásolni a választási megmérettetéseket, hiszen amennyiben egy párt illegális úton több bevételhez jutott, mint egy másik, értelemszerűen több tőkéje is keletkezett, amelyet az egyes választási megmérettetések során felhasználhatott saját maga és programja népszerűsítésére. Olaszországban ezekben a bűncselekményekben elsősorban a legnagyobb kormánypártok, tehát a Keresztény Demokrácia és az Olasz Szocialista Párt voltak érintettek, illetve kisebb mértékben a legnagyobb ellenzéki párt, a PCI–PDS. Természetesen a rendszer elterjedéséhez arra is szükség volt, hogy az igazságszolgáltatás túl sokáig szemet hunyjon, de legalábbis éppen jókor ne nézzen oda az egyes bűnelkövetések alkalmával, ezáltal is gyengítve a fékek és ellensúlyok azon rendszerét, amelynek ő maga is az egyik legfontosabb eleme kellett volna hogy legyen.

Mint ismeretes, a jogállam elsősorban attól válik ténylegesen „a jog által irányított állammá", hogy keretei között megvalósul az a vívmány, amelyet köznapi nyelven a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom közötti hatalommegosztásnak nevezünk. Ez a fajta politikafilozófiai fejlődés egészen Thomas Hobbestól indul, aki

a *Leviatán*ban még a centralizált hatalmat állította olvasói elé anélkül, hogy különösebben megkülönböztetett volna hatalmi ágakat. John Locke már az állam hármas funkciójáról tesz említést, különválasztva a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat, amelyekhez hozzáillesztette még a föderatív hatalmat is, vagyis azt a lehetőséget, hogy szövetségek és egyéb egyezségek köttethessenek az állam és egyes személyek, valamint közösségek között. Montesquieu volt végül az, aki a mai értelemben vett három hatalmi ágat lejegyezte, beillesztve a locke-i föderatív hatalmat a törvényhozói hatalom berkeibe. Ez tehát az a fajta evolúció, amely elvezetett a modern értelemben vett demokráciák kifejlődéséhez, amelyekben valamennyi állampolgár és valamennyi szervezet – legyenek azok politikai pártok vagy bármi egyéb jellegű szerveződés – esetében érvényes a törvény előtti egyenlőség szent és sérthetetlen princípiuma. Ez lett az a demokratikus vívmány és az a közhatalmi rendszer, amely a világ oly sok államában – köztük az általunk vizsgált Olaszországban – csorbát szenvedett. Az a rendszer, amelynek keretei között a politika és annak képviselői kivonhatták magukat ezen princípium alól, és hatalmi pozícióból megtehettek olyat, amiért bármely olasz átlagembert a – máskülönben igen szigorú – Vám- és Pénzügyőrség felelősségre vont volna, ennek a fajta jogegyenlőségnek a végletes és végzetes mértékű torzulását jelentette. Utóbbira azon kereszténydemokrata és szocialista körökben igen népszerű védekezési érv sem nyújthatott elfogadható magyarázatot, amely szerint a centrista-jobbközép koalíciónak a pártfinanszírozási törvény nyújtotta kereteken túl azért volt szüksége további támogatásra, mert az ellenzéki kommunistákat a Szovjetunió anyagilag támogatta. Ezt a magyarázatot Benedetto Craxi szocialista pártfőtitkár is hangsúlyos érvként említette 1993. december 17-én a Cusani-per keretein belül megtartott bírósági meghallgatása során. Az említett alkalommal Craxi hosszasan fejtegette, hogy – meglátása szerint – Olaszországban a pártfinanszírozási rendszer a köztársasági kormányzás kezdete óta szemet hunyt az egyes pártok mérlegkönyvében jelentkező súlyos szabálytalanságok felett, amelyeket csak az nem vett észre, aki nem akarta észrevenni azokat. Di Pietro kérdésére, miszerint az ellenzéki pártok ugyan miféle ellenzéki munkát végeztek – tekintve, hogy érdekükben állt volna rávilágítani a kormánypártoknál jelentkező és a kampányt számukra károsan befolyásoló többletforrásokra –, Craxi azt válaszolta, hogy ismeretei szerint a kommunista párt is számos illegális finanszírozáshoz jutott, amelyek részben belföldi cégektől és vállalatoktól, részben pedig külföldről, a Szovjetunióból érkeztek a párt illegális kasszáiba. A kormánypártok számára rendelkezésre álló pénzösszeg elégtelenségét javarészt cáfolja a kérdéses periódusban hatályban lévő párt- és kampányfinanszírozási törvény, amelyet ezen a ponton érdemes megvizsgálni.

Az 1974. évi CXCV. törvény összesen 15 milliárd lírát bocsátott a pártok rendelkezésére azok működésének finanszírozása céljából, igaz, utóbbi összegből nem

részesülhetett valamennyi párt. Az említett törvény 1. §-a kimondta, hogy az adott összegből az a párt részesülhetett csak, amelyik 1. a képviselőházi választás során az egyéni választókerületek legalább kétharmadában saját önálló jelöltet indított, amelyből legalább egy jelölt megnyerte körzetét, és 2. országos szinten legalább 300 ezer listás szavazatot gyűjtött. A nyelvi kisebbségeket képviselő pártok megsegítése érdekében szintén jogosulttá vált állami finanszírozásra az a párt, amelyik a speciális státuszú tartományokban saját egyéni jelölteket állított, amely jelöltek közül legalább egy egyéni mandátumhoz jutott. A törvény 2. §-a értelmében a jelzett összeg 15%-át (2 250 000 000 líra) egyenlő mértékben, míg a fennmaradó 85%-ot (12 750 000 000 líra) a kapott szavazatok arányában osztották el az erre jogosult pártok között. Az állam a valamennyi jogosult pártnak járó 15%-ot, valamint az arányosan elosztandó 85% első egyharmadát a választás hivatalos végeredményének megállapítását követő 30 napon belül volt köteles eljuttatni a pártok számára, míg a fennmaradó kétharmadot időarányosan éves bontásban a parlamenti ciklus végéig. Előbbieken túl – a CXCV. törvény 3. §-a értelmében – a parlamenti frakciót alakítani tudó pártok, kifejezetten az egyes frakciók költségeinek fedezése céljából, összesen 45 milliárd líra támogatásra váltak jogosulttá. Az említett összeg 2%-át (900 000 000 líra) egyenlő mértékben osztották el az egyes parlamenti frakciók között; a pénzösszeg 23%-a (10 350 000 000 líra) a frakcióalapítás feltételeit teljesítő, speciális státuszú tartományokban induló regionális kis pártok számára nyújtott működési forrást, míg a fennmaradó 75%-ot (33 750 000 000 líra) létszámarányosan osztották el az egyes pártok frakciói között. A nevezett törvény 7. §-a határozottan tiltott mindennemű finanszírozást állami vagy önkormányzati, illetve legalább 20%-os állami tulajdonban lévő cégtől; hasonlóan tilosnak minősült mindenfajta finanszírozás elfogadása nem állami vállalatoktól, kivéve, ha arról az adott vállalat erre hivatott szerve döntést hozott, illetve az adott pénzösszeg odaítélését szabályosan bevezették az adott vállalat éves mérlegébe. Az ilyen vállalatoktól elfogadott illegális finanszírozást a törvény 4-től 6 évig terjedő szabadságvesztéssel és az elfogadott összeg legfeljebb háromszorosának bírságként történő kirovásával szankcionálta. A jogszabály 8. §-a értelmében az érintett pártok főtitkárainak kötelessége volt minden év január hónap 31. napjáig a politikai szervezet hivatalos lapjában – amennyiben rendelkezett ilyennel – és egy országos napilap hasábjain közzétenni a párt előző éves mérlegét (GU 135. szám, 1974. május 25.).

Úgy az olasz közéletben, mint a zsurnalisztikában sokan előszeretettel, nem kevés negatív felhanggal hangoztatták, hogy az első köztársaság a Milánói Nyomozó Ügyészség által véghez vitt puccs következtében dőlt meg, amihez egyesek gyakran hozzáteszik azt is, hogy mindez politikai indíttatásból következett be. Ezek a hangok azonban – meglátásunk szerint – nem említenek egy nagyon fontos tényt.

Az 1992. április 6-ai törvényhozási választásoknak minden előzetes várakozás szerint meg kellett volna erősíteniük hivatalában a korábbi parlamenti többséget és kormányt, amelyet – az előzetes pártközi megállapodások értelmében – a kisebbik koalíciós partner PSI által delegált Benedetto Craxi vezetett volna, majd ezt követően – újfent csak az előzetes pártközi megállapodások értelmében – a felálló törvényhozásnak államfővé kellett volna választania Giulio Andreotti korábbi többszörös kormányfőt. Azonban a választók másképp döntöttek, és a korábbi kormánykoalíció történetében még egyszer, utoljára, csak elképesztő nehézségek árán tudott egy rendkívül törékeny parlamenti többséget kialakítani. A Milánói Nyomozó Ügyészség csak a választásokat követően lendült igazán akcióba, és csakis azokat követően, a gyakorta biztosíthatatlan parlamenti többségnek köszönhetően kapta meg azokat a garanciákat – például a mentelmi jog felfüggesztése egyes kormánypárti képviselők esetében –, amelyek által eljárást indíthatott mindazon nagyszámú képviselő ellen, akit a *11. táblázat*ban pártok szerinti bontásban számszakilag már felsoroltunk. Tehát végeredményben az tűnik a leginkább elfogadható álláspontnak, hogy nem a nyomozó ügyészség volt az, aki beütötte a legelső szöget az első köztársaság koporsójába, hanem azok a választói tömegek, amelyek megelégelték az azt megelőző ötven esztendőt.

Egy, a Tangentopoli-botrányhoz mérhető történelmi esemény következményeit nem lehet csupán belpolitikai skálán mérni. Annak következményei kiterjedtek Olaszország külpolitikájára is. A külpolitikai vonatkozásokat nagyon lényegretörően fogalmazta meg egy konferencián Sergio Romano[40] nagykövet, egyetemi tanár, akinek beosztásaiból következően alkalma nyílt igen közelről végigkísérni Olaszország második világháborút követő külpolitikáját. Romano alapvetően nem kevesebbet állít, mint hogy Olaszország a második világháborút követően mindent megtett annak érdekében, hogy kikerüljön a „mediterrán ország" politikai kategóriájából és mindabból az instabilitáshoz köthető szemantikai mezőből, amely ezzel a megnevezéssel járt. Olaszország Nyugat-Európa része szeretett volna lenni, és külpolitikáját a nyugati partnerek, illetve az Egyesült Államok irányába történő nyitás jellemezte. A korábban politikailag mediterrán ország beágyazása Nyugat-Európába elképesztő nehézségek árán és csak hellyel-közzel ugyan, de alapvetően megtörtént. Évekkel később, amikor

[40] Sergio Romano a Milánói Tudományegyetem jogi karán végzett tanulmányait követően már 1954-től a római külügyminisztérium állományában teljesített szolgálatot, majd első külszolgálatát Londonban töltötte. A '60-as években a párizsi olasz nagykövetség első tanácsosa, majd a '80-as években hazája NATO-nagykövete volt Brüsszelben. Pályája csúcsán éppen a már sokat említett Craxi-kormány nevezte ki Olaszország moszkvai nagykövetévé, vagyis annak a Szovjetuniónak a fővárosába, amely éppen abban az időszakban – Mihail Gorbacsov pártfőtitkársága idején – kezdett el bekerülni az olasz külpolitika máskülönben igencsak atlantista látókörébe.

a nemzetközi porondon Olaszországra mint azonos rangú tárgyalópartnerre kezdtek tekinteni, elérkezett a Tangentopoli-korszak, amely voltaképpen nem tett mást, mint visszahelyezte Olaszországot abba a „mediterrán ország" kategóriába, amely kategória ellen az azt megelőző ötven évben folyamatosan küzdött – mint kiderült, végül harcában keservesen elbukva. Ám a Tangentopoli során Olaszország nem csupán az európai partnerek esetében szalasztotta el azt a lehetőséget, hogy stabil, meghatározó nyugati államként tekintsenek rá, hanem a világ közvéleménye előtt is. Éppen azokban az években, amikor a NATO-szövetségeseknek nagy szükségük lett volna Olaszországra, hogy – földrajzi közelsége okán – stabilizáló tényezőként lépjen fel a jugoszláv háború során, energiáit egyértelműen belpolitikai botrányai kötötték le, és nem volt képes arra, hogy világpolitikai és katonai értelemben meghatározó államként mutassa meg önmagát. A világ természetesen nem állt meg, és a nemzetközi konfliktusok Olaszország nélkül is – többé-kevésbé – rendeződtek, de Olaszország elszalasztott egy nagy lehetőséget. Mindennek napjainkra, Romano szerint, az a leginkább kézzelfogható következménye, hogy az ország nem alakítójává, csupán szemlélőjévé és – olykor – elszenvedőjévé vált a nagy világpolitikai eseményeknek (Romano 2016).

A végső belpolitikai összegzés – legalábbis a történelmi pártokra nézve – nem kedvezőbb az ország külpolitikai mérlegénél. A legnagyobb kormánypárt a botrányban való érintettsége okán egyre több választási kudarcot volt kénytelen elszenvedni, míg végül Arnaldo Forlani akkori pártfőtitkár benyújtotta lemondását, és helyére Mino Martinazzoli került. A szocialista pártban Benedetto Craxi 1993 februárja során lemondott a pártfőtitkári funkciókról, azonban ez már nem segített a szocialista párton, amely a június 6-ai helyhatósági választások során korábbi fellegvárában, Milánóban teljes mértékben kiszorult a városvezetésből. A politikai elit kisebb pártjai, így az Olasz Republikánus Párt – amely 1992-től ellenzékbe vonulva már nem vett részt a kormány munkájában – sem maradt ki a nyomozásból. Korrupciógyanú miatt eljárás indult Giorgio La Malfa pártfőtitkár ellen, továbbá a liberálisok és a szociáldemokraták pártvezetésének egyes tagjai ellen is (Pinto 1999: 25).

A CUSANI- ÉS AZ ENIMONT-PER

Az előző fejezetben megismerkedhettünk a Tangentopoli-botránnyal és annak általános következményeivel, illetve fogadtatásával. Több ízben említést tettünk a politikai elit hiteltelenné válásáról, az egyes pártok összeomlásáról, Mario Chiesa tevékenységéről és a politikai pártok milánói helyi szervezeteinek érintettségéről, azonban vajmi kevés érdemi információt említettünk az egyes országos politikusok érintettségéről.

Ezeket a konkrétumokat minden tekintetben az úgynevezett Cusani-per, illetőleg az ezzel kapcsolatos Enimont-per kínálják (amelyek a szakirodalomban gyakorta összevont néven *Cusani–Enimont-per*ként jelennek meg). A Cusani-per a Tangentopoli-korszak számszakilag legtöbb vádlottat felvonultató pere volt, és amely egyben a legnagyobb nyilvánosságot kapta az egész folyamat során, tekintve, hogy egyfajta politikai show-műsor gyanánt az olasz állami RAI televízió élőben közvetítette. Politikai és kriminalisztikai jelentőségén túl a per a televíziózás minden idők egyik legnézettebb műsoraként került be az olasz médiatörténelembe.

Minden 1987. december 4-én kezdődött, amikor is Raul Gardini, a *Gruppo Ferruzzi* élelmiszeripari tröszt tulajdonosa a Montedison vegyipari vállalat elnök-vezérigazgatójává vált azáltal, hogy a Ferruzzi vállalat a Montedison többségi tulajdonosa lett. Az 1966-ban alapított *Montecatini Edison S. p.A.,* amely 1969-től rövidítve *Montedison S. p.A.* néven működött, az olasz vegyipar egyik legjelentősebb vállalata volt, amely ugyanakkor a gazdaság más szektoraiban, így az energetika, a gyógyszeripar, az élelmiszeripar, a biztosítás, mi több még a könyvkiadás terén is rendelkezett érdekeltségekkel. 1988-ban a Ciriaco De Mita (DC) vezette kormány felhatalmazásával Raul Gardini, valamint Franco Reviglio (PSI), az Agip benzinkutakat is birtokló ENI olasz állami olajvállalat elnöke egy megvalósíthatósági tanulmányt rendeltek arról, hogy az ENI keretein belül működő ENIChem vegyipari vállalat és a Montedison miként fuzionálhatnának egyetlen óriási, világviszonylatban is jelentős vegyesvállalattá. A hír hallatán az első sajtóreakciók kifejezetten pozitívak voltak, és a politikai berkekben is alapvetően reménykedve fogadták egy olasz világcég megjelenésének hírét vegyipari és olajipari téren. 1988. május 16-án már az olajcég pénzügyi strukturális terve is készen állt, amelynek értelmében a működés megkezdésétől számított

három évig az *Enimont S. p.A.* néven létrejövő vegyesvállalat részvényeinek 40%-a a Montedisonban többségi tulajdonos Ferruzzi vállalatot, a másik 40%-a pedig az ENI-t illette, míg a fennmaradó 20%-ot tőzsdére kellett bocsátani. Ez a konstrukció biztosította az állami és a magánszektor egyensúlyát. A megegyezés azt is kikötötte, hogy egyik oldal sem szerezhet további 10%-nál nagyobb tulajdonrészt a vállalatban így kerülve el azt a helyzetet, hogy akár az állam, akár a magánszektor tulajdonrésze 50% fölé emelkedjen, ezáltal szerezve aránytalan befolyást a vállalatban. A pénzügyi felállás tisztázását követően 1988. május 28-án a milánói Palace Hotel egyik dísztermében tartott sajtótájékoztatón a felek bejelentették, hogy az új vállalat 1989. január 1-én hivatalosan is megkezdi működését (Pamparana 1994: 17).

Még a tárgyalások során felmerült egy igen fontos kérdés, amelyet a később lezajlott perek során gyakran említettek, amely nem más, mint az úgynevezett fiskális kérdés *(questione fiscale)*. A Ferruzzi vállalat saját tőkéje – a megállapodás következményeképpen – értéknövekedésen esett át, amelynek értelmében a cégnek összesen 1000 milliárd lírát kellett volna befizetnie az államkasszába. A megállapodást célzó tárgyalások természetesen erre a részletkérdésre is figyelemmel voltak, hiszen kikötötték, hogy egy elfogadandó rendelet-törvény[41] mentesíteni fogja a Ferruzzi vállalatot az összeg megfizetése alól. A kormány az utóbbi jogszabályt 1988. május 12-én el is fogadta, ám sokadik próbálkozás után egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy azt a törvényhozás nem fogja szentesíteni. Utóbbinak több oka is volt. Mindenekelőtt Gardini világossá tette azon távlati szándékát, amely szerint szeretné megszerezni az Enimont többségi tulajdonrészét. Utóbbi igényt a parlamenti képviselők többsége (ideértve a kormánytöbbség állami kontrollban erősen hívő tagjait is, különös tekintettel a szocialistákra) ezt nem nézte jó szemmel, és szavazatával obstruálta Gardini érdekeinek érvényre jutását. Ekkor – mint az a periratból később kiderült – Gardini arra utasította vállalata igazgatótanácsának egyik tagját, a később még fontos szerepet játszó Carlo Samát, hogy teremtsen elő 12 milliárd lírát abból a célból, hogy meg tudja vesztegetni a parlamenti pártok vonakodó képviselőit (Pamparana 1994: 18–19).

A tőzsdére bocsátott Enimont-részvények értéke időközben igen szerencsésen alakult, hiszen az 1988. október 30-ai jegyzést követően az 1420 lírás nyitási ár már 1590 lírára emelkedett. Ezt követően különös anonim levelek érkeztek az országos napilapok szerkesztőségeibe, amelyek arról informálták a lapokat, hogy az Enimont

[41] Az olasz jogrendben a rendelet-törvény *(decreto legge)* egy olyan rendelet, amelyet az alkotmány 72. és 77. §-a értelmében a kormány sürgős esetben átmeneti jelleggel elfogadhat. Ahhoz, hogy az említett rendelet átmeneti jellege megszűnjön, és törvénnyé válhasson, a kormánynak azt a törvényhozás elé kell terjesztenie, majd utóbbinak azt 60 napon belül el kell fogadnia.

igen bizonytalan gazdasági alapokon áll. Utóbbiak természetesen jelentősen elértéktelenítették az Enimont részvényeit (Pamparana 1994: 21).

Időközben az állami és a magáncég menedzserei közötti viszony meglehetősen fagyossá vált. Különféle cégvezetési, főként a szervezeti felépítést érintő viták következtében február 13-án maga Gardini jelentette be egy igazgatótanácsi ülés során, hogy nem zárható ki a vállalat jövőbeli kettéválása. Február végére az is nyilvánvalóvá vált, hogy Gardini és érdekeltségi köre megszerezték az Enimont részvényeinek több mint 50%-át, méghozzá Gianni Varasi olasz, Pino Berlini svájci és Jean-Marc Vernes francia bankárok közreműködésével. Berlini felvásárolta az Enimont tőzsdére bocsátott részvényeinek 8,8%-át, míg Varasi és Vernes az 1, valamint az 1,13%-át. Ezáltal Gardini és bizalmasai együtt már az Enimont részvényeinek 50,93%-át birtokolták. Mint az utólag kiderült, az Enimont-részvények értékének mesterséges csökkentése a sajtóhoz eljuttatott anonim levelek által Gardini érdekeit szolgálta, hiszen így a hozzá köthető bankárok könnyebben megszerezhették a vágyott részvénycsomagot (Pamparana 1994: 23–24).

A részvénycsomag megszerzése természetesen a végletekig megrontotta a vegyesvállalat menedzsmentje állami és privát szektorát képviselő menedzserek közötti viszonyt, ami elvezetett a kolosszus irányíthatatlanságáig. Ebben a helyzetben az Enimont-részvények meredeken zuhanni kezdtek, és Raul Gardininek természetesen érdekévé vált megszabadulni az Enimont-részvényektől. Ebből a célból megbízta Sergio Cusanit, a Ferruzzi vállalat aktuális vezetőjét, hogy – ha kell, illegális úton – teremtse elő a szükséges összeget ahhoz, hogy Gardini meggyőzze az egyes parlamenti pártok képviselőit és a kormányzati köröket, hogy az állami ENI olajvállalat vásárolja fel a Ferruzzi vállalat Enimont-részvényeit. Cusani nem késlekedett a cselekvéssel, és egy római ingatlanpiaci vállalkozóhoz fordult, aki megvásárolta a Montedisontól az annak érdekeltségi körébe tartozó *Sviluppo Linate* vállalatot, amelynek árát a vevő részben készpénzben, részben pedig közepes futamidejű államkötvényekben fizette ki. Utóbbiak egy része az *Istituto per le Opere di Religione* vatikáni bankban landolt, amely azt likvid tőkévé alakította (Pamparana 1994: 73–82 és 110–111).

1990. november 19-én az olasz kormány felhatalmazta az ENI-t, hogy egy célzott vételi ajánlattal keresse meg a Ferruzzi vállalatot utóbbi Enimont-részvényeinek megvásárlása céljából. A mamutcég rövid története azzal ért véget, hogy az állami ENI – Franco Piga állami részvállalásokért felelős tárca nélküli miniszter jóváhagyása után – 1990. november 19-én megvásárolta a Montedison részvénycsomagját 1650 líra összegű részvényenkénti áron, amely összesen 2805 milliárd lírának felelt meg. A közösen kialkudott összeg kimagaslóan magas volta felkeltette úgy a média, mint az állampolgárok figyelmét, különösen azok után, hogy a cégkonstrukció lényegében megbukott, irányíthatatlanná vált, és mint emlékszünk, a részvények

értéke zuhanni kezdett. Mint később kiderült, az ekkor már Gabriele Cagliari vezette ENI olajcég azért fizetett ilyen magas összeget a Ferruzzi vállalat számára, mert az 150 milliárd lírát visszafolyósított az olasz pártoknak, amely összeg különösen hasznosnak bizonyult az 1992. április 5-én esedékes parlamenti választásokra készülve (Pamparana 1994: 30–31).

A Cusani-pernek alapvetően két kiváltó okát kell megemlítenünk. Egyfelől a helyettes államügyész egy másik, a szempontunkból ezúttal nem releváns ügy miatt már évek óta figyelemmel kísérte a Montedison gyanús pénzmozgásait; másfelől az is bizonyos, hogy a sok – őszinte vagy a félelem kiváltotta – bűnbánó vallomás a korábbi sikeresen lefolytatott perekből, így például Mario Chiesa peréből fakadóan következett be.

A továbbiakban nem kívánunk elmerülni a Cusani-per részleteiben. Csupán vázolni szeretnénk azon vallomástételek kaotikus sokaságát, amelyek végül elvezettek oda, hogy a Milánói Törvényszék 2-es számú büntetőkollégiuma előtt összesen 400 óra terjedelemben lezajlott per során, 51 ülésen keresztül, mintegy 20 ezer oldalnyi adat átvizsgálása és 7 ezer oldalnyi jegyzőkönyv elkészítése mellett 117 tanút hallgassanak meg. Utóbbi tanúk jelentős része egyben társtetteskénti is állt a bíróság előtt, közöttük két korábbi miniszterelnök – Benedetto Craxi (PSI) és Arnaldo Forlani (DC) –, valamint hét korábbi miniszter foglalt helyet (Pamparana 1994: 3–5).

A büntetőkollégium elnöke Giuseppe Tarantola bíró volt. Tarantola Bornióban született (Lombardia tartomány, Sondrio megye), a per idején 55 éves volt. Tarantola, annak ellenére, hogy kora egyik legjelentősebb jogtudósa és a közösségi jog szakértője volt, ismeretlen név volt azon több millió televíziónéző számára, aki a show-műsort követte. Természetesen a per során gyors ismertséget szerzett, és hamar belopta magát a közönség szívébe elegáns stílusával, nemegyszer finom iróniával átszőtt élcelődéseivel. Összességében a nyers modorú, nem egyszer hangos tónust megütő, mégis rendkívül hatékony Antonio Di Pietro ügyész tökéletes ellentéte volt. Tarantola munkáját a kollégium elnökségében két bírónő, a salernói Giuliana Merola és a milánói Marilena Chessa segítette. Utóbbiak, talán méltatlanul, nem foglalták el az őket megillető helyet a köztudatban, hiszen az előírásoknak megfelelően ők nem kérdezhették közvetlenül a vádlottat és a tanúkat. Sergio Cusani ügyvédje Giuliano Spazzali volt, akit két másik ügyvéd, Pilerio Plastina és Giuseppe Bianchi segítettek (Pamparana 1994: 3).

A jogi folyamat – amely egyben az úgynevezett „elhalálozások korszaka" kezdetét is jelentette – 1993. február 13-án indult, amikor a Római Nyomozó Ügyészség hivatalos vizsgálatot indított, és lakhelyelhagyási tilalmat rendelt el a Ferruzzi vállalat Enimont-részvénycsomagjának megvásárlásakor az ENI olajvállalatot vezető Gabriele Cagliari ellen. A kihallgatás során Cagliari bevallotta, hogy a Ferruzzi

részvénycsomagjának értéke bizonyosan nem érte el a 2000 milliárd lírát sem, tehát az állam egy több mint 800 milliárd lírás adományt nyújtott át Raul Gardini számára, aki aztán az adott pénz egy részét az 1992-es választásokra készülve – különféle előnyökért cserébe – az egyes pártok illegális finanszírozására fordította. Letartóztatását követően a börtönben lelkileg megtört Cagliari töredelmesen bevallotta, hogy az ENI már elődje, Franco Reviglio vezetése idején is financiális szempontból gyakran került az illegalitás szürke zónájába és, hogy az Enimont-egyesülésbe történő beleegyezésükért cserébe úgy a DC, mint a PSI 10-10 milliárd lírát kaptak. Mindezek ellenére Cagliari, aki kevéssel azután, 1993. július 20-án öngyilkosságot követett el, azt is kijelentette, hogy – a Montedison-részvények ENI általi megvásárlása tekintetében – ő mindennemű kifizetést csakis Franco Piga tárca nélküli miniszter utasítására hajtott végre. Franco Piga kevéssel a 2805 milliárdos összeg kifizetése után infarktusban hunyt el. Cagliari vallomása és öngyilkossága után megszaporodtak a jogi intézkedések. Az ügyészség Raul Gardini ellen indította meg az eljárást, aki – hogy elkerülje a tényleges letartóztatást – 1993. július 23-án ugyancsak öngyilkosságot követett el. A letartóztatási hullám ugyanazon a napon utolérte a már említett Carlo Samát, illetve Giuseppe Garofanót, a Montedison egykori vezetőjét, valamint Sergio Cusanit. Kihallgatása során Garofano kijelentette, hogy Gardini bizalmasa, Sergio Cusani vállalta magára az összekötő szerepét Gardini és a DC, valamint Gardini és a PSI főtitkára, Benedetto Craxi egykori miniszterelnök között, illetve ő volt az, aki az előbbiek irányába folyósítandó illegális finanszírozásokat is intézte (Pamparana 1994: 83–95).

Világosan látható tehát, hogy a vállalkozói elit képviselői által tett vallomások alapján az ügyészség igen hamar eljutott a nagypolitika szintjéig. Ezek alapozták meg, hogy – a már felsorolt nevek mellett – bíróság elé kerüljenek olyan személyek, mint Severino Citaristi, a DC egykori pénztárnoka, Gianni De Michelis (PSI) egykori külügyminiszter, Paolo Cirino Pomicino (DC) egykori költségvetési miniszter, Renato Altissimo, a liberálisok főtitkára, Giorgio La Malfa, a republikánusok főtitkára és bizony Umberto Bossi, a korábban fennálló pártrendszert tagadó Északi Liga főtitkára is, csak hogy a legérdekesebb neveket említsük.

A továbbiakban azzal a három fontos meghallgatással szeretnénk foglalkozni, amelyek az általános vélekedés szerint jelentősen alakították az olasz pártok evolúcióját: Arnaldo Forlani és Benedetto Craxi korábbi kormányfők, valamint Umberto Bossi, az Északi Liga főtitkára meghallgatásával.

A politikatudomány gyakorta szereti egymással szembeállítani az 1993. december 17-ei ülés délelőtti és délutáni főszereplőinek tanúkihallgatását. A Giuseppe Tarantola elnökölte tanács az Enimont-per során ugyanis az adott nap délelőttjén hallgatta meg Arnaldo Forlanit, délutánján pedig Benedetto Craxit. Kétségtelen, hogy Forlani

viszonylag szürke személyisége éles kontrasztban állt Craxi karizmatikus fellépésével, amely még egy bírósági tárgyalóteremben is egyértelműen megmutatkozott. A per során viszonylag kevesen mertek nyíltan szembeszállni a vádat képviselő Antonio Di Pietro helyettes államügyésszel, azonban Craxi nem riadt meg attól, hogy – nyíltan beismerve pártja érintettségét a kenőpénzek elfogadásában – logikus érvelés mentén bebizonyítsa, hogy a pártfinanszírozási botrány valamennyi politikai pártot érintette, nem csak és kizárólag a szocialista pártot. Craxi egy előadást, vagy ha úgy tetszik, egy parlamenti felszólalást tartott a bíróság üléstermében, olykor figyelmen kívül hagyva Di Pietro közbevetett mondatait. Előbbivel ellentétben Forlani folyamatosan védekezni kényszerült, és gyakran keveredett bele olyan kellemetlen szituációkba, amelyeket egy-egy szerencsétlen félmondat kiejtésének hiányában elkerülhetett volna. Di Pietro természetesen ügyesen kapaszkodott bele az ilyen jellegű félmondatokba.

A jelen szöveghelyen nem kívánjuk részletesen bemutatni a kihallgatás részleteit, hiszen azok teljes jegyzőkönyve megtalálható könyvünk forrásgyűjteményében. Azt fontos aláhúzni ellenben, hogy Antonio Di Pietro mindkét meghallgatás során azt szerette volna bebizonyítani, hogy lehetetlenség azon állítás, amely szerint egy országos jelentőségű nagy párt főtitkára csak hiányos ismeretekkel rendelkezett a párt pénztárnoka által kezelt, több milliárd lírára rúgó illegális bevételekről. Csak míg ezt Benedetto Craxi – nem csupán saját pártjára, hanem – a teljes politikai spektrumra vonatkozólag elismerte, Forlani azt igyekezett bizonygatni, hogy a pártfőtitkár szinte semmit nem kellett hogy tudjon pártja pénzügyeiről.

Fontos még kiemelni, hogy Craxi meghallgatása során Di Pietro rákérdezett arra, hogy amennyiben a pártfinanszírozás körüli szabálytalanságokról mindenki tudott, az ellenzék miért nem szólalt fel mindez ellen, hiszen érdekében állt ennek a helyzetnek a megszüntetése. Craxi minderre azt válaszolta, hogy az olasz parlamenti ellenzék legnagyobb pártjának, vagyis az Olasz Kommunista Pártnak egyszerűen azért nem állt érdekében szóvá tenni ezeket az illegális pénzmozgásokat, mert maga is érintett volt. Craxi szerint ezek a bevételek részben belföldről, az egyes cégektől és vállalatoktól érkeztek a kommunista párthoz, részben pedig – és ez talán még súlyosabb vád – a Szovjetunióból. Belépett tehát a tárgyalóterembe az a narratíva, amely a PCI külföldi, ez esetben szovjetek általi finanszírozását hangoztatta, és amely vád, legalábbis Craxi reményei szerint, egyensúlyba billenthette volna a bűnök mérlegét.

Ki kell emelnünk, hogy a pártfinanszírozási jogszabály képmutató jellegét Craxi már 1992. július 3-án – amikor már javában állt a Tangentopoli-botrány, és az ügyészség egyre több képviselő és szenátor mentelmi jogának felfüggesztését kérte – a Képviselőházban elhangzott beszédében is igyekezett hangsúlyozni. A felszólalás szintén egészében olvasható könyvünk forrásgyűjteményében. Az említett ülésnapon Craxi nem mondott egyebet, mint hogy – állítása szerint – a parlamentben mindenki tudta,

hogy az olasz politikai pártstruktúra finanszírozásának egy jelentős része illegális forrásokból származik, és hogy az egyes pártok a jogi szabályozás nyújtotta kereteken kívül jutottak szabálytalan vagy egyenesen illegális módon különféle többletforrásokhoz. Craxi hangot adott ama vélekedésének, amely szerint az ülésteremben nem ült olyan párttisztséggel bíró képviselő, aki nyugodtan felállhatott volna, és a hamis eskütevő bélyege nélkül megeskü dhetett volna arra, hogy pártja soha nem fogadott el illegális finanszírozási formákat. Ez a beszéd tehát a Képviselőházban valamennyi párt képviselőjének mély hallgatása mellett elhangozhatott. Craxi az 1993. december 17-ei meghallgatása során visszautalt az idézett képviselőházi beszédére, megemlítve, hogy az alkalommal senki sem állt fel, és esküdött meg pártja tisztaságára és tisztességére.

Még korábban, Carlo Sama, Raul Gardini közvetlen munkatársának meghallgatásakor Cusani ügyvédje, Giuliano Spazzali egy releváns kérdést tett fel. Az ügyvéd azt firtatta, hogy a Ferruzzi vállalat juttatott-e valaha illegális pénzösszegeket az Északi Liga számára. Carlo Sama erre egy rövid feleletet adott, amely a következőképpen hangzott: „Nem zárom ki" (Pamparana 1994: 155–162). Az előbbi válasz tudtában 1994. január 5-re a bíróság beidézte Alessandro Patellit, az északi etnonacionalista párt pénztárnokát. Patelli, aki egészen 1990-ig vízszerelőként dolgozott, politikailag a szocialistákhoz érezte magát közel állónak, majd az északi regionális párt megalakulását követően lépett be az Északi Ligába, és vált annak pénztárnokává. Patelli szavai szerint 1991-et írtak akkor, amikor az íróasztalán egy papírcédulát talált Umberto Bossi főtitkár utasításával, hogy vegye fel a kapcsolatot Marcello Portesivel, a Ferruzzi vállalat munkatársával. Patelli meghallgatása alkalmával némiképp ködösítve azt próbálta meg elhitetni a bírósággal, hogy kezdetben azt hitte, azért kell az üzletemberrel találkoznia, hogy egyeztessen vele az Északi Liga azon szakértői csoportjainak a munkájáról, amelyek a harmadik világbéli országok felzárkóztatásának lehetőségeit kutatták. Tekintve, hogy a Ferruzzi vállalat a harmadik világban is befektetéseket szándékozott létrehozni, ezen a téren gyümölcsöző együttműködés jöhetett volna létre a két szervezet között. A bíróság előtt, köszönhetően Di Pietro ügyes kérdezési technikájának, fény derült arra, hogy Sama és Bossi között három találkozó is lezajlott. Az első 1991 közepe táján, a második 1991 végén, míg az utolsó 1992-ben Sama lakásán. Ezt követően Portesi a római Doney bárban nyújtotta át Patellinek a 200 millió lírát tartalmazó csomagot, amelyet a Ferruzzi vállalat az Északi Liga finanszírozására szánt. Patelli az említett összeget az íróasztala fiókjában helyezte el, és – saját elmondása szerint – arról nem beszélt Bossinak. Hogy pár nappal később betörtek Patelli irodájába, és az elkövetők szinte minden mozdíthatót elloptak, így a Liga végül nem használta fel az említett pénzösszeget, egy akcidencia csupán. Tény azonban, hogy az összeg a párthoz eljutott (Pamparana 1994: 157–160).

Patellit követően Umberto Bossi meghallgatása következett. Bossi tagadta, hogy a pártfinanszírozási botrány kirobbanása előtt bármit is tudott volna a 200 millió lírányi kenőpénzről. Szavai szerint arról akkor értesült csak, amikor Sama a bírósági meghallgatása során élő adásban szót ejtett róla. Bossi saját bevallása szerint 1991-ben a ravennai városi színházban találkozott először Portesivel egy balettelőadás szünetében. Ezt követően utasította Patellit, hogy vegye fel a kapcsolatot az üzletemberrel. A 200 millió líra eltűnését Bossi kétféleképpen is interpretálta. Egy kezdeti pillanatban – saját bevallása szerint – azt gondolta, hogy talán maga Patelli lopathatta el, tekintve, hogy abban az időszakban a pénztárnok élete családi válságon ment keresztül, azonban ismerve Patellit ezt hamar kiverte a fejéből. Ezt követően inkább azt valószínűsítette, hogy ugyanazok lopathatták el az említett pénzösszeget, akik adták, ezáltal pedig a valódi céljuk nem a Liga támogatása, hanem annak befeketítése volt (Pamparana 1994: 160–162).

A történelmi hűség kedvéért muszáj megemlíteni, hogy a jelentősebb pártok vezetői közül meghallgatták Giorgio La Malfa (Olasz Republikánus Párt) és Renato Altissimo (Olasz Liberális Párt) pártvezetőket is, azonban utóbbiak meghallgatása azért volt irreleváns, mert a két kis párt a '90-es évek elején már nem számított jelentős politikai szervezetnek, így meghallgatásuk sem váltott ki jelentős médiaérdeklődést. A PRI és a PLI vezére a show-műsor amolyan mellékszereplői maradtak csupán.

Az alábbiakban szeretnénk részletesen összefoglalni – alfabetikus sorrendbe rendezve – nem csupán a Cusani-per, hanem a teljes Tiszta Kezek-nyomozássorozat végeredményét egyes kiemelkedően fontos és nem egy esetben általánosan ismert közszereplő esetében, kitérve arra is, hogy miként alakult az adott közszereplő további sorsa.

Altissimo, Renato, politikus (PLI): miután a bíróság az Enimont-perben bűnösnek találta, 8 hónap letöltendő börtönbüntetést szabott ki rá. Ezt követően 2004-ig felhagyott az aktív politizálással, amikor is a Forza Italia szatellitpártjaként feltűnő Új PLI listáján ismét szerepelt, ám nem került be a törvényhozásba.

Andreotti, Giulio, politikus (DC): a Carmine Pecorelli oknyomozó újságíró meggyilkolásának megrendeléséért ellene indított perben a Perugiai Törvényszék felmentette; a Palermói Törvényszék elévültnek minősítette a szervezett bűnözői csoportban (Cosa Nostra) való részvétel vádpontját.

Armani, Giorgio, divattervező: vádalku keretein belül a bíróság ejtette az olasz Vám- és Pénzügyőrség megvesztegetéséért előzetesen kiszabott 9 hónap és 20 napos letöltendő börtönbüntetését. 100 millió lírát fizetett a vámhatóságnak, hogy az ne vizsgálja, vagy csak felületesen vizsgálja meg az Armani divatcég könyvelését.

Berlusconi, Paolo, üzletember, Silvio Berlusconi politikus testvére: vádalku keretein belül a bíróság ejtette a korrupció vádja miatt előzetesen kiszabott 11 hónap és 20 napos börtönbüntetését.

Berlusconi, Silvio, üzletember, politikus (Forza Italia): amnesztia keretében megmenekült a P2-es ügyben hamis tanúzás, valamint a vállalati mérlegkönyvben fel nem tüntetett pénzösszegből történő földvásárlás miatt kiszabott börtönbüntetésétől. Ezenkívül Berlusconi tetteit öt vádpontban – további három mérlegkönyvi hamisítás, korrupció, valamint a Fininvesten keresztül a PSI és a DC számára nyújtott illegális párt- és kampányfinanszírozást szolgáló pénzösszeg eljuttatása – elévültnek minősítette a bíróság. A volt miniszterelnök 2023-ban bekövetkezett haláláig aktív szereplője volt az olasz politikának. A jelen felsorolás nem tartalmazza Berlusconi későbbi számos bírósági ügyét.

Bossi, Umberto, politikus (Északi Liga): a bíróság jogerősen 8 hónapra ítélte illegális párt- és kampányfinanszírozást szolgáló pénzösszeg elfogadásáért, valamint további 1 évre bűncselekményre történő felbujtás miatt. Umberto Bossit, miután leköszönt a párt főtitkári posztjáról, az Északi Liga örökös és tiszteletbeli elnökévé választották, amely tisztséget 2026 márciusában bekövetkezett haláláig viselte.

Chiesa, Mario, politikus (PSI): korrupció vádjával a bíróság jogerősen 5 év és 4 hónap letöltendő börtönbüntetésre ítélte a Pio Albergo Trivulzióban tapasztalt pénzügyi visszaélések miatt. 2009-ben korrupció vádjával ismét letartóztatták, amelyet ezúttal egy lombardiai hulladékfeldolgozási ügy keretében követett el.

Ciarrapico, Giuseppe, politikus (DC): a Giulio Andreottihoz hű irányvonal egyik legjelentősebb képviselőjét a bíróság jogerősen 3 év letöltendő börtönbüntetésre ítélte pénzmosás és hamis csődbejelentés miatt. Szabadulását követően Ciarrapico egy helyi érdekű lapokat tömörítő lapcsalád igazgatója, majd 2008-tól kormánypárti képviselő lett.

Cirino Pomicino, Paolo, politikus (DC): a bíróság jogerősen 1 év 8 hónap letöltendő börtönbüntetésre ítélte illegális kampányfinanszírozást szolgáló pénzösszeg elfogadása miatt. 2004-ben az UDEUR centrista párt listáján európai parlamenti képviselővé választották, majd 2006-ban az Új DC képviselője volt a nemzeti törvényhozásban.

Craxi, Benedetto, politikus (PSI): a bíróság jogerősen 5 év és 6 hónap letöltendő börtönbüntetésre ítélte korrupció miatt, majd további 4 év és 6 hónapra illegális párt- és kampányfinanszírozást szolgáló pénzösszeg elfogadása miatt. Az egykori kormányfő büntetése elől Tunéziába menekült, ahol Hammamet városában hunyt el 2000. január 19-én.

Cusani, Sergio, üzletember: a bíróság jogerősen 5 év és 6 hónap letöltendő börtönbüntetésre ítélte illegális párt- és kampányfinanszírozást szolgáló pénzösszeg

kifizetése és a vállalati mérlegkönyv meghamisítása, valamint további 4 évre korrupció miatt. Büntetésének letöltését követően a bebörtönzöttek életkörülményeinek javításával, továbbá pénzügy- és banketikai kérdésekkel foglalkozik.

De Michelis, Gianni, politikus (PSI): vádalku keretein belül a bíróság ejtette a korrupcióért eredetileg kiszabott 1 év és 6 hónapos, valamint az illegális párt- és kampányfinanszírozást szolgáló pénzösszeg elfogadásáért kiszabott 6 hónapos börtönbüntetését. De Michelis az Új PSI párttal tért vissza a politika színpadára. 2004-től pártja európai parlamenti képviselője, majd 2009 és 2011 között a negyedik Berlusconi-kormány tanácsadója volt.

De Mita, Ciriaco, politikus (DC): a bíróság elévültnek minősítette a korrupció miatt ellene indított eljárás vádpontját. 2006-ban 79 évesen még törvényhozási képviselőnek választották, majd 2007-ben a balközép Demokrata Párt elnökségi tagja lett. 2008-ban átlépett a kereszténydemokrata UDC-be, majd ezt követően többé már nem választották képviselővé. 2014-ben, 86 éves korában, szülővárosa, a mintegy 4000 lélekszámú Nusco (Campania tartomány, Avellino megye) polgármesterré választotta a szavazatok 77,35%-ával, amely tisztséget 2022-ig, azaz 94 éves korában bekövetkezett haláláig viselte.

Forlani, Arnaldo, politikus (DC): a volt kormányfőt a bíróság jogerősen 2 év és 4 hónap letöltendő börtönbüntetésre ítélte illegális párt- és kampányfinanszírozást szolgáló pénzösszeg elfogadásáért. Büntetését a Katolikus Caritasnál eltöltött közmunkával váltotta ki, majd visszavonult az aktív politizálástól.

Gava, Antonio, politikus (DC): az egykori belügyminisztert illegális párt- és kampányfinanszírozást szolgáló pénzösszeg elfogadásáért a bíróság 2 év letöltendő börtönbüntetésre ítélte, majd a fellebbezés során a fellebbviteli bíróság elévültnek minősítette a vádpontot. Nápolyban perbe fogták még szervezett bűnözői csoportban (Camorra) való részvétel miatt is, amely per végül felmentéssel zárult.

La Malfa, Giorgio, politikus (PRI): a bíróság jogerősen 6 hónap és 20 nap letöltendő börtönbüntetésre ítélte illegális párt- és kampányfinanszírozást szolgáló pénzösszeg elfogadása miatt. 2001-ben a Forza Italia listáján ismét bekerült a parlamentbe, majd Silvio Berlusconi 2005-ben Európai Uniós ügyekért felelős tárca nélküli miniszterré nevezte ki.

Martelli, Claudio, politikus (PSI): a volt igazságügyi minisztert a bíróság jogerősen 8 hónap letöltendő börtönbüntetésre ítélte illegális párt- és kampányfinanszírozást szolgáló pénzösszeg elfogadásáért. A bíróság ejtette a vádat a Martelli ellen hamis csődbejelentés miatt indított perben, miután a politikus 800 millió lírát visszafizetett az államkasszába. A politikus 1999 és 2004 között az akkori balközép koalíció európai parlamenti képviselője volt.

Pillitteri, Paolo, politikus (PSI): a bíróság jogerősen 4 év letöltendő börtönbüntetést szabott ki a volt milánói polgármesterre illegális párt- és kampányfinanszírozást szolgáló pénzösszeg elfogadásáért. 2007-ben minden korábbi büntetését semmisnek nyilvánították. Az *Opinione* című napilap társfőszerkesztője lett.

Sama, Carlo, üzletember: a bíróság jogerősen 3 év letöltendő börtönbüntetésre ítélte vállalati mérlegkönyv meghamisítása miatt, majd vádalku keretein belül felmentette a korrupció miatt előzetesen kiszabott 2 hónap és 42 napos börtönbüntetés alól.

Sterpa, Egidio, politikus (PLI): a bíróság jogerősen 6 hónap börtönbüntetésre ítélte illegális párt- és kampányfinanszírozást szolgáló pénzösszeg elfogadásáért. 2001-től a Forza Italia törvényhozási képviselője volt.

Tognoli, Carlo, politikus (PSI): a korábbi milánói polgármestert a bíróság jogerősen 3 év és 3 hónap letöltendő börtönbüntetésre ítélte illegális párt- és kampányfinanszírozást szolgáló pénzösszeg elfogadásáért, valamint pénzmosás miatt. Büntetésének letöltését követően a milánói Tudományos és Technikai Múzeum főigazgatója lett.

(Barbacetto–Gomez–Travaglio 2012: 824–831.)

Ez volt tehát az a hosszú folyamat, amely a ’90-es évek elején elsöpörte az úgynevezett első köztársaság politikai elitjét, és amely hozzájárult a második köztársaság kialakulásához. A történettudomány alapvetően pozitívan emlékezik meg a Tangentopoli-korszakról, amelyet előszeretettel állít párhuzamba a közép-, illetve kelet-európai politikai folyamatokkal, amelyek során – alig néhány évvel korábban – a vasfüggöny másik oldalán ledőltek a szovjet típusú államberendezkedések. Olaszország második világháború utáni történelme természetesen nem hasonlítható a Honecker-, vagy éppen a Ceauşescu-rezsim borzalmaihoz, azonban kétségtelenül egy, a végletekig átpolitizált rendszer volt. Nemhiába alakult ki a pejoratív *partitocrazia* kifejezés,[42] amely egy olyan rendszert jelöl, amely a demokrácia nyújtotta keretek között a pártok egymás közötti burkolt összejátszásait favorizálta. A történelmi emlékezet ellenére a folyamat megítélése a mindennapokban ugyanakkor korántsem volt egyértelműen pozitív. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy 1992 és 1994 között mintegy harminc ember követett el öngyilkosságot a nyomozó ügyészség által kreált feszült légkör és a börtöntől való rettegés miatt. Sergio Moroni képviselő (PSI) öngyilkossága előtt levelet írt Giorgio Napolitano képviselőházi elnöknek, amelyben elítélte az ügyészség által kreált hangulatot, szóvá téve, hogy elfogadhatatlan durvaságokat

[42] Etimológiai szempontból a *partitocrazia* az olasz *partito* („párt”) és a *democrazia* („demokrácia”) szavak mesterséges összeolvadásából a második világháborút követően képzett szó. Magyarul használható a *pártokrácia* kifejezés is (Vö. Molnár 2011: 16–22).

és agressziót kell megélniük azoknak is, akik ártatlanok, természetesen önmagát is az utóbbiak közé sorolva. Maga Benedetto Craxi is – akit 1993. április 30-án „főhadiszállásáról", a római Hotel Raphaëlből kijövet a feldühödött tömeg aprópénzzel dobált meg, amiért előző nap a Képviselőház 6-ból 4 vádpontban nem függesztette fel a mentelmi jogát – több ízben hisztérikus és elfogadhatatlan légkörről beszélt. Az igazságszolgáltatással szemben megfogalmazott kritikákra Piercamillo Davigo bíró úgy reagált, hogy egy ember halála mindig tragikus esemény, azonban azok tekintendők bűnösnek, akik a bűncselekményt elkövetik, nem pedig azok, akik a bűnt feltárják. Meglátása szerint nem lehet sem a bírókat, sem pedig az ügyészeket azért bűnösnek, mi több gyilkosnak tekinteni, mert feltártak valamit, hiszen alapvetően ez az igazságszolgáltatás feladata (Pamparana 1994: 8–14).

Az olasz politikai elit egyértelműen a végóráit élte. 1993. március 5-én a Giuliano Amato (PSI) vezette kormány elfogadott egy rendeletet, amely depönalizálta volna az illegális párt- és kampányfinanszírozás bűntettét. A rendelettel az alapvető probléma nem annak megalkotása volt, hanem az, hogy abba bekerült egy paragrafus, amely egy visszamenőleges törvénykezés keretein belül a korábban elkövetett illegalitást is depönalizálta volna. A hatalmas felháborodásra való tekintettel Oscar Luigi Scalfaro köztársasági elnök a rendeletet nem írta alá (Gatti 2014: 78).

1994. április 15-én összeült az új parlament. Benedetto Craxi már nem volt képviselő, így mentelmi joga is megszűnt. 1994. május 12-én a belügyminisztérium visszavonta az útlevelét, nehogy megszökhessen Olaszországból, de a politikus akkor már régen Tunéziában volt Ben Ali diktátor védelme alatt. Mint kiderült, május 5-én látták Párizsban, ahonnan aztán Tunéziába távozott. Craxi a tunéziai Hammamet városában szökésben, a hazájától távol halt meg 2000. január 19-én. Sírja is Hammametben található, amely napjainkra a PSI és az első köztársaság iránt nosztalgiát érző olasz állampolgárok kedvelt zarándokhelyévé vált.

Craxi nevének már a puszta említése mind a mai napig erős érzelmeket vált ki az olasz lakosság körében. Sokan tisztelik, megannyian gyűlölik őt még halála után is, politikai elhelyezkedéstől általában függetlenül. A megítélését tekintve mégis értékes támpont lehet Sergio Mattarella olasz köztársasági elnök 2025. január 19-én, Craxi halálának 25. évfordulóján kiadott elnöki közleménye. A dokumentum elismeri mindazokat a vegyes érzelmeket, amelyeket Craxi személye mind a mai napig kivált, és nem feledkezik el az őt körülölelő botrányokról sem, amelyek idővel aláásták korábban kivívott hitelességét. Mattarella ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy Craxi reformjai hozzájárultak Olaszország versenyképességének növeléséhez, és komoly súlyt kölcsönöztek az országnak külpolitikai téren, különös tekintettel a volt miniszterelnök európai, atlantista és multilaterális elköteleződésére, a mediterrán

térség fejlődése iránti buzgalmára, valamint érzékenységére a feltörekvő országok fejlődése iránt egy olyan korban, amelyet a hosszú ideig fennálló globális egyensúly kibillenése jellemzett (Mattarella 2025). A politikus sírjánál a negyedszázados évforduló alkalmából leróták kegyeletüket Ignazio La Russa (Olasz Honfivérek, *Fratelli d'Italia – FdI*), a Szenátus elnöke és Antonio Tajani (Forza Italia) miniszterelnök-helyettes, külügyminiszter (ANSA 2025).

Történelmi távlatból nézve a Tangentopoli és a Tiszta Kezek-nyomozás – a sok negatív aspektusa mellett – hozzájárult ahhoz, hogy elsöpörjön egy megfáradt és megkopott politikai elitet. Olvasóink közül bizonyára sokan felszisszennek a *negatív* jelző olvasatán. Ugyan mi lehet a negatívum abban, hogy a nyomozó ügyészség felderít egy valamennyi pártot érintő általános pénzügyi csalást? A negatívum – az országban uralkodó feszült és bosszúszomjas légkörön túl – elsősorban abban áll, hogy az olasz társadalom kéjes élvezettel, a televízió segítségével élőben követett egy politikai leszámolást, amely minden volt, csak nem elegáns. A másik jelentős kérdés, hogy bár egy politikai elit eltűnt, de ugyan ki jött helyette? Vajon az új politikai szereplők tényleg tisztábbak és bűntelenebbek voltak? Bizony, sokan tolongtak már a damaszkuszi úton, de hogy a Saulokból milyen Tarzuszi Pálok váltak, azt érdemes inkább a történelem ítélőszékére bízni. Silvio Berlusconi vállalkozó, aki frissen alapított pártjával, a *Forza Italiá*val megnyerte az 1994-es választásokat, kétségtelenül politikai bravúrt hajtott végre, amikor úgy sikerült az előző struktúra tagadásával triumfálni, hogy közben ő maga – azontúl, hogy Benedetto Craxi személyes ismerőse volt – ahhoz a PSI-hez is közel állt, amely minden párt közül a leginkább megérezte a nyomozás politikai következményeit.

Az 1994. évi törvényhozási választások március 27-én és 28-án zajlottak. Berlusconi fényes győzelme és ebből fakadó öröme ugyanakkor nem tartott sokáig. A nyomozó ügyészség igen hamar kiderítette, hogy Berlusconi médiavállalkozásától, a Fininvest vállalattól is érkeztek illegális finanszírozások a PSI számláira. Silvio Berlusconit az ügyészség 1994. július 8-ára idézte be kihallgatásra korrupció vádja miatt. A Berlusconi-kormány alig öt nappal később elfogadta a Biondi-rendeletet (Alfredo Biondi igazságügyi miniszter után), amelyet az olasz sajtó csak mint *decreto salva ladri,* azaz „tolvajmentő rendeletként" kezdett el emlegetni. A Biondi-rendelet tekinthető az elsőnek azon számos úgynevezett *„ad personam"* törvény, vagy ha úgy tetszik, személyre szabott törvénykezés sorában, amely egy konkrét csorba kiküszöbölésére született. A rendelet lényege abban állt, hogy meghatározott egy időkeretet, amely alatt a bíróságnak ítéletet kellett hoznia egy konkrét ügyben; ítélet hiányában a vád egyszerűen elévült (Guarino 2010: 208). Hogy valóban új politikai stílus érkezett-e a régi eltörlése után, azt inkább az olvasóra bízzuk.

ETNONACIONALISTA, SZECESSZIONISTA ÉS REGIONALISTA TÖREKVÉSEK

Amennyiben történelmi távlatból vetünk egy pillantást Olaszország történelmére – az európai államok többségéhez viszonyítva –, egy viszonylag fiatal állam képe tárul elénk. A hosszú évszázadokig megannyi városállamra, királyságra, hercegségre, nagyhercegségre, grófságra, őrgrófságra, köztársaságra, pápai államra és egyéb politikai egységekre tagolódó Appennini-félsziget a konvencionális dátum szerint 1861-ben egyesült, azonban az említett évben még több terület is hiányzott abból, amit ma az Olasz Köztársaság tényleges testének tekintünk. Utóbbiak közé tartozik például a mai főváros, Róma is, amely egészen 1870. szeptember 20-ig a pápai állam fővárosa volt, és csak ezt követően vált az olasz állam részévé.

Az olasz egység kivívása – amelynek részletes ismertetésével ezúttal nem foglalkozunk – könyvtárnyi szakirodalmat foglal magába a világ szinte összes ismert nyelvén. Az olasz egyesülési (vagy ha úgy tetszik, *egyesítési*) folyamat mégis fontos premisszája a most kezdődő fejezetnek. Mindenekelőtt azt érdemes tisztázni, hogy egyesülésről vagy egyesítésről beszélhetünk-e. Az egyesülés egy közös akaratból meghozott döntést feltételez, míg az egyesítés értelmezésünk szerint egy külső beavatkozás eredménye. Olaszország esetében a szóhasználat korántsem egyértelmű.

Az olasz egységnek bizonyosan jelentős volt a támogatottsága országon belül, azonban nagy számban akadtak ellenzői is, főként Dél-Itáliában. A kezdetben Torinóból, majd Firenzéből, végül 1870 után Rómából irányított állam nem nyerte el a déli lakosság feltétlen szimpátiáját, amely jelenséget számos szépirodalmi alkotás megörökített. Ilyen eklatáns példa Giuseppe Tomasi di Lampedusa *A párduc (Il gattopardo)* című, 1958-ban publikált regénye, amelyben saját dédapját, a Tomasi di Lampedusa hercegi család utolsó nagy alakját mutatja be, akit elsodort az egyesítés okozta áradat. A kialakult helyzetet igen szemléletesen érzékelteti a következő idézet:

> „Mindennek nem volna szabad így maradnia és mégis örökké így lesz; […] Aztán majd megváltozik, de rosszabb lesz. Mi voltunk a párducok, az oroszlánok; s akik a helyünkre lépnek, azok sakálok és hiénák lesznek, és valamennyien, a párducok, a sakálok és a birkák, továbbra is azt hisszük majd, hogy mi vagyunk a föld sava-borsa." (Füsi József fordítása.)

A déliek elnyomva, lenézve, megalázva és kihasználva érezték magukat. Az egyesítési folyamatot követően az újonnan létrejött olasz állam Torinóból nem épített ki ugyanis megfelelő infrastruktúrát, állami jelenlétet és – ami talán a legfontosabb – hatékonyan működő rendvédelmi szerveket a déli területeken. Utóbbi hiánya nagyban hozzájárult annak a – kezdetben csupán – érdekvédelmi szervezetnek a kialakulásához, amelyet ma gyűjtőfogalomként *maffia* néven szokás emlegetni. A mai szervezett bűnözés nagymértékben az olasz egység létrejöttének a terméke, amely eleinte egy párhuzamos államként kezdett el funkcionálni, majd idővel egyre agresszívebb formákat öltött, míg végül az állami közbeavatkozás következményeképpen illegalitásba kényszerült.

A 19. század végére Észak-Olaszországban, részint a maffia, részint pedig a déli népcsoportok – a helyi időjárás objektív adottságaitól nem függetleníthető – lassabb életviteléből fakadóan, kialakult a maffiózó és lusta délolasz sztereotípiája. Mint tudjuk, a sztereotípiák, ha egyszer beférkőzték magukat a közgondolkozásba, szinte kiirthatatlannak bizonyulnak. Ugyan ki tudná valaha is kigyomlálni az európai társadalmak kollektív tudatából az egyes országok állampolgáraival kapcsolatban megfogalmazott olyan jellegű sztereotípiákat, amelyek szerint a skandinávok hűvösek, a németek jó szervezők, a görögök filozofikus lelkületűek? Nincsen ez másként a délolaszokkal kapcsolatban sem. Az északolasz kollektív tudatban az átlagos délolaszról igen negatív kép él mind a mai napig. Eme történelmi premisszákat érdemes tehát figyelembe venni a kortárs olasz szecesszionista és egyéb regionalista törekvések, valamint az azonos eszmerendszerből építkező pártok vizsgálatakor, amit a jelen fejezetben részletesen elemezni fogunk.

A 20. század vége felé éledező elégedetlenségi hullám, amelyet csak felerősített az 1992. február 17-én kirobbanó Tangentopoli-botrány, már a tényleges jogi procedúra előtt is elkezdte éreztetni a hatását. Az a fajta rendszertagadás, amely egyes társadalmi csoportok körében a Tangentopoli után vált csak igazán erőteljessé, valójában már korábban is érzékelhető volt. A jelen fejezetben alapvetően három jelentős politikai formációval fogunk foglalkozni: az északi illetékességű Északi Ligával, a nyelvi kisebbségek érdekeit képviselő pártokkal, valamint a déli illetékességű Mozgalom a Demokráciáért – A Hálózat *(Movimento per la Democrazia – La Rete)* mozgalommal. Politikai súlya és az olasz társadalomra, illetve a politikai folyamatokra gyakorolt hatása miatt jelen fejezet nagyobb részét a napjainkban is aktív Északi Liga fogja kitölteni a nemzetiségi pártok, valamint a viszonylag rövidebb életű La Rete rovására, amely mindezek ellenére aktív működése alatt részsikereket mégis elkönyvelhetett.

Mielőtt rátérnénk az egyes pártok létrejöttének és karakterének a taglalására, érdemes megvizsgálni Észak- és Dél-Itália megjelenítését a tudományos szakirodalomban.

Konvencionálisan föntről lefelé haladva vizsgálódásunkat kezdjük Észak-Olaszország jellemzésével!

Észak-Olaszországról a jelen kötetben vizsgált időszakban megjelent szakirodalmak elsősorban annak gazdasági fejlettségét igyekeznek kiemelni. Gazdasági szempontból vizsgálva Észak-Olaszország dinamikus fejlődése és modernitása erős kontrasztot alkot az ország többi régiójának versenyhátrányával, valamint szociális és kulturális elmaradottságával. A jelen fejezetben idézett egyes szakirodalmi tételek többnyire úgy tüntetik fel Észak-Olaszországot mint egy decentralizált vállalkozói társadalmat, amely tökéletes ellentettje a bürokratikus, centralizált Dél-Olaszországnak. Egyes elemzők, mint Sandro Fontana például, úgy állítják elénk Észak-Olaszországot, mint amely a központi hatalom által nyújtott segélyek igénybevétele nélkül, önerejéből is képes volt felemelkedni, és egy világszínvonalú iparosodottságra szert tenni (Fontana 1988: 274). Mindeközben Fontana igyekszik aláhúzni olyan értékeknek a fontosságát, mint a katolicizmus, a család és az egyének közti szolidaritás. Fontana szerint ebben a kultúrában – az „adjuk meg Istennek, ami az Istené, és a császárnak, ami a császáré" elv alapján – egy jó kereszténynek elsősorban jó állampolgárnak kellett lennie, amely szemléletmód nagyban hozzájárult az adóelkerülés és a feketegazdaság megvetéséhez (Fontana 1988: 9–10). Érdemes megjegyezni, hogy mindezt Fontana 1988-ban nagy magabiztossággal merte még leírni, ugyanis az adott évben még nem érződött a Tangentopoli északról érkező előszele. Amennyiben vizsgálódásunkat tovább folytatjuk a megkezdett gazdasági-szociális kettős vonalon, Bennett Harrison 1994-es tanulmánya megfelelően árnyalt képet vázol elénk. Természetesen Harrison sem vonja kétségbe Észak-Olaszország fejlettségét, mi több különösen nagyra tartja az ipari zónák (például a Milánó–Torino–Genova ipari háromszög) kiemelkedően jó működését, azonban igyekszik felhívni a figyelmet mindezek visszásságaira is. Harrison óva int a túlzott optimizmustól, amennyiben azok nem az északolasz társadalom kivételes munkakedvének köszönhetően fejlődtek világszínvonalúvá, hanem ezek felfejlődéséhez nagyban hozzájárult az afrikai vagy délkelet-ázsiai bevándorlók olcsó munkaerejének a végletekig történő kihasználása, akik az olasz viszonylatban kiemelkedően alacsonynak számító fizetések mellett is hajlandók voltak éjt nappallá téve dolgozni, hiszen a kapott jövedelmük meghaladta a hazai átlagbéreket. Természetesen nem szabad megfeledkeznünk a belső migrációról sem. A '60-as és a '70-es évek gazdasági fellendülése során nagy mennyiségű déli munkavállaló vándorolt északra a jobb élet reményében, akiket – olasz állampolgárok lévén – kevésbé lehetett kizsákmányolni, azonban az sem állítható, hogy a déli munkavállalók bére jelentősen konvergált volna az északi születésű munkavállalók béréhez. Harrison szociometriai vizsgálódásokra alapozva azt is állítja, hogy ebben a paradicsominak tartott északi társadalomban nagyon erős hierarchiák alakultak

ki. Utóbbiak között megtalálhatók úgy a horizontális, mint a vertikális hierarchiák, valamint ezek kombinációi. A horizontális megközelítések között mindenképpen meg kell említeni a nemek közötti hierarchiát, azaz a férfi és a női munkakörülmények közötti különbséget, tekintve, hogy a férfiak ugyanazért a munkáért magasabb bért kaptak, munkaszerződésük komolyabb garanciákat tartalmazott, illetőleg bizonyosan nem tartalmazta az elbocsátás nyomasztó veszélyét egy esetleges gyermekvállalás esetén. Utóbbi különbség – igazságtalan volta ellenére – még áthidalhatónak látszik, mert a folyamatos mérések azt mutatják, hogy az északi társadalom a munkaügyi és jövedelmi különbséget szerencsére mindig képes volt kiegyenlíteni a család óvó berkein belül. Ami azonban veszélyesebb helyzetet jelentett – és jelent még napjainkban is –, az a vertikális hierarchia, amely szembeállítja a bevándorló munkaerőt az olasz munkaerővel, azt pedig a fenti premisszák alapján csak sejteni lehet, hogy egy fekete afrikai bevándorló nő mennyivel kereshet kevesebbet egy olasz állampolgárságú férfinél (Harrison 1994: 24–25). A szociometriai vizsgálatok azt is kimutatták, hogy az északi társadalmon belül a kollegiális bizalom erősen kötődik a nyelvtudáshoz, ezen belül is az északi dialektusokhoz, ami pedig diszkriminálja úgy az olaszul gyengén beszélő bevándorlókat, mint a belső migráció keretein belül délről északra vándorolt, tipikusan déli dialektusokat beszélő munkavállalókat, valamiféle betolakodóknak tekintve őket (Cento Bull 1996: 171–187). Lexikológiai szempontból érdemes megemlítenünk a délolasz munkavállalókra alkalmazott pejoratív *terrone* jelzőt, amely – többnyire tévesen – egy, a földből (olaszul: *terra*) élő, alacsony iskolázottságú, durva modorú személyt feltételez.

Az előbbiekben már szó esett a vallásról. Az északi társadalmak – főként Északkelet-Olaszország – meglehetősen vallásosnak számítanak, de Északnyugat-Olaszországhoz viszonyítva legalábbis mindenféleképpen. Történelmi viszonylatból szemlélve azt mondhatjuk, hogy ezt a vallásosságot a keresztény-demokraták évtizedeken keresztül sikeresen aknázták ki, ezáltal érve el jelentős választási sikereket Veneto, Friuli-Venezia Giulia, valamint az északnyugati Lombardia és Piemont egyes megyéiben. Az idő előrehaladtával a társadalom szekularizálódott, és a katolikus egyház egyre csökkenő befolyással bírt a választókra, ami összefüggésben állhat a társadalmi szolidaritás megbomlásával is. Bár 1995-ben azok aránya, akik egyetértettek, vagy részben egyetértettek azzal a megállapítással, hogy a gazdagabb északi régióknak segíteniük kell a szegényebb délieket, és hogy elfogadhatatlan az elesett magára hagyása, 72% volt, a gyakorlat már egyre kevésbé tükrözte ezt az állítást (Magatti 1998: 152). Mindebből a szociológus Mauro Magatti nagyon helyesen azt a következtetést vonta le, hogy az északi társadalom a vizsgált periódusban kulturálisan erősen kötődött még a katolicizmus jelentette princípiumokhoz, a valóságban azonban már kevéssé törekedett ezek gyakorlatba történő átültetésére.

A keresztény eszmerendszer és a társadalmi szolidaritás meggyengülése lesz majd az a rés a DC pajzsán, amely egy betörési pontot hagyott az Északi Liga számára eme választók megnyerésére (MAGATTI 1998: 152). Bennett Harrison, Anna Cento Bull és Mauro Magatti iménti megállapításai alapvető fontosságú textusokként fognak eszünkbe jutni akkor, amikor nem is olyan sokára az Északi Liga gondolatisága lesz vizsgálódásunk tárgya.

Az Észak-Olaszországról kialakult nemzetközi kép vizsgálata után vessük szemünket délebbre, és vizsgáljuk meg Dél-Itália megjelenésének módozatait az olasz és a nemzetközi szakirodalom tükrében! Ekkor alapvetően Olaszország befejezetlen modernizációjának mítosza tárul elénk, amelyet előszeretettel szokás a déli tartományok számlájára írni. Bár az Északi Liga által a politikai közbeszédbe bevezetett délellenes vélekedésekkel szemben jelentős mennyiségben születtek a déli elmaradottságot cáfoló szakirodalmi tételek is. A vizsgált periódusban az utóbbiak között említhetjük Giorgio Bocca 1990-es *La disunità d'Italia* (Olaszország megosztottsága) és a nem túl optimista 1992-es *L'Inferno* (A Pokol) című könyvét. Előbbieket megelőzve a déli vidékek elkeserítő állapotáról útleírások és útinaplók egészen a 18. századtól kezdve rendelkezésre állnak. Természetesen ebből a felsorolásból nem hiányoznak a kontrasztív munkák sem, amelyek összevetik az északi és a déli területek fejlettségét. Utóbbiak elsősorban a posztunitárius korszak leírásai között keresendők (SALVEMINI 1995: 362). Társadalmi berendezkedés szempontjából az egyes szakirodalmakban a Dél úgy tűnik fel, mint amelynek az alapja mindmáig egy patriarchális, ősi, megújulni képtelen családmodell, amely az újhoz különösebb nehézségek nélkül alkalmazkodni képes északi családmodell ellentétpárja (GRIBAUDI 1996: 83–84). Előbbihez kapcsolódva fontos megjegyezni, hogy még a '90-es évek elején is a déli nő toposzszerű ábrázolási módja volt az otthon házimunkát végző nőalak legtöbb esetben téves sztereotípiákon alapuló megjelenítése (NADER 1989: 73–74). Mindezen túl, természetesen, a déli régiók esetében leggyakrabban alkalmazott topikus kép a szervezett bűnözés jelentette probléma köré csoportosult. Nem tagadható, hogy a maffia a viselkedési normáinak egy jelentős részét a déli régiók, főként Palermo megye (Szicília tartomány) tradícióiból merítette. Ilyen volt a becsületkódex, a becsületgyilkosság, a vérbosszú *(vendetta)*, a némasági fogadalom *(omertà)* vagy éppen a római jogból eredeztethető becsületvesztés *(infamia)* beemelése a maffia működési keretei közé. Ezek az általánosítások ugyanakkor mit sem törődnek azzal, hogy számos olyan déli tartomány és megye létezik, amelyben soha nem volt jelentős, vagy akár soha nem is volt jellemző a maffia jelenléte. Utóbbiak között említhetjük Abruzzo és Molise tartományok teljes területét, Basilicata és Szardínia legnagyobb részét, valamint Puglia, Campania, Calabria és Szicília egyes megyéit. Némi iróniával azt mondhatnánk, hogy valójában a szervezett bűnözés napjainkig

történő továbbélése a legjobb bizonyíték arra, hogy a déli emberek igenis tudnak alkalmazkodni a változásokhoz, hiszen a maffia első megjelenési formái óta több mint százötven év telt el, és maga a maffia legfőbb tevékenységi köre is jelentősen átalakult (Huysseune 2004: 176–177). Összességében tehát társadalmi szempontból egy meglehetősen képmutató álláspont látszik körvonalazódni, amely megelégszik azzal, hogy részletesen leírja Dél-Olaszország elmaradottságának okait, nem törődve azok valóságtartalmával, illetve vélelmezve azok valóságtartalmát, nem vizsgálja meg kellően az ellenérveket, valamint az állam esetleges elmaradásait az egyes problémák rendezésében.

Érdemes különleges figyelmet fordítanunk a társadalom állapotára is. Az a benyomásunk alakulhat ki, mintha a korabeli olasz társadalom a 20. századi Európa Nyugat–Kelet felosztását és az ehhez kapcsolódó politikai, társadalmi és gazdasági fejlettség-fejletlenség dichotómiáját megpróbálta volna kivetíteni saját határai közé. Így lett a nyugat–keleti fejlettség-fejletlenség ellentétpárjából egy tipikusan olasz észak–déli fejlettség-fejletlenség ellentétpár (vö. Molnár 2011: 27–30). Amennyiben megvizsgáljuk például a déli nőről kialakult képet, azt láthatjuk, hogy az nem is egy kelet-közép-európai, mint inkább egy muszlim arab társadalom nőábrázolásának jegyeit mutatja. Ezt erősítik olyan, a maffia szokásjogából a nemzeti jogba átültetett lehetőségek, mint a becsületgyilkosság, amely így az északi tartományokban is hatályban volt, és idővel már nem volt kizárólag déli jelenségnek tekinthető. Az olasz Büntető Törvénykönyv 1930. évi módosítása Alfredo Rocco fasiszta igazságügyi miniszter (1925–1932) irányítása alatt a nőre mint az apa, majd házassága után a férj személyes tulajdonára tekintett. A Törvénykönyv 587. §-a egy viszonylag enyhe börtönbüntetéssel szankcionálta a felszarvazott férj által a hűtlen felesége kárára elkövetett becsületgyilkosságot abból a célból, hogy a férfinek így lehetősége nyíljon helyreállítani megtépázott becsületét (GU 251. szám, 1930. október 19.). A jogszabály kizárt mindennemű reciprocitást, így azonos körülmények között a megcsalt feleség által a hűtlen férj kárára elkövetett emberölés esetén semmiféle enyhítésről nem rendelkezett. A filmrajongók kedvéért érdemes megemlíteni, hogy utóbbi rendelkezésen alapszik a *Válás olasz módra*[43] című nagy sikerű film. Az említett Rocco-törvénykönyv 559. §-a kimondta továbbá, hogy – a férj feljelentése esetén – a feleség által elkövetett házasságtörés egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető (GU 251. szám, 1930. október 19.). Az esetlegesen házasságtörést elkövető férj esetéről a jogszabály ezúttal sem rendelkezett.

[43] *Divorzio all'italiana* (1961); Galatea Film produkció; 105'; R.: Pietro Germi; főszerepben: Marcello Mastroianni, Daniela Rocca. Oscar-díj, 1962: legjobb forgatókönyv; Golden Globe-díj, 1962: legjobb színész – zenés film és vígjáték kategória (M. Mastroianni); Golden Globe-díj, 1963: legjobb idegen nyelvű film.

Különleges státusza volt a hajadon leány édesapjának is. A nőket dehumanizáló Büntető Törvénykönyv rendelkezett a becsület helyreállítását célzó, engesztelő házasságokról is. A Törvénykönyv 544. §-a alapján egy hajadon leányon nemi erőszakot elkövető férfi házassági ajánlatával „kiengesztelhette" a sértettet és annak családját (GU 251. szám, 1930. október 19.). Amennyiben tehát a megerőszakolt leány apja elfogadta az erőszaktevő ajánlatát, a bűncselekmény bocsánatot nyert. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a férfiak a megalázott leányt még súlyosabban megalázták azzal, hogy a nemi erőszak bűncselekményét egy erkölcstelen családjogi aktussal elfedték.

A diszkriminatív jogszabályok nyilvánvaló alkotmányellenességét az olasz Alkotmánybíróság csak a nagyon kései, 1969. december 19-én meghozott, 126. számú ítéletével mondta ki, amennyiben azok nemi diszkriminációt valósítottak meg, és indokolatlan előjogokat biztosítottak a férfiak számára (OK AB 1968). A becsületgyilkosságra és az engesztelő házasságra vonatkozó rendelkezést végül az 1981. évi CDXLII. törvény vezette ki végleg az olasz jogrendből (GU 218. szám, 1981. augusztus 10.).

Ami a gazdasági szempontokat illeti, kijelenthető, hogy Dél-Olaszország, bár kétségtelenül szegényebb volt, mint az északi és a középső régiók, életszínvonalában nem maradt el, vagy nem maradt el jelentősen Észak-Olaszországtól, és gazdasági növekedése is nagyjából azonos volt utóbbiak mutatóival. Iskolázottság terén a vizsgálat tárgyát képező években szintén nem volt lemaradás az északi területekhez képest (Donzelli 1990: 29–32). Ezek tehát azok a képek, amelyek jellemezték Olaszország két legfontosabb tájegységét az adott időszakban, noha – ahogyan azt több ízben igyekeztünk is aláhúzni – ezek csupán sztereotip elképzelések voltak, amelyek nagyban torzították a reális ábrázolást. Észak-Olaszország esetében ez a torzítás kiugróan pozitív irányú volt, míg Dél-Olaszország esetében kiugróan negatív, mégis létező sztereotípiák voltak, és ezek képezték az Északi Liga retorikájának az alapját, amelyet a következőkben meg fogunk vizsgálni.

2011-ben az igen rangos Rizzoli Kiadó jóvoltából megjelent egy visszaemlékezésen alapuló dokumentumkötet Marco Reguzzoni tollából, aki két alkalommal is Varese megye (Lombardia tartomány) északi ligás elnöke volt, majd 2008-ban a Képviselőház tagjává, egyben pártja frakcióvezetőjévé választották. Írását egyfajta kiindulási pontnak tekintjük a Liga történetének elemzéséhez. Reguzzoni könyve nyilvánvalóan elfogult saját pártja irányába, ugyanakkor – megítélésünk szerint – mindezek ellenére az egyik legkomplexebb saját élményeken alapuló olvasmány, amely az Északi Ligáról valaha megjelent. Amennyiben kellő forráskritikával olvassuk, páratlan betekintést nyújt a megalakulását követően működő Északi Liga belső világába. Fontos hangsúlyozni, hogy eme kötet, tárgyából fakadóan, a kezdeti Északi Ligával

foglalkozik csupán anélkül, hogy elmélyülne a Liga kortárs politikájában. Utóbbival ezúttal csupán említés szintjén szeretnénk foglalkozni.

Reguzzoni állítása szerint még végzős gimnazista korában találkozott először a Lombard Autonomista Liga egy szórólapjával, amely nagy hatást gyakorolt rá elsősorban azért, mert kifejezetten oktatási kérdésekkel foglalkozott. A szórólapon nagyjából az állt, hogy az olasz oktatási rendszer alapvető hibája az, hogy a Viale Trastevere (az oktatási minisztérium római központja) által megszabott nemzeti alaptanterv nincs tekintettel az ország jelentős észak–déli kiterjedésére, a társadalmi, nyelvi, kulturális és egyéb különbségeire, utóbbiak közé sorolva olyan objektív tényezőket is, mint például a klimatikus viszonyok közti jelentős eltérés, amely más és más módon befolyásolhatja a gyerekek koncentrálóképességét egy dél-szicíliai kistelepülésen és egy svájci határ mentén elhelyezkedő városban. A brosúra részletesen kitért arra, hogy a történelem során egészen más kulturális hatások érték Észak-Itáliát, mint a középső és a déli régiókat, továbbá különbség mutatkozik az alkalmazott nyelvjárások tekintetében is. Utóbbi különbözőségekre például a Liga határozottan ápolandó értékként tekint, amelyek hozzájárulnak a kulturális sokszínűség megőrzéséhez, és amelyeket a centralizációt elősegítő alaptanterv igyekszik ignorálni. A szórólap azzal zárult, hogy a központosított állam helyett – főként német mintára – létre kell hozni egy modern szövetségi köztársaságot, amely kellő autonómiát biztosít az államalkotó népek számára (Reguzzoni 2011: 9–10). A lefektetett gondolatok első olvasatra kimagaslóan modernnek tűnnek. Ugyanakkor nem árt egyetlen kérdés erejéig elidőzni az utolsó mondaton. Amikor a Lombard Autonomista Liga „államalkotó népeket" említ, akkor vajon elveti az *egy ország, egy nép* gondolatát? Vajon az olasz lakosságot nem egy egységes népként és nemzetként értelmezi? Ezekre a kérdésekre a későbbiekben igyekszünk válaszokat adni. Ebben a pillanatban talán elég csak konstatálni, hogy ezek voltak tehát azok a gondolatok, amelyek felkeltették az ifjú Reguzzoni figyelmét, és arra sarkallták, hogy életében először érdeklődőként elmenjen a számára akkor még ismeretlen nevű pártvezető, bizonyos Umberto Bossi egy kampányrendezvényére.

A Lombard Autonomista Liga alapítására 1984. április 12-én került sor Franca Bellorini közjegyző irodájában, jelképe pedig Alberto da Giussano alakja lett, aki a legenda szerint a 12. század során – a Lombard Liga keretein belül – egy közös hadsereggé kovácsolta, és harcba vezette az észak-itáliai seregeket Barbarossa Frigyes ellen. A történettudomány nem tudja egyértelműen megállapítani, hogy Alberto da Giussano valóban létezett-e, hiszen bizonyos elképzelések szerint a Lombard Ligát Guido da Landriano vezette, ám jelképes alakja megfelelt az ügy szimbolizálására. A későbbiekben, 1986. március 21-én – a történelmi hűség jegyében – a Lombard Autonomista Liga felöltötte a Lombard Liga nevet, majd ugyanazon év decemberében

Varese városában megnyitotta első pártszékházát (Reguzzoni 2011: 10). A Liga különlegessége és bátorsága – legalábbis a kezdeti időszakban – abban rejlett, hogy megpróbált valami újat felépíteni és kínálni egy olyan kontextusban, amelyben az olasz politikai élet szinte minden szegletét – az északi tartományokban pedig különösen – a „nagy fehér bálna",[44] illetőleg Nyugat-Európa legerősebb kommunista pártja dominálták. Ez a botorságnak tetsző bátorság – függetlenül a képviselt elvektől – mindenképpen elismerést érdemel.

Ha egy pillantást vetünk arra a körre, amely a Liga kezdeti szimpatizánsait, majd későbbi szavazóit és párttagjait jelentette, azt láthatjuk, hogy az elbeszélő Reguzzoni családja tipikusan ligás családnak számított. A Reguzzoni család földművesekből és kereskedőkből állt, amely nem foglalkozott aktuálpolitikai kérdésekkel, mert egyszerűen úgy érezte, hogy az ő véleménye nem számít a vezető politikusok számára. Egy Rómától távol eső, viszonylag alacsony státuszú, a tipikus lombard társadalmi szövetbe beágyazott család – az édesapa hentes, az édesanya pedig kisegítő a hentesáruüzletben – ugyan hogyan is szólhatott volna bele a nagypolitika alakításába? Nem csoda hát, hogy fiuk kezdeti politikai érdeklődése megriasztotta őket, majd idővel – a gyermektől érkező egyre több és több információ révén – maguk is meggyőződéses Liga-szavazókká váltak. Érdemes egy pillantást vetni a „legista" fiatalok világlátására és gondolkodására is. Egy regionális párt – gondolhatnánk – nacionalista, bezárkózó és idegenellenes gondolatokat tápláló szavazókört vonz. Ez a jelenség sajnos be fog következni, amely hatással lesz a Liga későbbi politikájára. Kezdetben azonban egy, a világra nagyon is nyitott fiatal szavazóbázis kezdett el a Liga felé áramlani. Maga Reguzzoni is azt állította, hogy a Lombard Liga megalakulásakor nekik, akkori fiataloknak elegük lett a politikai jobb- és baloldal közötti megosztottságból. Új választóvonalakra vágytak, ugyanis megítélésük szerint egy ember minőségét nem az határozta meg, hogy jobb- vagy baloldali szavazó-e, hanem hogy azonosul-e, azzal az ötven éve fennálló pártstruktúrával, amely egészen addig Olaszországot jellemezte, és amely jelentős pénzügyi jellegű átjárhatóságot mutatott a kormánypárti és ellenzéki pártformációk között, vagy nem. Eme mondatok érdekessége, hogy még a Tangentopoli-botrány kirobbanása előtt fogalmazódtak meg. Reguzzoni könyvében leírja, hogy a legista fiatalok számára már nem a kereszténydemokraták és a kommunisták által a szavazók elé állított hősök voltak a meghatározók, mint De Gasperi vagy Sturzo atya a jobboldalon, illetve Gramsci és az olasz, illetve nemzetközi kommunista filozófusok a baloldalon, hanem Nelson Mandela, Bob Geldof, a *Live Aid* sztárja, vagy éppen a *U2* zenekar. Bármennyire is abszurdnak tűnhet leírni, mégis utóbbi szereplők váltak az új De Gasperikké, az új Gramscikká,

[44] *La grande balena bianca.* Hivatalos színe miatt a DC-t gyakran ekképpen aposztrofálták.

az új Leninekké és Marxokká. Ezek a fiatalok új, aktuális tartalmakkal telített értékek mentén képzelték el Olaszországot, nem pedig a régi és avítt politikai struktúra kínálta, addigra kiüresedett és idejétmúlt ideológiai értékek mentén. Érdekességként megemlítendő, hogy Reguzzoni saját gimnáziuma diákönkormányzati választásain éppen ezzel a jobb- és baloldali ideológiát meghaladni készülő programjával ért el jelentős sikert (Reguzzoni 2011: 13). Önmagában – mondhatnánk – teljesen közömbös is lehetne egy varesei gimnázium diákönkormányzati választása. Abból a szempontból azonban mégsem tekinthető közömbösnek, hogy egy ilyen program felkeltette az akkori – máskülönben politikailag passzív – fiatal generáció érdeklődését. Mindez egyben jól szemlélteti ugyanennek a generációnak az új hatások iránti fogékonyságát, és ez az igény is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Lombard Liga felkeltette az említett fiatalok érdeklődését, amely deklaráltan rendelkezett tehát egy, a jobb- és baloldali ideológiákat elutasító arculattal.

A Lombard Liga a kezdetek során rendkívül ügyelt arra, hogy a fennálló rendszerrel történő összefonódásnak még csak az árnyéka se vetülhessen rá. Ebből a szempontból rendkívül érdekes az elkötelezett Reguzzoni a pártba történő felvételének kezdeti megtagadása. A fiatalember 1987. május 30-án kérvényezte felvételét a párt Busto Arsizió-i helyi szervezetébe azok után, hogy hosszú ideje kapcsolatot tartott fenn a szervezet számos tagjával. Mindezen premisszák ellenére a helyi szervezet párttitkára kezdetben azzal az indoklással utasította el Reguzzoni felvételét, miszerint a fiatalember „betolakodó". Utóbbi alapját az a kétségbevonhatatlan tény adta, hogy Reguzzoni éppen aktuális barátnője az Olasz Szociális Mozgalom tagja volt (Reguzzoni 2011: 13).

A politikai mozgalom történetéhez ugyancsak érdekes adalékkal szolgál Guido Passalacqua, aki 1989. december 8-án és 9-én a *La Repubblica* című napilap tudósítójaként jelen volt a Lombard Liga első kongresszusán. Az újságíró beszámolója szerint a három leggyakoribb válasz arra a kérdésre, hogy miért is volt szükség az új pártra, sorrendben 1. az autonómia, 2. az Észak-Olaszország egykor volt dicső múltjához való visszatérés és 3. a központi kormányzat alkalmatlansága voltak. A „Le az adókkal és Rómával!" felkiáltás szinte valamennyi válaszban benne foglaltatott. Passalacqua cikkében aláhúzta, hogy politikáról vitatkozni a legistákkal olyan volt, mint futballról beszélgetni egy kocsmában a törzsközönséggel: mindenki más megoldást javasolt a győzelem elérése érdekében, azonban a vezér – ez esetben Umberto Bossi – szava minden megoldási javaslat felett állt, akárcsak egy vallási szekta esetében. Az előzetes politikai tapasztalattal többségükben nem rendelkező kongresszusi küldöttek általánosságban centristaként és a kormányzó kereszténydemokraták ellenfeleiként definiálták önmagukat. Hasonlóképpen szembehelyezkedtek az egyházzal is,

különösképpen Carlo Maria Martini bíborossal, milánói érsekkel, amikor ő megvédte a bevándorlókat (PASSALACQUA 1989: 2).

A Lombard Liga föderális gondolataival alapvetően nem volt egyedül. A ligák jelensége és az általuk hangoztatott föderális gondolat ebben az időben általánosan elterjedt jelenség volt Észak-Olaszországban, igaz, egyik szervezet sem ért el olyan sikereket, mint a Lombard Liga. Vélhetően ez a kezdeti viszonylagos siker lehetett az oka annak, hogy az idő múlásával egyes értelmiségi körök is nyitottá váltak a Lombard Liga iránt. Utóbbira kiemelkedő példa Gianfranco Miglio esete, aki a Milánói Szent Szív Katolikus Egyetem politikatudományi kara dékánja volt. Miglio, aki olyan jelentős alkotmányjogászokat, politikatudományi szakértőket és filozófusokat tartott mesterének, mint Alessandro Passerin d'Entrèves, illetve Giorgio Balladore Pallieri, maga is gondolkodott Olaszország alkotmányos rendszerének szövetségi irányba történő átalakításán. Utóbbi értelmében Olaszországot három makrorégióra osztotta volna föl, amelyek – elgondolása szerint – Padánia, Etrúria és Mediterránia lettek volna (REGUZZONI 2011: 25). Ezek az elképzelések természetesen összhangban álltak a Liga által képviselt gondolatisággal, egyben lehetőséget kínáltak arra is, hogy egy, a milánói élet meghatározó értelmiségi személyiségét maguk mellé állítsák. Mindezek ellenére Miglio csupán átmeneti párttagnak bizonyult többek között azért is, mert a Liga soha nem fejtette ki világosan alkotmányjogi törekvéseit. Többnyire általánosságban beszélt csak a föderalizmusról, ami hosszabb távon már nem állt összhangban Gianfranco Miglio nagyon konkrét elképzeléseivel (HUYSSEUNE 2004: 195). Kizárólag választástörténeti szempontból vizsgálva a pártnak – a helyhatósági megmérettetések viszonylag csekélyebb sikerei után – 1987-ben sikerült a törvényhozásba juttatnia egy képviselőt Giuseppe Leoni, illetve egy szenátort a már említett Umberto Bossi személyében – akit humorosan lombard tájszólással úgy emlegettek, mint *Il Senatùr* –, majd ezt követően a párt az 1989-es európai parlamenti választások során két képviselőt küldhetett Brüsszelbe, Francesco Speroni, illetve Luigi Moretti személyében. Tekintve, hogy valamennyi liga közül a Lombard Liga érte el a legkiemelkedőbb eredményeket, egyre gyakrabban merült fel annak a gondolata, hogy a lombardok vezetésével érdemes volna egyfajta ernyőszervezetet létrehozni. Ennek a közös gondolkodásnak az eredményeképpen jött létre az a több tartományi platformból álló nagyon szoros együttműködés, amelyet Északi Ligaként szokás említeni. Kiemelendő, hogy 2018-tól az immáron országos babérokra törő párt elhagyta nevéből az *Északi* jelzőt és csak *Liga* (olaszul: *Lega*) néven politizált. A szóban forgó politikai párt, amelynek teljes neve *Lega Nord per l'Indipendenza della Padania* (Északi Liga Padánia Függetlenségéért), hivatalosan 1989. december 4-én hat észak-olaszországi mozgalom (*Lega Lombarda, Liga Veneta, Piemont Autonomista, Union Ligure, Lega Emiliano-Romagnola* és *Alleanza Toscana*) egyesülésének

eredményeképpen jött létre. A párt ezt követően elsősorban Észak-Olaszországban lett aktív, azonban helyi szervezetei Közép-Itália egyes tartományaiban és Szardínia szigetén is fellelhetők voltak. Az Északi Liga önmagát regionalista és „etnonacionalista" pártként határozta meg, amely Észak-Olaszország – amelyet a párt a Pó-síkság olasz megnevezése után *Padánia*nak nevezett – gazdasági és kulturális érdekeit és értékeit kívánta védeni, illetve előmozdítani. A párt eme törekvései vezettek el az úgynevezett „északi kérdés" kialakulásához, amely az évtizedek során más és más aspektusokat öltött a fiskális autonómiatörekvésektől a tényleges politikai elszakadás követeléséig, kétségbe vonva ezáltal az „egyesült Olaszország" eszméjét. Utóbbira példa 1996. szeptember 15., amikor Umberto Bossi akkori pártfőtitkár kikiáltotta az úgynevezett Padániai Szövetségi Köztársaságot az Északi Liga statútumának – napjainkban is hatályban lévő – 1. cikkelye értelmében, amely deklarálja, hogy az „Északi Liga célja Padánia függetlenségének elérése demokratikus eszközökkel, illetve az új politikai entitás mint szuverén szövetségi állam elismertetése a nemzetközi közösség által" (Balbo–Manconi 1992: 84).

Alberto da Giussano legendabeli személye kapcsán a párt működésében jelentős szereppel bíró szimbolikus elemekről már szóltunk. A szervezet működésében bizony – alapításától kezdve – ezek nem elhanyagolhatók. A mozgalom, amely a római központi kormányzat általuk túlzónak tartott hatalmával szemben és az északi régiók érdekeinek érvényesítése érdekében jött létre, az egyes területi ligák egyesülését követően megrendezett alakuló gyűlését a pontidai apátság közelében elterülő réten tartotta. A fontos szimbolikai elem abban rejlik, hogy 1167. április 7-én a pontidai apátságban tettek esküt a már említett Alberto da Giussano irányította Lombard Ligát létrehozó Milánó, Lodi, Ferrara, Piacenza és Parma városainak képviselői, hogy az I. (Barbarossa) Frigyes vezette Német-római Császárság fenyegetésének gátat szabjanak. A párt azóta is minden év nyarán vagy kora őszén megrendezi évértékelő nagygyűlését az immáron tradicionálisnak tekinthető helyszínen, a pontidai nagy réten.

Ernyőszervezetté történő alakulása után az immáron Északi Liga további biztató eredményeket tudott felmutatni az 1990-es lombardiai helyhatósági választások során, majd az új évtized beköszöntével a közvélemény-kutatási adatok folyamatos növekedést mértek számára. Az 1992. április 5-én megrendezett törvényhozási választások alkalmával a Liga országosan a negyedik legerősebb pártként, 8,2%-kal jutott be a Szenátusba, és 8,7%-kal a Képviselőházba, amely százalékarány összesen ötvenöt képviselői és huszonöt szenátori mandátumhoz juttatta. Meglepő eredmény, hogy a Liga támogatottsága az északi tartományokban közel 20%-os volt (OK BM 2025). Szintén érdekes adat, hogy a Liga Toscana tartomány valamennyi megyéjében, továbbá Marche tartomány több északi megyéjében is meghaladta

a 2%-os eredményt. Ha kizárólag a legfejlettebb északi tartományt, Lombardiát vizsgáljuk, láthatjuk, hogy az akkor már évtizedek óta úgynevezett „fehér tartománynak" számított, ahol az 1985. május 12-én megrendezett tartományi választások során a kereszténydemokraták a szavazatok 36,03%-át kapták. Alig öt évvel később a tartományi választásokon a frissen megalapított Északi Liga a szavazatok 18,94%-át szerezte meg, így erodálva a DC százalékarányát 36,03-ról 28,56%-ra (OK BM 2025). 1992-ben kétségtelenül szép eredménynek számított a Varese megyei elnöki poszt elnyerése, azonban a Liga sikerszériájának csúcspontját Milánó polgármesteri székének elnyerése jelentette az 1993. június 20-ai helyhatósági választások során, amikor a Tangentopoli-botrány kellős közepén Marco Formentini a legnépesebb olasz tartomány fővárosának első emberévé vált.[45]

Hogy miként sikerült egy megválaszthatatlannak tűnő párt számára több százezer szavazó szimpátiájának az elnyerése, kiderül ebből a rövid 1990-es cikkrészletből, amely az észak-olaszországi utca emberét faggatta: „Ez hasonló ahhoz, mint amikor a háború után a Keresztény Demokrácia épp hogy megalakult. Senki sem merte bevallani az iránta érzett szimpátiáját [...]. Most már mindenkinek van otthon televíziója. Ne higgye, hogy ennek a sok gazemberségnek és pazarlásnak a híre nem jut el hozzánk" (Pajetta 1990: 12; a szerző saját fordítása). A közvélemény kezdetben valóban úgy tekintett az Északi Ligára, mint az olasz politikai élet egy legújabb viccére, azonban alig néhány éven belül ennek az ellenkezője igazolódott be. Amennyiben a párt alapító-főtitkárának, Umberto Bossinak a személyiségét tesszük vizsgálódásunk tárgyává, egy kevéssé kifinomult modorú, még az ülésteremben is szándékosan lombard dialektusban felszólaló politikus képe vetül elénk. Nem túlzás azt állítani, hogy Bossi akkoriban úgy tűnt fel az olasz politikai porondon, mint a közélet egy másik, nem kevésbé meglepő aberrációja, a korábban már említett *Cicciolina* (Ginsborg 1998: 329).

Amennyiben egzaktabb szempontok figyelembevételével próbáljuk meg az Északi Liga kezdeti sikereit értelmezni, azt mondhatnánk, hogy sikerült elhitetnie az északi választókkal, hogy a fennálló politikai válság az egyesült Olaszország globális krízise, azon sztereotip válsággócok mentén, amelyek az északi szavazók tudatalattijában széles körben megtalálhatók voltak: a centralizált politikai berendezkedés, a déli

[45] Formentini 1993. júniusi 20-i megválasztása azért is bír jelentőséggel, mert esetében már a városvezetők közvetlen megválasztását kimondó és 1993. május 28-án hatályosult 1993. évi LXXXI. törvényt alkalmazták. Olaszországban egészen addig a polgármestereket az adott helyhatóság közgyűlése választotta meg közvetett módon. A nevezett törvény hatályosulását követően a választópolgárok immáron közvetlenül választhatták meg a városvezetőjüket (GU 75. szám, 1993. március 27.), Formentini pedig így Milánó első közvetlenül megválasztott polgármestere lett.

lakosság eltérő munkamorálja és a szervezett bűnözés területi beágyazottsága Dél-Itáliában. Utóbbi sztereotípiák kiegészültek a nemzetközi térre is kiterjedő specifikus aggodalmakkal, történetesen, hogy Olaszországot a déli területek gazdasági nehézségei miatt nem veszik majd fel az egységes európai valutát alkalmazó államok sorába.

Fontos szavazatszerző tényezőnek bizonyult a Liga azon törekvése is, hogy az olasz nemzeti identitással szemben létrehozzon egy északi identitást. Mindezek ellenére a Liga evolúciója nagyban különbözik a hasonló szervezetek evolúciójától. Amennyiben nemzetközi mintákra tekintünk, láthatjuk, hogy a skót, a katalán, a baszk, vagy éppen az északír nemzetiségi pártok és mozgalmak egy történelmileg valóban létező nép és egy valamikor létezett politikai entitás érdekeinek a képviseletét tűzték zászlajukra. Az Északi Liga hasonló törekvéseket kívánt megvalósítani, azonban egy történelmi és kulturális értelemben vett népcsoport hiányában. Észak-Olaszország soha nem alkotott egy egységes politikai képződményt, és északolasz nép soha nem létezett. A történelem során természetesen létezett számos északi politikai entitás, megannyi koronás fő és azok alattvalói. Utóbbiak között a teljesség igénye nélkül megemlíthetjük a Piemonti Királyságot és alattvalóit, a Milánói Hercegséget és alattvalóit, a Velencei Köztársaságot és annak polgárait, és a sort hosszasan lehetne folytatni. Ezeknek az államoknak a romjain később új államok születtek új határokkal, új megnevezésekkel és persze új népekkel. Azonban a Liga által hangsúlyozott *Padánia* mint politikai entitás és *padán nép* soha nem léteztek. Ezért vált hát szükségessé a Liga számára egy északi identitás kialakítása, hogy a már létező politikai mozgalomhoz megteremtse a képviseltek körét. Miként azt láthattuk, a Liga kétségtelenül jó időben jött létre, hatékonyan állította szembe Észak-Olaszországot mint képzeletbeli politikai entitást a központi hatalommal, és jó külső körülmények segítették a sikereit, mint például a kirobbant kenőpénzbotrány, amely jelentősen ártott a kormányzó és ellenzéki pártok megítélésének. Huyssaune szavai szerint ebben a szituációban a Liga – azok után, hogy kezdetben mosolygás tárgyát képezte – alapvetően az egyetlen hiteles, új és bármennyire is különös kimondani, *mérsékelt* erőként volt képes színre lépni. A *mérsékelt* jelző ebben a kontextusban elsősorban úgy értelmezendő, hogy a Liga – gyökeres változásokat követelő alkotmányjogi javaslatai ellenére – nem képviselt szélsőjobboldali vagy éppen szélsőbaloldali eszméket. Ezen túllépve persze radikális elképzelések is megtalálhatók voltak ideológiájában (Huysseune 2004: 194).

Ideológia szempontjából a sajtó az egykori Északi Ligát – napjainkban már csak *Ligát* – hajlamos inkább a jobboldali pártok sorában szerepeltetni, azonban a politikatudomány eklektikusabb képet vázol a szervezetről, különösen annak kezdeti korszakáról. Vezető politikusai között ugyanis három jelentősebb ideológiai

áramlat – bal-balközép, politikai centrum és jobbközép-jobboldali irányzat – képviselői különböztethetők meg. A bal-balközép irányzat legfőbb képviselőinek a korábbi pártfőtitkár, a 2022-ben elhunyt Roberto Maroni, valamint Antonio Magri szakszervezeti vezető tekinthetők. Megemlítendő még a 2013-ban elhunyt Giuseppe Farassino, az Olasz Kommunista Párt egykori tagja is, illetőleg a bizonyos pénzügyi visszaélések nyilvánosságra kerülését követően háttérbe szorult Rosa Angela Mauro, aki 2008 és 2013 között a Szenátus alelnöki posztját is betöltötte. Mauro is jelentős szakszervezeti múltra tekint vissza, amelyet a Padániai Szakszervezetek Szövetségében fejtett ki. Meg kell említeni továbbá, hogy kora ifjúságában a jelenlegi pártfőtitkár, Matteo Salvini az azóta már feloszlott Padániai Kommunisták alapítója és elnöke volt. Utóbbi alátámasztásául fontos kiemelni, hogy az Északi Ligát a baloldali politikusok is gyakorta partnerüknek tekintették. Ilyen eset volt az úgynevezett Castellazzi-ügy, amely során Franco Castellazzi, a Lombard Liga akkori elnöke az Északi Liga akkori főtitkára, Umberto Bossi jóváhagyása nélkül Luigi Corbani és Roberto Vitali lombardiai PDS-vezetőkkel aláírt egy együttműködési megállapodást. Utóbbi értelmében a Liga több helyi érdekeltségű szakszervezetben és felügyelőtestületben is helyet kapott (Luzi 1995: 13).

Szintén említést érdemelnek Massimo D'Alema egykori baloldali kormányfő 1995-ben elmondott szavai, amelyek szerint „az Északi Ligának nagyon is sok köze van a baloldalhoz, és ezt nem istenkáromlás kijelenteni. […] Akár tetszik, akár nem, Észak-Olaszország legjelentősebb munkáspártja ma az Északi Liga. Egy bordája a baloldal testének, amelynek létrejötte a legnyilvánvalóbb tünete a politikai berendezkedésünk válságának, amely egy demokratikus és antifasiszta karakterrel bíró antietatizmusban nyilvánul meg […]" (Luzi 1995: 13; a szerző saját fordítása). Bár D'Alema előbbi mondatai csak jelentős finomításokkal állják meg a helyüket – amit alátámaszt, hogy az idő múlásával azokat ő maga is több ízben és számos fórumon revideálta –, önmagában már az is elgondolkodtató, hogy abban az időben és abban a politikai kontextusban ez a gondolat megfogalmazódhatott (Berényi 2017: 69–70). A politikai centrum legfőbb képviselői Umberto Bossi, a párt alapítója és egykori vezetője, Marco Formentini, Milánó egykori polgármestere, illetve Raimondo Fassa, Varese egykori polgármestere. Az irányzat nem elsősorban az esetleges koalíciós partnerek politikai hovatartozását tekinti az együttműködés legfontosabb alapjának, hanem azt a tényt, hogy egy adott politikai szövetség által miként lehetséges elérni az Északi Liga kitűzött céljait. Utóbbit támasztja alá, hogy a Bossi által vezetett Északi Liga támogatást nyújtott úgy Lamberto Dini centrista-balközép szakértői kormánya (1995–1996), mint Silvio Berlusconi jobbközép kormányai (1994, 2001–2005, 2005–2006, 2008–2011) számára. A jobb-jobbközép irányzatot elsősorban olyan keresztény konzervatív érzelmű politikusok alkotják, mint Irene

Pivetti volt házelnök asszony, az olasz Képviselőház valaha volt legfiatalabb elnöke, továbbá Davide Boni, Giorgio Conca, Mario Borghezio, vagy éppen a 2026-ban Nemzeti Jövő *(Futuro Nazionale - FN)* néven saját szélsőjobboldali pártot alapító Roberto Vannacci, az olasz haderő egykori tábornoka. Ide volt sorolható még a 2001-ben elhunyt és korábban már említett, markánsan jobboldali nézeteket valló Gianfranco Miglio is.

Az előbbi áramlatok folyamatos egymás mellett létezéséből fakadóan a politikatudomány mindig is nagy nehézségekbe ütközött, amikor megpróbálta besorolni az Északi Ligát konkrét politikai oldalak mentén. A politológia napjainkra köztudomásúan már nem egy, a politikai jobboldaltól a baloldalig terjedő egyenesen szokta elhelyezni az egyes pártokat, hanem felismerte, hogy sokkal kifejezőbb azokat egy koordináta-rendszerben ábrázolni. Meglátásunk szerint az Északi Liga elhelyezésére egyik ismert ábrázolási mód sem alkalmas, mert az Északi Liga voltaképpen egyszerre van jelen valamennyi politikai oldalon, és nincsen jelen sehol sem: önmaga alkot egy politikai oldalt, amely a létező összes politikai ideológiát magába olvasztja, és a regionalista politika jelentette ernyő alá begyűjti. Domenico Losurdo úgy próbálta megfogalmazni a Liga által képviselt gondolatiságot mint olyan ideológiát, amely tipikusan jobbközép neoliberális eszméken nyugszik, azonban kizárja az emancipáció és a másság mindenfajta megjelenési formáját (Losurdo 1994: 73). Mások, mint Maria Antonietta Confalonieri, a francia poujadizmus[46] megjelenési formáit vélik felfedezni benne (Confalonieri 1997: 121), megint mások, mint Guido Caldiron, a francia *nouvelle droite* és Alain de Benoist retorikáját ismerik fel megnyilatkozásaiban. A Liga mindenképpen szemben áll a nácizmus és a fasizmus ideológiáival, éppen azok centralizáló törekvései miatt. Utóbbihoz Caldiron azt igyekszik hozzátenni, hogy többek között ez is a francia *nouvelle droite*-hoz teszi hasonlatossá a Ligát. A párt szélsőjobboldali ideológiák iránti érdektelenségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy éppen azokat a déli régiókat – ideértve Róma fővárost is – igyekezett marginalizálni, amelyekben nagy számban éltek a Mussolini-nosztalgia iránt fogékony választói csoportok. Tekintve, hogy utóbbiakat a posztfasiszta Olasz

[46] A *poujadizmus* kifejezés Pierre Poujade francia szakszervezeti vezető és politikus nevéből ered, és egy, a 20. század közepén felívelő érdekképviseleti és politikai mozgalmat jelöl Franciaországban. Földrajzi kiindulási pontja az okcitániai Lot megye volt, ahol a mozgalom elsősorban a helyi kiskereskedők és kisvállalkozók védelmét tűzte zászlajára, kritizálva a negyedik Francia Köztársaság alkalmatlanságát ennek megtételére. A poujadista mozgalom listáján került be a francia törvényhozásba a francia szélsőjobb későbbi ikonikus vezére, Jean-Marie Le Pen is az 1956-os választások során, akit azonban később a szervezetből kizártak nézetei miatt. Napjainkban a kifejezés pejoratív konnotációt öltött, és a populista és demagóg szervezetek megbélyegzésére szolgál.

Szociális Mozgalom – majd később az ebből alakuló Nemzeti Szövetség *(Allenza Nazionale – AN)* – már sikeresen megszólította, eredményesebbnek bizonyult más irányvonalak mentén politizálni, és inkább az alpesi partizánharcokat megélő és átélő antifasiszta szavazótáborra támaszkodni (Caldiron 2001: 58–70). A kezdeti Északi Liga gyakran említette negatív kontextusban a fasizmust, és hangsúlyozta Észak-Olaszország jelentős antifasiszta érdemeit, amelyeket a Mussolini-éra, majd a német megszállás, még később pedig a salòi bábállam (hivatalos nevén Olasz Szociális Köztársaság) elleni harcok alatt vitt véghez. A retorikai fordulatokon túl a Liga mindenkori antifasizmusa mégis inkább a fent említett pártpolitikai érdekből fakadt: szembeállítani az Észak fasiszta ellenállás során szerzett érdemeit a Dél még mindig tovább élő fasiszta múltjával és nosztalgiájával (Huysseune 2004: 208). Összességében tehát a Ligára jellemző egy politikai konfúzió és inkoherencia, amely ugyanakkor a választók szemében nem jött a felszínre, és amelyet a Liga sikeresen palástolt, amikor igyekezett önmagát a politikai oldalak fölé helyezni, és erről az önmagának épített piedesztálról kritizálni a fennálló rendszert.

A rendszerkritikus magatartásra és az Olaszországban létező valamennyi politikai pártot egyaránt megvető szemléletre jó példa Emma Bassani Castelli 1997-es kiadású *A proposito della Lega Nord e dell'ideale federalista* (Az Északi Ligáról és a föderalista gondolatról) című kötete, amelyben a Ligához közel álló írónő – Reguzzonihoz hasonló elfogultsággal – igyekszik bemutatni a Liga állítólagos nagyszerűségét és az első köztársaság jobb- és baloldali politikai elitjének vélt vagy valós összejátszását egymással. A könyv minden szubjektív volta ellenére felfogható egyfajta történelmi dokumentumnak ahhoz, hogy megértsük a Liga akkori szempontjait, főbb kritikáit a fennálló pártokkal szemben és az ezekből fakadó szavazatszerző technikáit. Emma Bassani Castelli elsősorban azt igyekszik hangsúlyozni, hogy a DC, amely meglátása szerint egyenesen a fasiszta centralizmus örökösének volt tekinthető, érdekelt volt a kommunista párt fennmaradásában, mert csakis egy erős kommunista párt létezése kelthetett olyan félelmet a jobbközép, centrista és katolikus szavazóbázisban, hogy az egységesen a DC-re mint az egyetlen létező védőbástyára szavazzon. A szerző szerint ez az egymásrautaltság vezetett el odáig, hogy a '90-es évekre a DC és a PCI a színfalak mögött először elkezdett együttműködni egymással, majd később ez eredményezte azt, hogy az adott pártok utódpártjai az Olajfa Szövetség nyújtotta keretek között egyfajta nyílt – szavai szerint – *katokommunista*[47] szövetséggé nőjék ki magukat. Gazdasági téren Bassani Castelli szerint Olaszországban

[47] A *katokommunista* kifejezés a *katolikus* és a *kommunista* jelzők ötvözéséből létrehozott szóösszetétel, amely az azonos logika mentén született olasz *cattocomunista* jelző magyarítása. A kifejezés nem fellelhető a releváns hazai szakirodalomban, így egyelőre neologizmusnak számít.

már a hatvanas évekre egy látszólag nyugati gazdaságszerkezet alakult ki, amelyben azonban a keynesiánus modell olyan erősen éreztette hatását, hogy az lényegében a megvalósult szocializmus bármelyik országában megállta volna a helyét, vagyis amelyben a vállalatok legjelentősebb része állami tulajdonban volt, és amelyek esetében az állami garanciavállalás szélsőséges méreteket öltött. Az előbbieken túl Olaszországban, a szerző álláspontja szerint, a második világháborút követően nagyon erős osztályszemlélet alakult ki, amely konzerválta az egyes pártok szavazótáborát is. A második világégést követő öt évtized alapvetően leírható ugyanazokkal a pártokkal: DC, PCI, PSI, republikánusok, liberálisok, szociáldemokraták és az MSI posztfasisztái. A DC, valamint a kisebb laikus pártok (republikánusok, liberálisok, szociáldemokraták) az úgynevezett mérsékelt polgári szavazótábort célozták meg, a PCI és a PSI jelentős támogatottsággal rendelkezett a klasszikus értelemben vett munkásosztály körében, míg az MSI a római és déli, főként idősebb, a fasizmus iránt nosztalgiát érző szavazóréteg voksaira számíthatott. Bassani Castelli ezen megállapítása akár még megfontolandónak is tekinthető, amennyiben az egyes pártok valóban erősen támaszkodtak az „osztályszerűen" leírható társadalom egyes „rétegeire". Példaként – és osztva a szerző véleményét – megemlíthetjük, hogy a DC és a PSI koalíciója valóban azért bizonyult tartósnak, mert képes volt a mérsékelt polgári szavazókat és a munkás szavazók egy részét, tehát a társadalom két jelentős „osztályát" egyazon kormánykoalícióba integrálni. Ellenpéldaként megemlítendő viszont, hogy Bassani Castelli – úgy tűnik – mintha nem venne tudomást az értelmiségi rétegről, amelynek képviselői a kommunista párt és a polgári pártok szavazói között egyaránt jelentős mértékben megtalálhatók voltak. Visszatérve Bassani Castelli szavaira az olasz társadalom szavazókorú népessége tökéletesen le volt fedve a létező pártok által, amely struktúrában nem nagyon nyílt élettér mások számára. Ez alapozta meg azt a rendszert, amelyet az olasz kollektív tudat *partitocrazia* néven emleget mind a mai napig. A szerző a vonatkozó gondolatait azzal zárja, hogy már az Északi Liga megalapításakor is szükség volt egy igazán liberális erőre, azonban ennek eljövetelére és a trendek – külső hatások által történő – megváltozására még egy ideig várni kellett (Bassani Castelli 1997: 72).

Amennyiben megvizsgáljuk az Északi Liga útját az államkritikától az északi identitás kialakítására irányuló törekvésekig, azt láthatjuk, hogy minden egy áldozatkultusz felépítésével kezdődött, amely során a szervezet Észak-Olaszországot egy tehénnel igyekezett azonosítani, amelyet úgy a központi kormányzat, mint a Dél folyamatosan megfej. Ebből a képből alakult ki később az a radikálisabb kép, amely során az északi tartományokat Róma gyarmataiként ábrázolták, amelyből aztán létrejött az elhíresült *Roma ladrona* („tolvaj Róma") szójáték is. Ennek az elgondolásnak az alapját az képezi, hogy a központi újraelosztás következtében az északi

tartományok az általuk befizetett adónak csupán töredékét kapták vissza. A Liga által képviselt álláspont szerint, amennyiben az adott területi egység – különös tekintettel Lombardia tartományra – többet fizet be az államkasszába, arányosan többet is kellene hogy visszakapjon abból. A Liga pénzügyi revizionizmusának az alapját a fiskális autonómiatörekvések képezték, amelyek célja az volt, hogy az Észak által megtermelt vagyont Észak-Olaszország is költhesse el. Ez is egyfajta neoliberális államfelfogásnak tekinthető, amely szemben áll a gondoskodó állam *(welfare state)* redisztribúción alapuló törekvéseivel. Tehát mindenképpen létrejött egy puha törekvés a régiók közötti nemzeti szolidaritás felhígítására, majd idővel bekövetkezett a nemzetállam tagadása is.

Az olasz nemzetállam kialakulása és kialakítása hosszú időre nyúlik vissza. Gioacchino Volpe történész azt állította, hogy az olasz nemzet létrejötte megelőzte az olasz állam kialakulását, hiszen a nemzet fogalma számos kulturális, tudományos és irodalmi hagyományon nyugodott, amelyek fokozatosan jöttek létre a középkort követően. Más gondolkodók, mint Benedetto Croce filozófus, úgy vélték, hogy az olasz nemzet az olasz egységet követően jött létre. Megint mások, mint Massimo D'Azeglio híressé vált mondatokkal, aforizmákkal írták be magukat az adott téma szakirodalmába. Massimo D'Azeglio 19. századi politikus, szenátor, majd kormányfő híressé vált *bonmot*-ja nem más, mint hogy „Olaszország létrejöttét követően létre kell hozni az olaszokat". Tehát az olasz nemzet létrejötte több narratíva mentén is rendeződött. Az Északi Liga ezek közül pontosan Massimo D'Azeglio találó és humoros megfogalmazását igyekezett megragadni és azt hangsúlyozni, hogy bár a 19. században valóban létrejött egy politikai egység, az nem volt más, mint egy kulturális elit hosszasan dédelgetett szellemi vágyainak a formába öntése, amely azonban nem találkozott széles néprétegek támogatásával. Hogy Umberto Bossi mindezt a 20. század végén milyen tapasztalat alapján jelenthette ki ilyen bizonyossággal, akár még vita tárgyát is képezhetné, de most ezzel nem foglalkozunk. Ez alkalommal elég annyit megjegyeznünk csupán, hogy a sok lehetőség közül a Liga – nem véletlenül – ezt a narratívát választotta. Az idő előrehaladtával a Liga három fő szempontrendszer alapján próbálta meg meghatározni a padániai identitást: 1. regionális népcsoportok konglomerátuma; 2. etnikai közösség; 3. kulturális közösség.

Az első definíció értelmében tehát a Liga azt javasolta, hogy az egyes tartományok népeire úgy kell tekinteni mint Padánia államalkotó népeire. Ezzel a definícióval az a legnagyobb gond, hogy az egyes tartományok főként az olasz egyesítés, mi több a második világháború után jöttek létre, és többségük kizárólag közigazgatási egységet jelent minimális történelmi múlttal. Az Északi Liga által 1996. szeptember 15-én kibocsátott *Padániai függetlenségi nyilatkozat* a Rómától északra elhelyezkedő tartományok népei nevében hangzott el. Ebben mutatkozik némi önellentmondás,

mert bár a Liga egyfelől igyekezett Olaszországot egy mesterségesen létrehozott politikai entitásként bemutatni, egyik legfontosabb alapdokumentumában az egyes tartományok népeiről államalkotó népként nyilatkozott, mégiscsak legitimálva ezáltal a tartományokat. Ezt a párt egy különös retorikai fordulattal oldotta fel, ugyanis az iratban nem az egyes tartományok népeit nevezte meg, hanem a tartományokat alkotó tájegységek népeit. Az elmélettel egy másik gond is adódik, ugyanis van olyan tartomány – nevezetesen Veneto –, amely ténylegesen történelmi gyökerekkel bír, és amely büszke is arra a múltjára, amely során a 15. századtól egészen 1797-ig Velencei Köztársaság néven dominálta Itália északkeleti területeit, valamint Dalmáciát és az Adriai-tenger vizeinek jelentős részét. Utóbbi regionális büszkeség jelentős csorbát szenved, ha az összészaki törekvések zászlaja alatt Veneto csupán egy lenne a sok államalkotó nép és tájegység között (Huyssaune 2004: 205).

Az alábbiakban meg szeretnénk vizsgálni azt a dokumentumot, amely mind a mai napig alapvetően határozza meg az Északi Liga politikáját, vagyis azt a függetlenségi nyilatkozatot, amelyet 1996. szeptember 15-én Velencében Umberto Bossi olvasott fel a szimpatizánsok, valamint a legjelentősebb európai autonomista pártok képviselőinek jelenlétében. A deklaráció során a párt szimpatizánsai a Pó folyó mentén gyűltek össze, ezért az utalás a beszéd elején a „nagy folyóra". Érdemes felfigyelni a szöveg első soraira, amelyben Bossi – az olasz ábécé szerinti alfabetikus sorrendben – felsorolja Észak-Olaszország valamennyi tájegységét, figyelmen kívül hagyva azonban a tartománnyá – tehát az olasz állam hivatalos közigazgatási egységeivé – összevont tájegységeket. Ekképpen lesz *Emilia-Romagna* tartományból – Bossi olvasatában – *Emilia,* majd *Romagna,* valamint *Friuli-Venezia Giulia* tartományból *Friuli,* majd *Venezia Giulia.* Nyilvánvalónak tűnik, hogy Bossi azt az ellentmondást igyekszik feloldani, amelyről fentebb már szóltunk, történetesen, hogy az egyes tartományok mint államalkotó entitások elismerésével az olasz államiságot is elismerné. Így igyekszik inkább az adott tájegységeket mint a létrejövő padániai állam szövetségi területeit beállítani. Szintén érdemes figyelmet szentelni annak a retorikai fordulatnak, amelyben a hivatalosan *Trentino-Alto Adige* elnevezésű tartományt *Südtirol-Alto Adige* (tehát német és olasz) kettős néven említi, majd később *Trentinó*t is külön. Eme szónoki fordulat két célt is szolgált egyszerre: szimpátiát kelteni a Liga iránt a dél-tiroli lakosság körében, valamint a korábbi szövetséges katolikus centrum (DC, majd PPI) érdekszférájából az Északi Liga érdekszférájába csábítani a területet kormányzó Dél-tiroli Néppártot. Az olasz közigazgatás ostorozása megjelenik azon a szöveghelyen, amely a – napóleoni mintára 1802. május 6-án létrehozott – prefektusi rendszerről, a közrendvédelmi szervekről, valamint a – Bossi szavai szerint – raszszista feltételek mentén létrehozott bíróságokról ejt szót. Bossi nyilvánvalóan arra utal, hogy az olasz közigazgatás, valamint igazságszolgáltatás magas rangú képviselői

a legtöbb esetben – de korántsem kizárólagosan – tradicionálisan a déli tartományokból származnak. Az olasz közigazgatásban mind a mai napig megfigyelhető a déli származású tisztségviselők magas aránya.

A szöveg figyelmet fordít arra, hogy indokolja az elszakadás okait. Utóbbiak között elsősorban Dél-Olaszország és a központi római vezetés ostorozása kapja a legfontosabb szerepet, amely mint egy gyarmatosító hatalom jelenik meg. A szövegben hangsúlyosan jelenik meg az „önrendelkezés természetes törvénye", vagy ha úgy tetszik, a népek önrendelkezési jogára történő utalás is. Utóbbi ismét csak arra a narratívára igyekszik építeni, amely szerint Észak-Olaszország lakossága egy különálló népcsoport, amely nem azonos Közép-, illetve Dél-Olaszország népével, tehát joga van rendelkezni önmaga sorsa felől.

Preambulum

Mi, Padánia népei itt, Velencében, alkotmányozó gyűlésbe összeülve a nagy folyó mentén, Emiliából, Friuliból, Liguriából, Lombardiából, Marchéból, Piemontból, Romagnából, Südtirol-Alto Adigéból, Toscanából, Trentinóból, Umbriából, Valle d'Aostából, Venetóból és Venezia Giuliából, ma, 1996. szeptember 15-én kinyilvánítjuk, hogy:

Amikor az emberi létezés során úgy szükségeltetik, hogy egy nép ledobja magáról láncait, amelyek más népekhez kötötték, hogy független és szuverén nemzetté alakuljon, hogy a Föld népei között elfoglalja az önrendelkezés természetes törvénye által őt megillető helyet, a nemzetközi közösség véleménye és az egész emberiség iránti tisztelet úgy kívánja, hogy elmondja mindama okokat, amelyek az elszakadás felé taszították.

Emberemlékezet óta lakjuk, gondozzuk, műveljük, védelmezzük és szeretjük eme őseinkről ránk hagyományozott, folyóink által táplált és keresztülszelt földet; itt egy egyedi létformát, tudást és munkamorált alakítottunk ki. Mi egy történelmi tájegységhez tartozunk, Padániához, amely társadalmi és gazdasági értelemben – az egyes népek különbözőségeinek tisztelete mellett – mindig is egymáshoz láncolta az itt élő népeket. Ezeket a földeket olyan erős kötelék fűzi egymáshoz, mint az évszakokat, amelyek uralkodnak fölöttük, az elemi részecskéket, amelyek alkotják őket, és a népeket, amelyek lakják. Mi tehát egy azonos értékeken, kultúrán, történelmi emlékezeten, valamint társadalmi, morális és gazdasági azonosságokon nyugvó természeti, kulturális, társadalmi és szocioökonómiai egységet alkotunk. Padánia a mi büszkeségünk, a mi létforrásunk, önmagunk és közösségi létünk kifejezésének egyetlen módja. Az olasz állam történelme, ezzel szemben, a gyarmatosítás jelentette elnyomás, gazdasági kizsákmányolás és morális erőszaktevés történelmévé alakult. Az olasz állam az idő múlásával, bürokratikus rendszere

okán szisztematikusan rabigába hajtotta Padánia gazdasági és társadalmi rendszerét. Az olasz állam módszeresen elvont mindennemű önrendelkezést városainktól, megyéinktől és tartományainktól. Az olasz állam Padánia jövő generációinak boldogságát tette tönkre, amikor a mindennapos munkán keresztül megtermelt hatalmas mennyiségű tőkét elkobozta tőlünk, hogy abból csaló, welfareista, korrupt és bűnöző politikát folytathasson, amely úgy Padániát, mint Olaszországot a csőd szélére sodorta. Az olasz állam csalással arra kényszerítette Padánia népeit, hogy törődjenek bele a mindennapos munka által termelt javak elkobzásába, hogy azokat Dél-Olaszország megannyi korrupt és maffiagyanús bugyrában szórhassa el. Az olasz állam önhatalmúlag megkísérelte eltörölni Padánia népeinek nyelvét és identitását a közoktatás gyarmatosításán keresztül. Az olasz állam előírta Padánia népei számára saját rossz törvényeinek az alkalmazását egy rasszista feltételek mentén válogatott igazságügyi rendszer keretein belül. Az olasz állam megkísérelte Padánia népeit uralni azáltal, hogy a közrendvédelmi feladatokat a leggyűlöletesebb gyarmatosító centralizmust jelentő prefektúrák és rendőrségek kezébe helyezte. Az olasz állam megfosztotta Padánia népeit alkotmányozó hatalmuktól, és süketnek mutatkozik, amikor a lázadás hangja egyre erősebben kiált a magasba.

Padánia függetlenségének és szuverenitásának nyilatkozata

Szilárd meggyőződésünk, hogy Padánia további léte az olasz állam határain belül egyet jelentene a nemzetalkotó népek újjászületésbe vetett reményeinek lassú kioltásával, valamint identitásának szertefoszlásával. Bizonyosak vagyunk afelől, hogy a szabad és független Padánia a régiók és népek Európája intézményi és politikai viszonyítási pontjává fog válni. Hisszük, hogy a szabad és független Padánia a Föld népei közötti együttműködés, tolerancia és béke garantőre lesz. Mi itt, a mai napon egybegyűltek, az utolsó reménysugár vagyunk ahhoz, hogy a római elnyomó és gyarmatosító rezsim hatalma, amely rabigába dönti Padániát, hamar véget érhessen.

Mi, Padánia népei, tekintve, hogy a bátorság és a hit – amely a harcunkban előttünk járókat is vezette – létünk részei, azt kívánjuk, hogy vezessenek el bennünket oda, hogy sorsunkat visszavonhatatlanul saját kezünkbe vegyük.

Miután azt akarjuk, hogy cselekedeteinket az önmagunk, őseink és fiaink iránt érzett tisztelet vezérelje;

Miután elismerjük minden nép elidegeníthetetlen szuverén jogát arra nézve, hogy szabadon eldönthesse, kivel kíván együtt élni, ki és miként kormányozza;

Miután igényt formálunk ama jogunkra és ama szándékunkra, hogy egy teljes értékű hatalommal bíró államot hozzunk létre, beszedve az adókat és járulékokat, szavazva törvényeinkről és megkötve a nemzetközi egyezményeket;

Miután Padánia egyet jelent majd mindama nőkkel és férfiakkal, akik alkotják, védelmezik, elismerik, és miután eme nők és férfiak mi magunk vagyunk;

Miután elérkezettnek látjuk az időt, hogy elkezdjük eme új államnak a létrehozását, amelyet Padániának keresztelünk,

Az önrendelkezés természetes törvénye és a szabad akaratunk nevében, valamint annak hatalmánál fogva; szabad intézményeink hangján keresztül, szándékaink tisztaságának tanújául szólítjuk a padániai alkotmányozó atyák intéseit a szabadság és a bátorság szeretetére vonatkozóan.

Mi, Padánia nemzetalkotó népei ezennel ünnepélyesen kikiáltjuk, hogy Padánia egy szabad és szuverén szövetségi köztársaság.

Ennek alátámasztása zálogául felajánljuk egymásnak életünket, sorsunkat és szent becsületünket.

(Radio Radicale 1996 – a szerző saját leirata és fordítása.)

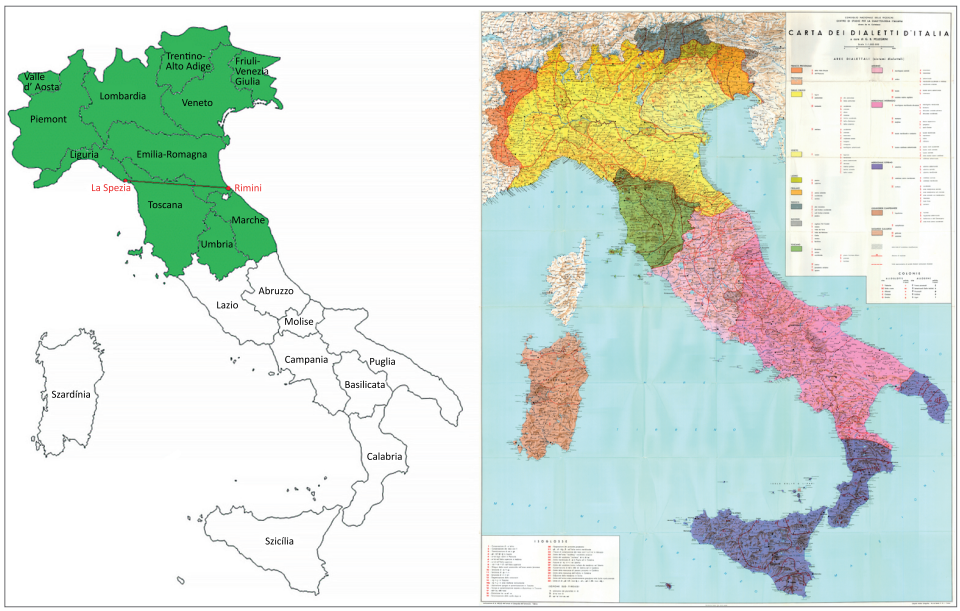
Az északi identitás etnikai megközelítése – ahogy oly sok minden a Liga körül – egy mítoszra, jelen esetben egy eredetmítoszra épül. Észak-Itáliát a Rómát megelőző korszakban kelták lakták, és a Liga feltételez egyfajta genetikai folyamatosságot a kelták és Észak-Olaszország jelenlegi lakosai között. A párt igen hamar felismerte, hogy a kelta birodalomra történő – meglehetősen tudománytalan – hivatkozás igen távoli és megfoghatatlan lett volna az átlagos szavazó számára, és a koncepció jelentős szavazatszerző képességgel sem rendelkezett. Utóbbi miatt az eredetmítosz aktualizálásra szorult azon analógia mentén, miszerint Észak-Olaszország jelenlegi népe úgy küzd Róma főváros elnyomása ellen, ahogyan egykor a leigázott kelták küzdöttek a Római Birodalom és annak fővárosa, az akkori Róma ellen. Ez a narratíva ugyanakkor kizárja a padániai eredetmítoszból a délebbi régiókat, mint Toscana, Umbria vagy Marche.

Padánia népének kulturális közösségként történő bemutatása már közelebb áll ahhoz, ami egy egzaktabb megközelítése lehetne az adott témának. A kulturális megközelítés esetében igen hamar kizárható az esetleges vallási különbség kihangsúlyozása, hiszen úgy Észak-Itália, mint Dél-Itália római katolikus többségű terület. Vallási szembenállás hiányában a Liga narratívájához erősen hozzátartozott és hozzátartozik mind a mai napig a nyelvi különbözőségek érzékeltetése. Pontosan az évszázadokig tartó politikai feldaraboltság, illetve a különféle megszállások következtében Olaszország – a dialektológusok nagy örömére – jelentős nyelvi különbözőségek gazdag színtere mind a mai napig. A ma sztenderdnek tekintett olasz nyelv, amelyet az iskolákban, egyetemeken és nyelviskolákban tanítanak, alapvetően egy mesterséges körülmények között létrejött keveréknyelv. Az olasz egység létrejöttét követően számos alkalom nyílt az egységes olasz nyelv kialakítására. Ilyen

volt például a kötelező sorkatonai szolgálat, amely következtében déli területekről Északra (gyakorta Torinóba) vezényeltek fiatalokat, azonban a történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy ez az alkalom nem tűnt igazán hatékonynak az egységes nyelv kialakítása terén vívott törekvések szempontjából. Az első és második világháborús vereségek egy jelentős része éppen a nyelvi különbözőségek okán következett be, hiszen a déli közkatonák nem minden esetben értették az északi tisztek parancsait. Amit az egységes olasz nyelv tényleges kialakulásához vezető kedvező eseményként tart számon a nyelvtudomány, az a televíziókészülékek általános megjelenése az olasz háztartásokban az 1947-es Marshall-segélyt követő gazdasági robbanásnak köszönhetően. Amennyiben az olasz televíziózást kívánjuk röviden áttekinteni, azt mondhatjuk, hogy 1954-től a RAI olasz állami rádió és televízió székhelye Róma lett. Tekintve azonban, hogy Dante, Petrarca és Boccaccio életműve után az olasz irodalmi nyelv a toszkán dialektus, a televízió római származású bemondóit is erre a dialektusra igyekeztek megtanítani az erre hivatott szakemberek. Ennek a törekvésnek az eredményeképpen létrejött a római, valamint a toszkán nyelvjárások egy sajátos mesterséges keveréke, amely napjainkra az olasz sztenderd államnyelvvé vált. Mindezen premisszák alapján a Liga azt állítja, hogy a mai sztenderd olasz nyelv egy mesterséges déli kreálmány. Álláspontja szerint Észak-Olaszország saját dialektusokat beszélt, ami ismét csak alátámasztja különállását a félsziget többi területétől.

Giovan Battista Pellegrini nyelvtörténész, több évtizednyi kutatás után, 1977-ben publikálta a nyelvtudományi szempontból monumentális *Olaszország dialektológiai térképé*t. Az átfogó kutatás értelmében a neolatin nyelveket (a nyelvtudomány nem tesz különbséget nyelv és dialektus között, hanem valamennyire önálló nyelvként tekint mindegyikre) egy La Spezia és Rimini – más szakirodalmakban Massa és Senigallia – között elhelyezkedő izoglossza mentén szokás kettéosztani nyugati és keleti újlatin nyelvekre. Az ettől az izoglosszától délre és keletre elhelyezkedő nyelvek (tehát hozzávetőleg a középolasz, délolasz, román és moldáviai dialektusok) alkotják a keleti újlatin nyelveket, míg az ettől az izoglosszától északra és nyugatra elhelyezkedő (tehát ismét csak hozzávetőleg az északolasz, francia, spanyol, katalán, portugál és galíciai) dialektusok alkotják a nyugati újlatin nyelvek csoportját (Pellegrini 1977). Ebben az esetben is mutatkozik ugyanakkor egy súlyos ellentmondás: az 1996-os északi függetlenségi nyilatkozatban az Északi Liga a Rómától északra elhelyezkedő tartományok függetlenségét igyekezett kihangsúlyozni. Utóbbiak között felsorolta a La Spezia–Rimini izoglosszától délre elhelyezkedő Toscana, Umbria és Marche tartományokat is. Utóbbiak dialektusai már keleti újlatin nyelvnek számítanak, tehát tudományos értelemben nem részei az északolasz nyelvi közösségnek, sőt, ami ennél is több, hogy a toszkán dialektus az egyik legfontosabb alkotóeleme az „elnyomó”

központi római hatalom nyelvének, a sztenderd olasznak. Utóbbi ellentmondást megítélésünk szerint a Liga igyekszik többnyire nem észrevenni.

9. ábra. A *Padániai függetlenségi nyilatkozat* által Északként definiált terület (zöld színnel jelölve) a La Spezia és Rimini között húzódó izoglossza feltüntetésével és Pellegrini eredeti dialektológiai térképe
Forrás: Pellegrini 1977

Összefoglalva tehát egy pénzügyi-fiskális témakörből kiindulva az Északi Ligának sikerült egy tudományos nyelvészeti síkra terelni a közbeszédet, és erre alapozva kijelenteni, hogy létezik egy északolasz kulturális és nyelvi közösség, illetve létezik egy nemzeti identitás, amely már népalkotó jelleggel bír.

Ha korábban szó esett arról, hogy a vallás nem különbözteti meg Észak-Olaszországot Dél-Olaszországtól, utóbbi megállapításhoz azt is hozzá kell tenni, hogy a Liga megkísérelte Észak-Olaszországnak egy olyan „neoweberiánus" olvasatát adni, amely szerint nagy veszteség, hogy a protestáns vallásreform nem érte el Észak-Itáliát. Utóbbi hiányában azonban olyan képet kíván vázolni az északolasz lakosságról, amely megfelel a protestáns etika legfőbb szabályrendszerének és normarendszerének. Ebben a rendszerben az északi lakosság közelebb áll a protestáns Észak-Európához, mint a római katolikus Dél-Olaszországhoz (Piccone 1994: 169–170; Tambini 2001: 113).

Ha nehézségek árán és ellentmondások közepette is, a Ligának végül mégis sikerült létrehoznia valamiféle északi nemzeti identitást, legalábbis a hívei körében. A következő állomásnak azt tekinthetjük, hogy a Ligának ki kellett alakítania saját viszonyulását a világhoz és az azt jellemző jelenségekhez a 20. század utolsó két évtizedében. Politikai diskurzusában ekkor a Liga elsősorban a hidegháborús világrend végét igyekezett hangsúlyozni, illetve azt, hogy abban az új, mondhatni egypólusú világrendben, amelyben a Szovjetunió már nem jelentett veszélyt, a központosított, mindent szigorú kontroll alatt tartó államok kora lejárt. A Liga alapvetően elfogadta a globalizáció jelentette új világrendet és ezzel együtt a neoliberalizmus kínálta gazdasági kereteket, kihangsúlyozva, hogy eme keretek között Padánia számára nagyobb lehetőségek nyílnának saját gazdasági érdekei érvényesítésére. Umberto Bossi egy 1998-as cikkében egyenesen azt írta, hogy egy független Padánia a világ hatodik legmagasabb bruttó hazai termékét tudná kitermelni (Bossi–Vimercati 1998: 57–59). Szociális téren a Liga a jóléti állam ellen igyekezett fellépni. Retorikájában a *welfare state* helyett a *workfare state*-et javasolja, amelyben minden ember, minden régió és minden területi egység a megtermelt vagyon alapján ítéltetik meg. Bár a Liga piacpárti és a privatizációs folyamatok támogatójaként határozza meg önmagát, ellenzi az egyes vállalatok monopolhelyzetbe hozását. Utóbbiak helyett a kis- és középvállalkozók érdekeit igyekszik képviselni. Az Északi Liga nemzetközi téren is hasonló nézeteket vall. Észak-Olaszországot alapvetően abban a középeurópai kulturális és gazdasági térségben helyezi el, amelynek része Ausztria, Svájc és Bajorország. Az előbbiekből fakadó gazdasági együttműködésre megítélése szerint kiváló kereteket nyújt az Európai Unió, azonban tart Brüsszel központosított és bürokratikus hatalmától, amelyben – elismerve előnyeit – hasonló veszélyt vél felfedezni, mint amit Róma jelképez a szemében. Utóbbival összhangban – a kezdeti lelkesedés és támogatás ellenére – napjainkban már inkább ellenzi az euró mint pénznem használatát, mert meglátása szerint annak alkalmazása nem segíti Padánia versenyképességének növekedését, egyben lehetőséget teremt a nagy európai államok számára, hogy nem kívánt befolyást szerezzenek Padánia gazdaságában.

Kulturális téren a Liga elfogadja, mi több támogatandónak tartja az Európán belüli kulturális sokszínűséget, valamint annak megőrzését, ápolását és támogatását az európai intézmények által. Határozottan elítéli viszont a bevándorlás okozta muszlim kontaminációt a kontinens országaiban, így Olaszországban is. A Liga markánsan bevándorlásellenes magatartása ugyanakkor nem csupán világpolitikai, hanem belpolitikai okokra is visszavezethető. A kezdeti – Umberto Bossi pártvezetése jellemezte – centrista irányvonalat követően napjainkra az Északi Liga kétségtelenül inkább az európai politikai paletta jobboldalán helyezhető el, illetve maga is büszkén vallja szimpátiáját a francia Nemzeti Tömörülés *(Rassemblement national),* a német

Alternatíva Németországért *(Alternative für Deutschland),* valamint a brit Reformpárt (*Reform UK,* korábban *Brexit Party*) iránt. Tehát alapvetően olyan, a politikai jobboldalra polarizálódó – egyelőre legalábbis – ellenzéki pártokról beszélünk, amelyek erőteljesen *establishment*ellenesek, jelentős szélsőséges komponenssel rendelkeznek, és amelyek büszkén vállalják bevándorláselleneségüket, euroszkepticizmusukat és a nyílt társadalom iránti fenntartásukat. Természetesen – ami az előbbi pártokat illeti – nem szabad elfelejteni, hogy azokban is – a *Rassemblement national*ban némiképp erőteljesebben – jelen van egy baloldali, D'Alema korábbi szavaival élve „munkás" komponens. Bár a politikatudomány szempontjából, és különösen a fent elmondottak alapján nem lenne ördögtől való gondolat a Liga valamiféle óvatos nyitása a német Sahra Wagenknecht által 2024-ben alapított és a *Die Linke*ből kivált *Bündnis Sahra Wagenknecht – Vernunft und Gerechtigkeit* párt felé, Wagenknecht asszony az olasz pártok közül egyelőre azzal az 5 Csillag Mozgalommal *(Movimento 5 Stelle – M5S)* látszik keresni a kapcsolatot, amelyről csak a későbbiekben ejtünk majd szót. A nemzetközi sajtó gyakorta vádolja a pártot rasszizmussal, xenofóbiával és homofóbiával, olykor egyenesen *fasisztoid*nak nevezve azt. Bár a párt egyes képviselői valóban tettek már ilyen megnyilvánulásokat, a fasisztoid jelző – a politikatudomány által felállított normarendszer figyelembevételével – túlzónak bizonyul, hiszen – ahogyan arra már történt utalás – a Benito Mussolini vezette egykori Nemzeti Fasiszta Párt alapvető ideológiája a centralizáció volt. Előbbivel ellentétben az Északi Liga létokává éppen a decentralizáció vált. Utóbbit bizonyítja, hogy amikor a Silvio Berlusconi vezette Forza Italia hármas koalícióban kormányzott az azóta már megszűnt Nemzeti Szövetséggel (amely jogutódja volt a posztfasiszta Olasz Szociális Mozgalomnak), valamint az Északi Ligával, a koalíción belüli legsúlyosabb konfliktusokat a két kisebb párt ideológiájából fakadó centralizáció és decentralizáció közötti összecsapás okozta.

Az Északi Liga alapítását követően több alkalommal is – külső támogatóként és kisebbik koalíciós partnerként egyaránt – részt vett a római központi kormány munkájában. Utóbbi jelenség az évek múlásával egyre inkább hiteltelenné tette a Róma és a központi kormányzat elleni fellépését. Lehetetlenné vált a tolvaj Róma *(Roma ladrona)* rigmus skandálása akkor, amikor kormányzati tényezőként „Róma" immáron magát az Északi Ligát is jelentette. Mindez elvezetett ahhoz, hogy a pártnak új narratívát kellett alkotnia, és Umberto Bossi hatalmának fokozatos csökkenésével, majd a Liga ezt követő jobbratolódásával összhangban Róma helyébe fokozatosan Brüsszel és az Európai Unió léptek. Ebből kifolyólag a párt ma már nem a római központi kormányzat túlhatalmától félti az országot, hanem az Európai Unió vélt vagy valós túlzott befolyásától az egyes nemzeti kompetenciába tartozó döntések meghozatala tekintetében. Utóbbiak közé tartoznak az egyes gazdasági és pénzügyi

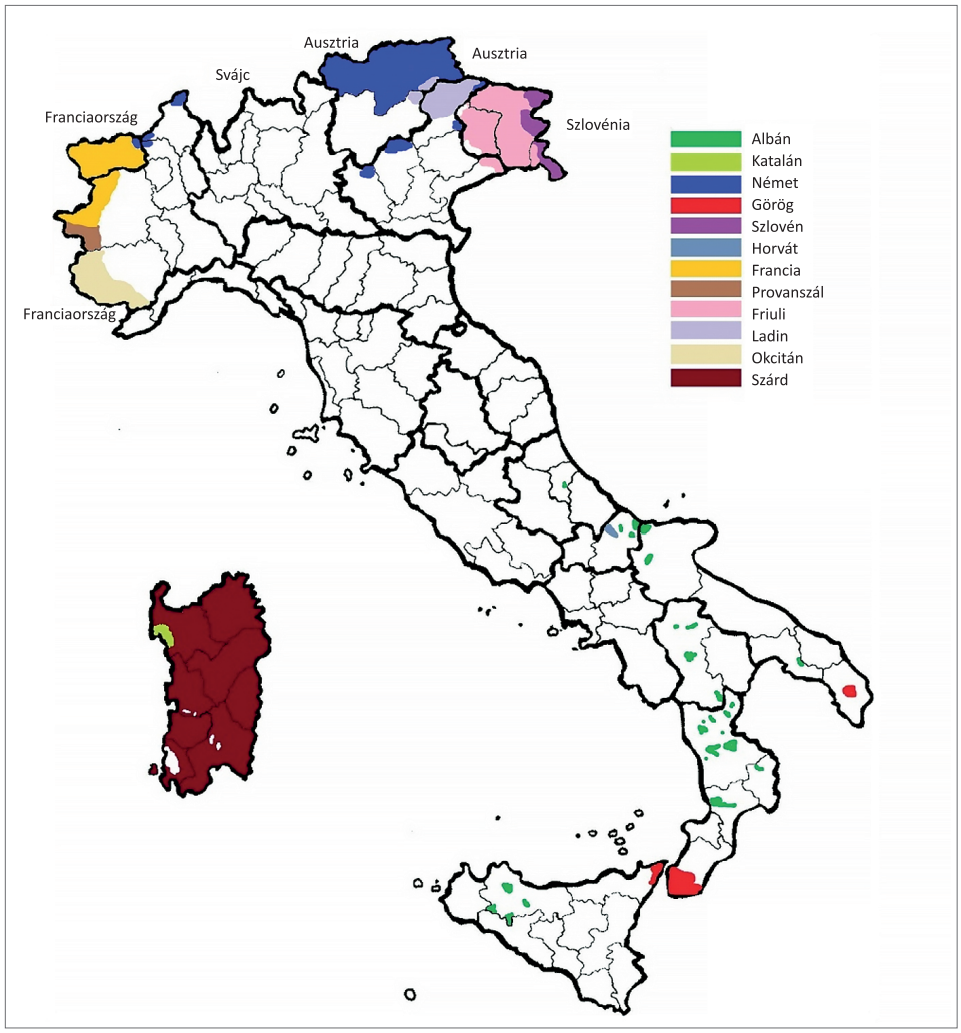
döntések, de a migrációkezelés terén követett brüsszeli központi direktívák is. Mint oly sok területen, a Liga itt is egyfajta ellentmondásba és érdekellentétbe ütközik, ugyanis a bevándorlásellenességével esetenként éppen azokat az északi érdekeltségű cégeket és vállalatokat fosztja meg az – igaz, etikátlanul – olcsó munkaerő lehetőségétől, amelyeket máskülönben képviselni szeretne (Cartosio 2002: 2).

Amennyiben az Északi Liga államelméletét tesszük vizsgálódásunk tárgyává, azt mondhatjuk, hogy a párt hiába vall meglehetősen markáns álláspontot az északi érdekek védelméről, arról, hogy Olaszország alkotmányát miként kellene ténylegesen e cél érdekében átalakítani, már homályos víziókkal rendelkezik csupán. Nemzetközi példákat vizsgálva a Liga leginkább a német, a svájci, az amerikai és a brit államberendezkedésre tekintett példaként olyan filozófusok gondolatainak a figyelembevételével, mint a föderalista Hamilton, valamint Kant, Proudhon és Carlo Cattaneo. Umberto Bossi az említett gondolkodókon kívül egy tanulmányában megemlíti még a 20. század harmincas éveitől kezdve kibontakozó olyan francia föderalista teoretikusok, mint Robert Aron, Denis de Rougemont és Alexandre Marc írásait is (Bossi–Vimercati 1993: 144–145). Kezdetben a Lombard Liga olyan speciális státuszt szeretett volna kiharcolni Lombardia számára, mint amellyel Olaszország öt tartománya már rendelkezett. Az olasz alkotmány 116. §-a kimondja, hogy Valle d'Aosta, Trentino-Alto Adige, Friuli-Venezia Giulia, továbbá Szicília és Szardínia tartományok speciális, autonóm státuszt élveznek elsősorban az ott élő nyelvi kisebbségek kulturális fennmaradása érdekében. Nyelvi és kulturális szempontból Valle d'Aostában a francia, Trentino-Alto Adige tartományban (pontosabban annak Alto Adige/Südtirol autonóm megyéjében) a német, míg Friuli-Venezia Giulia tartományban a szlovén anyanyelvű lakosság számít meghatározónak. Némiképp más a helyzet az olasz szigetvilág két legnagyobb szigetével, Szicíliával és Szardíniával. Utóbbiak esetében – és ez volt a fő szempont Lombardia tekintetében is – a speciális státusz a központi redisztribúciós eljárás alóli bizonyos fokú mentesség szempontjából bírt jelentős súllyal. Ezt a rendelkezést azért vezették be, hogy a gazdaságilag nehezebb helyzetben lévő két szigettartomány konvergáljon a kontinentális Itália gazdaságához. Lombardia tartomány az évtizedek során hiába követelte magának a speciális státuszt, azt soha nem kapta meg. A párt államelméletét nagyban meghatározták a Gianfranco Miglio által képviselt alkotmányjogi reformjavaslatok, amelyekről fentebb már szót ejtettünk. Később egy 1995-ös javaslat Olaszországot kilenc államra és huszonegy tartományra osztotta volna föl. Minden nemzetközi példa és államfilozófiai megfontolás ellenére azonban az adott javaslatok sokasága és egymástól különböző jellege inkább tette komolytalanná a Liga javaslatait, mint komoly megfontolás tárgyává (Huysseune 2004: 227).

Amikor etnonacionalizmusról, illetőleg etnonacionalista pártról esik szó, minden esetben, jogosan, valamiféle nemzeti, etnikai kisebbség képviseletét zászlójára tűző szervezetre gondolunk. A korábbiakban részletezett Északi Liga nem ilyen, azonban retorikájában, narratívájában, gondolatiságában gyakorta úgy viselkedik, mintha az lenne. A párt a jelzőt voltaképpen annak az alátámasztására alkalmazza, hogy Padánia népe egy önálló, létező nép, amelynek világos érdekei vannak, és amely érdekeket védeni és oltalmazni kell. Padánia népe etnográfiai értelemben nem létezik, és ennek függvényében mondhatjuk, hogy az Északi Liga legfeljebb életnonacionalista párt. Olaszországban azonban – annak történelmi múltja és a nemzeti kisebbségek erőteljes jelenléte miatt – léteznek valódi etnonacionalista pártok, amelyeket a következőkben részletesen megvizsgálunk.

Az Olasz Köztársaság Parlamentje 1999. december 15-én fogadta el a történelmi nyelvi kisebbségek védelméről szóló CDLXXXII. törvényt, amelynek 2. §-a értelmében az Olaszország területén jelen lévő 1. albán, 2. katalán, 3. germán nyelvcsaládhoz tartozó, 4. görög, 5. szlovén, 6. horvát, 7. francia, 8. provanszál, 9. friuli, 10. ladin, 11. okcitán, továbbá 12. szárd nyelvek bírnak egy, az állam különleges védelmét élvező státusszal. Szükséges aláhúzni, hogy az idézett törvényi rendelkezés az őshonosnak számító történelmi nyelvi kisebbségeket óvja csak, és mindez természetesen nem jelenti azt, hogy Olaszország területén ne léteznének bizonyos – főként szubszaharai afrikai – etnikumok, amelyek több anyanyelvi beszélővel rendelkeznek, mint a felsoroltak. Esetükben azonban a bevándorlás egy hozományáról beszélhetünk, és nem a hosszú generációk óta az olasz csizma területén élő történelmi gyökerű népcsoportokról (GU 297. szám, 1999. december 20.).

Az Európát a 20. század során meggyötrő viszontagságok, amelyekben Olaszország hol sértettként, hol pedig agresszorként vett részt, úgy hozták, hogy az ország területén a felsorolt nyelvi kisebbségek közül napjainkra három csoport bír jelentős politikai súllyal. Utóbbiak a német ajkú (főként a *hochdeutschen Dialekte* és a *Schwiizertüütsch*), a francia (annak is elsősorban a frankoprovanszál nyelvjárása), továbbá a szlovén kisebbségek. Bár semmiképpen sem szabad megfeledkeznünk a Dél-Itáliában fellelhető görög (főként Puglia, Calabria és Szicília tartományok) és albán (főként Basilicata, Calabria és Szicília tartományok) kisebbségekről, azok gazdag és értékes kultúrájáról, népviseletéről, népszokásairól – ideértve a gazdag gasztronómiájukat is –, amelyekkel alakították és színesítették Olaszország néprajzi térképét, azt is el kell ismernünk, hogy utóbbiak kizárólag politológiai szempontból vizsgálva – germanofón, frankofón és szláv társaikkal ellentétben – nem váltak jelentős érdek- és lobbicsoporttá.

10. ábra. *A történelmi nyelvi kisebbségek védelméről szóló 1999. évi CDLXXXII. törvény által nevesített nyelvek és azok területi elhelyezkedése Olaszország térképén*
Forrás: a szerző szerkesztése

Tekintsük át tehát ama legfontosabb regionális pártokat, amelyek ha nem is alakították jelentősen Olaszország történelmét a vizsgált periódusban, mégis fontos szerepet játszottak az adott nemzeti kisebbség életének alakításában! Mindenekelőtt azonban érdemes előrevetíteni, hogy az érintett pártokat – vélhetően kisebbségi létükből és közös sorsukból fakadóan – nem elhanyagolható jelentőségű együttműködés

köti össze. Ezeket az együttműködéseket és egyéb választási szövetségeket a későbbiekben egy értelmező ábra segítségével kívánjuk szemléltetni *(12. táblázat)*.

Az első világháború során az antanthatalmak – több más területtel együtt – a történelmi értelemben vett egységes Tirol déli területeit az Olasz Királyságnak ígérték katonai támogatásáért cserébe. Az első világégés lezárultát követően, az 1919-ben Saint-Germain-en-Laye kastélyában aláírt béke értelmében az alkotóelemeire hulló Osztrák–Magyar Monarchia dél-tiroli része – híven az előzetes ígéretekhez – valóban olasz fennhatóság alá került, míg Nyugat- és Kelet-Tirol az első Osztrák Köztársaság szövetségi tartományává vált. A két világháború között felálló, Benito Mussolini vezette fasiszta rezsim a dél-tiroli osztrák identitás teljes eltörlését tűzte ki céljául, ideértve a politikai mozgalmakat is. A német ajkú, valamint a ladin lakosság érdekeit és kultúráját képviselő pártok és szervezetek csak a második világháború lezárultát követően kezdhették meg ismét működésüket.

A Dél-tiroli Néppárt *(Südtiroler Volkspartei / Partito Popolare Sudtirolese – SVP)* alapítására 1945. május 8-án került sor a bolzanói kereskedő, Erich Ammon vezetésével, aki több, a fasizmussal szembeni ellenállás kötelékeiben harcoló társával életre hívta az új regionális szervezetet, amelynek szimbóluma a havasi gyopár lett. Emblémája miatt a pártot éppen ezért igen gyakran allegorikusan csak mint *Edelweiss* (havasi gyopár) említik.[48]

Amennyiben alaposabban szemügyre vesszük a pártot, azt láthatjuk, hogy annak kezdeti fejlődése tökéletesen megegyezik az országos nagy pártokéval: a történelmi ideológiai elődök jelentette gyökerekből táplálkozva, majd a fasizmus elleni harcok során szerzett morális presztízs által megerősödve a demokrácia és a függetlenség kivívását követően jogi keretek közé szervezte az addigi illegális működését. Mindez már korábban megfigyelhető volt úgy a kereszténydemokrata, mint a kommunista, vagy éppen szocialista, republikánus és liberális pártok esetében, amelyek gyökereiket a Nemzeti Felszabadítási Bizottság keretében vívott harcokból eredeztették. Nem volt ez másképp a Südtiroler Volkspartei esetében sem, amely az *Andreas-Hofer-Bund* dél-tiroli ellenállási mozgalomból fejlődött ki, azonban a köztársasági létforma kivívását követően sem érezhette úgy, hogy elérte volna a remélt függetlenséget, tekintve hogy Dél-Tirol nem az anyaország Ausztria, hanem Olaszország fennhatósága alatt volt kénytelen létezni. 1945 szeptemberében a párt – saját adatai szerint – már 50 ezer tagot számlált (Holzer–Schwelger 1998: 158–173).

[48] A Dél-tiroli Néppárttal összefüggő információk közléséhez alapvető segítségemre volt a párt hivatalos honlapjának a politikai szervezet történelmét feldolgozó aloldala (Südtiroler Volkspartei 2025).

Az 1946-os párizsi tárgyalások, majd az 1947-ben ezt követő békekötés során megerősítést nyertek az 1919-es határok. Dél-Tirol olasz fennhatóság alatt maradt, azonban a tárgyalásokat lezáró, az adott év szeptember 5-én aláírt kétoldalú egyezmény Dél-Tirol számára területi autonómiát, Ausztria számára pedig védhatalmi jogokat biztosított a Gruber–De Gasperi-egyezmény értelmében, amely nevét az akkori osztrák, illetve olasz külügyminiszter, Karl Gruber, illetve Alcide De Gasperi után kapta (Berényi 2016: 60). Az olasz Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1948-ban el is fogadta azt a törvényi rendelkezést, amely – a fenti egyezmény értelmében – biztosította a terület számára az autonómiát (GU 62. szám, 1948. március 13.), azonban ezt a dél-tiroli lakosság egy jelentős része nem találta elegendőnek. Az ezt követő években jelentős békés tiltakozási hullám indult el a havasi gyopár részéről az elmaradt és – szerintük – elárult párizsi egyezmény rendelkezéseinek maradéktalan végrehajtása érdekében, amely tiltakozási hullám 1957-ben a Castel Firmiano / *Schloss Sigmundskron* településen lezajlott mintegy 35 ezer fős tüntetésen érte el csúcspontját a párt akkori elnöke, Silvius Magnago vezetésével (Holzer–Schwelger 1998: 158–173). Mint említettük, az SVP deklaráltan békés és demokratikus eszközökkel küzdött a terület autonómiájáért. Léteztek azonban – kezdetben szervezetlen, majd az idő előrehaladtával egyre szervezettebbé váló – csoportok, amelyek mindezt radikálisabb eszközökkel kívánták elérni. Eme csoportok közé tartozott a Georg Klotz vezette *Befreiungsausschuss Südtirol* elnevezésű – a leggyakoribb meghatározások szerint – terrorista csoport, amely többnyire dinamittal elkövetett robbantásokkal hívta fel magára a figyelmet. Utóbbiak közül kiemelkedik az 1961. június 11-ről 12-re virradó éjszaka, amelyen Dél-Tirol lakossága Andreas Hofer tiroli patrióta Napóleon feletti győzelmét hagyományosan örömtüzekkel ünnepli. A jelzett éjjelen Georg Klotz és további kilencven, a Befreiungsausschuss Südtirol zászlója alatt harcoló terrorista több tucat magasfeszültségű távvezetéket robbantott fel, valamint megkísérelt – a hatóságok közbelépésének köszönhetően sikertelenül – a levegőbe repíteni egy viaduktot, továbbá a Selva dei Molini / *Mühlwald* közelében elhelyezkedő vízerőmű víztározójának gátját (*l'Adige* szerkesztősége 1961: 1). A szervezet számlájára írandó hasonlóan súlyos bűncselekménynek minősül a Malga Sasso / *Steinholm* tájegység Vám- és Pénzügyőrségi Hivatala ellen 1966. szeptember 9-én elkövetett robbantásos merénylet, amelyben három pénzügyőr vesztette életét. Leopold Steurer történész álláspontja szerint a dél-tiroli szeparatista radikálisok korántsem jelentették a lakosság reprezentatív hányadát. Esetükben sokkal inkább egy, az addigra már letűnt harmadik birodalomhoz érzelmileg kötődő csoportról beszélhetünk, akik korábban a Wehrmacht kötelékében harcoltak és szereztek magas kitüntetéseket, majd leggyakrabban – a valamikori Osztrák–Magyar Monarchia tiroli területein működő közrendvédelmi *Tiroler Schützen* (tiroli lövészek) mintájára létrejött – folklorisztikus

és hagyományőrző *Schützen* egyesületek keretein belül leltek új társakra. Georg Klotz életútja tökéletes példa erre, hiszen maga is ezeket az állomásokat járta végig. A történész igyekezett hangsúlyozni, hogy amikor Klotz megalapította a Passeier-völgyi Schützen csoportot, a tagok a Wehrmacht lőszerraktárából örökölt puskákkal járták a környező települések utcáit (Steurer 2011: 4–6).

Georg Klotzot végül az osztrák rendőrség 1964-ben letartóztatta, és távollétében a Milánói Törvényszék emberölés, terroristamerénylet elkövetése, valamint az államrend megdöntésére irányuló kísérlet miatt 52 évet meghaladó letöltendő börtönbüntetésre ítélte. Georg Klotz hat gyereke közül egyedül Eva Klotz kívánta továbbvinni a családi hagyományokat, és 2007-ben életre hívta a *Süd-Tiroler Freiheit – Freies Bündnis für Tirol* elnevezésű, szélsőségesen szeparatista pártot, amely az általuk lojalistának kikiáltott SVP ellenében politizál.

Amennyiben néhány évtizedet visszalépünk a történelemben, azt tapasztalhatjuk, hogy 1960-ban Ausztria – az SVP kezdeményezésére – az ENSZ New York-i közgyűlése elé terjesztette Dél-Tirol Olaszország által nem kellő mértékben biztosított autonómiájának kérdését. A világszervezet helyt adott Ausztria kezdeményezésének, és arra kötelezte a két államot, hogy kezdje meg a bilaterális tárgyalásokat a helyzet rendezése érdekében. Hosszas egyeztetések után, amelyek kezdetben Ausztria és Olaszország, majd az SVP és az olasz kormány között zajlottak, kidolgoztak egy intézkedéscsomagot, amelyet a dél-tiroli megyei közgyűlés kis többséggel ugyan, de 1969-ben végül elfogadott. Utóbbi döntés értelmében folytatódhatott az a törvényalkotási folyamat, amely elvezetett az 1972. január 20-án hatályba lépett, immáron második autonómiatörvény megalkotásához (GU 301. szám, 1972. november 20.). A szakértők ettől a pillanattól számítják Dél-Tirol felvirágzásának kezdetét. A felek 1992-ben kölcsönösen végrehajtottnak nyilvánították az 1969-ben elfogadott intézkedéscsomagot, amelyről az ENSZ-t is tájékoztatták. A terület etnikumainak békés együttélését mi sem bizonyítja jobban, mint az 1995. május 19-én Rómában nagy sikerrel lezajlott olasz–osztrák csúcstalálkozó, amely során Wolfgang Schüssel akkori osztrák külügyminiszter és alkancellár kijelentette, hogy egy olyan időszakban, amelyben Európa egyéb régióiban a kisebbségek ellen irányuló intolerancia, idegengyűlölet és egyéb véres események ütik fel a fejüket, a két érintett ország bölcsen belátta, hogy egy gonosz cselekedetből csakis további gonosz dolgok eredhetnek, ezért inkább a kölcsönös megegyezés irányába fordultak (Luverà 1996: 36–37).

A dél-tiroli területi autonómia biztosítására létrejött bilaterális rendelkezések egyik izgalmas eleme a tartományi választási rendszer, valamint a tartományi elnök személyének kijelölése. A területi autonómia érvényesítése és a kisebbségi jogok biztosítása érdekében a Dél-Tirolt is magába foglaló Trentino-Alto Adige tartomány két megyére oszlik: az olasz ajkú Trentino megyére és a német ajkú Alto Adige /

Südtirol megyére Trento, illetve Bolzano/Bozen székhelyekkel. Bár a két település közül jogilag Trento a tartományi székhely, valójában Bolzano is jóval több, mint egy egyszerű megyeszékhely, hiszen a német ajkú lakosság azonos jogainak biztosítása érdekében a tartomány elnöke a ciklus első felében Trentino megye elnöke Trento székhellyel, míg a ciklus második felében Alto Adige / Südtirol megye elnöke Bolzano/Bozen székhellyel (Berényi 2016: 59). A tartományi közgyűlés tagjait szintén a területi és kisebbségi autonómiák figyelembevételével választják meg, ugyanis a két megye lakossága külön-külön választja meg a két megyei közgyűlés 35-35 tagját (*Consiglio della Provincia Autonoma di Trento,* valamint *Südtiroler Landtag*), akik ezt követően valamennyien a 70 fős tartományi közgyűlés *(Consiglio Regionale del Trentino-Alto Adige/Regionalrat)* tagjaivá válnak. Fontos kiemelni, hogy – az etnikai választói csoportok külső beavatkozás általi megbontása és az arányok mesterséges eltolása érdekében – a megyei és tartományi szintű választások során csak azok az állampolgárok bírhatnak aktív választójoggal, akik a választások kiírását megelőző négy évben a tartományban rendelkeztek állandó, bejelentett lakhellyel. Dél-Tirol megye esetében gyakorta csak a német ajkú lakosságra gondolunk, és hajlamosak vagyunk megfeledkezni a ladin népességről, amely ugyanakkor szintén fontos – igaz, csekély létszámú – csoportja a tartomány teljes lakosságának. A tartományi rendelkezések ugyanakkor nem hagyják figyelmen kívül őket sem. Utóbbiak – eltekintve a proporcionalitás elvétől – kötelezően előírják a ladin népcsoport megyei vezetésben történő képviseletét. Ugyanez a jogszabály – máskülönben – előírja a nők kötelező és arányos képviseletét is a megyei vezetésben (Dabis 2015: 36).

Bár, mint láthattuk, a terület helyzete csak a 20. század utolsó évtizedeire látszott rendeződni, a teljes első köztársaság során a SVP mégis szinte végig a kormányzó Keresztény Demokráciát tekintette elsődleges szövetségesének. A DC 1992-es összeroppanása, majd teljes összeomlása úgy hozta, hogy 1996-ban ezt a laza szövetséget egy, a frissen létrejött Olasz Néppárttal helyben megkötött választási szövetséggé konvertálták át az érintett felek. A PPI balközépre történő betagozódása az SVP szövetségi politikáját is jelentősen befolyásolta, míg végül napjainkra az SVP inkább számít a balközép Demokrata Párt helyi szövetségesének. A pártnak a jobbközépről a balközép irányába történő elmozdulása természetesen erős ellenérzést váltott ki az addigi ernyőszervezet jobbszélén, amely irányzat fokozatosan levált a szervezetről. Ezek a csoportok egyfajta belső ellenzékként mindig is léteztek, azonban az 1992 előtti, sziklaszilárdnak tetsző politikai struktúrában nem tűnt szerencsésnek elkezdeni egy komolyabb kiválási folyamatot. Az 1992 és 1994 közötti pártalakítási hullám ugyanakkor számukra is követendő példát kínált, és Dél-Tirolban gombamód szaporodtak az új német nemzetiségi pártok. Utóbbiak között érdemes megemlíteni a legelsőként alakult jobbközép *Union für Südtirol*t, amely jogilag már 1989-ben megalakult,

azonban csak a ’90-es évek elején kezdte el bontogatni a szárnyait, valamint a *Die Freiheitlichen*t, amely – az Osztrák Szabadságpárt mintájára – az Union für Südtiroltól határozottan jobbra helyezkedik el. A főbb európai trendeknek megfelelően, természetesen, nem sokat váratott magára egy dél-tiroli zöldpárt megalakulása sem, amely a *Verdi–Grüne–Vërc* pártban konkretizálódott. A zöldpárt esetében érdemes felfigyelni az olasz, német és ladin megnevezés egyidejű szerepeltetésére a párt hivatalos nevében. Az évtizedek múlásával a frissen alakult pártok közül minden kétséget kizáróan a Die Freiheitlichen lett az, amely a legnagyobb százalékot tudta kiszakítani az SVP szavazótáborából, azonban mindez nem jelenti azt, hogy az SVP vezető szerepe veszélyben lenne a német ajkú megyében. Napjainkra a dél-tiroli tájkép úgy fest, hogy míg az SVP a kiszámíthatóságot és a fennálló jogi keretek által biztosított autonómiát, valamint stabilitást igyekszik hangsúlyozni és kínálni a választók számára, addig úgy a Die Freiheitlichen, mint a Südtiroler Freiheit a szecesszionista gondolat hangsúlyozásával tud – olykor egymással is versengve – újabb, főként fiatal szavazókat bevonzani. Előbbiekkel szemben a Verdi–Grüne–Vërc egy némiképp közbenső megoldást javasol akkor, amikor elítéli ugyan az SVP által kivívott autonómiát, valamint annak mértékét, mégis egy újratárgyalt – sorrendben immáron a harmadik – autonómiaszerződés nyújtotta keretek között továbbra is Olaszország határain belül képzeli el Dél-Tirol jövőjét (Dabis 2015: 48–49).

A 21. századra az SVP elsődleges belpolitikai célja az Olaszországban élő német ajkú és ladin népesség nemzeti identitásának, önrendelkezési jogának, nyelvének és kultúrájának a megvédése lett, valamint eme népcsoportok minél erősebb kapcsolattartása azzal a közép-európai kulturális térrel, amelyhez – szemben a Mediterráneumot megjelenítő Olaszországgal – az SVP Dél-Tirolt mindig is sorolta. Globális téren a párt az egységes és föderális Európa nyelvi kisebbségeinek minél nagyobb arányú védelme, valamint azok minél tágabb autonómiájának a segítése és kivívása mellett tesz hitet. Oktatási téren a párt fontosnak tartja az anyanyelvi oktatás elősegítését, továbbá egy második és harmadik idegen nyelv iskolai oktatását. Amikor az SVP alapvető politikai programpontjait vesszük szemügyre, nem szabad elfeledkezni a párt regionális voltáról és az adott régió természeti értékeiről sem, amelyeket legelsősorban az Alpok, a hegyi folyók és patakok, valamint az ezekhez kötődő mezőgazdaság jelentenek. Előbbiekből kifolyólag a szervezet a környezetvédelem fontosságát, a megújuló energiaforrások minél tágabb arányú alkalmazását, továbbá – hitet téve a szabadpiaci verseny fontossága mellett – a mezőgazdasági termelés korszerűsítését és fokozását szorgalmazza. A havasi gyopár szociális téren a társadalom alapegységének a családot tekinti, amelynek védelmét alapvető fontosságúnak ismeri el. A család keretein belül kiemeltnek tartja, hogy a társadalom a nőt a férfival egyenrangúnak tekintse, ezért programjában külön kitér a háztartásbeli háziasszonyok szerepére,

akik, álláspontja szerint, a dolgozó nőkkel azonos társadalmi státusszal kell hogy bírjanak (Holzer–Schwelger 1998: 158–173).

Egy másik alapvetően fontos regionális és etnonacionalista párt Olaszország frankofón tartományában, Valle d'Aostában ért el számottevő sikereket. A Valle d'Aosta-i Unió *(Union Valdôtaine / Unione Valdostana – UV)*[49] a tartomány autonóm státuszáról rendelkező 1945. évi DXLV. (IX. 7.) királyi helytartói rendelet meghozatalát követő alig néhány napon belül, 1945. szeptember 13-án alakult meg. A szabályozást Savoyai Umbertó piemonti herceg, királyi helytartó hozta meg, majd a Ferruccio Parri vezette olasz kormány fogadta el 1945. október 8-án. Tizennyolc nappal ezt követően sor került a dokumentum aostai polgármesteri hivatalban történő nyilvános felolvasására is. A párt története – ahogyan ezt tapasztalhattuk már az SVP esetében is – nagymértékben összefügg a tartomány egy másik államhoz történő kötődésével, amely az UV esetében Franciaország. A „francia kapcsolat" erősen megmutatkozott 1946. február 28-án, amikor az UV Morgex településen megrendezett első kongresszusa során a párt legfőbb döntéshozó testülete elfogadta azt a kérvényt, amelyet a párt március 7-én terjesztett a tartományi közgyűlés elé abból a célból, hogy nemzetközi garanciát kérjen a terület autonómiájának biztosítására.

A párt identitása mindig is nagyban összefüggött a Valle d'Aosta-i identitással, amely – azt követően, hogy 1860 után a félig frankofón, félig italofón Savoyai Királysággal együtt az olasz állam része lett – három alapvető pontban foglalható össze: 1. frankofón identitás az olasz állam keretei között; 2. kötődés az Alpokhoz és a hegyvidéki életformához; 3. minél nagyobb mértékű autonómia kivívása. A párt identitását ugyancsak nagyban alakította még az Alpok vonulatai között – a Nemzeti Felszabadítási Bizottság kötelékében – a felszabadulásért vívott harcok közepette kialakult jelentős antifasiszta érzület. A Nemzeti Felszabadítási Bizottság erős jelenlétét úgy a tartományi, mint a pártvezetésben mi sem szimbolizálja jobban, mint hogy a tartomány első, 1946. január 10-én megrendezett tartományi gyűlését a Bizottság felügyelete alatt bonyolították le (Cuaz 1996: 183).

Fontos kiemelni az UV egy következő, igen fontos tápgyökerét is, amely nem más, mint a köztársasági államformához történő erős ragaszkodás. Ahogyan az anyaország Franciaország rendkívül büszke saját köztársasági államformájára, úgy Valle d'Aosta is az, éppen ezért a lakosság az 1946. június 2-ai, a monarchikus és a köztársasági államforma között döntő alkotmányos népszavazáson kimagasló százalékban a köztársasági államforma mellett (63,47% 36,53%) foglalt állást, nem utolsósorban

[49] Az Union Valdôtaine-nel összefüggő információk közléséhez alapvető segítségemre volt a párt hivatalos honlapjának a politikai szervezet történelmét feldolgozó aloldala (Union Valdôtaine 2025).

a köztársaságpárti UV javaslatára (OK BM 2025). Az új államforma létrejöttét követően összeülő Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1948. január 31-én megerősítette a helytartói rendelet tartalmát, és áldását adta a tartomány autonóm státuszára, amely rendelkezés 1946. február 26-án léphetett hatályba. Utóbbit, természetesen, az Union Valdôtaine nagy sikerként könyvelte el.

Amennyiben a párt szövetségi rendszerét vizsgáljuk, azt mondhatjuk, hogy az – célorientáltságából fakadóan – soha nem tartotta fontosnak a szövetséges politikai színezetét, inkább azt, hogy általa miként érhető el egy meghatározott cél és egy nagyobb mértékű önrendelkezés. A második világégést követő választásokat tekintve megállapíthatjuk, hogy a párt szinte valamennyi esetben a tartomány relatív többséggel bíró politikai szervezete volt (az abszolút többség elnyerésére egészen a 2003-as tartományi választásokig várni kellett), azonban könnyen belátható, hogy ez a helyzet koalíciókényszert váltott ki. Megalakulását követően – tekintettel a Keresztény Demokrácia felívelésére is – a párt elsősorban a DC szövetségét kereste, azonban az idő múlásával az UV egyre inkább úgy ítélte meg, hogy a Valle d'Aosta-i kereszténydemokraták elsősorban a római központ által elvárt álláspontot, mintsem a terület általuk meghatározott érdekeit képviselik. A helyi politika ezért egyre gyakrabban fordult a baloldalhoz támogatásért. Ez a fajta jobb-bal ingamozgás általánosságban határozta meg az UV történetét, nemegyszer vezetve pártszakadásokhoz, majd újbóli egyesülésekhez. Utóbbiak közül kiemelendő a párt balszárnyának 1972-es kiválása Valle d'Aosta-i Progresszív Unió *(Union Valdôtaine Progressiste/Unione Valdostana Progressista – UVP)* néven, amely a kereszténydemokraták soraiból helyi szinten ugyancsak kivált balszárnnyal *(Democratici Popolari – DP)* lépett szövetségre. A történelmi hűség kedvéért megemlítendő, hogy 1976-ban az UV korábban szétvált platformjai ismét egyesültek. A párt szövetségi politikája szempontjából szintén kiemelendő a viszonylag stabil szövetség egy másik regionális párttal, a Szárd Akciópárttal *(Partito Sardo d'Azione)*, amellyel a '70-es évektől választási szövetségre lépve mind 1984-ben, mind pedig 1989-ben sikerült egyenesen az Európai Parlamentbe juttatni egy képviselőt. A Szárd Akciópárt etnikai jellege minden bizonnyal vitatható, hiszen – bár valóban egy terület érdekeinek a védelme érdekében jött létre – a szárd lakosság esetében nem állapítható meg az etnikai kisebbségi jelleg. A kisebbségi státusz legfeljebb az 1999. évi CDLXXXII. törvény által is elismert különleges szárd dialektus esetében merül fel, azonban ez már egy igen elmélyült nyelvészeti kérdéshez vezetne, tekintve, hogy a nyelvészet – ahogyan erre ebben a fejezetben már utaltunk – nem állapít meg distinkciót nyelv és dialektus között. Az igen népszerű, Max Weinreich lett származású amerikai nyelvésztől eredeztethető aforizmát idézve úgy is fogalmazhatnánk, hogy „a nyelv nem egyéb, mint egy olyan dialektus, amelynek határait hadsereg őrzi". Ennél jobb meghatározás – megítélésünk szerint – még nem

született. A Valle d'Aosta-i Unió és a Szárd Akciópárt esetében tehát nem is annyira az etnikai, mint inkább a történelmi és kulturális jellegből fakadó szövetség az izgalmasabb megfigyelési szempont. A valamikori Savoyai Királyság ugyanis hozzávetőleg Savoie és Alpes-Maritimes megyék (mai Franciaország), továbbá Piemont, Liguria, Valle d'Aosta és Szardínia tartományok területén helyezkedett el. Az egykori Savoyai Királyság két, a regionalizmus szempontjából kiemelkedő területének, illetőleg pontosabban fogalmazva azok domináns pártjainak a '80-as évektől kezdődően kialakuló szövetsége mindenképpen egy történelmi, kulturális és politológiai érdekességnek tekinthető. Az Union Valdôtaine szövetségi politikája szempontjából nem elhanyagolandó a Dél-tiroli Néppárttal 2012-ben kötött szakmai szövetség sem, amelynek célja, hogy közös fellépéssel jobban ki tudják használni a két tartomány speciális státusza kínálta gazdasági és kulturális lehetőségeket, valamint erőteljesebben fel tudjanak lépni közös érdekeik érvényesítéséért (Di Gennaro 2012).

A jelen monográfia tárgya szempontjából kiemelkedő fontossággal bíró 1992-es és 1994-es törvényhozási választások során az egész politikai elitet elsöprő jelentős földcsuszamlás egyáltalán nem, vagy csak minimálisan érintette Valle d'Aosta politikusait. Mindkét esetben helyi szinten az Union Valdôtaine, illetőleg koalíciós partnerei könyvelhettek el jelentősebb sikereket a helyben amúgy sem jelentős tradicionális olasz pártok rovására.

Napjainkra az UV érdeklődési körének csak egy részét képezik az autonómiatörekvések, valamint az azok kiszélesítése érdekében vívott kisebb-nagyobb csaták. Az utóbbi egy-másfél évtizedben az UV igen helyesen felismerte, hogy kizárólag az erdőgazdaságra és a turizmusra nem lehet egy szilárd gazdaságot felépíteni, ezért figyelme egyre inkább az alpesi környezetben végzett mezőgazdasági és állattenyésztési tevékenység megkönnyítésére és támogatására kezdett el irányulni (Cuaz 1996: 197–198). Fontos még említést tenni a párt az autentikus környezet megóvására vonatkozó törekvéséről is. Az ENSZ által a hegyek nemzetközi évévé kikiáltott 2002. év során az UV az adott témában felszólalt a világszervezet közgyűlése előtt, míg az április 20-án Saint-Vincentben lezajlott éves kongresszusát a „Valle d'Aosta és az Európai Unió – az alpesi lakosság esélyei a versenytársakkal szemben" témakörnek szentelte.

Az utolsó etnikai párt, amely a jelen témakörben mindenképpen figyelmet érdemel – és amellyel egyben zárjuk is a felsorolásunkat –, a Szlovén Unió *(Slovenska Skupnost / Unione Slovena – SSK)*[50] szlovén nemzetiségi párt, amely Friuli-Venezia Giulia tartományban aktív, különös tekintettel Gorizia és Trieszt megyékre. Alapvető célkitűzésének a területen élő szlovén kisebbség jogainak védelmét tekinti.

[50] A Slovenska Skupnosttal összefüggő információk közléséhez alapvető segítségemre volt a párt hivatalos honlapja (Slovenska Skupnost 2025).

A párt 1963-ban jött létre a második világháborút követően alakult több szlovén nemzetiségi és kommunistaellenes szervezet egyesülésének gyümölcseként, és már az 1963-as törvényhozási választások során önálló szlovén listát állított. Az 1992-es választások fordulópontot jelentettek a párt életében, mert a Szárd Akciópárttal, az Union Valdôtaine-nel, valamint a Südtiroler Volksparteiből éppen kivált *Union für Südtirol*lal együtt Föderalizmus *(Federalismo)* néven közös választási listát hozott létre, amelynek köszönhetően a lista egy képviselőt és egy szenátort tudott juttatni az olasz törvényhozás házaiba, azonban egyiküket sem az SSK delegálta. A második köztársaság eljövetelét követően a szervezet – hasonlóan dél-tiroli sorstársához – először a DC romjain létrejött Margarétával, majd annak a Demokrata Pártba történő betagozódását követően a Demokrata Párttal ápolt szoros együttműködést. Különösen a magyar olvasók számára lehet érdekes információ, hogy a trieszti székhelyű világhírű olasz kávéipari céget, az *Illycaffè S. p.A.*-t vezető – magyar származású – Illy család egyik kiemelkedő sarja, Riccardo Illy (Demokrata Párt) 2003-ban az SKK hathatós támogatásával vált Friuli-Venezia Giulia tartomány elnökévé, majd a párt támogatásával kormányozta a tartományt egészen 2008-ig.[51] A többi nemzetiségi párttal történő szövetség vonatkozásában fontos megemlíteni, hogy az európai parlamenti megmérettetések alkalmával 1999 óta az SSK egy jelöltje helyet kap a Südtiroler Volkspartei listáján, amely ily módon kíván hozzájárulni az olaszországi szlovén kisebbség európai szintű képviseletéhez.

Az Északi Liga és a nyelvi kisebbségeket képviselő pártok bemutatását követően – amint már a bevezetőben utaltunk rá – meg szeretnénk vizsgálni egy másik nem hagyományos pártot is, a La Rete elnevezésű, 1991. január 24-én alapított politikai szervezetet. Alapvetően nem volna indokolt a pártot feltétlenül a regionalista pártok között szerepeltetni, mégis bizonyos szempontok azt sugallják, hogy a La Rete bemutatására ez a szöveghely a legadekvátabb. A pártot ugyanis a szicíliai tartományi székhely Palermo polgármestere alapította, és célkitűzéseiben olyan markánsan délspecifikus problémák megoldása állt, mint a maffia egyre terjedő állami befolyását jelentő veszély és az ehhez kapcsolódó, hatalmas méreteket öltő korrupció elleni harc. Előbbieken túl a La Rete, bár ez nem volt kitűzött célja – ha nem is retorikájában és szecesszionista törekvéseiben – az Északi Liga egyfajta déli pandanjává vált, hiszen hasonlóan az Északi Ligához a tradicionális pártok jelképezte politikai magatartás meghaladására törekedett.

[51] A magyar olvasók számára külön érdekesség, hogy az Illy család, személy szerint pedig Anna Rossi Illy, Riccardo Illy édesanyja töltötte be Magyarország trieszti tiszteletbeli konzuli tisztét 1999 és 2023 között.

12. táblázat. *Szakmai és választási együttműködés az egyes nemzeti kisebbségi pártok között*

	Südtiroler Volkspartei	**Union Valdôtaine**	**Partito Sardo d'Azione**	**Slovenska Skupnost**
Südtiroler Volkspartei				
Union Valdôtaine	1			
Partito Sardo d'Azione	2	4		
Slovenska Skupnost	3	5	6	
1	Szakmai együttműködés 2012-től			
2	—			
3	1 képviselői hely a SKK számára az SVP EP-listáján			
4	1984 (EP), 1989 (EP)			
5	1999 (Törvényhozás)			
6	1999 (Törvényhozás)			

Forrás: a szerző szerkesztése

A La Rete – ellentétben az Északi Ligával – gyökereit a DC-ből eredeztette. A második vatikáni zsinat 1965-ös lezárását követően egyre erősebb volt az igény arra, hogy a politikai értelemben vett kereszténydemokrácia is alkalmazkodjon a világ új kihívásaihoz és az új társadalmi jelenségekhez. Ezt az igényt próbálta meg felkarolni és a DC frissen megválasztott főtitkára, Benigno Zaccagnini (1975–1980) felé tolmácsolni egy – többnyire a DC balszárnyához tartozó – értelmiségiekből álló kör, amely önmagát Demokratikus Ligaként *(Lega Democratica)* határozta meg. Az adott értelmiségi kört a közélet olyan fontos értelmiségi személyiségei alkották, mint Pietro Scoppola, Ermanno Gorrieri, Ettore Passerin d'Entrèves és a DC fiatal palermói feltörekvő reménysége, Leoluca Orlando. Orlando fiatal jogászként azokban az időkben – az 1980-ban a maffia által megölt – Piersanti Mattarella, Szicília kereszténydemokrata tartományi elnöke, egyben Sergio Mattarella köztársasági elnök fivére kabinetjében dolgozott jogi tanácsadóként. Leoluca Orlando a palermói katolikus Gonzaga Gimnáziumban érettségizett, majd jogi tanulmányai elvégzése után viszonylag hamar csatlakozott a DC-hez. Visszaemlékezéseiben Orlando úgy fogalmazott, hogy a párt 1975-ös politikai kudarcai idején úgy érezte,

nem tűnhet politikai opportunizmusnak a szervezethez történő csatlakozása (GIUNTELLA 1992: 47).

A párt reformpárti balszárnyához tartozó politikusként a legvégsőkig hitt a párt megújíthatóságában, amely hite rokonszenvessé tette a szemében Piersanti Mattarellát, aki maga is igen reformer politikusnak számított. Ahogyan azt már említettük, Orlando Mattarella jogi tanácsadója volt 1978 és 1980 között, amikor is 1980-tól a DC palermói képviselőjének választották. Orlando 1985-től töltötte be a tartományi székhely polgármesteri tisztét, azonban a mögötte álló városi többség nem egy hagyományos kereszténydemokrata majoritás volt. Kezdetben Orlando mögött egy DC, PSDI, Zöldek, független baloldali képviselők és a *Città per l'Uomo* civil lista alkotta koalíció állt. Később ez a szövetség kiszélesedett a PCI-vel. Orlando szándékosan és látványosan kihagyta azonban az általa vezetett városvezetésből úgy a szocialistákat, mint a liberálisokat és a republikánusokat, valamint megkísérelte marginalizálni a DC legkonzervatívabb platformjait. A szokatlan városi többség természetesen kiváltotta úgy a DC országos vezetésének, mint a PSI-nek a nemtetszését, és az Orlando körül mozgó olyan – többnyire jezsuita – aktívan politizáló egyházi személyiségeket hibáztatta, mint a teológus és politológus Bartolomeo Sorge atya, aki maga is a *Città per l'Uomo* kétfős városi képviselettel rendelkező civil szervezet tagja volt. Sorge atya az Orlando-adminisztrációról később úgy nyilatkozott, mint ami akkor is értékes időszak lett volna a város életében, ha a maffia városi befolyásának megszüntetésén kívül nem tett volna egyebet. Utóbbi nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a települési adminisztráció és általánosságban a demokratikus intézményrendszer visszanyerje a város és a tartomány lakosságának bizalmát (GIUNTELLA 1992: 63). Ez a kijelentés annak tükrében nyeri el igazán értelmét és értékét, amit Dél-Itália bemutatásakor megpróbáltunk már értelmezni, történetesen, hogy a Dél igen sokáig nem érezte magát az állam részének, és Orlando színre lépése bizonyosan hozzájárult a központi hatalom iránti bizalom erősödéséhez. A városi adminisztráció „emberarcúvá" tételét a történettudomány *palermói tavasz*ként hajlamos említeni. Az 1990-es helyhatósági választások során az Orlando vezette DC-lista közel 71 ezer leadott szavazattal hatalmas sikert ért el, és abszolút többséget szerzett a városi közgyűlésben (OK BM 2025), azonban egy római döntés nyomán a DC pártközpontja a konformista Domenico Lo Vascót helyezte Palermo élére.[52]

Orlando, csalódva saját pártjában, még utoljára megpróbálta annak megújítását, így 1990. augusztus 28-án részt vett Trentóban a város polgármestere, a kereszténydemokrata párt balszárnyához tartozó Lorenzo Dellai meghívására egy jelentős megmozduláson. Ez alkalommal a DC balszárnyának legjelentősebb képviselői

[52] Lásd jelen kötet 45. lábjegyzetét (1993. évi LXXXI. törvény)!

életre hívták a La Rete mozgalmat, amelyben elfogadták a *Trentói dokumentum* néven ismertté vált szöveget. A statútum első sorai szerint a La Rete nem 1990. augusztus 28-án született meg, hanem valójában létezett egy „Rete előtti Rete" is, hiszen a reformpárti, szociálisan érzékeny kereszténydemokrácia mindig is jelen volt a közéletben, legfeljebb nem öltött testet egy konkrét együttműködésben. A dokumentum kimondta, hogy az olasz politika sokkal jobban törődik a világméretű problémákkal, mint Dél-Itália gondjaival, valamint hogy az állam – és hasonló gondolatok megjelentek már az Északi Liga esetében is – hamis antagonizmusokra épít. Utóbbiak között említendő a fasiszta-antifasiszta, illetve a kommunista-antikommunista ellentét, amely addigra meghaladottá vált, hiszen – nézőpontjuk szerint – a 20. század vége felé már más veszélyek leselkedtek, mint az MSI jelentette posztfasizmus, továbbá az éppen összeomló Szovjetunió jelentette kommunistaveszély sem tűnt már hitelesnek, és az ellene vívott harc sem jelentett igazi mozgósító erőt. Meglátásuk szerint az állam igyekezett mesterségesen fenntartani a mérsékeltség és a szélsőségesség elavult meghatározásait egy olyan korban, amelyben meghaladottá váltak mind a 19. századi, mind pedig a második világégést követően létrejött politikai meghatározások. A DC-n belüli palotaforradalmár-jellegéből fakadóan sokan úgy tekintettek a La Retére, mint a Demokratikus Liga egy második kiadására, amely ugyanakkor megpróbált túllépni az elődszervezet értelmiségi, elitista jellegén (Giuntella 1992: 72).

A Rete alapító kiáltványa büszkén hirdette, hogy soraiba várja valamennyi párt tagjait, amennyiben pártjukban nem vállalnak vezető beosztást, és elfogadják a mozgalom céljait, és azt nem rendelik alá saját pártjuk érdekeinek. Mi volt tehát a La Rete? Párt? Mozgalom? Civil szervezet? Orlando szavai szerint egy eszköz, amelynek célja az volt, hogy „Olaszország túlélje a telet, és épségben megérje a tavaszt" (Giuntella 1992: 72). Orlando a szív és az ész jelentette irodalmi toposzokkal játszva egy különös szójátékkal úgy fogalmazott, hogy „Olaszországban sokan élnek, akiknek a szíve jobbra húz, és jobboldalon is hordják, és sokan élnek, akiknek a szíve balra húz, és baloldalon is hordják, azonban ezek a választók megértették, hogy válságos időkben a jobboldali és a baloldali szíveknek össze kell fogniuk, hogy együttesen az észt a centrumba helyezzék. Majd ezt követően, a válság után, akinek a szíve a jobboldalon van, visszahelyezheti jobbra az eszét is, akinek pedig a baloldalon van, úgyszintén visszahelyezheti a baloldalra az eszét is, és a Rete majd ekkor mondhatja el, hogy győzött, mert létrehozott egy klasszikus értelemben vett konzervatív és egy progresszív oldalt Olaszországban." Mindehhez Orlando hozzátette, hogy a DC baloldali szárnyának képviselőjeként ő a baloldali szíve oldalára szeretné visszahelyezni majd az eszét is (Giuntella 1992: 72).

A Rete tehát azt a fajta politikai klientelizmust és a pártok közötti gazdasági összeborulást szerette volna megszüntetni, amely az 1946-os köztársaság meghatározó jellemzőjévé vált a 20. század végére. Orlando szavai szerint a Rete szövetségesei valamennyi korabeli pártban megtalálhatók voltak, és ez a fajta transzverzális jelleg végigkísérte működését, míg végül 1999. február 27-én beolvadt a Romano Prodi vezette A Demokraták *(I Democratici)* néven megalakult centrista pártba. A La Rete szemléletmódja ebből a szempontból rendkívül tradicionalista jelleggel bírt, hiszen a klasszikus 19. századi jobb-bal politikai felosztást kívánta visszahozni egy 20. század végi politikai kontextusba. Ha korábban Tomasi di Lampedusa szavait idéztük, ezúttal is érdemes megfontolni egy tőle származó idézetet, ugyanis a szerző *A párduc* című regényében azt is írja, hogy „valaminek meg kell változnia, hogy minden a régi maradhasson" (Füsi József fordítása). Más szóval olykor a politika azért újul meg, hogy minden a megszokott mederben folyhasson tovább.

A két bemutatott szervezet – az egyik északon, a másik délen – egyaránt a korábban fennálló, megkövesedett pártstruktúra lebontását tűzte ki létezése legfontosabb céljául más és más retorikai elemekkel és eszközökkel. Míg az Északi Liga kezdetben nem kívánta semmiféle korábban létező politikai párt tagjait a soraiban látni, a La Rete kifejezetten törekedett erre. Az Északi Liga céljai között egy teljes mértékben új államberendezkedés és egy új politikai struktúra felépítése szerepelt, míg a La Rete éppen a klasszikus konzervatív-progresszív politikai dichotómia mentén képzelte el Olaszország jövőjét. Azt mondhatjuk, hogy végeredményben egyik sem érte el céljait. A La Rete nem tudta létrehozni a klasszikus angolszász politikai felosztást, tekintve, hogy a '90-es évek végi politikai krízisből hosszú távon a Silvio Berlusconi vezette Forza Italia került ki győztesen, az Északi Liga pedig olyan mértékben nem tudta megváltoztatni Olaszország alkotmányjogi berendezkedését, hogy idővel a – többek között a DC és a PSI romjaiból táplálkozó – Forza Italia oldalán maga is belesimult abba, és kormányzati szerepet vállalt a centrális szemléletű alkotmány nyújtotta keretek között.

III.
A Tangentopoli után

AZ ELSŐ KÖZTÁRSASÁG HATTYÚDALA ÉS A DC HANYATLÁSA

A 20. század '70-es évei mint az „ólomévek" *(anni di piombo)* vonultak be az olasz történelembe. A kifejezés Margarethe von Trotta *Ólomidő (Die bleierne Zeit)* című Arany Oroszlán-díjas filmje fordításából ered, aki, máskülönben, az eredeti kifejezést Friedrich Hölderlin *Séta a vidéken (Der Gang aufs Land)* című verséből merítette.[53] A kifejezés allegorikusan úgy értelmezhető, hogy az évtized során lezajlott tragikus események szinte ólomként nehezedtek úgy a hatóságok, mint a lakosság vállára. Ez az évtized volt a fekete (neofasiszta) és a vörös (szélsőbaloldali) terrorizmus évtizede. Gazdaságtörténeti szempontból a '70-es évek erősödő válsága és a növekvő számú és egyre reményvesztettebb munkanélküliek rendkívül erős nyomást helyeztek a parlamenti pártokra és így a PCI-re is, és az is egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ezek a választók fokozatosan lecsúsztak a parlamenti baloldal, elsősorban a kommunisták uszályáról, majd elkeseredésükben szélsőséges szervezetekhez fordultak (Faragó 1978: 48). Terrorista csoportok tevékenysége következtében robbant fel az első pokolgép 1969. december 12-én Milánóban a város székesegyházától alig néhány száz méterre fekvő Fontana téren (17 halott, 88 sebesült), majd ezt még sok más merénylet követte, mint a bresciai (1974. május 28.; 8 halott, 102 sebesült), vagy éppen a Róma és München között közlekedő *Italicus* nemzetközi gyorsvonat ellen elkövetett merénylet (1974. augusztus 4.; 12 halott, 105 sebesült), illetve a bolognai pályaudvaron bekövetkezett robbantás (1980. augusztus 2.; 85 halott, 200 sebesült).

A politikai merényletek számát és súlyosságát jól jellemzi egy, az 1977 első félévét részletező belügyminisztériumi közlemény. Eszerint az adott év júniusában terrorcselekményért 702 személy volt őrizetben, illetőleg letartóztatásban, 96 személyt pedig köröztek. A letartóztatottak között 343, a körözöttek között 65 volt újfasiszta. A Vörös Brigádok letartóztatott terroristáinak a száma 128, a Fegyveres Proletárosztagoké (Gruppi Armati Proletari) 123, az Első Vonalé (Prima Linea) 12. Az elkövetett cselekmények fegyveres merénylet, emberrablás, tiltott fegyverhasználat, rablás, emberölés, börtönből való szökés, börtönlázadásban való részvétel, gyújtogatás, a feloszlatott fasiszta párt újjászervezése, bűnpártolás, hamis tanúzás és pénzhamisítás

[53] A címadó idézet: „Mir es scheinen, es sei, als in der bleiernen Zeit."

voltak (Faragó 1978: 52). A hatóságok 1978-ban hétszáz-nyolcszáz fő körülire becsülték az illegalitásban tevékenykedő terroristák számát, míg mintegy tízezerre azokét, akik a törvényesség határán mozogva, bűnpártolás tette mellett, háttértámogatást nyújtottak a tényleges terroristák számára (Faragó 1978: 75). A történelmi képhez hozzátartozik egy igen különleges államcsínykísérlet is, amelyet 1970-ben egy Junio Valerio Borghese[54] nevű egykori fasiszta herceg, az Olasz Szociális Mozgalom egykori elnöke (1951–1953) kísérelt meg egy őt hatalomra segíteni kívánó, mintegy húszezer összeesküvőből álló terrorista csoport élén. Az egyik osztag behatolt a Belügyminisztérium épületébe, és elfoglalta azt az emeletet, ahol a létfontosságú távközlési berendezések is megtalálhatók voltak. A kísérlet azért vallott kudarcot, mert nem érkeztek meg időben Rómába azok a rohamosztagok, amelyeknek a város stratégiai pontjait kellett volna elfoglalniuk. A levert államcsíny viszonylag enyhe ítéletekkel zárult, maga Borghese herceg pedig a Franco vezette Spanyolországba, Cádizba szökött, ahol egy volt náci elöljáró vendégszeretetét és villáját élvezhette 1974-ben bekövetkezett haláláig. Ennek a sötét korszaknak volt a legkiemelkedőbb eseménye Aldo Moro volt kormányfő, a Keresztény Demokrácia elnöke elrablása és kivégzése 1978. május 9-én a Vörös Brigádok *(Brigate Rosse – BR)* nevű szélsőbaloldali terrorszervezet által (Faragó 1978: 5–7). A jelen kötetben nem szeretnénk részletesen foglalkozni az ólomévekkel, de azt fontos megjegyezni, hogy a Keresztény Demokrácia népszerűsége alapvetően annak az évtizednek a második felétől kezdett el egy negatív ívet leírni. Mintha csak Aldo Moro halálával a DC is elindult volna egy lassú, de határozott agónia felé.

A ’70-es évek ugyanakkor nem csupán a véres olaszországi merényletek és Moro halála – továbbá az ezzel kapcsolatosan fel-felröppent DC-s érintettség – okán kerültek be úgy a történelemkönyvekbe mint a DC fekete évtizede. A történettudomány egyelőre nem tudott egzakt választ szolgáltatni arra a gyakran felvetett kérdésre, hogy Aldo Moro egykori kormányfő BR általi elrablásában, valamint ezt követő kivégzésében létezett-e bármiféle kereszténydemokrata szál. Az elgondolás – vagy összeesküvés-elmélet – szerint az évtizeden végigvonuló terrorizmushullám nem volt egyéb, mint a DC ama törekvése, hogy a szélsőjobboldali és szélsőbaloldali veszéllyel fenyegesse a szavazópolgárokat, és önmagát mint a biztonság és stabilitás garantőrét állítsa a választók elé. Az elmélet szerint a DC egyes áramlatainak (Giulio Andreotti, Francesco Cossiga stb.) azért állt érdekében az egykori kormányfő halála, mert Moro a DC kereszténységszocialista balszárnyának képviselőjeként – éppen a terrorizmus fenyegető veszélye miatt – előkészített egy történelmi kiegyezést az Enrico

[54] Ugyanannak a nemesi családnak egy kései sarja, amely a világhírű Borghese Galéria névadója is.

Berlinguer vezette kommunistákkal azért, hogy a két párt együtt hatékonyabban tudjon fellépni a terrorveszély ellen.[55]

Ebben az évtizedben a terrorizmuson kívül egyéb, tisztán politikai fordulatok is borzolták a közéletet. Utóbbiak közé tartozott két, a DC számára határozottan vesztes népszavazás is. Az olasz törvényhozás, pontosabban annak baloldali, balközép és centrista pártjai – PCI, PSI, PSDI, PRI és PLI – a kereszténydemokrata kormánypárt és a posztfasiszta Olasz Szociális Mozgalom ellenszavazata mellett 1970. december 1-én elfogadták a DCCCXCVIII. számú, úgynevezett Fortuna–Baslini-törvényt, amely – Európa oly sok országához hasonlóan – Olaszországban is lehetővé tette a polgári esküvők felbontását (GU 306. szám, 1970. december 3.). A kereszténydemokraták – az Olasz Püspöki Konferencia és az Actio Catholica, továbbá az Olasz Szociális Mozgalom támogatása mellett – népszavazást kezdeményeztek az ügyről, amelyet 1974. május 12-én rendeztek meg. Ezen a népszavazáson a kereszténydemokraták nagyon súlyos vereséget szenvedtek, tekintve, hogy a szavazópolgárok 59,3%-a a válás lehetőségének fenntartása mellett szavazott, és csupán 40,7% nyilvánított ki ezzel ellentétes véleményt. A Keresztény Demokrácia hasonlóan kellemetlen vereségnek nézett elébe, amikor elvitatta az 1978. május 22-én – a PCI, a PSI, a PSDI, a PRI, a PLI és a Radikális Párt szavazataival – elfogadott CXCIV. törvény létjogosultságát a terhesség megszakításának engedélyezéséről (GU 140. szám, 1978. május 22.). Az abortusztörvény, miután különféle jogi procedúrákat követően 1981. május 17-én népszavazásra bocsátották, a DC, az Olasz Püspöki Konferencia és a különféle katolikus szervezetek negatív ítélete ellenére az olaszok 68%-ának nyerte el a támogatását (OK BM 2025).

A fent felsorolt adathalmaz elsősorban abból a szempontból bír jelentőséggel, miszerint az egyház és az egyes hozzá köthető szervezetek felhívásai rendre kisebb súllyal estek a latba, aminek következtében vallásszociológiai szempontból az olasz választók és az olasz politikai élet egyfajta folyamatos szekularizációjáról szokás beszélni a ’70-es évek során.

A Keresztény Demokrácia – ahogyan ezt oly sokszor már megtette – ezúttal is megpróbált alkalmazkodni a várható választói elvárásokhoz, azt remélve, hogy továbbra is képes lehet a sokszínű centrista-jobbközép választói tömegek összetartására, azonban ez a ’80-as évek elejétől egyre kevésbé sikerült számára. Ciriaco De Mita pártfőtitkár volt az, aki 1982 és 1989 között, azontúl, hogy megkísérelt fellépni a párt belső korrupciós botrányai ellen, főként a párt balszárnyára támaszkodva

[55] Az elképzelést – nem elfeledve természetesen a különféle megjelent publikációkat – legszemléletesebben talán Paolo Sorrentino *Il divo – A megfoghatatlan* című, Giulio Andreotti személye ihlette életrajzi filmje mutatja be, különös tekintettel Giulio Andreotti filmbeli monológjára (*Il Divo* 2008).

megpróbált egy szekularizáltabb és liberálisabb kurzust megvalósítani a DC élén, azonban egyes párton belüli irányvonalak idővel nála erősebbnek bizonyultak. A De Mita-ellenes kereszténydemokraták, mint Giulio Andreotti és Arnaldo Forlani, kiegészülve a szocialista Benedetto Craxi miniszterelnökkel, létrehozták a már említett CAF szövetséget, amely végül eltávolította De Mitát a párt éléről. A párton belüli viszályok, a nemzetközi helyzet élesedése és az erre adott inadekvát reakciók, a PCI felmagasztosulása egy szociáldemokrata párttá, a kommunista ellenségkép megszűnése, a Dél-Olaszországban dúló maffiaháborúk, illetve a palermói maffia ellen irányuló, úgynevezett maxiper (olaszul: *maxiprocesso*) – amely során szervezett bűnözői csoportok megölték a Palermói Törvényszék két bíráját, Giovanni Falconét és Paolo Borsellinót –, a DC körüli folyamatos korrupciós botrányok, a növekvő munkanélküliség és az egyre súlyosbodó gazdasági helyzet erősen erodálták a párt népszerűségét nem csupán a választók, hanem egyenesen a katolikus egyház szemében is. Utóbbi, bár soha nem tagadta érdekeltségét a keresztény párt hatalomban tartásában, súlyos szavakkal illette azt, és mielőbbi megoldást sürgetett a párt morális válságára. A folytatás alapvetően már jól ismert. Új pártok jelentek meg, amelyek fokozatosan elszívták a DC egykori szavazóit, a Tangentopoli pedig végérvényesen lejáratta a DC-t és szövetségeseit a választók szemében. A párt az 1992-es törvényhozási választásokon még 19,7%-os eredménnyel megmaradt Olaszország első pártjának, azonban utódpártja, az Olasz Polgári Párt *(Partito Popolare Italiano – PPI)* 1994 márciusában már csak 11%-ot ért el, majd az adott év júniusában megrendezett európai parlamenti választásokon már alig 10%-ot (OK BM 2025).

A Tangentopoli vádlottjai közül mindenképpen megemlítendő Giulio Andreotti személye, aki 1946 és 1992 között harmincnégy alkalommal töltött be miniszteri és hétszer miniszterelnöki tisztet. Andreottit az ügyészség korrupcióval és szervezett bűnözői csoportokkal történő együttműködéssel gyanúsította, és bár 1999-ben az ellene indított per végül felmentéssel zárult, egy olyan politikus gyanúba keveredése, akinek személye egyet jelentett az első köztársasággal, sokat elmondott a fennálló közállapotokról.

A kereszténydemokrata politika hegemóniája 1992 és 1994 fordulóján Olaszországban alapvetően véget ért. A párt már képtelen volt a megújulásra. A Keresztény Demokrácia a Tangentopoli-botrányban való súlyos érintettsége miatt folyamatosan veszített népszerűségéből, és az egyes választási megmérettetéseken is egyre gyengébb eredményeket tudott csak felmutatni. A választási kudarcok, valamint a kenőpénzbotrányban való személyes érintettsége okán Arnaldo Forlani akkori párttitkár benyújtotta lemondását. A DC ezt követően Mino Martinazzolit választotta a párt főtitkárává. Martinazzoli megválasztásától a DC mindenekelőtt azt remélte, hogy – észak-olaszországi politikus lévén – az északi tartományokban képes lesz

visszaszerezni a párt Északi Liga által elcsábított szavazótáborát. Szükséges kiemelni, hogy bár Martinazzoli valóban sok szimbolikus intézkedést tett – mint például a párt elnökségének felére csökkentése, valamint a párt történetében először egy női politikus, a nápolyi Rosa Russo Jervolino jelölése a választmány élére –, ahogyan az egy vele készített interjúból kitűnik, az új pártfőtitkár alapvetően nem táplált sok reményt saját és pártja közeli jövőjét illetően: „Egy végső elkeseredésből megválasztott pártfőtitkár vagyok, a párt pedig már csak egy temető" – mondta (Galli 1994: 533; a szerző saját fordítása). Mino Martinazzoli végül oly mértékben szakítani kívánt a DC jelentette múlttal, hogy baloldali mintára – ahol a PCI átalakult PDS-é – a DC romjain egy új párt megalapítását indítványozta Olasz Néppárt néven. A *La Repubblica* című országos napilap egy korabeli cikkében a következőképpen tudósított a DC feloszlatásáról és az Olasz Néppárt létrehozásáról döntő 1993. novemberi 28-ai kongresszusról: „Egy napsütötte, fagyos reggelen a velencei vásárváros egyik pavilonjában végleg eltávozott közülünk a DC. A Bisagliák, a Rumorok, a Berninik DC-je. Az a DC, amely ötven éven át az olaszországi szavazatok legjelentősebb gyűjtőtégelye volt. Az általa hagyott űrt most betölti az Olasz Néppárt. Délelőtt 10 órakor keresztelte el Rosaria, vagy ahogyan általában becézik, »Rosy« Bindi képviselő asszony. [...] Mindössze egy percébe tellett, hogy beszédében a lényegre térjen: »Ma itt Veneto tartományban megszületik az Olasz Néppárt – mondta ünnepélyes hangon. – Egy új párt, mert a DC ereje végleg elfogyott.«" (Bianchin 1993b: 9; a szerző saját fordítása.) Az Olasz Néppárt végül hivatalosan 1994. január 18-án alakult meg, önmagát az 1919-ben Luigi Sturzo atya által alapított Olasz Néppárt politikai örökösének tekintve (Berényi 2017: 71).

A PPI számára azonban bizonyosan nem kedvezett a megalakulás és a soron következő törvényhozási választások közelsége. Alig pár hónappal a PPI megalakulása után, 1994. március 27-én és 28-án Olaszország választópolgárait a szavazóurnákhoz szólították, és a nem túl kecsegtető eredmények – alig 11% – elhozták a belső konfliktusokat is. Mino Martinazzoli lemondását követően az 1994. július 29-én megrendezett kongresszus Rocco Buttiglionét választotta meg a párt új főtitkárának, aki a családok és a középosztály érdekeinek képviselete érdekében egy klasszikus centrista politikát szeretett volna megvalósítani, fenntartva a párbeszédet úgy a jobb-, mint a baloldallal. Ez alól egyedül az éppen Nemzeti Szövetség nevet felöltő egykori Olasz Szociális Mozgalom posztfasisztái képeztek kivételt. A DC balszárnyának romjain egy rövid ideig felbukkant a már részletesen bemutatott La Rete nevű, főként Szicíliában aktív politikai mozgalom, amely ugyanakkor igen tiszavirágéletűnek bizonyult, tekintve, hogy Leoluca Orlando pártelnök 1993-as palermói polgármesterré választását követően a párt az 1994-es választásokon alig 1,9%-os eredményt ért el (OK BM 2025). A PPI-től némiképp jobbra Pier Ferdinando Casini későbbi

képviselőházi elnök vezetésével létrejött a Keresztény Demokrata Centrum *(Centro Cristiano Democratico – CCD),* amely az 1994-es választásokon már Silvio Berlusconi *Forza Italiá*jával szövetségben indult, önmagát „a mérsékelt jobboldal keresztény szárnyaként" definiálva és abban reménykedve, hogy ezt a keresztény irányvonalat képviselheti majd a Berlusconi távlati reményeiként megvalósuló nagy jobbközép pártba történő beolvadását követően is.

Egy ilyen politikai helyzetben felmerül a kérdés, hogy ugyan hová pártolt a DC egykor közel 15 milliós szavazótábora? Egy korabeli felmérés szerint az egykori DC-szavazók 45%-a a párt jogutódját, a PPI-t választotta, míg 24%-uk a Hajrá, Olaszország!-hoz igazolt (Durand 1997: 305–315). Viszonylag kis számban voltak azon szavazók – mintegy 15% –, akik a DC feloszlását követően a baloldalra – elsősorban a PDS-re – adták a voksukat. Természetesen a politikai centrum felé húzódó, és Nemzeti Szövetséggé magasztosuló – posztfasisztának már egyre kevésbé, inkább markánsan konzervatívnak nevezhető – hajdani MSI is képes volt egy kisebb szavazói réteget felszívni úgy, ahogyan az Északi Liga is. Nem elfelejtendő, hogy az Északi Liga rendelkezett egy katolikus komponenssel is, amelyet elsősorban Irene Pivetti, későbbi képviselőházi elnök képviselt. Pivetti, az Actio Catholica egykori tagja és a milánói katolikus egyetem volt hallgatója ugyanakkor egy integralista, a DC szekularizált hagyományaitól távol álló politikát képviselt. Az olasz centrista-jobbközép politika legnagyobb pártja – különféle számítások szerint – alapvetően hét pártra szakadt szét (Durand 1997: 305–315), amely jelenség lehetővé tette Giuliano Rossetti karikaturista számára, hogy a *La Repubblica* című országos napilapban egy csípős hangulatú rajz keretein belül szemléletesen ábrázolhassa a nagy fehér bálna átalakulását egy szardíniarajjá (Durand 1995: 232).

A továbbiakban vizsgáljuk meg, hogy a kereszténydemokrata szavazatok miként vándoroltak át az Északi Liga, valamint a frissen átalakult baloldal irányába!

A DC-szavazók Északi Liga irányába történő elmozdulásának többféle okát is meghatározhatjuk. Annak vizsgálásához, hogy a DC miként interpretálta ezt a szavazatelvándorlást, segítségünkre lesz Alfeo Mizzau egykori DC-képviselő (Friuli-Venezia Giulia tartomány) egy, a témával foglalkozó írása, amelyet ugyanakkor – miután a legnagyobb jó szándékkal sem tekinthetjük elfogulatlannak – erős forráskritikával szükséges vizsgálnunk. Mizzau a szóban forgó kötetet 1993-ban, alig egy évvel az 1992-es választásokat követően tette közzé Feo di Bean szerkesztésében. A politikus, azt követően, hogy kifejti megdöbbenését a Liga váratlan sikere láttán, alapvetően arra a következtetésre jut, hogy mindez annak köszönhető, hogy a regionális párt átvette azokat a DC számára kedves témákat, amelyeket utóbbi a kisebb akonfesszionális pártok – PSI, PSDI, PRI, PLI – nyomására elhagyni kényszerült. Ezek az elemek Mizzau szerint éppen a mérsékelt politika és a konzervativizmus

alapeszméi voltak. Mit is jelentenek ezek az alapeszmék? Utóbbiakat Mizzau három pontba igyekszik összegyűjteni: 1. az állami vagyon túlzott felélésének és esetlegesen magáncélokra történő felhasználásának a teljes tilalmát, vagy ha úgy tetszik, az állami puritanizmust; 2. a központosított hatalom elvetését; 3. a természetes környezeti, kulturális és folklorisztikus élettér megőrzését. Mizzau szerint ez képezi azt a három pontot, amely egy magát mérsékelt konzervatívnak nevező pártot jellemez, és amely alapvetések egy részét a DC szövetségesi rendszere okán kénytelen volt feláldozni a kormányozhatóság és a politikai stabilitás oltárán, szabad hozzáférést engedve a Ligának ezek átvételéhez. Mindebből kiderül tehát, hogy a DC konzervatív szárnya a PSI-vel, a PSDI-vel, a PLI-vel és az 1992-től ellenzékbe vonult PRI-vel folytatott együttműködésben vélte felfedezni pártja dekadenciájának az alapvető okait. Természetesen tudjuk, hogy a helyzet ennél sokkal bonyolultabb volt. Mizzau írásában temérdek önfelmentés és bűnbakkeresés bújik meg, hiszen nem veszi figyelembe a ’90-es évek elején erősen hanyatló gazdasági helyzetet, a növekvő munkanélküliséget, különös tekintettel a fiatalokat és a frissdiplomásokat sújtó munkanélküliségre, a szociális háló repedezését, valamint az egyre növekvő és a DC-hez köthető korrupciós botrányok hosszú sorát. Mindezen nyilvánvaló pontatlanságok ellenére érdemes tovább vizsgálni Mizzau írását, mert a szövegből kitűnik, hogy a decentralizáció gondolata nem volt idegen a kereszténydemokrata párttól sem. Annyi distinkciót tennünk kell, persze, hogy míg a Liga csak a 20. század végén kezdett el decentralizációról beszélni egy föderális állam formájában, a DC – utalva az 1919-es Olasz Néppárt programjára – már első, 1946-os nápolyi kongresszusán is egy decentralizált államot vizionált, igaz, regionális formában. Mizzau meglátása szerint a decentralizáció mindig is részét képezte az olasz katolikusok államelméletének, tekintve, hogy mind a 19. századi, előbb Torinóból, majd Firenzéből, végül Rómából irányított, a katolikusok számára rossz emlékű olasz állam, mind pedig a 20. századi fasizmus a centralizációt tekintette követendő példának. Nem véletlen hát, hogy a Liga – a *regionalizmus*nál erőteljesebb *föderalizmus* hívószavával kampányolva – éppen azokban a megyékben érte el első sikereit, amelyekben a gyakorló katolikus réteg a legjelentősebbnek számított. Utóbbi elképzelést megítélésünk szerint érdemes szem előtt tartani akkor, amikor ezen szavazatelvándorlás okait említjük. Nem úgy, mint azon összeesküvés-elméleteket, amelyek szerint a Liga valójában idegen hatalmak érdekeit szolgálta volna a ’90-es évek elején. Mizzau is – megítélésünk szerint tévesen – magáévá teszi azt a gondolatot, amely szerint a Liga létrejöttének értelmezéséhez érdemes visszanyúlni azon 19. századi nagyhatalmi törekvésekhez, amelyek szerint a nagy európai államoknak – különös tekintettel Franciaországra – nem állt érdekében egy velük versenyképes, egységes és erős Olaszország létrejötte, hanem inkább a számos jelentéktelen államra osztott Appennini-félsziget megőrzése

szolgálta volna céljaikat. Egyes politikusok és közírók szerint a Liga által egy ideig elfogadott és Gianfranco Miglio politológushoz köthető, korábban már említett három föderális államra – Padánia, Etrúria és Mediterránia – szakadt Olaszország éppen ezt a nagyhatalmi célt lett volna hivatott kiszolgálni (Di Bean 1993: 9–26).

Mint azt tudjuk, a Tangentopoli után a nagy fehér bálna nem csupán centrista és jobbközép pártokra bomlott, hanem megőrizte jelentőségét az a baloldali komponens is, amely a Tangentopolit követően kialakuló olasz politikai balközép fontos – ha nem a legfontosabb – alkotóelemévé vált. Ennek a folyamatnak a kezdete azonban ismét csak a már említett házasság felbontásának lehetőségéről kiírt népszavazási kampány idején keresendő.

Ha egy bárminemű mozgalom jelentőségét kizárólag a taglétszám, továbbá a megrendezett nagygyűlések, tüntetések vagy kezdeményezett petíciók száma alapján próbálnánk megítélni, akkor a Pietro Scoppola és Michele Ardigò nevével fémjelzett Demokratikus Liga a maga kétszáz fős taglétszámával és hivatalos sajtóterméke, az *Appunti di Cultura e Politica* nagyjából stabil ötezer fős előfizetői létszámával minden bizonnyal kívül esne azon szervezetek körén, amelyeket a közvélemény mint jelentős mozgalmakat tart számon.

A reformkeresztény mozgalom – merthogy a Demokratikus Ligát ekképpen jellemezhetnénk – esetében azt mondhatjuk, hogy „kezdetben vala a második vatikáni zsinat". Minden eme jelentős világ- és egyháztörténeti eseménytől eredeztethető. Az 1962. október 11-én XXIII. János pápa által megnyitott zsinat munkálatait az Olasz Püspöki Konferencia lapja, a Raniero La Valle által szerkesztett *Avvenire d'Italia* nagyon pontosan és részletesen dokumentálta, különös figyelmet fordítva Suenens, Alfrink, Doepfner és Lercaro bíborosok reformpárti felszólalásainak (Giura Longo 1975: 166). A zsinat alapdokumentumaiban kiemelte az egyén lelkiismeretének és az egyéni lelkiismeret alapján meghozott döntéseknek a fontosságát. Ez az egyéni lelkiismeret volt az, amit sok keresztény egy pártpolitikai olvasat szerint igyekezett interpretálni, méghozzá oly módon, hogy meglátásuk szerint nem volt már elvárás a katolikus egyház részéről, hogy egy rosszul értelmezett vallási koherencia értelmében a Keresztény Demokráciát tekintsék az egyetlen és üdvözítő politikai alternatívának. Sok keresztény számára ekkor vált lehetővé a DC-től eltérő alternatíva választása (De Giorgi 2009: 153–154). Az egyetemes zsinatot követően látott napvilágot a *Gaudium et Spes* című apostoli levél, amely ismét csak teológiai szempontból vizsgálta a teremtmény szabadságát, amelyben sokan újfent politikai üzenetet véltek felfedezni, történetesen, hogy semmiféle teológiai alapja nincsen a katolikusok DC körüli feltétlen összezárásának, és már nem számít elvárásnak a DC politikai értelemben történő támogatása. A második vatikáni zsinaton túl a reformkatolicizmus előmozdításában nagy szerepet játszott XXIII. János pápa személye is, aki egy ízben kijelentette, hogy

saját népének fogja tekinteni mindazokat, akik nem a saját népe. Az előbbi enigmatikus mondat megfejtése abban áll, hogy az egyházfő a nem hívők boldogulásának is azonos mértékű figyelmet kívánt szentelni, mint saját népe, vagyis a római katolikus hívők boldogulása számára. Előbbi elgondolását az egyházfő megerősítette az 1963-ban publikált *Pacem in Terris* enciklikában, amely mindennemű – politikai, társadalmi, vallási stb. – blokkosodás ellen emelt szót, és a párbeszédet sürgette hívők és nem hívők, nyugati és keleti egyházak, valamint politikai ideológiák között (Giura Longo 1975: 167–168).

A keresztény világ folyamatban lévő változásait kihasználva természetesen többen próbálkoztak új keresztény pártok létrehozásával, azonban a DC összeomlása pusztán csak ezek miatt nem következett be. Példának okáért megemlítendő, hogy 1972-ben a Livio Labor vezette Dolgozók Politikai Mozgalma *(Movimento Politico del Lavoratori)* csak minimális támogatást szerzett, azonban a válás engedélyezésével vagy elvetésével kapcsolatban megrendezett népszavazáson a Katolikusok a „nem" mellett *(Cattolici per il „no")* pályája már más ívet járt be.

Miként arról már szó esett, 1970. december 1-én hajnali 6 órakor a Képviselőház történelme leghosszabb ülését követően elfogadta a házasság felbontását lehetővé tevő Fortuna–Baslini-törvényt. és még ugyanazon a reggelen huszonöt katolikus értelmiségi bejelentette, hogy aláírásgyűjtést kezdeményez egy, a törvény megsemmisítését célzó népszavazás kiírása érdekében. Nem minden katolikus gondolkodott azonban így. Más, szintén katolikus körök a népszavazás kiírása ellen foglaltak állást. A történelmi hitelesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy utóbbiak meglehetősen megosztottak voltak. Egyik részük úgy tartotta, hogy – bár az elfogadott törvény csakugyan összeférhetetlen a házasság szentségével – alapvetően nem érdemes azt megsemmisíteni, inkább az érvényességi küszöb elérését kell elkerülni, ezért a népszavazás bojkottját javasolták. Ezzel elkerülhető lett volna, hogy a katolikus szavazóknak kifejezetten a válás intézménye mellett kelljen állást foglalniuk. Mások ennél explicitebb módon biztattak a házasság megszüntetésének lehetősége melletti kiállásra. Az explicit kiállást támogatók 1971. november 3-án kibocsátottak egy nyílt levelet az *Adista* periodika hasábjain, amelyben arra kérték a szavazókat, hogy a szerzett jog védelme és az olasz állam szekularizált jellegének megóvása érdekében a válás intézményének eltörlésére határozott nemmel feleljenek (Scirè 2007: 101). A mérsékeltebb irányzat 1972. január 17-én jelentette meg a távolmaradásra buzdító felhívását a *Settegiorni* folyóiratban (Trionfini 2009: 417).

A távolmaradásra történő felhívás – politikai és társadalmi jelentőségén túl – egyéb célokat is szolgált. Elindult ugyanis egy társadalmi párbeszéd arról, hogy miként lehetne az adott törvény egyes elemeit megőrizni anélkül, hogy az sértené a mélyen hívő konzervatív szavazói réteg világról alkotott képét. Az érvénytelen népszavazással

utóbbi társadalmi egyeztetések újabb értékes időt nyertek volna. Amennyiben egy vizsgálatnak kívánjuk alávetni a katolikus szavazóbázist, érdemes górcső alá venni egy rendelkezésre álló tartományi mintát. A DC Emilia-Romagna tartományi alapszervezeteiben készült egy reprezentatív felmérés, amely azt állapította meg, hogy az 1972. január 17-ei bojkottfelhívás a DC tagjainak 34,6%-ából váltott ki pozitív reakciókat, 11,2% úgy vélte, hogy a felhívásnak egyaránt vannak támogatandó és támogathatatlan elgondolásai, míg 54,2% kifejezetten elítélte a felhívást (Biondi 2013: 36–37). A törvény esetleges megváltoztatását célzó társadalmi párbeszéd nyilvánvaló kudarcba fulladását követően az addig távolmaradást támogató katolikus komponens beolvadt a „nem" szavazat mellett kardoskodó bizottságba. 1974. február 17-én a Demokratikus Katolikusok a „nem" mellett *(Cattolici Democratici per il „no")* nevű bizottság megjelentette a nemleges szavazatra buzdító felhívását, amelyet kezdetben 82 katolikus közéleti személy írt alá, akikhez később néhány ezer aláíró csatlakozott az azt követő hetek, hónapok során (Biondi 2013: 36–37).

Az 1974-es dokumentum kettős tartalommal bírt. Egyfelől megállapította, hogy a törvény nem alkalmas arra, hogy az adott szociális ellátórendszer keretein belül lelki és anyagi támogatást nyújtson az újrakezdés nyilvánvaló nehézségeivel küszködő elvált feleknek és a csonka családban felnövő gyerekeknek. Ugyanakkor azt is fontosnak tartotta kiemelni, hogy a házasság felbontásának lehetősége egy szerzett jog, amely egy demokratikus társadalom nyújtotta keretek között védendő és megőrzendő értékkel bír. Előbbieken túl egy nagyon világos pártpolitikai utalást is tartalmazott. Nem kevesebbet állított, mint hogy a házasság eltörlésének lehetőségére irányuló referendum veszélyes politikai folyamatokat indíthat be, és a politikai stabilitást is veszélyeztetheti. A dokumentum a Keresztény Demokrácia konzervatív jobbszárnya és a posztfasiszta Olasz Szociális Mozgalom esetleges politikai közeledésének, valamint utóbbi kormányra kerülésének veszélyeire igyekezett figyelmeztetni egy győztes népszavazást követően, tekintve, hogy a törvényhozási szavazás során ez a két politikai erő szavazott a válás intézményesítése ellen. Az egyik aláíró, Luciano Guerzoni egy interjúkötetben elmondott állítása szerint utóbbi veszély képezte a névválasztás alapját is. A politikával foglalkozó katolikusok számára mindig is alapvető viszonyítási pontnak számító Sturzo atya még 1905-ös, a szicíliai Caltagironéban elmondott beszédében kétfajta katolikus tendenciát különböztetett meg: egy „klerikális" és egy „demokratikus reformpárti" tendenciát. A Demokratikus Katolikusok a „nem" mellett minden tekintetben ama reformpárti katolikus irányzat szellemi örököseinek tekintették magukat, amelyet maga Luigi Sturzo is támogatott (Guerzoni 2009: 12–13).

Ismét csak a történelmi hűség kedvéért el kell mondani, hogy az Olasz Püspöki Konferencia heves viták után végül a házasság felbontásának lehetősége ellen foglalt

állást *Difesa dell'indissolubilità martimoniale* (A házasság felbonthatatlanságának védelme) című kinyilatkoztatásában. Az írás rögzítette, hogy a katolikus állampolgárnak kötelessége oltalmazni a hagyományos családmodellt, és abba az irányba módosítani a törvényeket, hogy azok a keresztény ember morális princípiumainak érvényre jutását és ezáltal a közjót szolgálják (Magister 1979: 425).

Mint azt már tudjuk, 1974. május 12-én a szavazókorú népesség jelentős többséggel állt ki a válás intézménye mellett. A kialakult többséget ugyanakkor Arturo Parisi politológus – a Prodi-kormány későbbi minisztere – azzal igyekezett árnyalni, hogy amennyiben a leadott szavazatokhoz hozzászámoljuk a távol maradó állampolgárokat is, vélhetően mintegy 51% érthetett csupán egyet a válás bevezetésével. Amennyiben a szavazatokat megkíséreljük hozzárendelni a pártpreferenciákhoz, távolról sem beszélhetünk a bal-balközép oldal földcsuszamlásszerű előretöréséről, hiszen a kereszténydemokrata szavazók egy része is saját pártja akaratával ellentétesen szavazott, illetve – elfogadva a szerzett jog védelmével kapcsolatos érveket – lelkiismereti okokra hivatkozva inkább távol maradt a szavazástól (Parisi 1974: 415). Agostino Giovagnoli történész elemzésében arra utalt, amit már említettünk: a második vatikáni zsinat a lelkiismeretet a kollektivitás elé helyezve, indirekt módon nagyobb politikai szabadságot igyekezett biztosítani a katolikus szavazóknak, és ebbe a szabadságba belefért a Keresztény Demokrácia mint szervezet álláspontjával történő ellentétes szavazás is. Hogy egy szakzsargonnal éljünk, Giovagnoli szerint az 1974-es népszavazás szentesítette az individuális döntés primátusát a kollektív politikai hovatartozás felett (Giovagnoli 1996: 162–163).

Ezen a ponton jogosan merül fel a kérdés: ugyan miként vált ez a laza népszavazási szövetség vagy mozgalom a későbbi olasz balközép meghatározó komponensévé? A válasz tulajdonképpen nehezebb, mint gondolnánk. Talán nem is annyira a mozgalom, mint inkább annak progresszív és a szerzett jogok iránti fogékony szellemisége volt az, ami áthatotta a '90-es évek során formálódó új típusú olasz balközép ideológiáját. A népszavazási mozgalom körül tevékenykedő egyes közéleti személyiségek és értelmiségiek – mint azt azonnal látni fogjuk – később szétszóródtak az egyes pártok romjain létrejövő új pártokban, hatást gyakorolva azok ideológiájára. De ne szaladjunk ennyire előre! A népszavazás elmúltával a népszavazási mozgalom is új kihívások elé nézett. Főként arra a kérdésre kellett választ találnia, hogy kit tekintsen fő partnerének. A minden tekintetben katolikus gyökerű mozgalomtól jobbra a Keresztény Demokrácia egyes szárnyai helyezkedtek el, amelyek ugyanakkor a mozgalmárok szemében igen avítt jelleggel bírtak. Akadtak azonban nagy számban olyanok, akik úgy vélték, hogy az egyetlen helyes megoldás elfogadni a DC-t mint az olasz katolikus közösség egyetlen pártját és megpróbálni azt belülről megújítani, de legalábbis megkísérelni nyomást gyakorolni a konzervatív szárnyra,

hogy az mérsékelje múltba révedő ambícióit. A mozgalomtól balra a népszavazás során azt támogató keresztény gyökerű szakszervezet, az Olasz Munkástanácsok Szövetsége *(Comitato Italiano Sindacati Lavoratori – CISL)* állt, illetőleg a baloldali pártok, így a kommunisták, a szocialisták, a szociáldemokraták és a népszavazási kampány során alakult kevésbé jelentős kisebb baloldali pártok. A katolikus népszavazási mozgalom számos képviselője negatívumként élte volna meg a katolikus közösségen belüli repedéseket és ezek esetleges politikai utózöngéit. Utóbbi elgondolás részben teológiai alapokon is nyugodott: a katolikus egyház – amelyet ne feledjük el, hogy a katekizmus szerint elsősorban a hívek alkotnak – egységének fenntartása mindennél fontosabb szerepet kapott. A felvázolt politikai és a teológiai dilemmák után az utak szétválása szükségszerűnek bizonyult: a Katolikusok a „nem" mellett azon képviselői, akik a katolikus közösség egyben tartásáért kardoskodtak, beintegrálódtak a DC-be, belülről kísérelve meg a párt megújítását több-kevesebb sikerrel. Azon mozgalmárok, akik élve a második vatikáni zsinat adta lehetőségekkel nagyobb lelkiismereti és politikai szabadságra vágytak, inkább a baloldali partnerekkel folytattak párbeszédet, létrehozva a Demokratikus Ligát. A névválasztás természetesen ezúttal sem volt véletlenszerű. Bizonyosan emlékszünk még Romolo Murri atyára, aki az 1905-ben alapított első hivatalosan működő keresztény párt, a Nemzeti Demokratikus Liga keretein belül jutott képviselői mandátumhoz. A Nemzeti Demokratikus Liga kereszténységszocialista, némiképp balközép, az akkori szocialista frakcióval együttműködő politikai profilja közel állt eme reformkeresztény értelmiségi csoporthoz, és az ily módon alkalmasnak ítélte arra, hogy névválasztásával tisztelegjen a keresztény politika pionírnak számító szervezete előtt. A Demokratikus Liga 1975-ös születése voltaképpen egy válságot jelöl: a nem konzervatív érzelmű katolikusoknak egy kereszténydemokrata pártba, valamint az utóbbi által irányított állam működésébe történő beilleszkedésének nehézségét az első köztársaság kései időszakában.

A Demokratikus Liga ideológiai téren legfőképpen a Jacques Maritain filozófus és Giuseppe Dossetti teológus atya által lefektetett gondolatiság mentén folytatta politikai tevékenységét. Mégis – amennyiben részletesebben megvizsgáljuk a szervezet egyes képviselőinek világnézeti sajátosságait – nagy bizonyossággal állíthatjuk, hogy jóval gazdagabb szellemiség vegyült az adott szervezetben, az ugyanis lefedte az Ettore Passerin d'Entrèves liberális katolicizmusától egészen a szakszervezeti mozgalmak szociális katolicizmusáig terjedő spektrumot. Ahhoz, hogy ezt a gazdag filozófiai és teológiai választékot érzékeltessük, két fontos kérdést kell vizsgálnunk. Az első úgy hangzik: mi a keresztények szerepe a társadalomban? Elöljáróban el kell mondani, hogy a Demokratikus Legisták – különösen pedig az Actio Catholica és a FUCI soraiból érkezők – Jacques Maritain, Emmanuel Mounier, Marie-Dominique Chenu

és Henri De Lubac szövegein nőttek fel, vagyis rendelkeztek egy olyan koherens és átgondolt szövegkorpusszal, amely világosan meghatározta a keresztény ember szerepét saját kora társadalmában (Biondi 2013: 256–257). Előbbi szövegek értelmében a Liga a keresztény közösségekre úgy tekintett mint a társadalom mozgatórugójára, amely „az ember városát" – amely a szent ágostoni „isten városával"[56] áll dichotómiában – legjobb tudása szerint igyekszik kormányozni a boldogulás irányába. Másfelől alapvetőnek bizonyultak Jacques Maritain és Emmanuel Mounier megfogalmazott tézisei a világi dolgok autonómiájáról, vagyis arról, hogy nemcsak a teremtő, hanem a teremtett is rendelkezik a földön egy saját cselekvési szabadsággal és azzal a képességgel, hogy – a maga Istentől kapott korlátozott eszközeivel – hozzájáruljon kora társadalmának jobbításához. A második kérdés így hangzik: mi jellemzi a politikai élet és a társadalom viszonyát, különös tekintettel az állam és a közbenső testületek viszonyára? Fontos tisztázni, hogy ebben a kontextusban közbenső testületek alatt mindenekelőtt a helyi közösségek, önkormányzatok, tartományok értendők. Míg a korábban feltett kérdésben alapvető koherencia körvonalazódott, itt már több hatás is érződik a csoport gondolatiságában. Mindenekelőtt megemlítendők az 1919-es Olasz Néppárt decentralizációs, regionalista hagyományai – amelyek De Gasperi közvetítésén keresztül kaptak helyet az olasz kereszténydemokrácia eszmerendszerében –, azonban ezen hagyomány ellentétben áll a szintén viszonyítási alapnak tekintett dossettiánus és keynesi centralizációs modellekkel, amelyek szerint – például a gazdaságpolitikában – a makroszinten, és nem a mikroszinten érvényesülő tendenciák számítanak meghatározóknak, tehát utóbbiak egy globálisabb szemléletet tükröznek a partikulárisabb, regionalistább szemlélet helyett. Ariberto Acerbi filozófus elemzése szerint az alapvető referenciának tekintett francia katolikus gondolkodás egy történelmi terv kereteibe igyekezett ágyazni a világ jobbítását célzó katolikus közösségek fellépését, amelyet az akonfesszionális, a racionalista és a marxista humanizmusokkal szemben a katolikus humanizmus által kívánt megvalósítani. Ez volt az a magatartásforma, amely magára vállalta az egyház és a világ közötti mediátor szerepét, segítséget nyújtva abban, hogy az értékválságba jutott világ számára általános emberi értékeket közvetítsen. Fontos kiemelni, hogy ezek az értékek nem kizárólag katolikus értékek, hanem a teljes társadalom számára érvényes értékek, amelyek követéséhez nem szükséges a keresztény hit vagy bárminemű egyéb felekezeti hovatartozás, így alkalmasak arra, hogy egyesítsék a teljes *civitas humaná*t (Acerbi 1979: 127–128). És, ahogyan Acerbi helyesen mondta, Maritain szerint a hitet valóban nem szabad senki számára sem előírni, azonban a hívőknek kötelességük, hogy a társadalmat a lehető legmegfelelőbb együttélési formák felé

[56] Vö. Augustinus 2025.

tereljék, és ebben a világi keresztény embernek kulcsszerepet kell vállalnia. Ez az, amit Maritain – átvéve Sidney és Beatrice Webb szavait – *vocation of leadership* néven definiált (Maritain 1936: 168). Összefoglalva tehát azt mondhatnánk, hogy a maritaini hagyomány a második világháborút követően újjáépülő Olaszországban a Giuseppe Dossetti teológus atya körül létrejövő katolikus értelmiségi kör berkeiben élt tovább, így pedig a maritainizmus, illetve annak dossettiánus olvasata a keresztény embert mint a társadalom aktív tagját igyekeztek látni.

Meglátásunk szerint bizonyos, hogy kevés olyan politikai és társadalmi szervezet van, amelynek feloszlása politológiai szempontból érdekesebb, mint a tényleges működése. Mégis a Demokratikus Liga talán ilyennek tekinthető. Kétségkívül nem volt elhanyagolható a reformkatolikusok szerepe a válással kapcsolatban megrendezett népszavazás során, ám később ez a szerep elhalni látszott. Elemzésünket azzal kezdtük, hogy a Demokratikus Liga létrejötte egy válságot jelöl: a progresszív keresztény ember beilleszkedésének nehézségét kora kereszténydemokrata pártjába. Amikor 1987-ben a Demokratikus Liga feloszlott, a válság még nem szűnt meg. A DC-hez viszonyított önmeghatározás során a progresszív keresztény ember ugyanazokkal a morális, etikai, emberi nehézségekkel találkozott, mint amelyeket a '70-es évekből már jól ismert. A válság még fennállt, mi több súlyosabb volt, mint valaha. Az olasz közélet két nagy blokkja, a kereszténydemokrata-centrista és a kommunista minden korábbinál erősebben szemben állt egymással, és ez az ideológiai szembenállás inkább a DC konzervatív énjét tolta előtérbe: azt, amellyel a Demokratikus Liga nem kívánt jelentős párbeszédet folytatni. 1987-ben a kereszténydemokrata párt feloszlásától még hosszú esztendők választottak el, azonban a Demokratikus Liga tagjai – ideértve a DC-ben egykor tagsággal rendelkezőket is – már új alternatívák felé igyekeztek nézni. A mindig is heterogén értelmiségi csoport egyes tagjai megérezték, hogy bár az első köztársaság vasbeton és acélszerkezete még tartotta ugyan magát, mégis repedezni, töredezni látszott, és az akkor fennálló helyzet már a változás jövőbeli reményével kecsegtette őket. A Demokratikus Liga tagjai a politikai szélrózsa megannyi irányába indultak el. 1988 decemberében megjelent a Változás kilenc tézise *(Nove tesi per l'alternanza)* című vitairat, amelyet az *Appunti di Cultura e Politica* folyóirat közölt, és amely Pietro Scoppola, Stefano Ceccanti, Gianluca Salvatori, Stefano Semplici, Giorgio Tonini és Giuseppe Tognon aláírását viselte. A vitairat szerint a katolikusok valamikor – a kommunista veszély miatt – kényszerből egyben tartott politikai egységfrontja fölött eljárt az idő, így arra lett szükség, hogy a DC-ben csupán kényszerből csoportosuló heterogén katolikus szavazók a klasszikus nyugat-európai modellt követve feloszoljanak konzervatívokra és progresszívekre. Voltaképpen ez az a gondolat, amely visszaköszön Leoluca Orlando La Rete mozgalmában, amely sok szempontból a Demokratikus Liga

szellemi örökösének tekinthető, egyben annak a szervezetnek, amely hivatalosan is bevitte a parlamentbe a Demokratikus Liga által képviselt elveket, gondolatokat. Emlékszünk még a szicíliai politikai vezető szavaira, aki maga is büszkélkedhetett egy, a Demokratikus Ligában eltöltött mozgalmi múlttal: a La Rete majd akkor mondhatja el magáról, hogy győzött, amikor létrehozott egy klasszikus, angolszász értelemben vett konzervatív és egy progresszív oldalt Olaszországban. A Demokratikus Liga számos tagja, így Vincenzo Passerini, Laura Rozza Giuntella, Grazia Villa, Paolo Prodi, Fulvio De Giorgi később mind a La Rete prominens képviselője lett. A La Rete némi agónia után 1999-ben beolvadt Romano Prodi és a már politológusként idézett Arturo Parisi alapította A Demokraták elnevezésű pártba, amely fontos alkotóeleme volt a később létrejövő balközép Olajfa Szövetségnek. A Demokratikus Liga különböző politikusai más módon jutottak el a politikai balközépre. Figyelmet érdemel Paola Gaiotti esete, aki a Demokratikus Liga elnöki tisztét is betöltötte egy ideig. Gaiotti az 1984-es európai parlamenti választások alkalmával, amikor is a kommunista párt történetében először és utoljára meghaladta a kereszténydemokratákat, kereszténydemokrata jelöltként éppen lemaradt a képviselői helyről. Gaiotti idővel egyre közelebb került a kommunista párthoz, oly mértékben, hogy 1987-ben a kommunista párt képviselőjelölti helyet ajánlott neki. Gaiotti ezt akkor még határozottan visszautasította, mondván, hogy – bár biztosítja szavazatáról a kommunista pártot – nem vállalhatja el a jelöltséget egy olyan szervezetben, amelynek nevében szerepel a *kommunista* jelző. A PCI névmódosítását követően Paola Gaiotti belépett a frissen megalakult Baloldali Demokraták soraiba, majd annak elnökségi tagja lett, és már a képviselőjelöltség sem váratott sokat magára. Mégis a DC szétdarabolódásában nem a Demokratikus Liga játszotta a legfontosabb szerepet, hanem a Tangentopoli. A botrányt és az abból fakadó pártválságot követően sok Demokratikus Liga-tag a frissen megalakuló Olasz Néppártban lelte meg politikai otthonát, amelynek az egykori szintén Liga-tag Mino Martinazzoli lett a vezetője. Az olasz balközép politikai oldalba történő betagozódás utóbbi esetben is igen lineárisan nyomon követhető, hiszen az Olasz Néppárt 2002-ben beolvadt a több kereszténydemokrata, keresztényszocialista, illetve liberális szervezetet magába tömörítő és pártemblémája után csak Margarétának nevezett A Demokrácia Szabadság *(Democrazia è Libertà – La Margherita)* pártba, amely később, a PDS névváltoztatása után, 1998-ban létrejövő Baloldali Demokratákkal együtt az Olajfa Szövetség egyik legfontosabb pillérét jelentette.

Az eddig taglalt egzakt, történelmi és politológiai eszközökkel vizsgálható, illetve kutatható eseményeken túl az olasz politikai átmenetet bizonyos kevéssé egzakt események, illetve az azokra adott pszichés reakciók is kiváltották. Olaszország 20. századi történelmének második felén végighúzódik egy kevéssé tapintható, többnyire

szubjektív véleményeken nyugvó, majd a média által olykor tényszerűen, máskor némiképp elferdítve átvett eseményláncolat, amely inkább az összeesküvés-elméletek sorába illeszkedik – esetenként némi okkult behatással –, mintsem a tudományos igényességű kutatások közé. Pszichológiai szempontból voltaképpen érthető ezen elméletek elterjedése: Olaszország egy, a nyugati – ha úgy tetszik, amerikai – érdekszférába tartozó ország volt, nem minden szempontból nyugati politikai kultúrával. Olaszországban – ahogyan arra Benedetto Craxi is utalt bírósági meghallgatása során – a kommunista párt erős parlamenti jelenléte miatt jelentős befolyással bírtak a szovjet és filoszovjet titkosszolgálatok – különös tekintettel a bolgár titkosszolgálatra –, és utóbbiakon keresztül maga a Szovjetunió és az SZKP is. Csoda hát, hogy elterjedtek bizonyos összeesküvés-elméletek, amelyek a Keresztény Demokrácia és a centrista pártok vélt vagy valós védekező mechanizmusait helyezték az elgondolások középpontjába? Ezek az elméletek, természetesen, a kommunista pártnak is kedveztek, hiszen esetenként éppen a kereszténydemokraták antidemokratikus hatalomgyakorlási mechanizmusait tűntek alátámasztani. Ezeket a valóságalappal rendelkező elméleteket a történelmi hűség kedvéért mindenképpen meg kell említenünk, hiszen jelentősen befolyásolták a közgondolkodást, azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy az eme eseményekkel kapcsolatban felmerülő jogos kérdésekre és kételyekre a történettudomány mindeddig nem tudott igazán megfelelő válaszokat adni.

Az előző bekezdésben taglalt összeesküvés-elméletek az ólomévek terrorista cselekményei–Gladio–P2–maffiaper–Tangentopoli által képzett láncolatra fűzhetők fel. A leginkább szélsőséges elméletek szerint valamennyi felsorolt esemény szálai egy fő marionettművész kezében összpontosultak, amely művészt az egyes elméletgyártók gyakorta Giulio Andreotti miniszterelnök személyével azonosították. Ismét csak a szubjektív megítélés, mintsem a tudományos vizsgálódás tárgyát képezik Andreotti külső és belső jellemzői. Andreotti személyisége kellően introvertált és cinikus volt ahhoz, hogy felruházható legyen egyfajta negatív, már-már obskúrus főszereplő karakterével. Mindehhez hozzájárult még a kormányfő lakonikus, titokzatos, olykor kétértelmű fogalmazásmódja és hajlott testtartásából adódóan kialakult púpossága. Ezen attribútumokkal Andreotti *Belzebub,* az ördögök bibliai fejedelme legkiválóbb megtestesülését kínálta a média számára, amelynek több sem kellett ahhoz, hogy idővel felruházza őt ezzel a gúnynévvel. Giulio Andreotti politikai pályafutására tekintve bizonyosan felmerülnek gyanúk, amely gyanúkat a média nagy előszeretettel hangsúlyozta ki. Ugyanakkor az is kiemelendő, hogy Giulio Andreottiból – bár meggyanúsították – végül soha nem vált börtönviselt ember, örökre megfoghatatlan maradt.

Korábban már ejtettünk szót az ólomévek terrorcselekményeiről, amelyeket szélsőjobboldali és szélsőbaloldali csoportok egyaránt elkövettek. Ebben az időszakban született meg a „szélsőséges centrum" *(centrismo radicale)* fogalmának politológiai paradoxonja, amely egy olyan középre tekintő (hol Andreotti, hol más politikus által vezetett) pártot (DC) vagy pártok koalícióját (DC, PSI, PSDI, PLI, PRI) jelöli, amely a hatalom megtartásáért nem volt rest olyan radikális eszközökhöz nyúlni, mint például szélsőséges terrorista csoportok felbérelése abból a célból, hogy az elkövetett bűncselekményért a nem centrista pártokra terelhesse a gyanút, és ezáltal izolálja azokat. Ezt a jelenséget az itáliai szakirodalom gyakorta illeti még „a feszültség stratégiája" *(strategia della tensione),* illetve a mesterségesen megalkotott „merényletizmus" *(stragismo)* kifejezéssel. Bizonyos tekintetben ebbe a vélt vagy valós stratégiába illeszkedett a *Gladio* hadművelet is. Ahogyan arra már a jelen monográfia előszavában tettünk utalást, az első Olasz Köztársaság politikai tömegpártjaira – napjainkban kurrensnek számító kifejezéssel élve – úgy is tekinthetünk mint „protesztpártokra". Működésükben ugyanis erős szerepet kapott valaminek a tagadása. Úgy a DC, mint a PCI létrehozott egy-egy, a választók felé hitelesen felmutatható narratívát, amely aztán fokozatosan vált az egyes pártok létezésének legfőbb zálogává. A kereszténydemokrata párt azt igyekezett bebizonyítani, hogy ő képviseli az egyetlen olyan politikai erőt, amely gátat szabhat a Szovjetunió által pénzügyileg is támogatott kommunista párt hatalomra kerülésének Olaszországban, és vele együtt egy szovjet típusú államberendezkedés létrejöttének. A kommunista párt ezzel szemben a kereszténydemokraták által képviselt állítólagos demokráciadeficitet igyekezett aláhúzni, amely – olvasatuk szerint – többek között a Gladio elnevezésű katonai védelmi hadműveletben öltött testet. A Gladio egy, az Észak-atlanti Szerződés Szervezete által támogatott, úgynevezett *stay-behind* hadművelet volt Olaszországban. A szervezet tagjainak abban az esetben kellett volna katonailag fellépniük, ha Olaszországot támadás érte volna a Varsói Szerződés hadereje[57] – vagy netán a nem elkötelezett, de Trieszt sokáig vitatott státusza miatt mégis ellenséges Jugoszlávia – részéről, vagy ha területén erőszakos kommunista vagy egyéb szélsőséges hatalomátvételre került volna sor. Azonban a kommunista párt összeomlása és vele a PCI jelentette ellenségkép lehullása jelentősen csorbította, mi több ellehetetlenítette a DC azon narratíváját, hogy önmagát védőbástyaként definiálja egy esetleges kommunista hatalomátvétel veszélyével szemben (Berényi 2017: 64). Az átlagember számára a titkosítások

[57] Obrecsán Mihály ny. ezredes egy, a nyugat.hu számára adott interjúban egyértelműen utal arra, hogy nyílt háború esetén Olaszországot a Varsói Szerződés úgynevezett Déli Hadseregcsoportja támadta volna, elsősorban Magyarországról, a szombathelyi Savaria laktanyából kiindulva (Szilágyi 2012).

okán megismerhetetlen politikai-katonai témájú ügyek mintegy egyenes következményeként vonták maguk után a különféle összeesküvés-elméleteket, amelyek idővel a gazdaság területére is kiterjedtek, ismét csak nem elhanyagolható valóságalappal. Utóbbira eklatáns példát kínál a már taglalt Propaganda 2 szabadkőműves-páholy esete, amellyel nem csupán a gazdasági témájú összeesküvések témakörébe lépünk át, hanem egyenesen az okkult jelenségek birodalmába. Az egyes elméletek előszeretettel jelölték meg Giulio Andreottit úgy a Gladio, mint a P2-es páholy tényleges vezetőjeként. Más elméletek a legfőbb marionettművész szerepét Francesco Cossiga köztársasági elnöknek (1985–1992) tulajdonították. Mint azt már említettük, a P2-es páholy vezetője Licio Gelli, a szabadkőműves-páholy nagymestere volt, ám egyesek Gellit csupán egy kisebb Belfegornak tekintették, aki mögött egy nagyobb erő, egy Belzebub (Andreotti) bújhatott meg. Abban a korban ezt a véleményt látszottak alátámasztani egyes homályos és kétértelmű politikai nyilatkozatok is, mint amilyeneket – pártállástól függetlenül – Benedetto Craxi (PSI), Rino Formica (PSI) vagy éppen Massimo Teodori (Radikális Párt) tettek. Valójában nagyon sok jel arra mutatott, hogy Andreottinak csakugyan köze lehetett a P2-es páholy valamilyen formában történő irányításához, hiszen az Andreotti-kormányok alatt számos P2-es tag került vezető állami beosztásba (Lupo 1996: 9–24).

Ezeknek az elméleteknek a megkoronázása volt Andreotti – ismét csak nem minden alapot nélkülöző – érintettsége a palermói óriási maffiaperben, amelyet az olasz szakzsargon nem véletlenül mind a mai napig maxiper néven említ. Külön érdekességként érdemes megjegyezni, hogy Giulio Andreotti mentelmi jogát ugyanannak a parlamentnek a felsőháza (a Köztársaság Szenátusa) adta ki, amelynek az alsóháza (a Képviselőház) ezt megtagadta Benedetto Craxi esetében.

Giulio Andreotti politikai karrierje alatt, a '70-es évektől a '90-es évekig terjedő szűk harminc esztendőben történt, hogy a gyűjtőnéven csak maffiaként emlegetett olaszországi szervezett bűnözői csoportok – a szicíliai *Cosa Nostra,* a nápolyi *Camorra,* a calabriai *'Ndrangheta,* valamint a pugliai *Sacra Corona Unita* – igyekeztek kitörni a déli izolációból, és különféle, gyakorta vérontással végződő üzletkötéseken keresztül egész Olaszországban megvetni a lábukat. Valamennyi ilyen csoport közül kiemelkedett a Camorra és a Cosa Nostra, amelyek – ellentétben a drog- és szeszcsempészettel, illetve uzsorakamatok beszedésével és prostitúcióval foglalkozó pugliai és calabriai testvérszervezetekkel – egyre inkább szerettek volna beférkőzni a politika berkeibe. Ezt helyi szinten többnyire sikeresen meg is tették, főként a kereszténydemokraták és a koalíciós szocialisták soraiban. Utóbbi tények ismét csak kevéssé járultak hozzá patyolattiszta államférfiúi imázsának táplálásához, igaz, mindez Benedetto Craxi és a többi koalíciós párt vezetője esetében sem mondható el.

Szicíliában az 1970-es évektől kezdve a maffia valóságos államcsínyt hajtott végre: a szervezett bűnözői csoportok fokozatosan iktatták ki a számukra kellemetlen személyeket, így hallgattatva el véglegesen két ügyészt, két bírót, két rendőrfőkapitány-helyettest, két csendőr hadnagyot, a legnagyobb ellenzéki párt tartományi főtitkárát, egy prefektust, egy tartományi elnököt és megannyi, számukra kedvezőtlenül cselekvő vagy megnyilvánuló alacsonyabb beosztású hivatalnokot. A legfőbb anomália Szicíliában és az Appennini-félsziget déli tartományaiban abban állt, hogy látványosan felcserélődtek az állam és a szervezett bűnözői csoportok közötti hierarchikus szerepek: az állam már csupán egy eszközzé vált a maffia kezében ahhoz, hogy elérje gazdasági céljait. Természetesen felmerül a kérdés, hogy a maffia ugyan mit tudott nyújtani az államnak, amiért annak megérte szóba állni vele? A válasz minden bizonnyal az, hogy a maffia kapcsolatrendszerein keresztül szavazatokat tudott biztosítani azon pártoknak, amelyek hajlandók voltak elnézni, netán segíteni az általuk bonyolított sötét gazdasági és pénzügyi ügyleteket. Ily módon az állam, amelynek a kollektív érdekeket kellett volna garantálnia a partikuláris érdekek előretörésével szemben, eme furcsa fordított hierarchikus rendszeren keresztül inkább az egyes maffiához köthető személyek egyéni érdekeit igyekezett garantálni, és rendre elkezdte ignorálni a közösségi érdekeket. Mindez persze kapcsolódik egy másik, igen akut problémához, történetesen a központi kormányzat gyenge voltához, vagy akár teljes működésképtelenségéhez az érintett déli területeken. Eme függő viszonyok bizonyítása természetesen rendkívül nehéznek ígérkezett minden erre hivatott szerv számára, hiszen sok esetben egy állami bürokratának nem is kellett személyesen ismernie az őt „alkalmazó" maffiavezért ahhoz, hogy segítse a kialakult struccpolitika működését, vagyis annak a rendszernek a fenntartását, amelyben az állam – hivatalnokai által – szemet hunyt a Camorra vagy a Cosa Nostra sötét ügyletei felett a várható szavazatokért cserébe.

Az egyik ilyen rejtélyes körülmények között újra és újra megválasztott politikus Salvatore Lima, a szicíliai DC tartományi főtitkára, Giulio Andreotti helyi jobb keze volt, aki maga is a maffiacsaládok közötti háborúban veszítette életét, miután az egyik ellenséges klán 1992-ben halálos lövést mért rá. Lima meggyilkolása egy üzenetként is felfogható volt Andreotti irányába. A gyilkosok üzenete abban állt, hogy a helyzet eszkalálódhat, ha a palermói maxipert követően nem áll helyre az állam és a maffia közötti korábbi egyensúlyi állapot. Salvatore Lima a tartományi székhely Palermo polgármestere, majd a térség parlamenti képviselője volt. Nevéhez olyan nagy volumenű, ám vitatott hátterű palermói ingatlanfejlesztési programok köthetők, amely ingatlanok megépítésének jogát a közbeszerzési pályázatokon rendre ugyanazok a Cosa Nostra-közeli vállalkozók nyerték meg. 1968-ban, amikor Limát először képviselőnek választották, 80 387 szavazatot kapott. Bár Lima első

mandátuma csak igen vitatható eredményekhez vezetett, 1972-es újraválasztásakor az őt támogató szavazatok száma már 84 775 volt. Természetesen a szavazatok száma nem tekinthető közvetlen bizonyítéknak, de – mint azt többen, köztük elemzők és politikustársak egyaránt igyekeztek kiemelni – nem kizárható, hogy a szavazatnövekedést Lima annak köszönhette, hogy az ingatlanfejlesztésekkor sikerrel pályázó maffiacsoportok értékes szavazatokhoz juttatták őt saját lekötelezettjeiken keresztül. Minden úgy épült tehát föl, mint a középkori feudális hűbéri rendszerben (Angelini 1987: 91–97).

Hasonlóan elgondolkodtatók voltak bizonyos, elsőre megmagyarázhatatlan események, mint például a szokatlanul magas szintű állami fellépés Ciro Cirillo nápolyi kereszténydemokrata politikus, Nápoly megye, majd később Campania tartomány elnökének 1981-es Vörös Brigádok általi elrablása esetén. A sajtó figyelmét egyértelműen felkeltette az a Moro elrablásakor nem tapasztalt buzgalom, amellyel az olasz állam igyekezett kiszabadítani Cirillót, kiemelve, hogy a központi hatalom tárgyalásokba bocsátkozott a terrorista emberrablókkal. Utóbbit Moro esetében elvi okokra hivatkozva nem tette meg, világossá téve, hogy az olasz állam nem tárgyal terroristákkal. Szintén megdöbbenést keltett, hogy a tárgyalásokba bevonták – a DC helyi vezetőin túl – Raffaele Cutolót is, aki a nápolyi Camorra vezetője volt. A sajtó elsősorban arra lett volna kíváncsi, hogy ugyan miért volt annyira fontos a Camorrának egy kereszténydemokrata politikus kiszabadítása a Vörös Brigádok terrorcsoport karmai közül. A pontos válasz természetesen mindmáig nem érkezett meg.

Andreotti személy szerint a maffiaperbe azon bűnbánó maffiózók (olasz szakkifejezéssel *pentiti*) által tett vallomások alapján keveredett bele, amelyek szerint a szicíliai helyhatósági választásokon Andreotti a DC politikai támogatásáért cserébe garantálta volna a helyi maffiacsoportoknak Corrado Carnevale, a Legfelsőbb Semmítőszék bírájának jóindulatát, aki arról vált hírhedtté, hogy eljárásjogi kifogásokra hivatkozva megsemmisített több, az egyes maffiacsoportok ellen hozott korábbi ítéletet. Utóbbi döntések közül kiemelendő az 1987. február 23-án hozott ítélet, amely megsemmisítette a Palermói Törvényszék egy 1984-es, Cosa Nostra-tagok ellen hozott ítéletét, amiért azok megölték Emanuele Basile csendőr hadnagyot. Carnevale indoklása szerint a semmítő ítélet azért vált szükségessé, mert az esküdtszék tagjainak kisorsolásánál nem voltak jelen a vádlottak ügyvédei (Lupo 1996: 9–24).

Andreottinak azonban nemcsak a Palermói Törvényszék előtt kellett felelnie, hanem a Perugiai Törvényszék előtt is. Egy, a maffiaper során bűnbánó Cosa Nostra-tag, bizonyos Tommaso Buscetta 1993. április 6-án úgy vallott, hogy Carmine Pecorelli, az *Osservatore Politico* – számos, a kereszténydemokraták és a maffia számára egyaránt kellemetlen cikket jegyző – oknyomozó újságírója 1979. március 20-ai, mindaddig tisztázatlan római meggyilkolása Andreotti és Gaetano Badalamenti hírhedt maffiózó utasítására történt (Lupo 1996: 9–24).

Giulio Andreottit – az egyes alsóbb fokú bíróságok döntése ellenére – a Legfelsőbb Semmítőszék végül mindig felmentette az ellene felhozott vádpontok alól. A Carmine Pecorelli meggyilkolásának állítólagos megrendeléséért ellene folyó eljárásban a Legfelsőbb Semmítőszék 2003. október 30-án hozta meg Andreotti számára kedvező ítéletét. Némiképp érdekesebbnek bizonyult a Semmítőszék ítélete az Andreotti ellen szervezett bűnözői csoportban való részvétel gyanúja miatt indított eljárás ügyében. Ez esetben a Palermói Törvényszék 1999. október 23-ai elsőfokú ítéletében bizonyítékok hiányában felmentette Andreottit. A Fellebbviteli Bíróság 2003. május 2-án hozott másodfokú ítélete – a tanúvallomások alapján – megkülönböztetett két időszakot Andreotti szervezett bűnözői csoportokkal való együttműködése történetében: 1. egy korai időszakban, amelyet a bíróság 1980-ig számított, Andreotti valóban együttműködött a Cosa Nostrával, míg 2. 1980 után ez az együttműködés nem tűnt bizonyíthatónak, az 1980 előtti cselekmények azonban addigra elévültek. A Legfelsőbb Semmítőszék 2004. október 15-én hozott ítélete helybenhagyta a Fellebbviteli Bíróság másodfokú ítéletét. A tanúvallomásoknak különösen érdekes eleme volt az, amelyben a tanúk részletesen elmondták Andreotti állítólagos beavatását a Cosa Nostra szervezetébe. Az elmondások alapján a Keresztény Demokrácia 1987. szeptember 21-én Palermóban tartotta éves találkozóját a Hotel Villa Igieia területén, ahonnan Andreotti teljes titokban, testőrsége tudta nélkül távozott, hogy a később meggyilkolt Salvatore Lima társaságában találkozzon Salvatore Riinával, a Cosa Nostra vezetőjével. Az elmondások szerint itt történt meg az Andreotti által végig tagadott rituális csók a kereszténydemokrata politikus és Riina között, amellyel a Cosa Nostra tagjává fogadta volna a prominens politikust. A beavatásra állítólag azért került sor, mert Andreotti ezzel vásárolta meg a Cosa Nostra és lekötelezettjeinek politikai támogatását azt követően, hogy a bűnszervezet az 1987. június 14-én és 15-én lezajlott választásokon a szocialistákat támogatta (Macaluso 1995: 28). Azonban, mint láthattuk, a bíróság az 1980 utáni állítólagos együttműködést nem találta kellőképpen bizonyítottnak.

Giulio Andreotti hatszoros államtitkár, huszonegyszeres miniszter, hétszeres miniszterelnök, a Köztársaság örökös szenátora[58] életútja esetében felmerül egy

[58] Olaszország Alkotmányának sajátossága az örökös szenátori intézmény *(senatore a vita)*. Az Alkotmány 59. §-a kimondja, hogy mandátuma lejárta után alanyi jogon örökös szenátori címet kap az Olasz Köztársaság valamennyi elnöke, valamint minden hivatalban lévő köztársasági elnöknek jogában áll örökös szenátorrá kinevezni öt olyan állampolgárt, aki kimagaslóan képviselte hazáját szociális, tudományos, képzőművészeti vagy irodalmi téren. Így válhattak örökös szenátorrá olyan ismert személyiségek, mint Rita Levi-Montalcini Nobel-díjas gerontológus (†2012. december 30.), Mario Monti közgazdász, későbbi miniszterelnök, Claudio Abbado (†2014. január 20.) világhírű karnagy, Elena Cattaneo neurobiológus egyetemi tanár, Renzo Piano Pritzker-díjas építészmérnök, Carlo Rubbia Nobel-díjas fizikus vagy Liliana Segre holokausztúlélő (Berényi 2016: 54–67).

nagy dilemma: vagy ő volt minden idők legnagyobb olasz bűnözője, vagy pedig ő volt minden idők legigaztalanabbul megrágalmazott és meghurcolt politikusa. A két lehetőség közül valamelyik bizonyosan közelebb áll a valósághoz. A DC-szimpátiával nehezen vádolható Emanuele Macaluso, a szicíliai PCI egykori kiemelkedő vezetője egyfajta *tertium datur* megoldásként úgy fogalmaz, hogy nem állítható teljes bizonyossággal Andreotti tevőleges együttműködése a maffiával, azonban bizonyos, hogy Andreotti eltűrte a maffia működését, ügyleteit és – ami a legnagyobb bűn – jelenlétét az államműködésben (Macaluso 1995: 28). Andreotti bűnösségére vagy ártatlanul való meghurcoltatására vonatkozólag a politikus 2013. május 6-án bekövetkezett halála miatt vélhetően már soha nem fogunk megnyugtató választ kapni. A rendkívül introvertált és lakonikus ember titkait és információit magával vitte a sírba. Andreotti a vele készített különféle interjúkban sokszor méltatlankodva hangsúlyozta, hogy a közvélemény a pun háborúk kivételével szinte mindenért őt tartja felelősnek. Andreotti talán valóban nem volt mindenért felelős, azonban – mint azt oly sokszor hallhattuk már – a politikában nem elég tisztességesnek lenni, hanem annak is kell látszani, és utóbbi tekintetében Andreotti csak igen gyenge eredményt tudott felmutatni.

Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – bemutatott maffiatagok valamennyien a maffiaellenes nyomozó ügyészség gyanúsítottjai között szerepeltek. A következő összeállítással a történelmi léptékű esemény egy kisebb arcképcsarnokát szeretnénk kínálni a kedves olvasó számára:

Calò, Giuseppe: szervezett bűnözői csoportban való részvétel, drogkereskedelem és emberölés miatt emelt vádat ellene az ügyészség. A nyomozás kezdeti szakaszától a hatóságok kereszttüzében volt, majd 1982-ben nyoma veszett. Végül egy római lakásban találtak rá, ahonnan jól jövedelmező üzleteket bonyolított, amelyekben érintettnek bizonyultak úgy a nápolyi Camorra, mint az MSI-hez köthető neofasiszta mozgalmak.

Geraci, Antonio: szervezett bűnözői csoportban való részvétel, drogkereskedelem és emberölés miatt emelt vádat ellene az ügyészség. A Partinico maffiacsalád feje volt; Gaetano Badalamenti letartóztatását követően ő vette át előbbi helyét. Giuseppe Di Cristina bűnbánó elmondása alapján a nevezett Luciano Liggio bizalmasa volt, aki egy nagy heroinfinomítót is irányított.

Greco, Michele: szervezett bűnözői csoportban való részvétel, drogkereskedelem és emberölés miatt emelt vádat ellene az ügyészség. A maffiakörök csak „a pápa" néven ismerték hatalma és befolyása miatt. Gazdag földbirtokos volt, aki nem kizárólag menedzseri képességeinek, inkább ama megfélemlítéseknek köszönhette meggazdagodását, amelyeket a kevésbé befolyásos földbirtokosokkal szemben vitt

véghez, így jutva alacsony áron jó termőfölddel rendelkező birtokokhoz. Többévnyi rejtőzködést követően 1986. február 20-án egy árulásnak köszönhetően tartóztatták le. Árulója néhány hónappal később súlyos árat fizetett tettéért: revolverrel többször arcon, majd egyszer halántékon lőtték. A bíróság előtt több ízben az evangéliumot, illetve a Szentírást idézte, valamint az isteni gondviselést és a keresztény erkölcsöket hívta segítségéül. Mario Prestifilippo keresztapja volt. A politikai pártokkal és azok egyes képviselőivel folytatott kapcsolatait fivére, Salvatore kezelte, akit ezért ironikusan a „szenátor úr" megnevezéssel illettek.

Liggio, Luciano: szervezett bűnözői csoportban való részvétel és drogkereskedelem miatt emelt vádat ellene az ügyészség. Liggio a corleonei klán első embere volt. A '70-es évektől kezdve neve egyet jelentett a Cosa Nostrával. Már fiatal korától kezdve igyekezett kiiktatni ellenségeit a szervezeten belül, majd ezt követően „barátaival" irányította a maffiához köthető ingatlanspekulációkat. Az idő múlásával Liggio a Cosa Nostra és a nagypolitika képviselői közötti összekötő kapoccsá vált. A nyomozás során nyilvánvalóvá vált, hogy a szicíliai tartományi székhely polgármesterei és városi tanácsnokai közül többen is a corleonei klán lekötelezettjei voltak, elsősorban ingatlanjogi tárgykörben. Előbbieken túl Liggio kezében volt a drogkereskedelem, illetve a védelmi pénzek beszedésének irányítása. A fent felsorolt tevékenységek irányításához a bűnöző két jobbkeze – a Giulio Andreotti állítólagos beavatása kapcsán már nevesített – Salvatore Riina, valamint Bernardo Provenzano voltak.

Madonia, Francesco: szervezett bűnözői csoportban való részvétel, drogkereskedelem és emberölés miatt emelt vádat ellene az ügyészség. Palermo egyik legvérengzőbb és legveszélyesebb klánja, a San Lorenzo család feje volt. 1971-ben meggyanúsították azzal, hogy ő állt a *Szicíliai Bányászművek (Ente minerario siciliano),* a palermói városháza és két tartományi szintű tanácsnoki hivatal ellen elkövetett akciósorozat hátterében. Madonia lakhelyén, Fondo Gravina településen, ahol több fontos maffia-csúcstalálkozó is lezajlott, a hatóságok – a különböző lőfegyvereken túl – négyszáz dinamitrudat foglaltak le. Hosszú évekig rejtőzködött a rendvédelmi szervek elől, míg végül 1987. május 6-án a csendőrök Palermo előkelő negyedében letartóztatták. Letartóztatása során 2 millió líra készpénzt és két 38-as kaliberű kézifegyvert találtak nála. Vele együtt tartóztatták le fiát, Giuseppét, aki szintén évek óta rejtőzködött a rendvédelmi szervek elől, és akit Emanuele Basile csendőr hadnagy 1980. május 5-ei, Monrealéban történt meggyilkolásával gyanúsítottak. Madoniát valamennyi bűnbánó (Buscetta, Contorno, Di Cristina, Sinagra és Anselmo) megemlíti.

Marchese, Filippo: szervezett bűnözői csoportban való részvétel és emberölés miatt emelt vádat ellene az ügyészség. Az egyik legvérengzőbb maffiatagként ismerték, aki kegyetlenkedései miatt kiérdemelte a *véreskezű* jelzőt. A halálszobának nevezett kivégzőkamra irányításáért volt felelős, amelyben az ellenséges csoportokkal szemben

elkövetett legszörnyűbb kínzási technikákat fedezték fel a nyomozók a savval telített kádaktól egészen a kivégzésekhez használt fojtószékig.

Prestifilippo, Mario Giovanni: szervezett bűnözői csoportban való részvétel és emberölés miatt emelt vádat ellene az ügyészség. Az ügyész életfogytiglani fegyházbüntetést kért számára, azonban Prestifilippo nem jutott el az ítélethozatalig, mert a maffia egyéb tagjai – feltehetően félve attól, hogy a bíróság előtt netán vallomást tesz – 1987. szeptember 29-én a Baucina és Bagheria közötti útszakaszon hidegvérrel kivégezték. Az adott évtized legsúlyosabb – részben politikai indíttatású – gyilkosságainak (Dalla Chiesa, Inzerillo, Bontade stb.) bűnrészeseként nagy tisztelet övezte az egyes szervezett bűnözői csoportok berkein belül.

Provenzano, Bernardo: szervezett bűnözői csoportban való részvétel, drogkereskedelem és emberölés miatt emelt vádat ellene az ügyészség. Elsőként, Salvatore Riina nevének említésével együtt, a bűnbánó Giuseppe Di Cristina nevesítette mint Luciano Liggio jobbkeze, aki vagy negyven gyilkosságért – köztük a csendőrség egy tisztje, Russo tábornok haláláért – felelős.

Riccobono, Rosario: szervezett bűnözői csoportban való részvétel, drogkereskedelem és emberölés miatt emelt vádat ellene az ügyészség. 1975 óta volt tagja a Cosa Nostrának. Meggyanúsításakor a Partanna maffiacsalád feje volt. Kezdetben Stefano Bontade bizalmasa volt, majd miután a maffiavezér befolyása csökkenni kezdett a szervezeten belül, nyíltan a corleoneiak mellé szegődött. Utóbbiaknak azáltal bizonyította hűségét, hogy megölte Bontade egy bizalmasát, Emanuele D'Agostinót. A drogüzleteket Riccobono egyik alárendeltjén, Gaspare Mutolón keresztül intézte. A tudatmódosító szerekkel kapcsolatos bűncselekmények elkövetését többen megerősítették, köztük a kínai állampolgárságú Koh Bak Kin, a palermói családok egyik beszállítója is.

Riina, Salvatore: szervezett bűnözői csoportban való részvétel, drogkereskedelem és emberölés miatt emelt vádat ellene az ügyészség. Riina már nagyon fiatal korától kezdve a corleonei klán vezetője, Luciano Liggio egyik legrettegettebb bizalmasává vált. Liggio letartóztatását követően, 1975-ben lett a Cosa Nostra vezetőségi tagja. A sajtó a *corleonei dúvad* néven emlegette, amiért ő szervezte a maffia halálbrigádjainak munkáját, illetőleg az ő irányítása alatt gyilkolták meg Liggio legkomolyabb ellenségeit is. A népszerű összeesküvés-elméletek szerint a szicíliai maffia az ő jelenlétében fogadta tagjai közé Giulio Andreotti kormányfőt a rituális csókkal.

Santapaola, Benedetto: szervezett bűnözői csoportban való részvétel, drogkereskedelem és emberölés miatt emelt vádat ellene az ügyészség. A kelet- és nyugat-szicíliai győztes szervezett bűnözői csoportok közötti legfontosabb összekötő szerepét töltötte be. Az 1980-as években lezajlott maffiaháború során számos riválisa maffiavezér kiiktatásáért felelős. Utóbbiak között megemlítendő a palermói

körgyűrűn egy autós üldözés során kivégzett Alfio Ferlito maffiavezér neve, akit a csendőrség megbízottjai éppen börtönbe szállítottak volna. Személyes életrajza az olasz büntető törvénykönyv egyes fejezeteinek felsorolásával is leírható: lopás, vagyon elleni bűncselekmény, magántulajdon megsértése, súlyos károkozás, súlyos testi sértés, tiltott hazárdjáték, hivatalos személy elleni erőszak. Több, a bíróság tulajdonába jutott bizonyító erejű fénykép a helyi politikai élet főszereplőivel együtt ábrázolta. Prestifilippo Mario Giovannival együtt a palermói maffia egyik legkiemelkedőbb gyilkosának számított, aki többek között a Bontade- és Inzerillo-gyilkosságokért, több közterületen elkövetett – köztük az Alfio Ferlito elleni – merényletért, továbbá több erőszakos ékszerrablásért is felelős. Bűnösségét számos, a Cosa Nostra vezetőségi tagjainak bankszámlájáról jóváhagyott utalás is bizonyítja.

Scaglione, Salvatore: szervezett bűnözői csoportban való részvétel, drogkereskedelem és emberölés miatt emelt vádat ellene az ügyészség. A bűnbánó Tommaso Buscetta egy fényképen felismerte, és a Noce városrész maffiafőnökeként azonosította, kiemelve számottevő aktivitását a tudatmódosító szerekkel történő kereskedelemben.

Vernengo, Pietro: szervezett bűnözői csoportban való részvétel, drogkereskedelem és emberölés miatt emelt vádat ellene az ügyészség. A drogkereskedelem egyik kulcsemberének számított, és egész Kelet-Palermo drogterjesztéséért ő volt a felelős. 1982. február 11-én, mozgásait követve, a nyomozók Szicília egyik legjobban felszerelt drogfinomítójára bukkantak.
(Macaluso 1995: 135–143.)

Összességében igen nehéz, már-már lehetetlen vállalkozásba kezd, aki bármiféle jellemzést kíván nyújtani a 20. századi olasz történelem talán legellentmondásosabb közéleti szereplőjéről. Nehéz őt méltatni és nehéz nem elismeréssel adózni gazdag életútja előtt. Belzebub, Moloch, *Il gobbo* („a púpos"), *la volpe* („a róka"), *Il divo Giulio* („az isteni Giulio") – ezek mind ugyanazt az embert jelölik különféle gúnyneveken – életpályáját kétségtelenül a köztársasági elnökké történő megválasztás koronázta volna meg[59] méltóképpen, azonban az elnökválasztás napján, 1992. május 25-én végül párttársa, Oscar Luigi Scalfaro, a Képviselőház addigi elnöke költözhetett be a Quirinale-palotába, míg számára csak az örökös szenátori vigaszdíj jutott osztályrészül, amelyet egyre csendesebben és – hajlott korából és hanyatló egészségéből adódóan – egyre több parlamenti távolmaradással ugyan, de haláláig betöltött. Ha egy mérleget szeretnénk vonni Andreotti politikai tevékenységéről, mindenekelőtt azt

[59] Egy anekdota úgy tartja, hogy a mindig cinikus és lakonikus Andreotti a következő szavakkal fogadta el pártja köztársasági elnöki tisztségre történő felkérését: „Belátom, hogy középtermetű ember vagyok, de nem látok óriásokat magam körül."

kellene mondanunk, hogy az nem függetleníthető az első köztársaság dinamikáitól és utóbbi politikai elitjének tevékenységétől. Andreotti – és a korabeli elit – súlyos hagyatéka a politikai erkölcsök relativizálása, vagyis annak a megkérdőjelezése, hogy a politikusra vajon ugyanazok a szabályok vonatkoznak-e, mint bármely más átlagemberre. Andreotti tehát elkezdte mindazt, amit egyik utódja, Silvio Berlusconi folytatott, igaz, teljesen más formai keretek között. Berlusconi – mint hamarosan látni fogjuk – már nem a klasszikus politikai iskola növendékeként viszonyult a közéleti kérdésekhez, hanem a nagyvállalkozó sokszor utilitarista és célorientált stílusával. Mindezek ellenére Andreotti egyik legfőbb politikai örökösének éppen a milánói nagyvállalkozó médiamágnás tekinthető. Amennyiben igaz, hogy Andreotti a politikai erkölcs relativizálását a szervezett bűnözéssel és a különféle terrorista csoportokkal történő együttműködésre is kiterjesztette, a legfontosabb kérdéssé az válik, hogy a jó cél – vagyis a politikai centrum hatalmon tartása és a különféle parlamenti és parlamenten kívüli, jobb-, illetve baloldali szélsőségek kormányzástól való távoltartása – érdekében lehet-e, megengedett-e, szabad-e szövetkezni akár a gonosszal is. Andreotti politikusi nagyságát, illetve a demokráciára gyakorolt kedvező, vagy éppen kedvezőtlen voltát minden bizonyosság szerint az utókor hivatott majd megállapítani és megítélni, természetesen a történelmi objektivitáshoz szükséges idő elteltével. Az ítélethozatalig hátralévő időt mérő óra már intenzíven ketyeg.

Mindez nem mondható el arról a korszakról, az első köztársaságról, amely valósággal egybeforrott Andreotti nevével. A korszakról, a korszak pártjairól, valamint az utóbbiak által képviselt politikai erkölcsökről az olasz választók már 1994-ben kimondták a véleményüket, amely igen elmarasztalóra sikerült.

A továbbiakban azt fogjuk megvizsgálni, hogy a választók elmarasztaló ítélete után mi következett Olaszországban: kik léptek a korábbi politikai elit helyébe, milyen elvek mentén politizáltak, és általánosságban meg kívánjuk vizsgálni, hogy mi jellemezte, és mi az, ami mássá tette a második köztársaságot az első köztársasághoz képest.

A MÁSODIK KÖZTÁRSASÁG LÉTREJÖTTÉNEK PREMISSZÁI

A második Olasz Köztársaság létrejöttét két dátumhoz is köthetjük, amelyek közül az egyik egy egzakt dátum, a másik pedig tágabb és szubjektívebb időintervallum. Eme látszólagos bizonytalanság feloldását nagyban segítheti annak tisztázása, hogy a változások vizsgálatakor a politikai vagy a társadalmi szemléletmódban bekövetkező változásokat kívánjuk-e elsődlegesnek tekinteni. Meglátásunk szerint ebben az esetben – bár mindkét szempontrendszer fontos – elsősorban a társadalmi szemléletmódban bekövetkező változások az elsődlegesek, hiszen azok kényszerítették ki a politikai változásokat. Ha kizárólag politikai szempontból vizsgálnánk az olasz rendszerváltást, azt mondhatnánk, hogy az az 1994-es választásokkal következett be. Amennyiben azonban egy ennél árnyaltabb, társadalmi szempontokat is figyelembe vevő elemzést szeretnénk nyújtani, akkor ennél tágabb időintervallumot kell meghatároznunk, amelyet egyértelműen az 1992-es és az 1994-es törvényhozási választások között eltelt periódus jelöl. Eme két konvencionális dátumot egy kizárásos szempontrendszer alapján állapíthatjuk meg, hiszen az 1992-ben felálló új parlamentben még egyszer utoljára a régi koalíció – az ellenzékbe vonuló republikánusok kivételével – képes volt egy rendkívül törékeny parlamenti többséget biztosítani a végrehajtó hatalom számára, tehát a nyilvánvaló nehézségek ellenére nem állíthatjuk, hogy 1992-ben bárminemű, a választók által kikényszerített közéleti fordulat kavarta volna fel az olasz politika vizét. 1994-re viszont már javában létrejöttek, és ami fontosabb, számottevő támogatói táborral rendelkeztek azok a pártok, amelyek később az 1994-es választás főszereplőivé váltak, tehát a változást valahol 1994 előtt érdemes keresni. Ezért mondhatjuk nagy magabiztossággal azt, hogy a társadalmi szemléletben bekövetkezett változás az 1992 és 1994 között eltelt időintervallum során jött létre, majd ez kényszerítette ki a politikai változást 1994. március 27-én és 28-án.

Amennyiben az 1994-es választásokról teszünk említést, bizonyosan mindenkinek Silvio Berlusconi nagyvállalkozó neve jut eszébe, elfelejtve, hogy az adott választási siker nem jöhetett volna létre két másik párt, az Északi Liga és az Olasz Szociális Mozgalom, illetve annak jogutódja, a Nemzeti Szövetség aktív közreműködése nélkül.

Az Északi Ligáról már igen sok szót ejtettünk, ezért most elegendő – mintegy emlékeztetőül – csupán annyit megemlíteni, hogy a szervezet hivatalosan 1989. december 4-én jött létre Észak-Itáliában több helyi érdekvédelmi csoport egyesüléséből, kifejezetten az északi érdekek védelmére.

Ennél némiképp hosszabban kell foglalkoznunk az Olasz Szociális Mozgalommal. Az MSI-t az Olasz Szociális Köztársaság nevű fasiszta bábállam valamikori tisztségviselői alapították 1946. december 26-án. A párt kifejezetten a Mussolini-éra iránti nosztalgiát érző választókat igyekezett becsatornázni a saját szavazótáborába, azonban ez csupán egy rétegpárti jelleget kölcsönzött számára egy olyan időszakban, amikor a fasiszta és a nemzetiszocialista ideológia egész Európában hanyatlóban volt. 1972-ben a párt egyesült a Demokratikus Monarchista Egységpárttal *(Partito Democratico Italiano di Unità Monarchica),* amit követően az egyesült szervezet felöltötte az Olasz Szociális Mozgalom – Nemzeti Jobboldal *(Movimento Sociale Italiano–Destra Nazionale – MSI–DN)* összetett megnevezést. A pártot nem nevezhetjük az első köztársaság jelentős politikai formációjának egy rövid időintervallum kivételével: 1960. március 26-a és 1960. július 19-e között a kevesebb mint négy hónapig kormányzó Fernando Tambroni vezette kormány az ő szavazataira támaszkodva kapta meg a bizalmat a parlament két házától. A történelmi hűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy Tambroni rövid távú mandátummal és egyetlen céllal kapott kormányalakítási megbízást Giovanni Gronchi köztársasági elnöktől, történetesen, hogy az 1960-as római – sorrendben a XVII. – nyári olimpiai játékokat megelőzően pénzügyileg stabilizálja az országot, és garantálja a nemzetközi sportesemény akadálytalan lebonyolítását. Tekintve, hogy Tambroni egy egypárti, csak keresztény-demokrata miniszterekből álló kabinet felállításához kért bizalmat a parlamenttől, a kisebb pártok támogatását nem bírta. Ennek okán fordult az MSI képviselőházi és szenátusi frakcióihoz, hogy azok külső támogatást nyújtsanak kormánya számára. Nem elfelejtendő, hogy utóbbi kérést Tambroni viszonylag nyugodtan alapozhatta egy régi barátságra, hiszen maga is, mielőtt 1945-ben csatlakozott volna a DC-hez, 1926 és 1945 között a Nemzeti Fasiszta Párt tagja volt. A parlament – és részben maga a DC – Tambroni és új szövetségesei iránti ellenséges magatartását jól mutatja, hogy a kormány beiktatását követően három, a DC balszárnyához tartozó miniszter – Giorgio Bo, Giulio Pastore és Fiorentino Sullo – is azonnali hatállyal benyújtotta lemondását. Olaszországban egyre több – köztük számos erőszakos – demonstráció követelte az MSI külső támogatásával parlamenti szavazásról szavazásra épphogy túlélő kormány lemondását. Utóbbiak közül kiemelendő, hogy 1960. június 3-án genovai tüntetők megakadályozták az MSI VI. kongresszusának megtartását a liguriai tartományi székhelyen, illetve még súlyosabb relevanciával bír az 1960. július 7-ei, Reggio Emiliában végbement tüntetés, amely során a rendőrség tüzet nyitott

a tüntető tömegre, öt ember halálát okozva. A heves tiltakozásokra való tekintettel a Tambroni-kormány július 19-én végül benyújtotta lemondását a köztársasági elnöknek (OK KORM 2025).

A Tambroni-kormány esete elsősorban azért bír relevanciával, mert azt bizonyítja, hogy az MSI és mindazon fogalmak, amelyeket akár szorosabb, akár tágabb értelemben a társadalom a nevéhez kötött – *fasizmus, posztfasizmus, Mussolini, bábállam, erőszak, második világháború* stb. –, érthető okokból olyan rossz érzéseket keltettek az olasz választók tömegeiben, hogy a szervezet nem volt képes kiszabadulni a rétegpárti létből. Valószínűsíthetően az őt támogató generáció természetes elhalálozásával maga a párt is eltűnt volna a történelem süllyesztőjében (Ignazi 1998: 412). Váratlan fordulatok láncolata nyomán azonban minden másképpen alakult.

Mindenekelőtt meg kell említeni azt a fiatalítási politikát, amelyet az MSI véghez vitt. A párt történelmi vezetője, Giorgio Almirante, az Olasz Szociális Köztársaság úgynevezett Köztársasági Nemzeti Gárdájának egykori tagja, majd a bábállam kulturális miniszterének kabinetfőnöke 1987-ben átadta a párt vezetését a fiatal Gianfranco Fininek, aki azonban egy jelentős politikai fordulat nélkül bizonyosan nem tudta volna növelni a párt támogatottságát. Az *Il Tempo* című konzervatív római országos napilap 1992. szeptember 19-én publikálta hasábjain Domenico Fisichella politológus azon tanulmányát, amely szerint, tekintve, hogy a balközép oldalon egy progresszív pólus látszik kibontakozni, az ellentétes oldalon egy konzervatív pólus, egy *nemzeti szövetség* létrehozása szükségeltetik, amelyben otthonra lelhetnek úgy a konzervatív és katolikus, mint a liberális és republikánus szavazók (Fisichella 1992a: 1–2). Ezt követte egy második, némiképp programszerűbb cikk ugyanazon év október 1-jén, amelyben a jobboldali szövetség létrejöttének hiányában előrevetítette a teljes jobboldal összeomlását és mindazok politikai párt nélkül maradását, akik elveik, életstílusuk, vagy éppen hitük alapján nem lelhettek politikai otthonra a baloldali-centrista pólusban (Fisichella 1992b: 1–2).

A 2000-es évek második felében máskülönben a keresztény baloldalra (Margaréta párt) átigazoló politológus akkori tanulmányai láthatóan nagy hatással voltak Gianfranco Fini gondolkodására, mert már 1993 első-második negyedévében elindult a jobboldalon az a közös gondolkodás, amely később – Fini vezetésével – elvezetett a tényleges párt megalakulásához. Mindaz, amit Nemzeti Szövetségnek nevezünk, egészen 1995. január 27-ig, vagyis az MSI utolsó, Fiuggi településen (Lazio tartomány) megrendezett XVIII. kongresszusáig mindössze egy laza választási együttműködést takart az MSI, a valamikori DC Olasz Néppárttal nem azonosuló jobbszárnya és más kisebb jobb-jobbközép helyi szervezetek, továbbá a jobboldalhoz köthető értelmiségiek és közéleti személyiségek között. Ismét csak érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy Olaszország jelenkori történelmét milyen mértékben határozta meg

a házasság felbontásának lehetőségéről 1975-ben rendezett népszavazás, ugyanis a DC jobbszárnya és az MSI között akkor kezdődtek el az első együttműködések, és éppen ez volt az az együttműködés, amelynek lehetőségére és nyilvánvaló veszélyeire a Demokratikus Katolikusok a „nem" mellett 1974. február 17-én megjelent manifesztumában igyekezett felhívni az ország lakosságának a figyelmét. A történelmi és politológiai pontosság kedvéért meg kell említeni, hogy 1976-ban (tehát már jócskán az imént említett felhívás megjelenését követően) az MSI berkein belül létrejött egy mérsékeltebb platform, a Nemzeti Demokrácia *(Democrazia Nazionale),* amely ha nem is tagadta meg nyíltan a fasiszta ideológiát, mégis a történelem egy lezárt korszakának tekintette azt, amelyhez nem lehetett már visszatérni. A platform 1977-ben kivált a pártból, és – meglehetősen sikertelen – önálló párttá alakult. 1995-ös hivatalos megalakulását követően az immáron pártként, és nem választási szövetségként működő Nemzeti Szövetség elsősorban a Nemzeti Demokráciát, és nem az Olasz Szociális Mozgalmat tekintette szellemi és ideológiai elődjének (Bertazzoli 1990: 699–757). A párt alapító kiáltványát, amelyet a fiuggi kongresszuson olvastak fel, Gennaro Malgieri, az MSI hivatalos pártlapja, a *Secolo d'Italia* főszerkesztője fogalmazta meg, és többek között olyan – az MSI berkein belül korábban elképzelhetetlen – állításokat is tartalmazott, mint hogy az olasz jobboldalnak el kell ismernie, hogy a fasizmussal szembeni ellenállás az ország történelmének egy alapvetően fontos és értékes eleme volt, valamint hogy az új olasz jobboldal nem a fasizmus gyermeke, mint inkább olyan nagy olaszoké, mint Dante Alighieri, Niccolò Machiavelli, Antonio Rosmini, Vincenzo Gioberti, Giuseppe Mazzini, Enrico Corradini, Benedetto Croce, Giovanni Gentile és bizony Antonio Gramsci. A felsorolás kétségkívül olyan olaszok neveit tartalmazta, akik nagyban hozzájárultak Itália történelmének alakításához a jó és a rossz értelemben egyaránt. Érdeklődésre adhat okot, hogy a szövegben az alapvetően semleges konnotációval bíró államteoretikus Machiavelli és Rosmini, továbbá a guelf Dante és a neoguelf Vincenzo Gioberti, a baloldali Gramsci, a liberális Croce és a republikánus Mazzini nevei mellett feltűnt a filozófusként jelentős életművet alkotó, máskülönben fasiszta háborús bűnös Giovanni Gentile neve is. Hasonlóan vitatható Enrico Corradini politikai életműve is, aki a 19. századi olasz nacionalizmus és kolonializmus egyik legfőbb támogatója volt, ezáltal pedig mindazon morális és etikai bűnök egyik, de nem egyetlen felelőse, amelyeket az európai gyarmatosítás szükségszerűen magával vont.

Alig néhány lépést hátrálva azt láthatjuk, hogy 1993 júniusában, a bellunói helyhatósági választásokon az MSI és egyéb jobboldali szervezetek már a frissen elkeresztelt Nemzeti Szövetség megnevezése és szimbóluma alatt vágtak neki a választási megmérettetésnek (Bianchin 1993a: 6). A szövetség prominensei utóbbira egyfajta főpróbaként tekintettek az 1993 novemberében megrendezett helyhatósági

választások előtt, amelyek során a Nemzeti Szövetség polgármesterjelöltjei olyan megyeszékhelyeken győzedelmeskedtek, mint Chieti, Benevento és Latina, továbbá maga Gianfranco Fini is szép eredményt ért el (35,5%) a római szavazáson, így a második választási fordulóba jutott. Érdekességképpen kiemelendő, hogy az akkor már erőteljesen a politika felé tekintő Silvio Berlusconi médiamágnás újságírói kérdésre, miszerint a római polgármester-választás második fordulójában kire adja majd a voksát, határozottan kijelentette, hogy „természetesen Gianfranco Finire". Talán Berlusconi kiállása is hozzájárult ahhoz, hogy Fini – kevéssel alulmaradva a balközép jelöltjével, Francesco Rutellivel szemben – előkelő 47%-os eredményt produkált a választási megmérettetés második fordulója során. Szintén megemlítendő, hogy a Nemzeti Szövetség Nápolyban nem mást, mint Benito Mussolini unokáját – az egykori nemzetvezető Romano nevű fia és Anna Maria Scicolone (Sophia Loren Oscar-díjas színésznő húga) leánygyermekét –, Alessandra Mussolini színésznőt és médiaszemélyiséget indította a polgármesteri székért. Mussolini a maga 31,1%-os szavazatarányával szintén tekintélyes eredményt ért el, bejutva ezzel a – számára végül vesztes – második fordulóba (OK BM 2025).

A nem elhanyagolható választási eredmények láttán joggal merülhet fel mindnyájunkban a kérdés, hogy ugyan kik váltak a Nemzeti Szövetség szavazóivá? Részben említettük már a főként idős, a Mussolini-nosztalgia démonjaival küzdő és együtt élő szavazók konzisztens táborát. Hozzájuk csatlakozott 1972-től az a valamikori nemesi, főnemesi réteg, amely – bár elvesztette előjogait és nemesi titulusait – továbbra is erőteljesen jelen volt Olaszországban: abban az országban, amely a 19. század második harmadáig számtalan királyságra, hercegségre, grófságra, őrgrófságra volt felosztva megannyi uralkodócsaláddal. Ezen családok és a hozzájuk valamilyen formában kötődő állampolgárok – meggyőződésből vagy anyagi függésből – előbb a monarchista párt, majd 1972-től az egykori MSI és a monarchisták egyesült szervezetében látták meg a letűnt korok visszatérésének hiú ábrándját. A nosztalgián túl ezt a két szavazótábort egy nagyon fontos jelenség is eggyé kovácsolta: mindkét párt – igaz, más és más okok miatt – ellenérzéseket táplált az 1946-os köztársaság alapjait megteremtő Alkotmányozó Nemzetgyűlés munkájával szemben. Az MSI egyértelműen azért, mert az 1946-os köztársaság az azt megelőző két évtizednyi fasiszta diktatúra tagadásaképpen jött létre, a monarchisták pedig azért, mert a köztársaság hasonlóképpen tagadta a monarchista elveket is. Miután ez a két párt – eltekintve ezúttal a Tambroni-kormány jelentette időszaktól – nem vett részt az első köztársaság politikájának alakításában, az egyesült párt (MSI–DN) alapjain létrejövő Nemzeti Szövetség alkalmasnak bizonyult arra, hogy bevonzzon olyan választókat is, akiket ugyan sem posztfasisztának, sem monarchistának nem lehetett nevezni, mégis a Tangentopoli után ellenérzéseket kezdtek táplálni a botránnyal

azonosított első köztársaság iránt. Végül ne felejtsük el megemlíteni azt a nemzeti romantika iránt fogékony szavazói réteget sem, amely előbb az MSI-ben és a monarchistákban, majd a Nemzeti Szövetségben látta meg mindazon történelmi nagyság újjáéledésének lehetőségét, amely lényegében a Római Birodalomtól eredeztethető, és amely mindig is részét képezte a romantikus olasz nacionalista narratívának! Utóbbi szavazók egy jelentős részét a katonai és egyéb fegyveres testületek elitje képezte. Egyes elemzők, mint például Paolo De Lalla Millul, nem kis kritikai éllel arra igyekeztek felhívni a figyelmet, hogy a Nemzeti Szövetség fentebb idézett alapító kiáltványa, valamint a pártvezér Gianfranco Fini szavai, amelyek szerint Jacques Chirac, és nem Jean-Marie Le Pen kell hogy legyen az olasz jobboldal példaképe, éppen azokat a tradicionális szavazókat távolították el a párttól, akik hosszú évtizedeken keresztül a szervezet szavazótáborának gerincét adták egy olyan jövőbeli szavazótábor megnyerése érdekében, amelyre semmiféle garancia nem létezett. Az elemző felhívta a figyelmet arra, hogy hasonló veszély állt fenn a PCI–PDS átalakulás során is, azonban a PCI minden kétséget kizáróan egyeduralkodó volt a politikai baloldalon, és – a kisebb kiválások ellenére – a PDS is az maradt. Vajon mindez elmondható volt a korabeli MSI–DN-ről is? Nyilvánvalóan nem. Az MSI–DN nem volt a korabeli olasz jobboldal meghatározó pártja, és a kezdeti sikerek ellenére nem véletlenül nem vált azzá a Nemzeti Szövetség sem. Nem vált azzá, mert bár a korabeli Olaszországban jelentős igény mutatkozott egy jobb-jobbközép oldal iránt, a választók bizonyosan nem egy archaikus jobboldalra vágytak, hanem egy Európa-párti, piacpárti, konzervatív-liberális jobbközépre (De Lalla Millul 1994: 67–68). Annyit már most is előrevetíthetünk, hogy ez lesz majd az az igény, amelyet Silvio Berlusconi fog kielégíteni alig pár évvel később.

Természetesen a '90-es évek elején akadt jelölt vagy önjelölt a mérsékelt jobboldal vezetői tisztségére, azonban az események úgy hozták, hogy végül senkinek sem sikerült betöltenie ténylegesen azt az űrt, amelyet a Keresztény Demokrácia maga után hagyott. A legkiemelkedőbb ilyen politikus Mario Segni volt, aki nem volt más, mint a rövid mandátumú Antonio Segni egykori köztársasági elnök (1962–1964) fia. Mint azt már láthattuk, az olasz politikai élet a pártstruktúrában bekövetkezett robbanást követően arra törekedett, hogy egy jól elkülönülő, lehetőleg mérsékelt jobb- és baloldal közötti egészséges versengés jöhessen létre. Ezt a törekvést megfigyelhettük már Leoluca Orlando szicíliai szerveződésénél, és némiképp ez mutatkozott meg Mario Segni 1993 novemberében létrejött mozgalma esetében, amelynek legfőbb célja egy olyan népszavazás elindítása és sikerre vitele volt, amely Olaszország arányos választási rendszerét alakította volna át egy többségi választási rendszerré. Segni szerint az olasz politikai élet legfőbb anomáliáját éppen az az arányos és a pártokat abnormális koalíciókra kényszerítő választási rendszer jelentette,

amely a megelőző évtizedekben hatályban volt. Ezek az abnormális koalíciók vezettek aztán el – legalábbis Segni szerint – a politikai alkukhoz, az összejátszásokhoz és a kenőpénzek folyósításának rendszerszintű kialakulásához. Bár az 1993. április 18-án megrendezett népszavazás 82,74% :17,26% arányban sikeres volt (OK BM 2025), Mario Segni ezt követően alapított pártja, a Nemzeti Újjászületési Paktum *(Patto di Rinascita Nazionale)* hosszú távon nem volt képes jelentős politikai tényezővé válni, és ezáltal nem volt képes betölteni a DC által hátrahagyott űrt.

Mindent figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a Tangentopolit követően – és nem utolsósorban annak köszönhetően, hogy a Tiszta Kezek-nyomozás esetükben semmilyen, vagy csak minimális érintettséget tárt fel – három jelentős pólus alakult ki: 1. a balközép oldalon a megreformált PCI-utódpárt, az önmagát már szociáldemokrataként definiáló PDS, 2. az autonomista Északi Liga, valamint 3. a feléledőben lévő tradicionális jobboldali, mégis a szélsőjobbról érkező Nemzeti Szövetség. Ezek a politikai szereplők történelmi viszonylatból szemlélve földrajzilag – és a Forza Italia esetében utóbbi lesz a legfontosabb – más és más, nagyon jól körülhatárolható területeken bírtak relevanciával. Észak-Olaszországban a már korábban részletezett okok miatt az Északi Liga erősnek volt tekinthető. Közép-Olaszországban, különös tekintettel Emilia-Romagna, Toscana és Umbria tartományokra, a baloldal volt rendkívül jelentős. Előbbieken túl a baloldal jó pozíciókkal rendelkezett még Északon Piemont tartományban, illetve Közép-Olaszországban Marche tartományban, valamint Lazio tartomány északi és Calabria tartomány egyes déli megyéiben. Az MSI, majd az AN délen rendelkezett jó pozíciókkal, köszönhetően elsősorban a tradicionalista és monarchista komponensnek. Az előbbi alátámasztására fontos kiemelni, hogy az 1946. június 2-án – az alkotmányozó nemzetgyűlési választásokkal párhuzamosan – megrendezett népszavazáson, amely során a szavazópolgároknak az ország államformájáról kellett dönteniük (és amely során 54,27% 45,73% arányban győzött a köztársasági voks), a királyság és a Savoya-ház melletti kiállás Dél-Itáliában volt a legerősebb. Egyes déli megyékben, mint Catania vagy Benevento, a monarchia melletti szavazat megközelítette a 70%-ot, míg Nápolyban (78,9%), Leccében (75,3%) és Salernóban (72,9%) jócskán meg is haladta azt. A római szavazás végeredménye 51,0% 49,0% lett a királyság javára (OK BM 2025). Nem csoda hát, ha a Nemzeti Szövetség jelentette tradicionális jobboldal a déli tartományokban és Rómában lett erős, és ennek tükrében értelmezendők a korábban idézett római és a nápolyi viszonylag jó szereplések is az 1993. évi novemberi helyhatósági választásokon.

Ez volt tehát az a háromosztatú olasz politikai tájkép, amelybe a romantikus történelemszemlélet szerint váratlanul, valójában nagyon is megfontoltan és tervezetten belépett Silvio Berlusconi. De ugyan kicsoda Silvio Berlusconi, és milyen életút

állt mögötte, amikor úgy határozott, hogy a politika aktív szereplőjévé kíván válni? Berlusconi életútjáról monográfiák, egyetemi szakdolgozatok és doktori disszertációk születtek. A jelen kötet nem lenne elegendő a teljes életút bemutatására, és ez nem is célunk. Ezért kérjük, hogy a kedves olvasó nézze el nekünk, ha ezúttal csak vázlatosan és a teljesség igénye nélkül mutatjuk be ezt a kétségtelenül gazdag karriert.

Silvio Berlusconi 1936-ban született Milánóban, és 2023-ban halt meg, ugyancsak Milánóban. Apja banktisztviselő volt, majd fokozatosan vált a Rasini Bank egyik igazgatójává. A fiatal Berlusconi az iskolában jó tanuló volt. Egyes visszaemlékezések szerint a különféle feladatokat mindig elsőként oldotta meg, majd – némi fizetségért cserébe, amelyet tollak, füzetek vagy aprópénz képeztek – segített osztálytársainak megoldani a számukra megoldhatatlannak tűnő példákat. A kis Berlusconi kínosan ügyelt saját hitelére, hiszen a rosszul megoldott példa esetén zokszó nélkül visszaszolgáltatta a fizetségül kapott tárgyat. Berlusconi a középfokú tanulmányait bentlakásos katolikus gimnáziumban végezte, majd az érettségit követően a milánói egyetem jogi karán folytatta tanulmányait. Egyetemi évei során a szülőktől kapott zsebpénzből, továbbá porszívóügynöki munkájából és házassági fotók készítéséből tartotta el magát. A nyári szünet alatt barátja, Fedele Confalonieri társaságában tengerjáró luxushajók fedélzetén énekelt, konferált és kabaréjeleneteket adott elő. Szakmai sikerei között kiemelendő, hogy már harmadéves korában egy építési vállalkozó mellett gyakornokoskodott. 1961-ben szerzett jogi diplomáját megelőzően elkészített szakdolgozatát a reklámjog témakörében írta. A témaválasztás nem volt véletlen, hiszen a Manzoni hirdetési iroda 2 millió lírás díjat tűzött ki a legjobb szakdolgozatot leadó hallgató számára. A díjat természetesen Berlusconi nyerte (Baracs 1990: 125–126). Az olvasóban nyilván felmerül a kérdés, hogy miért szükséges bemutatni Berlusconi gyermek- és fiatalkorát. Ennek alapvetően két okát emelnénk ki: az egyik, hogy megismerjük annak az embernek a gondolkodásmódját, aki már kisiskolás éveiben – korához mérten – olyan üzleti konstrukciót dolgozott ki, amellyel egyszerre juthatott jövedelemhez, és szerezhetett hitelt és elismerést önmaga számára; másfelől érdemes megvizsgálni, hogy Berlusconi miként alakította ki már egyetemista évei során azokat a kapcsolatait – például Fedele Confalonierivel –, amelyek a későbbiekben az egész Berlusconi-birodalom meghatározó kapcsolataivá váltak. Nem elfelejtendő, hogy Confalonieri a később létrejövő *Fininvest* cégbirodalom médiacsoportja, a *Mediaset* második embere lett, majd Berlusconi politikai karrierjét követően elnök-vezérigazgatóvá lépett elő (Baracs 1990: 125–129).

Amikor Berlusconi befejezte az egyetemet, és önálló karrierépítésbe kezdett, a '60-as évek elejét írtuk. Az 1960 és 1970 közötti évtized Olaszországban a Marshall-segély érezhető hatásainak a korszaka volt: az olaszok ekkor kezdtek el olyan, korábban luxuscikknek számító tárgyakat vásárolni, mint a gépkocsi, a hűtőszekrény, a kisebb

háztartási automata vagy félautomata robotgépek, és bizony a televízió. A kereslet és a megnövekedett fogyasztás aztán a gazdaságot is fellendítette, és jótékony hatást gyakorolt az építőiparra is. Berlusconi az egyetem után egy idősebb vállalkozóval együtt létrehozta első építőipari vállalkozását, a *Cantieri Riuniti Milanesi* céget. A vállalkozó igyekezett annyi előleget felvenni a tervrajzokra, hogy az folyamatosan fedezze az építkezés költségeit. Berlusconi kivételes üzleti szemléletmódját jól tükrözték a különféle felkínált kedvezmények. Ezek közé tartozott az az akció, amelyben a vállalkozó vállalta, hogy 1,6 méteres magasságig ingyen kicsempézi a fürdőszoba falát, amennyiben a vevő egy másik vevőt is hoz. Végül Berlusconi az első lakás kulcsát Fedele Confalonieri édesanyjának adta át. Két évvel később a vállalkozó már 4000 ember számára épített lakótelepet. A Brugherio lakótelep felépítése után Silvio Berlusconi belevágott építőipari tevékenysége fő művébe, a Segrate településen felépítendő *Milano 2* lakóparkba. A lakópark azokat a jómódú, ám nem dúsgazdag milánói polgárokat igyekezett csábítani, akik igényességre, nyugalomra, zöldövezetre, játszóterekre, mégis alapvetően jó közlekedésre vágytak. A Milano 2 ezt mind képes volt nyújtani. Fontos aláhúzni, hogy a későbbiekben éppen ezek a módos városi, nagyvárosi polgárok képezik majd azt a társadalmi réteget, amely Berlusconi politikájának legfőbb címzettje lesz. Berlusconi a Milano 2 után még szerette volna felépíteni a *Milano 3*-at is, azonban a gazdasági fellendülés alábbhagyott, mi több a '70-es évek közepén kibontakozó energiaválság éppen visszavetette a gazdaságot, és a Milano 3 már nem termelt volna olyan mennyiségű jövedelmet, amelyért Berlusconi számára megérte volna felépíteni azt. Kénytelen volt hát más befektetési lehetőségek után nézni. És ezen a ponton vonult be Berlusconi vállalkozásainak egére a televíziózás. Berlusconi a Milano 2-ben létrehozott egy saját kábeltelevízió-hálózatot, amely a Siemens cégtől megvásárolt stúdióberendezéseknek köszönhetően 1974. szeptember 24-én kezdte el a műsorsugárzást. A csatorna főként a lakónegyed híreiről tudósított, ám néha filmeket is sugárzott. A jelenség nem számított egyedinek, hiszen számos társaság igyekezett hasonló csatornákat alapítani. Ezen csatornák egy jelentős hányada kalózadónak minősült, ám arról országos vita folyt, hogy mi tekintendő kalózadónak, illetve hogy egyáltalán jogos-e az állami RAI teljes monopóliuma. Mivel jogi szempontból ekkoriban minden tisztázatlan volt, csak olyan személy vághatott bele egy ilyen bizonytalan vállalkozásba, aki maga mögött tudhatta a nagypolitika támogatását. Berlusconi már jó ideje kiváló viszonyt ápolt a Milánót és a környező településeket irányító szocialistákkal, így Segrate polgármesterével, Milánó városvezetésével és magával Benedetto Craxival. A médiamágnás nagyvállalkozó eme kapcsolatainak köszönhette, hogy a szocialista Craxi vezette kormány 1984 és 1985 között egyenesen három olyan rendelet-törvényt is alkotott, amelyek legalizálták Berlusconi magántelevízióit.

Utóbbiak I., II. és III. Berlusconi-rendelet néven vonultak be a köztudatba.[60] Berlusconi a szocialistákon kívül igyekezett jó viszonyt ápolni a kereszténydemokratákkal is, illetve – ahogyan arra korábban már utaltunk – egyes hírek szerint tagja volt annak a Licio Gelli vezette P2-es szabadkőműves-páholynak, amelyet a hatóságok később államellenes tevékenység vádjával feloszlattak. Berlusconi a kormánypártokon túl igyekezett az ellenzékkel is jó viszonyt ápolni. Ennek kiemelkedő példái, amikor személyesen üdvözölte Enrico Berlinguert, a PCI főtitkárát milánói látogatásakor a Milano 2 lakóparkban, illetve amikor részt vett a kommunista párt által a televíziózás világáról szervezett szakmai konferencián (Baracs 1990: 125–129).

Silvio Berlusconi a '70-es évek vége felé elkezdett szisztematikusan filmeket vásárolni a lakópark lakói számára, majd ezeket a filmeket felajánlotta más hasonló, helyi tévétársaságoknak azzal a felkiáltással, hogy alkossanak országos szövetséget, és vetítsék valamennyien egyszerre és egy időben ugyanazt a filmtekercset. Ugyanakkor a Berlusconi által eljuttatott kópiák már előre beillesztett reklámanyagokat is tartalmaztak. Íme tehát a kereskedelmi televíziózás olaszországi megjelenésének szép példája! Ekképpen született meg 1979. november 12-én a Canale 5 országos kereskedelmitelevízió-hálózat. A csatorna emblémája Milánó egyik jelképe, a Sforza-dinasztia címerállata, egy stilizált kígyó lett.[61] A Canale 5 révén az állami RAI-nak először lett országos szintű kihívója, azzal a különbséggel, hogy míg a RAI-csatornákon az egyes adásokat nem szakították meg reklámfilmek, mindez a Canale 5 csatornán megtörtént. A kereskedelmi csatorna létrejöttekor hasonló vállalkozásba kezdett több könyvkiadó is. Ezek közé tartozott a Rizzoli, a Rusconi és a Mondadori kiadó is. A Mondadori éppen a *Rete 4*-val próbálkozott beszállni a RAI és a Canale 5 versenyébe, azonban tőkehiány miatt alulmaradni látszott. A Rete 4 tőkehiányának legfőbb oka egyes hírek szerint főképp az lett, hogy az amerikai tévéfilmek árverésén valaki duplájára vitte fel a *Dinasztia* című szappanopera árát, amelyet a csatorna éppen sugárzott. Ahhoz, hogy a 4-es csatorna állni tudja a versenyt riválisaival, kénytelen volt kifizetni a magasabb árat, amely a csőd szélére sodorta úgy a csatornát, mint

[60] Név szerint 1984. évi DCXCIV. (X. 20.) rendelet-törvény, 1984. évi DCCCVII. (XII. 6.) rendelet-törvény és 1985. évi CCXXIII. (VI. 6.) rendelet-törvény. Vö. GU 1984. október 20-i 290. száma, GU 1984. december 6-i 336. száma és GU 1985. június 4-i 130. száma.

[61] Az 1450 és 1535 között létezett Milánói Hercegség uralkodócsaládja a Sforza-dinasztia volt, amelynek emlékét mind a mai napig rengeteg műemlék és heraldikai emlék őrzi egész Észak-Olaszországban. A család címere egy kígyó volt, amely éppen elnyeli a bibliai Jónás prófétát. A címerállat – több európai dinasztia mellett – feltűnik Szapolyai János Zsigmond (1540–1571) magyar király és erdélyi fejedelem címerpajzsának jobb alsó kvadránsában is, tekintve, hogy a király családfájában a Sforzák is fellelhetők voltak. Berlusconi televíziócsatornájának emblémájában a kígyó szájából nem egy ember, hanem egy virág, egyes értelmezések szerint az egykori anyapárt, a PSI piros szegfűje tűnik elő.

a kiadót. A milánói székhelyű Mondadorit végül maga Silvio Berlusconi mentette meg a csődtől azzal, hogy megvásárolta. Így Berlusconi a Rete 4 televíziócsatornán kívül kedvező áron hozzájutott egy igényes könyvkiadóhoz is. Nem sokkal ezután hasonló körülmények között Berlusconi bekebelezte a Rusconi könyvkiadó által indított *Italia 1* csatornahálózatot is. Három országos tévécsatornával Berlusconi immáron az állami RAI azonos rangú vetélytársává vált (Baracs 1990: 129–131).

Berlusconi kalandos karrierjének a bemutatása után most térjünk kicsit vissza a politika színpadára! A Forza Italia római alapító okirata 1994. január 18-ra datálódik, azonban egy új párt alapításának a gondolata már sokkal korábban elkezdett érlelődni a későbbi pártalapító gondolataiban. Az 1992-es általános választások már egy gyökeres változás lehetőségét prognosztizálták. A kiszámíthatatlan választói magatartás, a közvélemény-kutatások által mért folyamatos fluktuáció az egyes pártok között és a rendkívül kis arányú parlamenti többség azt vetítették előre, hogy a parlament házainak hirtelen jövő feloszlatása egy jelentős átrendeződést indíthat el az olasz politikai porondon. Ez volt az a politikai szituáció, amelyben Berlusconi meglátta a lehetőséget arra, hogy üzletbirodalma által nyert erejét politikai hatalommá konvertálja. Mindehhez azt is hozzá kell tenni – amit a Forza Italia egykori politikusa és országos politikai koordinátora, Domenico Menniti is megtesz –, hogy Berlusconi egy, a levegőben lógó és elhúzódó politikai krízisben egy nyilvánvaló gazdasági krízis lehetőségét is felfedezni vélte, amely már vélhetően káros hatással lett volna az ő saját üzleti birodalmára, a Fininvest cégcsoportra is (Menniti 1997: 8). Tehát nem teljes mértékben objektív az az olasz jobboldali elemzők által oly gyakran hangoztatott romantikus történelmi és politológiai felfogás, amely szerint Berlusconi a hazájáért és a népéért önként feladta biztos megélhetését és a vállalkozásai adta nyugalmat, hogy zászlót bontva elvezesse Itáliát a jólét és a prosperitás felé. Mindehhez hozzá kell még számolnunk a kenőpénzbotrány jelentette veszélyeket is. Berlusconi beállt azon vállalkozók sorába, akik támogatásukról biztosították a Tiszta Kezek-nyomozás ügyészeit, mi több Berlusconi még saját lapja, az *Il Giornale* hasábjain is pozitív visszajelzéseket juttatott el a nyomozó ügyészség felé, egyben önmagát mint a korrupt politikusok áldozatát tüntette fel. Berlusconi, hogy a Tiszta Kezek eredményességében bízó szavazókat önmaga mellé állítsa, igazságügyi miniszteri posztot kínált – végül sikertelenül – Antonio Di Pietrónak, a médiumok által méltán felkapott sztárügyésznek. Ennek elsődleges magyarázata az, hogy a helyettes államügyész ekkoriban nagyon népszerű volt, és a köznépnek a korábbi politikai osztállyal kapcsolatos valamennyi ellenérzését megtestesítette, másodlagos oka pedig, hogy Berlusconi maga mellé állítsa az igazságszolgáltatást (Jozsef–Rivolta 2022: 71).

Berlusconi politikai esélyeit alapvetően az ország gondjai és nehézségei erősítették. Olaszország – a nyilvánvaló döbbenetet követően – úgy élte meg a Tangentopoli-korszakot mint egy lehetőséget arra, hogy a régi politikai rend után valami igazán új következzen. A felemelkedő politikusok ugyanakkor nem sok jóval kecsegtettek, és akik ideiglenesen komoly politikai szereplő benyomását is keltették, később hullócsillagnak bizonyultak, mint például az említett Mario Segni. A politikai csillaghullás okai között – a szürke és minden karizmát nélkülöző személyiségeken túl – a politikai szervezetek közötti lehetetlen és inkompatibilis szövetségek is szerepet játszottak.

A már többször említett 1993. évi helyhatósági választásokon a balközép erők diadalmaskodtak nem csupán Rómában és Nápolyban, hanem Genovában, Velencében, Triesztben és a már szintén említett Palermóban is. Nyilvánvalóvá vált, hogy a Liga és a Nemzeti Szövetség – bár befolyási zónájukban növelték a támogatottságukat – külön-külön sehol nem lettek volna képesek győzelmet aratni.

A kenőpénzbotrány kirobbanását követően a Fininvest berkein belül azonnal felmerült az aggodalommal vegyes szervezkedés, hogy a szocialista párt bukása után miként lehetséges az üzleti vállalkozás hídfőállásainak megvédése. A PDS kormányra kerülése esetén a reklámtörvény esetleges módosítása bizony nehéz helyzetbe sodorta volna a Fininvestet is. Ezio Cartotto, a Berlusconi-érdekszférába tartozó *Publitalia* reklámcég egyik vezető munkatársa tudni véli, hogy Craxi, aki a politika porondján már végóráit élte, felkereste Berlusconit, és meggyőzte arról, hogy ő maga alapítson egy új pártot, amely képes lehet megszólítani mindazokat, akik egészen addig az ötös, majd négyes kormánykoalícióra szavaztak (Magyar 2011: 122–123). Berlusconi 1993. december 28-án jelentette be a Fininvest igazgatótanácsa és néhány hozzá közel álló személy (ideértve személyes barátait, egyéb üzleti partnereit és ügyvédjeit) jelenlétében, hogy a politika színpadára kíván lépni. Az utólag kiszivárgott anekdoták szerint a cégvezetők – különös tekintettel Giovanni Letta későbbi miniszterelnökségi államtitkárra (a 2013 és 2014 között balközép miniszterelnök Enrico Letta nagybátyja) és Fedele Confalonierire, a Mediaset médiabirodalom későbbi elnök-vezérigazgatójára – nem fogadták egyöntetű lelkesedéssel Berlusconi tervét, azonban idővel felsorakoztak a cégvezető mögött (Menniti 1997: 12). A párt nevét és a párt logóját egyaránt Silvio Berlusconi álmodta meg. A párt neve egyértelműen a sportból, azon belül a labdarúgásból származott. A „Hajrá, Olaszország!" felkiáltás egyértelműen utalt a pártállástól függetlenül népszerűnek számító olasz futballválogatottra, de kifejezte azt az elemi lendületet is, amelyre az egyre fásultabbá váló és a politikai passzivitásba egyre inkább beburkolódzó olasz társadalomnak szüksége volt egy olyan meccs előtt, amely – Berlusconi álláspontja szerint – döntő jelentőséggel bírt az ország további sorsa szempontjából. Aláhúzandó az is, hogy az Olaszországban megrendezett

1990-es FIFA-világbajnokság és a *squadra azzurrát*[62] biztató felkiáltások még élénken éltek a lakosságban, valamint hogy Berlusconinak nagyon sok köze volt a futballhoz, hiszen 1986 óta közismerten boldog tulajdonosa volt az AC Milan futballcsapatának. A politikus, bár kedvelte a labdarúgást, soha nem volt kifejezetten focirajongó. Környezetében ugyanakkor sokan lokálpatriotizmusból érzelmileg kötődtek a Milan csapatához, így Berlusconi felismerte mindazt a lehetséges presztízst, amelyet egy ilyen jelentős csapat birtoklása jelenthet. Így aztán, amikor Giuseppe Farina vállalkozót és sportmenedzsert, a klub addigi elnökét korrupcióval és adócsalással vádolták meg, majd 1986-ban menekülni kényszerült Dél-Afrikába, Berlusconi nem habozott megvenni a sportklubot (Jozsef–Rivolta 2022: 99).

Silvio Berlusconi igen sokáig – nyilván előre kigondolt terv szerint – napilapokban és a bulvármédiában egyaránt csak lebegtette, hogy jelöltként részt kíván-e venni a politikai életben. Végül közéleti szerepvállalásának tényleges kezdetét, vagy ahogyan ezt ő a sportnyelvből kölcsönözve nevezte, „pályára lépését" 1994. január 26-ra datálhatjuk, amikor is egy előre felvett videókazetta útján adásba ment egy kilencperces rövidfilm, amelyben a médiamágnás bejelentette, hogy elindul a választásokon. A felvételt valamennyi országos televíziócsatorna megkapta, hogy az esti híradóban már tudósítani lehessen az elhatározásról. Silvio Berlusconi először 17 óra 30 perckor jelent meg a Rete 4 képernyőjén. A háttérben a Milánó közelében fekvő arcorei elegáns barokk villájának dolgozószobája volt látható. Elemzők szerint a külsőségek az amerikai elnököknek a válságos pillanatokban a Fehér Ház ovális irodájából a nemzethez intézett szónoklatait idézték. Elvégre Berlusconi interpretációjában itt is egy válsághelyzet állt fenn: meg kellett védeni Itáliát a szociáldemokratává vált valamikori kommunisták jelentette veszélytől (Magyar 2011: 129).

A most következő szöveg Silvio Berlusconi ama beszédét közli, amelyben a politikus a Rete 4 saját tulajdonú kereskedelmitelevízió-csatornáján bejelentette pályára lépését. Érdemes megfigyelni a szövegben fellelhető markánsan antikommunista retorikai elemeket, továbbá a *szabadságoknak* valamiféle *pólusa* mint egyelőre kevéssé definiált, konkrét referenssel még nem rendelkező kifejezés megjelenését két szöveghelyen is. Ez lesz majd az a kifejezés, a Szabadságok Pólusa *(Polo delle Libertà)*, amely az 1994-es törvényhozási választásokra készülve a Forza Italia és az Északi Liga választási szövetségét jelöli majd Észak-Olaszországban.

> Olaszország az az ország, amelyet a legjobban szeretek. Idekötnek a gyökereim, a reményeim, a céljaim. Itt tanultam meg apámtól és az élettől, hogy hogyan kell üzletet kötni. Itt érlelődött bennem a szabadság iránti szenvedély. Azért döntöttem

62 A *squadra azzurra* jelentése „kék csapat", amely az olasz válogatott jellegzetes kék színű mezére utal.

úgy, hogy pályára lépek, és a jövőben a közügyekkel kívánok foglalkozni, mert nem akarok egy olyan országban élni, amelyet illiberális és alkalmatlan pártok, valamint a politikailag és gazdaságilag sikertelen múlthoz több szálon kötődő politikusok irányítanak. Ahhoz, hogy ezt az elhatározásomat megvalósíthassam, a mai napon az általam alapított cégcsoport valamennyi tisztségéről lemondtam. Lemondtam tehát kiadói és vállalkozói tevékenységemről, hogy tapasztalatomat és elszántságomat latba vethessem egy olyan harcban, amelyben meggyőződéssel és elszántsággal hiszek.

Tudom, mi az, amit nem akarok. Azonban az engem támogató nagyon sok olasz állampolgárral egyetemben azt is tudom, mi az, amit szeretnék, és úgy érzem, jó esélyem van arra, hogy megvalósítsam. Őszinte szövetséget ajánlok valamennyi liberális és demokratikus erőnek, amely polgári kötelességének érzi, hogy az országnak egy hiteles alternatívát nyújtson a baloldal és a kommunisták kormányzásával szemben.

A régi olasz politikai osztályt elsodorták az események, és meghaladta az idő. A korábbi kormánypártok bukása, amely a magas államadósságnak, illetve az illegális pártfinanszírozási rendszer okozta botránynak volt köszönhető, egy új köztársaság alapítására felkészületlen országot hagyott maga után. Olaszországnak – amely jogosan bizalmatlan az önjelölt prófétákkal és megmentőkkel szemben – soha nem volt még ennyire szüksége két lábbal a földön járó és megbízható, kreatív és innovatív szemlélettel megáldott tapasztalt szakemberekre, akik képesek működtetni az államot.

A népszavazási mozgalom egy új választójogi törvényt kényszerített ki a parlamenttől. Ahhoz, hogy az új rendszer működjön, elengedhetetlen, hogy a baloldali pártok jelentette kartellel szemben létrejöjjön a szabadságoknak egy olyan pólusa, amely képes bevonzani az ország legjobb, makulátlan múltú, észszerűen gondolkodó és modern szemléletű szakembereit. A szabadságok eme pólusának részese kell hogy legyen valamennyi olyan erő, amely a nyugati demokráciák alapvető princípiumaiban hisz, kezdve attól a katolikus világtól, amely az egyesült Olaszország legutóbbi ötven évének fejlődéséhez olyan nagylelkűen hozzájárult. A legfontosabb, hogy az olasz állampolgárok elé is ugyanazokat a célokat és értékeket állítsuk, amelyek naggyá tették a nyugati világ valamennyi nagy demokráciáját; azokat a célokat és értékeket, amelyek soha nem voltak fellelhetők a régi kommunista apparátusok által irányított világban, hacsak nem meghamisítva és átértelmezve. Nem világos, hogy Olaszország miként lehetne kivétel ez alól, ugyanis a kommunizmus árvái és nosztalgikusai nem csupán alkalmatlanok az ország vezetésére, hanem egy olyan ideológiát is magukkal hordoznak, amely ellentétes azzal az államigazgatással, amely politikailag liberális, gazdaságilag pedig liberista. Az olasz baloldal azt állítja, hogy megváltozott. Azt mondja, hogy liberális demokrata lett. De mindez nem igaz. Ők ugyanazok az emberek, ugyanazzal a mentalitással, kultúrával, mély ideológiai meggyőződéssel és viselkedésmóddal. Nem hisznek a szabadpiacban, nem hisznek

a magánkezdeményezésekben, a profitban, az individuumban. Nem hiszik, hogy a világ jobbítható a különféle emberek hozzáadott értékei által. Nem változtak meg. Hallgassák meg a beszédeiket, nézzék meg az állami híradóikat, olvassák az újságjaikat! Már nem hisznek semmiben. Olaszországot egy őrjöngő piactérré szeretnék változtatni, amely ordít, lökdösődik és ítélkezik. Ezért kell szembeszállnunk velük, mert mi hiszünk az egyén, a család, a vállalkozás, a verseny, a fejlődés, a hatékonyság, a szabadpiac és az igazságból és a szabadságból létrejövő szolidaritás erejében. Én egy új mozgalommal pályára kívánok lépni, és most azonnal önöktől mindnyájuktól azt kérem, hogy velem együtt lépjenek pályára mielőtt túl késő lesz. Én nyitott szemmel egy szabad nőkből és férfiakból álló társadalomról álmodom, amelyben nincs jelen a félelem, és ahol a társadalmi irigység és az osztálygyűlölet helyén a nagylelkűség, az önfeláldozás, a szolidaritás, a munka szeretete, a tolerancia és az élet tisztelete áll. Az általam javasolt politikai mozgalom neve – nem véletlenül – *Hajrá, Olaszország!* Azt szeretnénk, ha a mozgalom a választók egy teljesen újszerű és szabad szerveződésévé válna. Nem a sokadik pártot vagy frakciót szeretnénk létrehozni, amely csak a további megosztásokat segíti elő, hanem egy éppen ellentétes céllal létrejövő erőt, amely hidakat szeretne képezni, hogy végre egy olyan parlamenti többséget és kormányt adjon Olaszországnak, amely megfelel az emberek legmélyebben gyökerező elvárásainak. Amit az olasz választópolgároknak kínálunk, az egy teljesen új emberek alkotta politikai erő. Amit kínálunk a nemzetnek, az egy konkrét és érthető kötelezettségekből álló kormányprogram; mi meg szeretnénk újítani az olasz társadalmat; mi támogatást kívánunk nyújtani annak, aki növeli a foglalkoztatottságot, és jólétet teremt; mi el szeretnénk fogadni és megnyerni Európa és a modern világ technológiai újításai jelentette kihívást; lehetőséget szeretnénk kínálni mindenki számára, aki tenni akar, és – úgy Észak-, mint Dél-Olaszországban – saját jövőjét szeretné építeni. Egy olyan kormányt és kormánytöbbséget szeretnénk létrehozni, amely visszaadja valamennyi társadalom alapegysége – a család – méltóságát; amely tiszteletben tart minden vallási felekezetet, és amely jogos reményeket kínál az elesetteknek, a munkát keresőknek, a betegeknek és mindannak, akinek egy hosszú ledolgozott élet után jogos igénye a pihenés. Olyan kormányt és parlamenti többséget szeretnénk kialakítani, amely jobban odafigyel a környezetvédelemre, továbbá amely a leghatározottabban fellép a bűnözés, a korrupció és a drog jelentette veszélyekkel szemben; amely nagyobb biztonságot, rendet és hatékonyságot biztosít állampolgárai számára.

Olaszország történelme – a mi közös történelmünk – fordulóponthoz érkezett. Vállalkozóként, állampolgárként – és most már pályára lépett állampolgárként – minden aggodalom nélkül, az élet adta bizonyossággal és nyugalommal azt mondhatom önöknek, hogy van lehetőség véget vetni az üres ígérgetéseknek, az ostoba vitáknak és a megélhetési politikusokkal teli közéletnek. Úgy vélem,

hogy együtt megvalósíthatjuk közös nagy álmunkat: egy igazabb, az elesettek iránt érzékenyebb, reménykeltőbb, boldogabb, modernebb, hatékonyabb, Európában és a világban főszerepet vállaló Olaszországot. Meg tudjuk csinálni. Magunk és gyermekeink boldogulása jegyében együtt létre kell hoznunk egy új olasz gazdasági csodát. (*La Repubblica* 2004, a szerző saját leirata és fordítása.)

Az alábbi szövegrészletek Silvio Berlusconi 1994. február 6-án, a Forza Italia római kongresszusán elhangzott beszédének egyes elemei. A római rendezvény a politikussá lett üzletember hivatalos pályára lépését követő első sajtónyilvános esemény volt. A most következő szöveghelyen a miniszterelnök-jelölt igyekszik megindokolni saját és párttársai ama döntését, amelynek értelmében az üzleti világot elhagyva a politika színpadára léptek.

[…] Azt gondolom, hogy ezt a döntést mi itt valamennyien a ránk leselkedő veszélyek figyelembevételével hoztuk meg – utóbbiakra ma délelőtt már több ízben is történt utalás. Bár a józan eszünk vélhetően azt diktálta volna, hogy egyéni érdekeink érvényesüléséért, családunk jólétéért, vállalatunk sikereiért, vagy éppen a munkánkért aggódjunk, mi jobbnak láttuk, ha inkább a körvonalazódó veszélyekre adandó válasszal foglalkozunk. Született egy új választási törvény; tele vagyunk kompromisszumképtelen politikusokkal – vagy legalábbis valami olyasfélékkel; fennáll a veszélye annak, hogy hazánk egy már jól ismert kisebbség irányítása alá kerüljön, amely csakis egy illiberális jövőt hozhatna el számunkra.

Szerte az országban valamennyi állampolgár – legyen északi vagy déli, idős vagy fiatal, szegény vagy jómódú – ugyanannak a változás iránti igényének ad hangot; a változás iránti igény pedig nem csupán a politikai elit lecserélésére, hanem a politikai kultúra teljes megváltoztatására irányul. Elég a kisstílű vitatkozásokból, az ígérgetésekből, a politikai vétókból, a régi sérelmekből, a pártok közötti összejátszásokból! Nagy igény van egy másfajta közéletre, egy tiszta közéletre. Mindenhonnan azt hallani, hogy szükség van egy új politikai tényezőre; azt hallani, hogy az ország konkrét gondjaira konkrét válaszokra van szükség. Ezért vagyunk ma itt. Innen szeretnénk elkezdeni a hosszú menetelésünket: egy olyan menetelést, amely bizalmat és reményt adhat a jövőnkre nézve. Itt vagyunk tehát, veletek, akik az egész országban már létrehoztatok megannyi kis helyi politikai kört, amelyeknek köszönhetően az olasz választópolgárok ismét elkezdtek érdeklődni a mindnyájunkat érintő közügyek iránt, és általatok ők is úgy döntöttek, hogy lelkesen félreteszik egyéni érdekeiket, és az ország érdekeivel kívánnak foglalkozni. És persze itt vagyok én is, akiben egyszer csak egy kiolthatatlan felelősségérzet gyúlt. Talán némi túlzással azt mondhatom, hogy úgy éreztem magam, mint aki éppen egy szép utazásra, nyaralásra, vagy éppen egy kellemes találkozásra

készülve hirtelen szembetalálkozik valakivel, aki láthatóan segítségre szorul. Nos, az utazás, a nyaralás vagy a találkozás kecsegtető reménye ellenére nem lett volna szép dolog elfordítani a fejem, mert azt – ismét csak némi túlzással – úgy nevezik, hogy a segítségnyújtás elmulasztása. Ez a fajta felelősség fűt mindnyájunkat, amikor azt állítjuk, hogy egyéni önzésünket félretéve megpróbálunk megtenni mindent, amit csak lehet saját hazánkért, és ezért válaszoltunk a harc hívószavára is. Amikor fennáll egy veszély, mindig van egy hívószó is, és amikor a veszély nagy, a hívószó is erősebben hallatszik.

[…] Mi történt az elmúlt években, amiért ma ennyire aggódnunk kell a jelenünkért és a jövőnkért? Az történt, hogy az állam, ahelyett, hogy alapvető kötelességeit teljesítette volna, hatáskörén túlterjeszkedve kiterjesztette hatalmát a magánszektorra és a gazdaság egyes ágazataira is. Ha ma egy viszonylagos jólétben élünk, azt kizárólag annak köszönhetjük, hogy olasz állampolgárok milliói minden egyes nap minden egyes reggelén otthonukból kilépve elmennek az iskolákba, a gyárakba és a hivatalokba ellátni feladataikat. Nekik köszönhetjük a jólétünket és mindazt a szabadságot, amelyben élünk. Mindezt kétkezi munkásaink és földműveseink munkakedvének köszönhetjük; nagyvállalkozóink találékonyságának köszönhetjük; a nekik bedolgozó mikro-, kis- és középvállalkozóknak köszönhetjük; a kézműveseink, művészeink és kereskedőink zsenialitásának és tehetségének köszönhetjük; mindazoknak köszönhetjük, akik hajlandók voltak önálló vállalkozásba kezdeni. Mindebbe – gondoljunk csak bele! – annak ellenére hajlandók voltak belekezdeni, hogy az állami bürokrácia mind ez idáig ott gördített elébük akadályokat, ahol csak tudott.

Mi is történt voltaképpen? Az történt, hogy az állami kiadások növekedésével az adó- és járulékterhek is fokozatosan emelkedtek; az történt, hogy az utóbbi évek során az állami kiadások GDP-arányos mértéke 43%-ról felkúszott 58%-ra; az történt, hogy az elmúlt három évben, sőt, kettőben – ’90 és ’92 között – minden megtermelt egymillió lírából az állam 750 ezer lírát elvont, és mindössze 250 ezer lírát hagyott az emberek, a családok és a vállalkozások zsebében. Ugyanígy a családok jövedelmének 60%-át az állam elvonta, hogy általa saját adósságait fedezze. Ezek az adatok arra késztetnek bennünket, hogy változtassunk a közkiadások, illetve az adó- és járulékterhek növekedésén, amelyek veszélyeztetik a már meglévő munkahelyeket, és meggátolják újak létrehozását. Azt gondolom, hogy a dinamikák mindenki számára világosak: azt az összeget, amelyet az állam saját kiadásaira költ, a magánszférától vonja el. Az olasz családok által befizetett adók 90%-át ma az állam saját adósságának fedezésére fordítja, és alig 10%-át forgatja vissza a magánszektorba: ez így nem mehet tovább.

[…] Én úgy vélem, hogy nem tűrhetjük tovább egy ennyire átpolitizált, államosított, korrupt Olaszország létét; egy ennyire túlszabályozott Olaszországét […]; mindent összevetve, egy rosszul irányított Olaszországét.

Mit kell tehát tennünk? Úgy gondolom, hogy megfelelő gyógymódokat, megfelelő programokat kell kínálnunk, abból a célból, hogy megoldjunk minden problémát. Úgy vélem, hogy azt kell tenni, amit mi jelenleg teszünk: új embereket kell az ország élére állítani. Azt hiszem, hogy Olaszországnak soha nem volt még akkora szüksége józanul gondolkodó emberekre, mint most, és amikor emberekről beszélek, természetesen nőket és férfiakat egyaránt értek alatta. Olyan emberekre van szükség, akik nemcsak szép beszédeket tudnak tartani, vagy ügyesen képviselik álláspontjukat a kerekasztal-beszélgetések során és a televízióban; akik nemcsak látványos nagygyűléseket tudnak tartani, illetve jó választ és viszontválaszt tudnak adni az interpellációkra, hanem akik képesek cselekedni is. Olyan emberekre van szükség, akik természetesen képesek összeszedetten elmondani mindazt, amit végre szeretnének hajtani, de akik egyben képesek tettekre váltani a szavaikat, valamint életútjuk alapján hitelesnek is tűnnek a választók szemében. Olyan emberekre, akik a kőkemény munka világából érkeznek: a remény, a bizalom, az optimizmus embereire, de legfőképpen, a tettek embereire.

[…] Én már tettem egy javaslatot. Egy olyan javaslatot, amely nagy megdöbbenést váltott ki, és amely világossá tette, hogy a baloldal, amely ma már önmagát liberális demokrataként határozza meg, még mindig kitart az etatista szemlélet mellett. Azt javasoltam, hogy az állam szabjon meg egy felső határt az adó- és járulékterhek vonatkozásában. Ha az elmúlt összesen tizenkét évben az állami elvonások mértéke 13 százalékponttal emelkedett, nem tűnik elképzelhetetlennek számomra, hogy ugyanennyi idő alatt azt évi egy százalékponttal folyamatosan csökkentsük. Azt gondolom, hogy ez egy olyan cél, amelyet el lehet érni, vagy akár meg is lehet haladni. Mindez azt jelentené, hogy az államot is úgy kezdjük el működtetni, ahogyan a családi kasszákat és a vállalkozásokat is szokás. A jó családapa és az ügyes vállalkozó ugyanis nem költ többet annál, mint amennyi a bevétele. Úgy hiszem, hogy az államnak hasonlóképpen kellene eljárnia.

Azt gondolom, hogy – bár az előbbi alapvetésnek soha nem szabad meggátolnia a gazdasági fejlődést – figyelembe kell vennünk, és tiszteletben kell tartanunk az alkotmány ama paragrafusát is, amely kimondja, hogy minden kiadásnak megfelelő fedezettel kell rendelkeznie.[63] Nos, úgy hiszem, hogy ez egy olyan kötelesség, amelyet – ha a választóktól felhatalmazást kapunk – végre kell hajtanunk, és végre is fogunk hajtani.

63 Az Olasz Köztársaság Alkotmánya 81. §.

Előbbieken túl, természetesen, azt is gondolom, hogy lendületet kell adnunk a gazdasági fejlődésnek, elő kell segítenünk új munkahelyek létrehozását és a már létezők megőrzését. Ehhez sürgősen és határozottsággal kell fellépnünk. Változtatnunk kell a vállalkozásokat sújtó adóterhek rendszerén is. Egy olyan országban, amelynek elengedhetetlen szükséglete a gazdasági fejlődés, muszáj ösztönözni a befektetéseket. Ezért javasolni fogjuk a vállalkozásokból származó nyereség adójának csökkentését, amelyet így a vállalkozók cégük fejlesztésére és ezáltal új munkahelyek létrehozására fordíthatnak. Abban az országban, amely súlyos munkaerőpiaci nehézségekkel küzd, mind ez idáig magasak voltak a munkára rakódó adó- és járulékterhek. Ezen a téren is javasolni fogjuk a munkát terhelő adók és járulékok csökkentését, különös tekintettel a fiatal munkavállalókra. A befolyt adókat a munkanélküliek, a rokkantnyugdíjasok és a gazdaságilag súlyosan elmaradott régiók munkavállalóinak megsegítésére fogjuk fordítani.

[…] Hozzá kell nyúlnunk – nem is akárhogy! – az olyan szolgáltatásokhoz, mint az egészségügy, az oktatás vagy a nyugellátás. A programunkból világosan ki fog derülni, hogy mit tekintünk végrehajtandó feladatunknak ezen a téren. Akad majd munkánk bőven! Az alapkoncepciónk az, hogy hagyjuk meg az állam kizárólagos kezelésében mindazt, amit a magánszektor nem volna képes ellátni, és tegyük lehetővé a privát szektor számára, hogy egy egészséges versenyhelyzet létrehozásával jobb és olcsóbb szolgáltatásokat kínáljon ott, ahol ez lehetséges, így javítva a jelenlegi színvonalon. A legfontosabb cél, hogy megadjuk minden állampolgár számára a szabadságot, hogy eldönthesse, mely iskolában szeretne tanulni, mely kórházban vagy klinikán kívánja kezeltetni magát, mely biztosítóval kíván szerződést kötni. Mindezt természetesen a kevésbé jómódú családok igényeinek figyelembevételével szeretnénk megvalósítani, akik számára célzott támogatást szeretnénk nyújtani annak érdekében, hogy ők is szabadon választhassanak maguknak iskolát, biztosítót, illetve egészségbiztosítót, vagyis számukra is megadjuk a lehetőséget, hogy olyan állampolgárrá válhassanak, akinek nem kell hónapokat várnia egy vizsgálatra, vagy hosszú sorokat végigállnia egy bárminemű állami szolgáltatásért, és nem kell eltűrnie az egyes állami hivatalok kioktató és arrogáns válaszát.

[…] A második világháborút követően – vagyis a jelenleginél sokkal rosszabb helyzetben – Olaszország meglepte a világot azzal, amit olasz gazdasági csodának nevezünk. Hát én azt mondom, hogy ma is képesek vagyunk fellendíteni hazánk sorsát és elhozni a fejlődés és a jólét korszakát. Ehhez valamennyien bele kell hogy kezdjünk ebbe a nagy vállalkozásba, ebbe a nagy kalandba, egy olyan kalandba, amelyet nem kerülhetünk el. Mi, mindannyian, együttműködve egymással és együttműködéseket keresve mindenkivel – ismétlem: mindenkivel – hinnünk kell a vállalkozásunk sikerében.

> […] Szóval: Hajrá, Olaszország! Ahogyan a dalunk szövege is mondja: „Hajrá, Olaszország a tettekért! Hajrá, Olaszország a fejlődésért! Hajrá, Olaszország a szabadságért!" Hajrá, Olaszország, hogy mindannyian, együtt részesei lehessünk egy új, fantasztikus olasz gazdasági csodának!
> (MENNITI 1997: 212–214; a szerző saját fordítása.)

Olaszország az 1994. év januárjától egy korábban soha nem tapasztalt médiakampányt láthatott kibontakozni. A televíziócsatornákon választási reklámspotok jelentek meg, és a telefonba Berlusconi előre felvett hangja szólt bele, hogy a Forza Italia melletti szavazásra buzdítsa a választókat. Ám ne higgyük, hogy a képviselőjelölteknek ne jelentett volna hasonló újdonságot Berlusconi kampánya! A Forza Italia jelöltjeinek próbafelvételeken, kommunikációs tréningeken, protokoll-előadásokon kellett részt venniük. Ezenkívül a Forza Italia vezetősége valamennyi jelölt számára összeállított egy kötelezően megvásárolandó választási készletet, amely a kitűzőkön, reklámtollakon, a párt Berlusconi által megálmodott himnuszán, a párt részletes programját kifejtő tizenegy videokazettán, illetve egyéb reprezentatív ajándékokon kívül tartalmazott egy harmincöt oldalas választási kisokost is, amolyan kézikönyvet és használati utasítások gyűjteményét arról, hogy mi a dolga a parlamenti képviselőnek, melyek a parlamentáris műfajok, illetve hogy mikor mit kell tenni és hogyan kell eljárni. A párt programja egyszerű hívószavakra épült: egymillió új munkahely, adócsökkentés és a közbiztonság megerősítése. Talán emlékszünk még a PDS – korábban már taglalt – tovább élő jelentős elutasítottságára a hívő, illetve a tág értelemben véve kommunistaellenes szavazók körében. Megemlítettük, hogy Berlusconi a rivális PDS kritizálásakor és lejáratásakor erősen épített a társadalom eme érzelmeire. Nem a véletlen műve volt tehát, ha az 1994-es választási kampány hangvétele nagyban emlékeztetett a Keresztény Demokrácia valamikori hangvételére. A Forza Italia ugyanazt tette, mint az egykori DC: igyekezett önmagát úgy meghatározni mint az egyetlen védőbástyát a kommunisták jelentette veszéllyel szemben. Tette mindezt annak ellenére, hogy Olaszország és a világ is átalakult: ledőlt a berlini fal, összeomlott a Szovjetunió és az SZKP, Közép- és Kelet-Európában sorra megdőltek a kommunista szatellitállamok, és – ami a legfontosabb – a frissen létrejött Baloldali Demokrata Párt a valamikori szovjet vezetők társaságát látványosan lecserélte Bill Clinton, François Mitterrand, Helmut Kohl és John Major társaságára. Bár a PDS már nehezen volt nevezhető klasszikus értelemben vett kommunista pártnak, Berlusconi kampánya mégis a valamikori DC-szavazók régi beidegződéseire épített – tegyük hozzá – sikeresen.

Berlusconi cége vagyonának egy jelentős részét beleölte a televíziós reklámkampányokba a cégvezetés jól érthető aggodalma ellenére. Azonban minden félelem

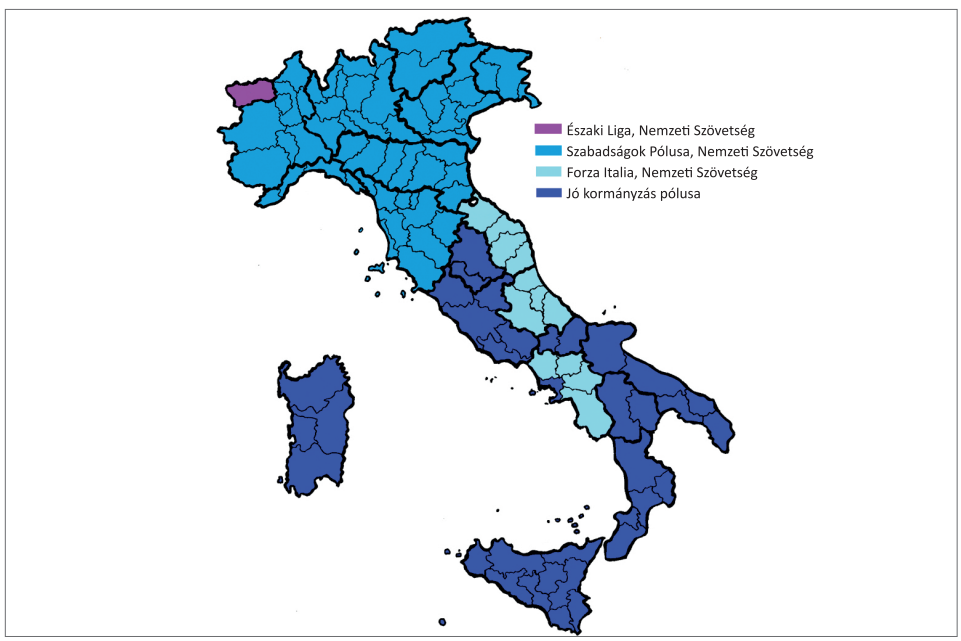
mellett a televíziós kampány sikeresnek bizonyult. Egyfelől új jelenséget vitt be az olasz közéletbe, másfelől pedig pszichológiai hatással is bírt, hiszen otthonukban érte el a szavazópolgárokat. Mindezzel Berlusconi nemcsak azt érte el, hogy az olaszok az otthon magányában elgondolkozzanak üzenetein, hanem egyben sokkal nagyobb szavazói körhöz tudott szólni. Amíg korábban a politikai kampányok során a pártok a nagy választási gyűléseket használták, mindig felmerült az a bizonytalanság, hogy vajon a nagygyűlésen elhangzottak eljutnak-e valamennyi szavazópolgárhoz. Vajon mindazok, akik nem járnak politikai rendezvényekre – mert például nem merik kimondani és kimutatni politikai szimpátiájukat –, megkapják azokat az üzeneteket, amelyeket az egyes pártok közvetíteni szeretnének feléjük? Ezt az aggodalmat küszöbölte ki Berlusconi a televíziós politikai reklámkampánnyal. Meglátásunk szerint a televíziós megjelenés egy harmadik ok miatt is döntőnek bizonyult. Míg a Tangentopoli során a képernyőről folyamatosan a köztársaság nyilvánvaló bukásának képsorozatai köszöntek vissza a nézőre, a Berlusconi által fizetett politikai hirdetések a remény üzenetét hordozták. Azt a reményt, hogy Olaszország újjáépíthető abból a romlásból, amelybe az első köztársaság politikusai vezették.

Silvio Berlusconi politikai ügyessége abban állt, hogy oly módon sikerült számára felépíteni egy új pártot a korábbi rendszer tagadására, hogy maga is a korábbi rendszer legvitathatóbb működésű pártjait, egyben kormánypártjait, az Olasz Szocialista Pártot, illetve a Keresztény Demokráciát támogatta.

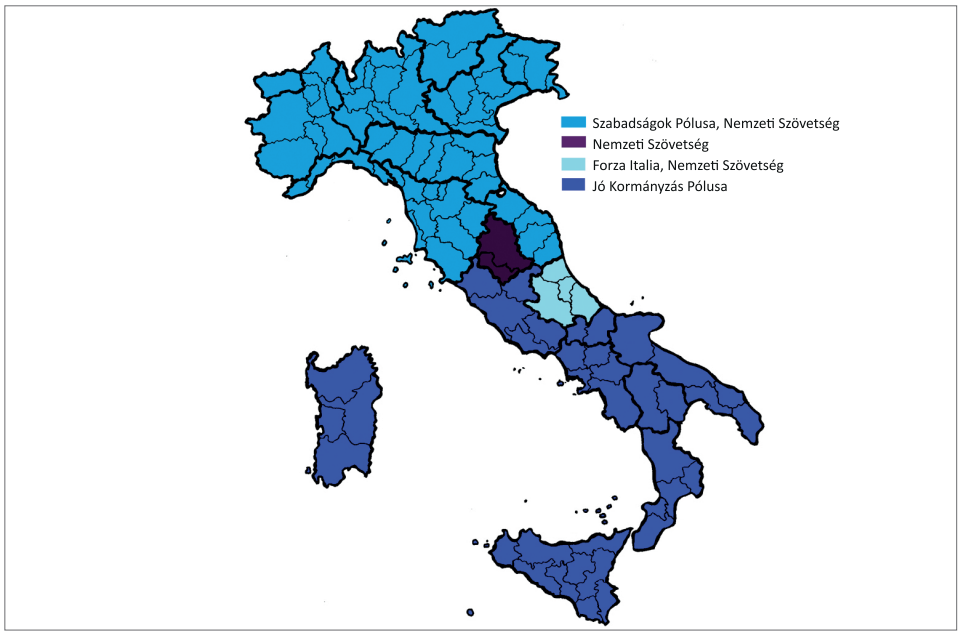
Azt láthatjuk tehát, hogy a Forza Italia, elnézve az 1993-as önkormányzati választások után kirajzolódó politikai térképet, a szövetségi politikát látta a leginkább célravezetőnek. Ebből a célból felvette a kapcsolatot mind az Északi Ligával, mind pedig a Nemzeti Szövetséggel, amelyekkel létrehozta a korábban már beharangozott Szabadságok Pólusát *(Polo delle Libertà)* és a Jó Kormányzás Pólusát *(Polo del Buon Governo)*. A képviselőházi választásokon a Szabadságok Pólusa a Forza Italia és az Északi Liga választási szövetségét jelentette Észak-Olaszországban (Piemont, Liguria, Lombardia, Trentino-Alto Adige, Veneto, Friuli-Venezia Giulia és Toscana tartományokban). A Nemzeti Szövetség az északi tartományokban külön indult. Érdekességképpen megemlítendő még Valle d'Aosta, ahol a Forza Italia nem állt rajtvonalhoz, így az Északi Liga és a Nemzeti Szövetség indítottak egy-egy jelöltet. Közép-, valamint Dél-Olaszországban a Forza Italia a Nemzeti Szövetséggel lépett választási együttműködésre Jó Kormányzás Pólusa néven. A Jó Kormányzás Pólusa égisze alatt indultak jelöltek Umbria, Lazio, Molise, Puglia, Basilicata, Calabria, Szicília és Szardínia tartományokban, valamint Nápoly megyében. Marche és Abruzzo tartományokban, valamint Nápoly megye kivételével Campania tartomány többi megyéjében a Forza Italia és a Nemzeti Szövetség megállapodás hiányában külön-külön indították jelöltjeiket.

A szenátusi választásokon némiképp eltérő volt a kép. Utóbbi esetben a Szabadságok Pólusa egész Észak-Olaszországban, továbbá Marche tartományban is létrejött. Dél-Olaszországban Umbria és Abruzzo tartományok kivételével mindenütt létrejött a Jó Kormányzás Pólusa. Umbria tartományban egyedül a Nemzeti Szövetség indított jelölteket, míg Abruzzo tartományban a Forza Italia és a Nemzeti Szövetség megegyezés hiányában külön jelölteket indítottak.

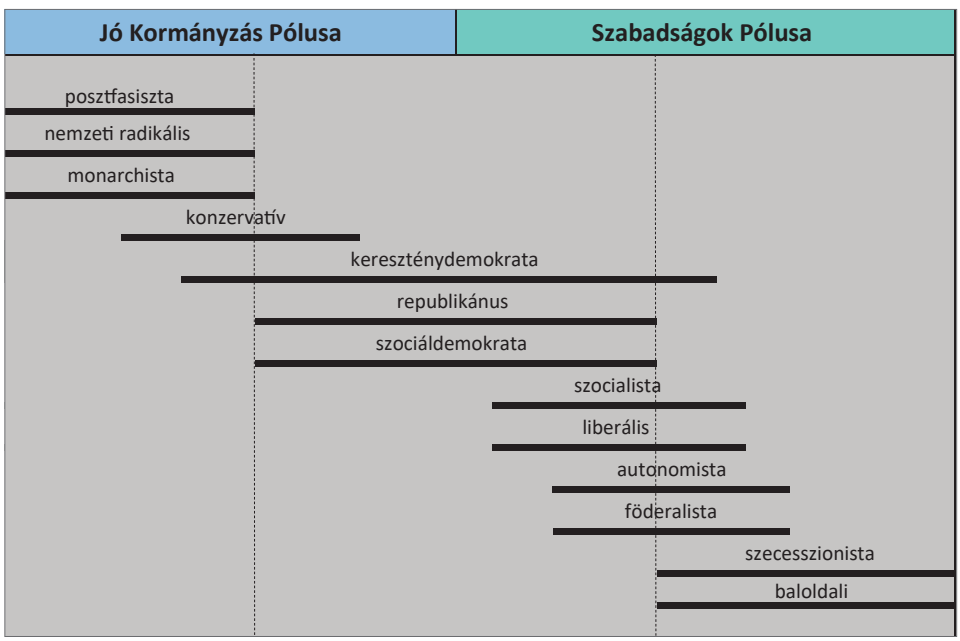
A Berlusconi vezette új olasz jobbközépet – mint láthattuk, néhány tartomány kivételével – szemléletesen úgy tudnánk definiálni mint egy római kori antik bigát, vagyis kétkerekű kocsit, amelynek két paripáját az Északi Liga, illetve a Nemzeti Szövetség adták, és amely két versenyállatot a Forza Italia (vagy inkább Silvio Berlusconi) nevű auriga hajtotta. Ha feltesszük tehát a kérdést, hogy voltaképpen micsoda a Forza Italia, akkor azt válaszolhatnánk, hogy az nem más, mint egy kapocs, egy ragasztóanyag, amely a bal-balközép oldaltól eltérő színtéren megpróbálta egységbe kovácsolni és egy karizmatikus politikus alá becsatornázni a viszonylag régi (MSI–AN) és a viszonylag új (Északi Liga) iránti politikai igényeket. Ezen a ponton fontos kiemelni ezt a viszonylagosságot, hiszen a Nemzeti Szövetség a valamikori MSI-hez képest jelentős profilváltáson esett át, és már nem volt tekinthető kifejezetten réginek, míg az Északi Liga, amely 1989-ben több, a ’80-as évek elején alakult autonomista szervezet egyesüléséből jött létre, már csak némi jóindulattal volt újnak tekinthető. Mégis a kialakult benyomás az új és a tradicionális politikai kultúra találkozása volt a Forza Italia ernyője alatt.

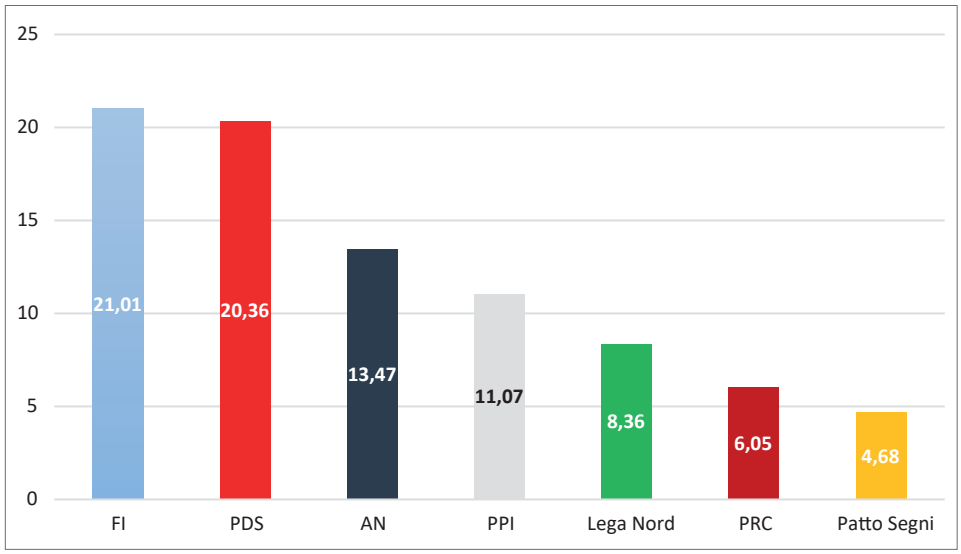
11. ábra. *A Forza Italia és szövetségeseinek választási megállapodásai az 1994. évi képviselőházi választások esetében*
Forrás: OK BM 2025

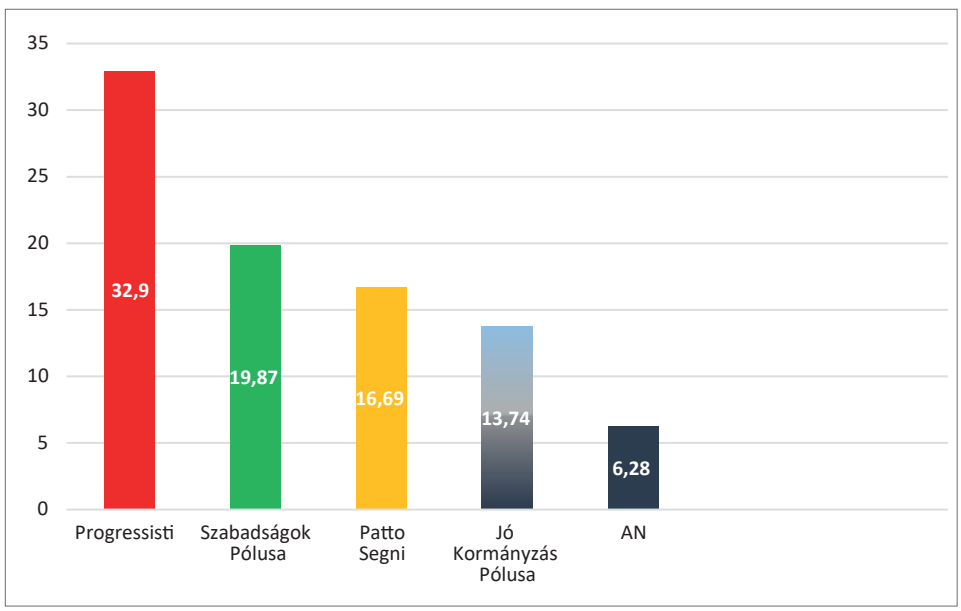
12. ábra. *A Forza Italia és szövetségeseinek választási megállapodásai az 1994. évi szenátusi választások esetében*
Forrás: OK BM 2025

13. ábra. *A két új ikerpólus választóinak ideológiai elhelyezkedése a pártok függvényében és az adott választói réteg mennyiségének érzékeltetésével*
Forrás: a szerző szerkesztése

14. ábra. *Az 1994. évi választások képviselőházi eredménye*
Forrás: OK BM 2025

15. ábra. *Az 1994. évi választások szenátusi eredménye*
Forrás: OK BM 2025

A Silvio Berlusconi vezette ikerkoalíció végül sikeresnek bizonyult. A Képviselőházi választásokon a Forza Italia 21%-os eredménnyel a 20,36%-ot elérő baloldali demokraták előtt végzett. Ez önmagában még nem adott volna okot jelentős örömre, azonban a jobboldali koalíció összességében 40,3%-os eredményével utcahosszal megelőzte a 34,3%-os támogatottságot elérő baloldali progresszív pártszövetséget *(Progressisti)* a 14. és 15. ábrán feltüntetett statisztikai összesítések szerint.

A választásokat követően a sors, a Milánói Nyomozó Ügyészség és saját koalíciós partnerei sem voltak túl kegyesek a frissen megválasztott miniszterelnökhöz. A Tiszta Kezek nyomozó ügyészei igen hamar vizsgálni kezdték Berlusconi és cégei érdekeltségét a kenőpénzek rendszerében, majd a koalíciós partnerek, akik ideológiailag antagonisztikus ellentétben álltak egymással, már 1994. december 17-én felrobbantották azt az időzített bombát, amely a koalíció centralizációban hívő konzervatív (Nemzeti Szövetség), illetőleg a decentralizációt előtérbe helyezni kívánó föderalista (Északi Liga) kényszerkoalíciója alatt ketyegett, amikor is a Liga ellenzékbe vonult, stabil többség nélkül hagyva Berlusconit. Silvio Berlusconi 1994. december 20-án bejelentette kormánya lemondását, majd december 22-én visszaadta mandátumát Oscar Luigi Scalfaro államfőnek. Az ezt követő, Lamberto Dini vezette szakértői kormány felállása, majd a baloldal 1996-os győzelme szintén érdekes és bővebb kifejtésre érdemes témák lehetnének, ám, ahogyan mondani szokás, ez már egy másik történet, és a miénk itt véget ér.

KONKLÚZIÓ

Amikor munkánk kezdetekor meghatároztuk, hogy könyvünkben az 1984 és 1994 között eltelt periódussal szeretnénk foglalkozni, természetesen egy zárt időintervallumban gondolkodtunk. Talán ez a pont a legalkalmasabb arra, hogy belássuk, vállalásunkat szigorú értelemben véve csak részben tudtuk teljesíteni, hiszen a most záruló leírás vizsgálódásai gyakorta visszatekintenek az 1984 előtti évekre, illetve túlnyúlnak 1994-en. Mindez azonban így van rendjén abból a szempontból, hogy bizonyos összefüggések megértéséhez túl kellett terjeszkedni a két dátumon, és – szerencsénkre – az emberiség, így Olaszország története sem rekedt meg 1994-ben. Mindezek függvényében a jelen záró fejezetben azt foglaljuk össze, hogy mi történt a vizsgált periódusban, és mindez miként hatott ki a későbbi politikai történésekre, eseményekre.

Részletesen kifejtettük már – de talán nem árt megismételni –, hogy az olasz rendszerváltás mondhatni szükségszerűen következett be egy olyan államban, amely a nyugati világ legerősebb kommunista pártjával rendelkezett, és amelyet a Szovjetunió úgy pénzügyileg, mint morálisan támogatott, a kereszténydemokraták pedig félelemkeltésre használtak abból a célból, hogy ijesztgessék vele a szavazókat, jogosan vagy jogtalanul, nem a mi tisztünk eldönteni. Mindez tehát szükségszerűen következett be, mert összeomlott a Szovjetunió, mert az Olasz Kommunista Párt megérezte a változások szelét, és maga is igyekezett változni velük együtt, mert a létrejövő Baloldali Demokrata Párt nem volt képes befogadni Berlinguer árváit, mert egy űr maradt a PCI után, mert egyszer csak meghalt a rém, amelyet a Keresztény Demokrácia mintegy ötven éven keresztül ijesztgetésre használt; és végezetül, mert maga a kereszténydemokrata párt és a koalíciós szocialista párt is összeomlott a korrupciós botrányok súlya alatt, mígnem feltűnt a politika horizontján egy addig ismeretlen arc. Hogy ő a gondviselés embere volt-e – ahogyan állítják egyesek –, vagy éppen a sátáné – ahogyan mondják mások –, ismét csak nem a mi tisztünk eldönteni. Annyi azonban bizonyos, hogy ez a személy az éppen leomlott rendszer kegyeltje volt. Silvio Berlusconi úgy volt képes felépíteni egy új pártot és sikereket elérni a régi és általa korruptnak tartott politikai rendszer tagadásával, hogy korábban maga is az éppen romokban heverő rendszer bukott pártjaival ápolt igen jó viszonyt.

A jelen kötet nagyjából ezen a ponton ért véget. Ami ezt követően történt, közvetlen vagy közvetett emanációja volt a bemutatott évtized eseményeinek.

Természetesen időről időre számos olyan hang üti fel a fejét – és nem csak a tudományosságot nélkülöző irodalomban vagy az online tartalmakban –, amely szerint az olasz rendszerváltás nem következhetett volna be bizonyos felsőbb erők, ha úgy tetszik, a háttérhatalmak esetleges beavatkozása nélkül, tekintve, hogy a politikával átitatott olasz államgépezet – ideértve az igazságszolgáltatást is – könnyen megállítható lett volna a Tiszta Kezek-nyomozásnak már a kezdeti szakaszában. Utóbbiról szót kell ejtenünk, azonban ebben a kérdésben nem kívánunk véleményt nyilvánítani, és utóbbit – egzakt bizonyítékok hiányában – a kriptoirodalom, illetőleg az összeesküvés-elméletek termékének tekintjük.

Az összeomló első köztársaság pártstruktúrájának romjain elképesztő mennyiségű kispárt jött létre úgy a politikai jobb-, mint baloldalon. A darabjaira hulló Keresztény Demokrácia nagy mennyiségű jobbközép, centrista, valamint balközép párt létrejöttének bölcsőjét jelentette, míg a feloszlott és átalakult Olasz Kommunista Párt szintén szélsőbaloldali és balközép pártok széles spektrumának képezte bázisát. Ilyenkor előbb vagy utóbb, de mindig felmerül a polarizálódás gondolata az egyes politikai szereplők részéről. Nem történt ez másképp Olaszországban sem. Ekkor kell arra a kérdésre megpróbálni válaszolni, hogy *cui bono? cui prodest?* Az említett polarizálódás elsődleges okai között azt a tipikusan olasz jelenséget szükséges szem előtt tartani, amely szerint a törvényhozásba jutott pártok és szervezetek több frakcióra is bomolhatnak, így erodálva a végsőkig a pártfegyelmet, és fragmentálva a mindenkori parlamentet. Mindez ellehetetlenítette, vagy nagyon megnehezítette egy stabil kormánytöbbség kialakítását. Amennyiben véletlenszerűen kiragadunk néhány példát a második köztársaság Képviselőházába jutott pártokról, azt tapasztaljuk, hogy valamennyi vizsgált esetben nyolc parlamenti párt a XI. törvényhozási periódusban (1992. április 23. – 1994. április 14.) tizennégy, a XIII. törvényhozási periódusban (1996. május 9. – 2001. május 29.) kilenc, a XV. törvényhozási periódusban (2006. április 28. – 2008. április 28.) pedig ismét csak tizennégy frakciót alkotott. A párt- és frakciófegyelem hiánya, illetőleg az annak megteremtésére formált általános igény jelentős szerepet játszottak a polarizálódás dinamikáinak alakításában.[64]

Az első ilyen változás a balközép oldalon következett be 2007-ben, amikor is több, korábban már egy közös választási szövetségben sikeresen együttműködő, markánsan baloldali, balközép, centrista, liberális, illetve keresztény balközép párt létrehozta a Demokrata Pártot *(Partito Democratico – PD)*. A demokratákkal szemben – nem véletlenül – gyakori kritika, hogy feltámasztották a valamikori Keresztény

64 Vö. Berényi 2017.

Demokráciát, tekintve, hogy számos párt, platform, illetve a megannyi pártból származó politikus – köztük nagyon sok valamikori kereszténydemokrata – olvasztótégelyévé váltak. Máskor olyan jellegű kritikák hangzanak el irányukba, hogy valóra váltva Aldo Moro (DC) és Enrico Berlinguer (PCI) történelmi kiegyezésről szőtt álmait megteremtették a valamikori DC és PCI megkésett nagykoalícióját. Való igaz, hogy napjaink vezető olasz balközép pártját, a Demokrata Pártot létrehozó két legerősebb komponens a – PCI jogutódjából, a Baloldal Demokratikus Pártjából alakult – Baloldali Demokraták, valamint a DC-ből létrejött és pártemblémája alapján csak *Margaréta*ként emlegetett bal-balközép kereszténydemokraták voltak. Ehhez a törzshöz kapcsolódtak később további kisebb pártok.

A baloldali polarizálódásra mintegy válaszképpen 2008-ban Silvio Berlusconi vezetésével megszületett a jobbközép oldalon a Szabadság Népe *(Popolo della Libertà – PdL)*. Utóbbi elsősorban a Forza Italiából és a Nemzeti Szövetségből állt, majd hozzájuk még számos kisebb politikai szervezet is csatlakozott a liberális jobboldaltól a markánsan konzervatív oldalig. Hozzá kell tenni azt is, hogy a kezdeti lelkesedést követően a szélsőségek többnyire leszakadtak ezekről a tömegpártokról, és úgy határoztak, hogy – nem lévén képesek betagozódni egy jobb- vagy baloldali centrista pártba – inkább saját, önálló útjukat járják tovább. Az egyik ilyen kiszakadó kisebb párt volt az azóta vezető kormánypárttá érett, Giorgia Meloni vezette Olasz Honfivérek. A pártot 2012-ben alapította Ignazio La Russa, a Szenátus jelenlegi elnöke, Guido Crosetto jelenlegi védelmi miniszter és Giorgia Meloni, az Olasz Köztársaság inkumbens miniszterelnöke.

És mindeközben mi történt az Északi Ligával? A valamikori fiatalos, dinamikus, rendszerkritikus, mindent felborítani és a világot a sarkából kifordítani kívánó Északi Liga a történelem viharai és a nagy átalakulások, beolvadások és pártszakadások közepette – nem számítva ezúttal olyan kisebb regionális formációkat, mint a Südtiroler Volkspartei Dél-Tirolban, vagy éppen az Union Valdôtaine Valle d'Aostában – az olasz parlament önálló frakcióval is rendelkező legöregebb, legrégebbi pártjává vált. *Sic transit gloria mundi* – mondhatnánk.

Egyszer minden válság elmúlik, és Olaszország – úgy tűnik – átvészelte a 2008-as gazdasági világválságot is, amely azonban pártpolitikai szempontból mégsem múlt el nyomtalanul. A nemzetközi mintákat követve – különös tekintettel a spanyol *Los Indignados* mozgalomra és az abból kinövő *Podemos* pártra – Giuseppe Grillo genovai humorista életre hívta a rendszer- és globalizációkritikus 5 Csillag Mozgalmat, amely legelőször a 2012-es önkormányzati választások során mérette meg magát. A mozgalom alulról szerveződik, és határozottan elutasítja a politika klasszikus jobb- és baloldali felosztását, ezáltal megkísérelve alternatívát teremteni a hagyományos politikai pártokkal és azzal a berendezkedéssel szemben, amely

meglátása szerint figyelmen kívül hagyja az állampolgárok igényeit, és elsősorban önmaga fenntartásával törődik. Természetesen a nemzetközi mintákon kívül az M5S olasz mintákból is táplálkozik. A korai minták között érdemes megemlítenünk az 1946 és 1949 között aktív Mindennapi Ember Frontját *(Fronte dell'Uomo Qualunque – FUQ),*[65] amely elsősorban a néhány évvel később teret nyerő, korábban már más kontextusban említett francia *poujadista* mozgalomhoz volt hasonlítható. A kortárs politikai elődök sorában mindenképpen érdemes megemlíteni az egykori palermói polgármestert, a La Rete mozgalmat, a pártfinanszírozási botrányt követően végzett Tiszta Kezek-nyomozás egykori ügyésze, Antonio Di Pietro vezette Értékek Olaszországát, vagy éppen a civil társadalmi mozgalmakat, mint például a színész-rendező Nanni Moretti által szervezett élőláncokat. Az elődök sorából nem hiányozhat a Silvio Berlusconi vezette Forza Italia sem, hiszen Berlusconi pártja is egy válságra – amely akkor, igaz, nem gazdasági, hanem belpolitikai jellegű válság volt – adott reakcióként jött létre, és az éppen omladozó pártstruktúra maradványai helyett kínált valami merőben újat a választópolgárok számára. Utóbbi kontextusban érdemes megvizsgálni azt a jelenséget, hogy a PdL a 2012-es sikertelen helyhatósági választásokat követően miért kívánt szinte pánikszerűen visszatérni az egykor már bevált Forza Italia névhez és mindahhoz a szellemiséghez, amely – szintén egy válsághelyzetben – magasra emelve a rendszerellenesség zászlaját képes volt számottevő sikereket elérni.[66]

Az 5 Csillag Mozgalom a 2013. évi törvényhozási választások során immáron végérvényesen háromosztatúvá tette az olasz politikai palettát (PD: 29,55%; PdL: 29,18%; M5S: 25,56% – OK BM 2025). A mezőny háromosztatúvá válásával – bár úgy a tudományos szakirodalom, mint a sajtó óvakodik ezt elfogadni – voltaképpen lezárult a második köztársaság, és beköszöntött a harmadik köztársaság.

[65] A Mindennapi Ember Frontja kezdetben egy mozgalom, majd az adott mozgalomból kinövő párt volt, amely a *L'Uomo qualunque* (Mindennapi ember) című szatirikus hetilap és annak alapítója, a bohózatszerző és újságíró Guglielmo Giannini körül alakult 1944-ben. Gondolatiságát tekintve a párt magába foglalt konzervatív-liberális, populista és antikommunista irányzatokat, amelyek szemben álltak úgy a fasiszta párttal, mint az antifasiszta ellenállás pártjaival. Rövid fennállása során a mozgalom számos, úgy jobb-, mint balközép szövetségben elindult, többnyire sikertelenül, vagy csak kisebb részsikerekkel. Giannini 1960-ban bekövetkezett halálával végül megszűnt úgy a párt nevét adó periodika, mint a politikai szervezet.

[66] Vö. Berényi 2017: 78.

FÜGGELÉK

MAGYAR NYELVEN EDDIG NEM KÖZÖLT FORRÁSOK GYŰJTEMÉNYE

A morális válság beismerése

Benedetto Craxi (PSI) képviselőházi beszéde fontos történelmi dokumentum. Többek között azért, mert ez lehet az első olyan beismerése az ország morális romlásának, amely országos jelentőségű politikustól származik. Craxi nyilvánosan beismerte és kimondta, hogy az olasz közélet javarészt az illegálisan folyósított párt- és kampányfinanszírozásokból tartotta fenn magát. Ami megdöbbenést keltett, az Craxi „J'accuse"-ére a Képviselőházban úgy a kormánytöbbségtől, mint az ellenzéktől érkező néma és ólomként nehezedő hallgatás volt.

A beszéd elhangzásának körülményeiről érdemes megemlíteni, hogy az kevéssel Giuliano Amato (PSI) kormányának megalakulását követően hangzott el, és igyekezett számot vetni az 1992. április 5-i választások, valamint a kormány tényleges, 1992. június 28-án bekövetkezett beiktatása között eltelt közel negyedévvel. A valamikori kormányfő éles szavakkal illette mindazon politikai erőket, amelyek a kormányalakítási tárgyalások során inkább elzárkóztak a megbízott miniszterelnök támogatásától, mintsem – tekintettel a súlyos szociális és gazdasági válságra – az ideológiai ellentéteket félretéve hozzájárultak volna a balközép kormány megalakulásához. Amato párttársa, az egykori szocialista miniszterelnök utóbbi erők között név szerint említette meg a PDS-t és a PRI-t. Mindkét párt említésének jelentősége van, igaz, más és más okból. Craxi elkeseredéssel veszi tudomásul, hogy a kommunista utódpárt PDS nem ragadta meg a lehetőséget (ha egyáltalán – elnézve a kormánypártok későbbi sorsát – beszélhetünk lehetőségről), hogy kifejezésre juttassa a kommunista múlttal történő szakítását, és a polgári pártokkal együtt bizalmat szavazzon a szocialista vezetésű kormánynak, minisztert delegálva egy alapvetően balközép

kormányba. A PSI számára a PDS kimaradása a kormánytöbbség soraiból annál is inkább fájdalmasnak bizonyult, mert bebizonyosodott, hogy az 1956-ot követő baloldali szakadás – a PDS merevsége miatt – mintegy harmincöt év elmúltával sem meghaladható és összeforrasztható. Craxi név szerint szólította meg a PRI-t is. Utóbbi az 1987. július 2. és 1992. április 23. között működő X. törvényhozási ciklus utolsó évében, 1991-ben úgy határozott, hogy elhagyja a kormánytöbbséget, és Giulio Andreotti VII. kormányában nem vállal szerepet. A korábban évtizedekig fennálló ötpárti koalíció (DC–PSI–PSDI–PRI–PLI alkotta „pentapartito") ezt követően négypártivá redukálódott (DC–PSI–PSDI–PLI alkotta „quadripartito"). Craxi – ahogyan az a lenti felszólalásából is kiderül – fájdalommal és haraggal vette tudomásul a PRI eme döntését, és még nagyobb fájdalommal és haraggal, hogy a republikánusok az 1992-es választásokat követően sem kívántak visszatérni a polgári pártok alkotta kormánytöbbség soraiba. Nem véletlen tehát, hogy beszédében a PRI-t immáron a posztkommunista PDS-szel egy kategóriában említi.

A szöveg nagyon fontos kitekintést nyújt a korszak külpolitikai eseményeire, amelyek között fontos megemlíteni a formálódó új Európát, a vasfüggöny leomlását követő Európát, és mindazon félelmeket, amelyeket akkoriban a Nyugat táplált. Ezen a téren Craxi jelentős szociális érzékenységről tesz bizonyságot, amikor arra hívja fel úgy saját kormánya, mint azon keresztül az európai döntéshozók figyelmét, hogy a kelet-közép-európai elnyomó rendszerek összeomlása önmagában nem hozta el a valamikori béketábor országai és népei számára a jólétet. Utóbbi eljöveteléhez többre volt vagy lett volna szükség, amelyhez a nyugati jóléti államoknak hathatósabb eszközzel is hozzá kellett volna járulnia. Craxi szavai természetesen nem csupán a szociális érzékenységéből fakadtak, hanem abbéli félelméből is, hogy a kelet-közép-európai országok állampolgárai tömegesen megindulhattak volna Olaszország és a nyugati államok irányába a jobb élet reményében, és ott netán visszafordíthatatlan demográfiai és szociális változásokat indíthattak volna el, köztük Olaszországban is. Ma már tudjuk, hogy Craxi 1992-es intelmei és aggodalmai korántsem voltak alaptalanok.

Fontos kiemelni a politikus megemlékezését Giovanni Falcone személyéről. Craxi hősnek és mártírnak nevezi az 1992. május 23-án, a Palermo közeli Capaci településen akciófilmbe illő körülmények között tragikusan meggyilkolt bírót, aki életét a szervezett bűnözés elleni harcra tette föl. A bíró gépkocsiját a Cosa Nostra egy robbantásos merénylet során a levegőbe repítette. Giovanni Falconének esélye sem volt a túlélésre. Fájdalmas a tudat, hogy amikor Craxi elmondta a lent következő képviselőházi felszólalását, még nem tudhatta, hogy alig kevesebb, mint két hónappal később, 1992. július 19-én Falcone legközvetlenebb munkatársa és személyes jóbarátja, a maffiaellenes ügyészség másik bírája, Paolo Borsellino is hasonlóan

tragikus körülmények között leli majd halálát Palermóban. Napjainkban a két bíró kétségtelenül a jogállamiság és a szervezett bűnözés elleni küzdelem szimbólumává vált, nevüket Olaszországban számtalan utca és közintézmény viseli.

Craxi parlamenti felszólalása mégsem a fentiek miatt bír történelmi jelentőséggel, hanem a rendszerszintű korrupcióra történő explicit utalása miatt. Beszédének erre az elemére a jelen függelékben szintén idézett bírósági kihallgatása egyik szöveghelyén történnek majd visszautalások.

1. Benedetto Craxi felszólalása 1992. július 3-án a Képviselőház plenáris ülésén

(Forrás: A Képviselőház 1992. július 3-ai ülésnapjának jegyzőkönyve, 626–631. o.; a szerző saját fordítása.)

Giorgio Napolitano elnök (PDS): Szót kért, Craxi képviselő úr. Képviselő úr, öné a szó.

Benedetto Craxi képviselő (PSI): Tisztelt Házelnök Úr, tisztelt Miniszterelnök Úr, tisztelt Képviselőtársaim! Egy nemzet demokratikus történetében nincsen rosszabb, mint a politikai vákuum. Egy valamikori elvtársamtól és barátomtól – aki élete során megélte több működő demokrácia válságát is – megtanultam, hogy a politikai vákuumoktól óvakodni kell, mert a vákuumban minden elromlik, széttöredezik, és oszlásnak indul. Mindig is azt vallottam, és vallom ma is, hogy még a válság kialakulása előtt meg kell hoznunk bizonyos döntéseket, fel kell vállalnunk a döntéssel járó felelősséget és az abból fakadó kockázatot. Tisztelt Miniszterelnök Úr,[67] nem gondolom, hogy én voltam az egyetlen, akinek nagy kő esett le a szívéről, amikor ön és az ön miniszterei letették hivatali esküjüket az államfő[68] előtt.

Meggyőződésem, hogy ugyanezt érezte az ország nagy többsége is. Legalábbis bizonyosan ugyanezt érezték mindazok, akik felismerték egy keserű, szövevényes és elhúzódó válságnak a veszélyét, és számításba vették azokat a károkat, amelyek a válság miatt már bekövetkeztek, és amelyek még ránk vártak volna. Az első megtett lépések pragmatizmusa, komolysága és józansága – amellyel ön elnyerte a Köztársaság Szenátusa bizalmát, és amelyek utólagosan visszaigazolják az államfő helyes döntését, amikor önt kérte fel kormányalakításra – csak megerősítik ennek a háznak a kormányprogramba vetett bizalmát.

[67] A kormányfő 1992. június 28. és 1993. április 28. között Giuliano Amato (PSI) volt.
[68] Oscar Luigi Scalfaro (DC).

Az önnek címzett vélemények között – amelyek közül nem hiányoznak az önt személyében támadó megnyilvánulások sem – szerencsére elhangzott sok jó javaslat és konstruktív hozzászólás is, meghintve némi elismeréssel és a parlamenti keretek között történő együttműködés ajánlatával. És ez jó. Reméljük, valóban így is történik majd.

Mindazok pedig, akik az ön kormányát egy súlytalan kormánynak minősítették, ékes bizonyítékát adták saját súlytalanságuknak, amikor olyan olcsó érvrendszerekhez nyúltak, amelyekhez képest az ön kormánya valóságos ellensúlyt képez.

Tisztelt Miniszterelnök Úr, én jól tudom, hogy önből nem hiányzik sem a szükséges tapasztalat, sem pedig a szakértelem ahhoz, hogy meg tudja különböztetni a hasznos kritikai véleményeket – amelyeknek van alapja és világos logikai felépítése – a zajos és sértettségből fakadó bekiabálásoktól, amelyek, akár a vízbe hajított kő, csak körkörös hullámokat vernek, amelyek előbb kiterjednek, majd végleg elülnek. Ha gondolja, emlékezzen csak vissza mindarra, ami velem történt, amikor az a szerencse ért, hogy az ország első szocialista miniszterelnöke lehettem![69]

Akkoriban Berlinguer képviselő úr a demokráciára veszélyes egyénként definiált engem, majd ugyanazokban az években Occhetto képviselő úr azt mondta, hogy (szó szerint idézem) „romboljuk le a jobbra tolódás pokoli spirálját, és harcoljunk az autokratikus és terméketlen törekvések ellen", egészen odáig merészkedve, hogy bizonyos „antidemokratikus és puccsista elemek működését" is vélelmezte. Akkor 1983-at írtunk, és a *La Repubblica* főszerkesztője[70] azt harsogta, hogy az én kormányomnál klientalistább végrehajtó hatalom még nem állt az ország élén, míg Scalfaro[71] képviselő úr belügyminiszteri beiktatása egyenesen szégyenteljes eseménynek minősíttetett.

Az ön kormánya ma egy szűk parlamenti bázissal rendelkezik, ugyanakkor a parlamenti képviselők többségének szavazatára számíthat. Egyes számítások szerint a világ országaiban a második világháborút követően létrejött parlamentáris demokráciák kormányainak körülbelül egyharmada volt kisebbségi kormány. Olaszországban, mint tudjuk, már egy szűk parlamenti többséggel bíró kormányt is kisebbségi kormánynak szokás tekinteni, mert hazánkban – ahogyan azt a tapasztalat mutatja – a szélesebb parlamenti többség sem minden esetben garanciája a törvényjavaslatok elfogadásának.

[69] Lásd a *Benedetto Craxi bírósági tanúkihallgatásának jegyzőkönyve az Olasz Állam kontra Sergio Cusani-perben* című forrást; Benedetto Craxi az Olasz Köztársaság két egymást követő kormányát vezette 1983. augusztus 4. és 1987. április 17. között.

[70] Eugenio Scalfari.

[71] Ugyanaz az Oscar Luigi Scalfaro, aki 1992-től előbb a Képviselőház elnöke volt, majd akit, szintén 1992-től, a Parlament köztársasági elnöknek választott.

Elvitathatatlan tény, hogy az április 5-ei választást követően – amikor is az ezt megelőző parlamenti ciklus utolsó évében létrejött többségi koalíció,[72] elsősorban a Keresztény Demokrácia érzékeny népszerűségcsökkenése okán, jelentősen veszített többségéből – talán jobb lett volna egy tágabb koalícióra törekedni. Ez a lehetőség végül nem valósult meg, mert még soha ennyi együttműködési szándék nem mutatkozott az egyik oldalon, és soha ennyi ellenállás nem jelentkezett a másikon. A politikai dialektika még soha ennyi egyidejű nyitást és elzárkózást, ennyi ajánlatot és ennyi visszautasítást nem látott.

Nehéz volna felgöngyölíteni ennek a rugalmatlanságnak valamennyi okát. Ahhoz utóbbiból túlzottan sok volt, és ráadásul igen eltérő jellegűek is voltak. Az okok mindazonáltal bizonyosan nem ama pártok programjainak összeegyeztethetetlenségében keresendők, amelyeknek a konstruktív együttműködés jegyében meg kellett volna keresniük – és találniuk – a közös minimumot.

Tisztelt Képviselőtársaim! Egy kormányprogram minden esetben egy tárgyalási folyamat eredményeképpen jön létre, hiszen egy tárgyalássorozatot követően lehet azt elfogadni vagy visszautasítani. Azonban ebben az esetben semmiféle tárgyalás nem volt. Voltak ellenben vétók és előítéletek, amelyek biztatónak aligha mondható érvek és feltételek kíséretében hangzottak el. Kedvem támad megismételni egy nagy angol szavait, amelyek szerint „rohadt gyümölcshöz érni sem lehet".[73]

Azon politikai erők, amelyek az ezt megelőző parlamenti ciklus többségét képezték, folyamatos megkeresésekkel éltek úgy a PDS, mint a PRI felé. Ez a nyitottság olyan méreteket öltött, hogy az említett pártok – együtt vagy külön – egyenesen királycsináló helyzetbe kerültek. Mindezek azonban, mint tudjuk, terméketlen próbálkozások maradtak csupán. Az események tükrében azt kell feltételeznem, hogy mindaz, amit átéltünk, egy olyan politikai cél érdekében történt és történik, amely előkészíti egy Messiás eljövetelét egy napon, aki azonban egyelőre még nem szállt le közénk.

Így hát míg egyfelől erős tiltakozás mutatkozik egy idejekorán letűntnek és elhantoltnak tekintett politikai egyensúllyal szemben, mindenki láthatta azt is, hogy nem voltak sem más koalíciós próbálkozások, sem pedig konkrét, reális és járható alternatívák, eltekintve persze bizonyos szakértői vagy technikai kormányok távoli

[72] A DC–PSI–PSDI–PLI négypárti koalíció, amely a PRI kormánytöbbségből történő 1991-es kiválását követően jött létre.

[73] Az idézett mondatot Westmoreland gróf mondja el William Shakespeare *IV. Henrik* című művében (IV. felvonás, I. szín, Lévay József fordítása).

és homályos körvonalaitól, amelyek ráadásul csak korlátozott időre kaptak volna mandátumot.[74]

Eme körülmények között állt össze végül ismét az a – valójában soha fel nem bomlott – kötelék, amely egybekovácsolta a megelőző ciklus négy kormánypártját, és így jött létre ismét az a kormánytöbbség, amely a Szenátusban sorai közé emelte még a Südtiroler Volksparteit és az Union Valdôtaine-t,[75] illetőleg a felsőház néhány további illusztris tagját. Jelenleg is ez a koalíció az egyetlen, amely felvállalja a pillanat által reá rótt súlyos felelősséget azzal a céllal, hogy véget vessen egy politikai vákuumnak, hogy kormányt adjon az országnak, és hogy ezáltal elkerülhetővé váljék, hogy a ciklus lezáratlanul és katasztrofálisan érjen véget.

A jelenlegi kormánytöbbség kötelességtudóan magára vállalta ezt a felelősséget egy olyan megoldási kísérlettel, amely képes megküzdeni a rengeteg nehézséggel, amelyen túl fogunk lendülni, ha a politikai erők közötti szolidaritás és a párbeszéd valóssá, és nemcsak látszólagossá válik. Ez a kísérlet ugyanakkor igen rövid életű is lehet, ha a négypárti koalíció, az azt alkotó politikai erők belső szakadásai okán, öt-, hat-, vagy akár hétpártivá válik.

Bizonyos, hogy éppen ebben a kezdeti szakaszban fog eldőlni a ciklus jövője: egy olyan ciklusé, amely előtt óriási kötelességek és fontos feladatok állnak. Olyan kötelességekről és feladatokról beszélünk, amelyek egy válsághelyzetből fakadnak. Ez a válsághelyzet nem egyszerűen politikai válság, vagy éppen a pártok viszonyából fakadó válság, hanem egy egész rendszer válsága: az egész intézményrendszer és az annak felépítésébe, funkcionalitásába, hitelességébe vetett bizalom válsága; az intézményrendszer és a megváltozott társadalom igényeinek inkompatibilitásából fakadó válság; azoknak a pártoknak a válsága, amelyek egykor demokráciánk gerincét képezték, ma pedig elénk tárják valamennyi hibájukat, belső ellentmondásaikat és rendellenességeiket. Az említett pártok emiatt folyamatos hiteltelenítési kísérletek tárgyaivá váltak, és minden rossz forrásának lettek kikiáltva azok részéről, akik azt hiszik, hogy legitimitással és demokratikus elköteleződéssel nem rendelkező messianisztikusnak vélt szereplőkkel válthatják le őket.

Való igaz, hogy az idő múlásával számos negatívum gyülemlett fel a politikai rövidlátás, a kalandorság és a maradiság miatt. És mindez politikai rendszerünket egy olyan irányba mozdította el, amelyre számítani lehetett.

[74] Az egyre elhúzódó és végeláthatatlan koalíciós tárgyalások közepette felmerült egy időben korlátozott mandátummal rendelkező szakértői kormány felállítása is.

[75] A 315 fős Szenátusban a négy koalíciós párt alig 163 mandátumra támaszkodhatott csak, így észszerű volt bevonni a kormánytöbbségbe többek között a dél-tiroli és a Valle d'Aosta-i kisebbség felsőházi képviselőit is (sorrendben 3 és 1 mandátum).

Nincs sok időnk, tisztelt Képviselőtársaim. Bizonyos mételyek már túlzottan előrehaladott állapotban vannak. A parlamentnek kellő belátással kell reagálnia ezekre. El kell indítani egy új alkotmányozási folyamatot, amely során teret kell hogy kapjanak alapvető modernizációs, decentralizációs és racionalizációs törekvések. A parlament házainak nagy tekintélyt nyújtana, ha sikerülne lebontani a régóta agonizáló központosított rendszert, amelyet felválthatna a tartományoknak nyújtandó – a föderalizmust súroló – autonómia, ahogyan azt mi javasoltuk is a választási programunkban.[76] A nagy európai demokráciák és az olasz nemzeti hagyományok figyelembevételével a lehető leghamarabb hozzá kellene nyúlni a választójogi törvényhez is.

Az állam működése és felépítése szempontjából valóban nagy szükség lenne egy decentralizációs folyamat elindítására, azonban legalább ennyire fontos lenne a modernizációs és karcsúsítási folyamatok felgyorsítása is, hogy az állam rugalmasabban tudjon reagálni az állampolgári és vállalati igényekre, valamint a nagy társadalmi kérdésekre.

A közélet egy olyan morális válságon esik át, amelyhez komolysággal és kellő szigorral kell viszonyulni, alakoskodás, képmutatás, elbagatellizálás és giccses ripacskodások nélkül.

Hangsúlyosan vetődik fel a pártok – jobban mondva a teljes politikai rendszer – finanszírozásának kérdésköre, annak torzulásai, mindazok a visszaélések, amelyek ezzel összefüggenek, illetve azok a szabálytalanságok, amelyek hosszú ideje, mi több időtlen idők óta folynak.

Ebben az ülésteremben, a nemzet nyilvánossága előtt, azt hiszem, hogy a legvilágosabban kell fogalmazni. Mindenekelőtt ki kell mondani az igazságot, nem pedig nemes és fennkölt szóvirágok mögé bújni, amelyek a legtöbb esetben végül hazugságként hatnak.

Az országban, az intézményekben és a közigazgatás berkein belül elterjedt egy kisebb-nagyobb korrupciós esetekből álló virágzó rendszer, amely a közélet tisztaságát jelentősen befeketíti. Ez az állapot komoly ellenállást vált ki az állampolgárokból, és alapot nyújt ahhoz, hogy a társadalom megkongassa a vészharangot, és követelje a mielőbbi változást.

Az esetek széles spektrumot fednek le. Gyakorta az alvilági módszereket idéző zsarolásban merülnek ki, máskor az immoralitás és a közösségellenes magatartás különösen gyűlöletes formáiban öltenek testet.

[76] Jól látható, hogy a klasszikus politikai szereplők reagálni próbálnak a regionalista, etnonacionalista és szecesszionista pártok választási előretörésére, és megpróbálják kinyerni a szelet azok vitorlájából.

Sajnos a pártok esetében igen nehéz feltérképezni, megelőzni, vagy éppen lehasítani a fertőzött felületet úgy a megfelelő belső ellenőrzési folyamatok hiánya, mint egyes beteges politikai logikák felülkerekedése miatt. Így aztán a pártok – bár, ismétlem, én inkább a teljes politikai felépítményről beszélnék – számára juttatott illegális finanszírozások rendszere összefonódik a korrupció és a zsarolás bűntényével, amelyeket ilyeténképpen kellene kezelni, bizonyítani, majd elítélni.

Az előbbieken túl azt is szükséges megemlíteni – ahogyan azt mindenki tudja már –, hogy a politikai közélet egy jelentős része szabálytalan vagy illegális forrásokból táplálkozik. A pártok – különösen azok, amelyek nagy, közepes vagy kisebb apparátusokra, sajtótermékekre és egyéb propagandisztikus kiadványokra támaszkodnak, általuk pedig sokszínű és kiterjedt politikai és operatív stábot tartanak fenn – mindig is olyan többlettámogatásokhoz folyamodtak, és folyamodnak ma is, amelyek szabálytalan vagy illegális forrásokból származtak.

Marco Formentini képviselő (Északi Liga): Börtönbe velük!

Ha mindezt, mint köztörvényes bűnözői tevékenységet könyveljük el, akkor a fennálló rendszerünk bizony nem egyéb, mint egy köztörvényes bűnözői államberendezkedés. Nem hiszem, hogy ebben a teremben volna bárki, fontos politikai szervezetben magas tisztséget betöltő személy, aki anélkül állhatna fel, és esküdhetne meg pártja érintetlenségére, hogy utólag ne mint hamis tanúskodó vonulna be a kollektív emlékezetbe.

Ha utánajárunk a dolgoknak, bebizonyosodott és be is fog még bizonyosodni, hogy az utóbbi idők nagy botrányai[77] valójában nem okoztak akkora meglepetést. Példának okáért a külföldről érkező finanszírozásokra elegendő lett volna legyintve annyit mondani, hogy „mindenki tudta, de senki sem szólt róla".

Tehát a politikai rendszer számára juttatott illegális finanszírozások ügye – ha mégoly erős érzelmeket és ellenérzéseket vált is ki mostanság – nem használható fel senki részéről sem arra, hogy általa kísérelje meg az égbe repíteni a teljes politikai rendszert és hitelteleníteni a teljes politikai elitet egy olyan hangulatot keltve, amelyben már nem nyílna lehetőség a józan korrekciók megtételére, hanem csakis a politikai kalandorságra és az összeomlásra.

Másfelől, tisztelt Képviselőtársaim, az illegalitás terén nem csak a politikai finanszírozásokról érdemes ám szót ejtenünk. A spektrum igen széles, és sokan felvállalták már – és én remélem, sikerrel járnak –, hogy ezeket az eseteket felgöngyölítik az igazság és a jogszerűség jegyében.

77 Bár Bettino Craxi nem mondja ki nyíltan, a szövegkörnyezetből egyértelműen kiderül, hogy szavaival a Tiszta Kezek-nyomozásra utal.

Akárhogyan is legyen, erre a kialakult helyzetre most egy megoldást kell találni, sőt több mint megoldást. Mindenekelőtt egy új törvényre van szükség, amely – okulva a megszületésekor regnáló rendkívül feszült hangulat tapasztalataiból – szabályozná a pártoknak nyújtható finanszírozások rendszerét.

Több javaslat is hever az asztalon. Ezekhez mi is hozzá fogjuk tenni a saját javaslatainkat azzal a megjegyzéssel, hogy egy rendkívüli parlamenti ülésnap összehívását fogjuk kezdeményezni, hogy tisztázzuk, és felelősséggel megvitassuk a felmerült gondolatokat.

Azt gondolom, hogy amennyiben ez a parlamenti ciklus egyszer elindul a számára kijelölt úton, akkor már nem lesz ideje megállni, továbbá az alkotmányozó munka, a reformfolyamatok, illetve a berögzült struktúrák és a szembenállások lebontása, valamint a párbeszéd újranyitása friss oxigénhez fogja juttatni a teljes politikai felépítményt. Ebből mindazok a pártok hasznot húzhatnak, amelyek el szeretnének indítani egy belső megújulási folyamatot, meg szeretnék újítani alapszabályukat, elveiket, vezetőiket, és amelyek új szövetségek irányába szeretnének tekinteni.[78]

A kormány bírja a támogatásunkat abban, hogy végigmenjen a – máskülönben helyes program mentén – megkezdett úton, és hogy szembeszálljon azokkal a veszélyekkel, amelyek jelenleg szorongatják. Ezek között első helyen említendők a gazdasági veszélyek és a bűnözés. Ha ez nem következik be – amitől óva inteném – akkor az egész ciklus egy negatív spirálba fog kerülni, és abban az esetben hamar véget is fog érni.[79]

Óva inteném elsősorban az ország miatt, tisztelt Miniszterelnök Úr; a gazdaság miatt, amelynek új lendületre, új ingerekre van szüksége, hogy visszanyerje versenyképességét; a foglalkoztatás miatt, azon belül is elsősorban az ipari foglalkoztatás miatt, amely már eddig is súlyos veszteségeket szenvedett el, és még továbbiak várnak rá; a költségvetés egyensúlyi helyzetbe hozása miatt, amely azonnali beavatkozást igényel, hiszen itt egy negatív világrekord dőlt meg, amely Damoklész kardjaként függ felettünk, és amelynek terhét az elkövetkezendő években le kell vetnünk magunkról mindannyiunk érdekében.

Hozzá kell nyúlni a szociális ellátórendszerhez, újragondolva a szociális állam nyújtotta juttatásokat anélkül, hogy – a legrosszabb konzervatívok útmutatásait követve – teljesen lebontanánk azt. Utóbbi is azonnali beavatkozást igényel, és nem tűr halasztást elsősorban a szegényebbek miatt, akiknek a legnagyobb támogatásra és segítségre volna szükségük.

[78] Bár Bettino Craxi nem mondja ki nyíltan, a történelmi korszak sajátosságaiból kiindulva feltételezhető, hogy a PDS-re utal.

[79] A XI. törvényhozási ciklus 1992. április 23. és 1994. április 15. között működött.

Az előttünk álló évek – egyebek mellett – az egységesebb, integráltabb és remélhetőleg egyetértőbb Európa irányába tett lépések évei is lesznek. Mindezek mellett, amikor az új európai vívmányokról esik szó – amelyek egy valóságos földi paradicsomot igyekeznek elénk vázolni – bizony sokszor keserű szájízt érzünk.

Természetesen alapvető fontosságú, hogy Olaszország lépést tudjon tartani legfontosabb európai partnereivel, és hogy ennek eléréséhez teljesítse a közösen kitűzött célokat. Ha ez másképp lenne, akkor fejlődésünkben egy történelmi trauma következne be. Ugyanakkor fel kell tenni magunknak azt a kérdést, hogy vajon milyen Európához szeretnénk tartozni? Bizonyosan nem olyanhoz, amely kikerül a demokratikusan megválasztott erők kontrollja alól, és nem is olyanhoz, amely a szociális juttatásokat kizárólag az objektív makrogazdasági adatok alapján állapítja meg.

Szükség van tehát az európai közös piacra, utóbbinak azonban nem szabad szembemennie azzal az angolszász alapvetéssel, amely kimondja a piac és a demokrácia kéz a kézben haladását.[80] Nem egy olyan Európához szeretnénk tartozni, amelyben a modernizáció a munkanélküliség brutális szinonimájává válik, hanem egy olyan Európához, amelyben teret, méltóságot és befolyást nyernek a szakszervezeti érdekképviseletek; egy olyan Európához, amely belső egyensúlya visszanyerésére törekszik ugyan, de tekintettel van arra a másik Európára is, amely – bár már megszabadult a kommunizmus rémképétől – továbbra is félő, hogy magára marad, ezúttal nem – ahogyan azt korábban neveztük – a vasfüggöny, hanem a tőke képezte betonfal mögött; egy olyan Európához, amely valós külpolitikai célokat tűz ki önmaga elé; amely partnere azoknak az államoknak, amelyek jelenleg a határainál szegénységben élnek, és szükségük lenne egy húzóerőre ahhoz, hogy végre kiszakadjanak az őket sújtó lelki nyomorból és a gazdasági stagnálásból. Eme beavatkozás nélkül a migrációs hullám is egyre megállíthatatlanabbá válik majd.[81]

Az elhangzott észrevételek az európai demokratikus intézményrendszerbe vetett hitünk, európéer meggyőződésünk, illetőleg mindama erőfeszítéseink okán merülnek fel bennünk, amelyekkel hozzájárulhattunk az európai történelem egy új fejezetének a megírásához.[82]

[80] „Market economy plus democracy."

[81] A '90-es évek elején, a határok megnyitásával kezdtek el Olaszországba tömegesen áramolni a közép- és kelet-európai állampolgárok.

[82] Mint ismeretes, Olaszország a modern Európai Unió első állomásának tekintett *Európai Szén- és Acélközösség* alapító tagállama volt Franciaországgal, a Német Szövetségi Köztársasággal, Belgiummal, Hollandiával és Luxemburggal együtt, majd Róma otthont adott az *Európai Gazdasági Közösség*et és az *Európai Atomenergia Közösség*et létrehozó 1957-es, úgynevezett *római szerződések* hatok általi aláírásának.

Tisztelt Miniszterelnök Úr! Egy nemzet életében, és általában a történelem során, a hősök és a mártírok mindig is fontos példaképekként és komoly morális viszonyítási pontokként jelentek meg. Nevükben fontos küldetések teljesültek. Giovanni Falcone korunk egy nagy hőse és mártírja. Remélem, hogy úgy a kormány, mint a rendvédelmi erők és az igazságszolgáltatás, valamint az államgépezet, a szabad és bátor állampolgárok közössége, a jóakaratú emberek az ő nevében komolyan szembe tudnak szállni a bűnözői csoportokkal. Ebben a harcban a legteljesebb támogatásunkról és közreműködésünkről szeretnék mindenkit biztosítani.

Tisztelt Miniszterelnök Úr, kérem, engedje meg, hogy felhívjam a figyelmét arra, hogy nem csupán az ön kormánya érkezett el ezen a szűk ösvényen egy nehéz hegyháthoz, hanem a teljes olasz demokrácia is, amely egy különösen kritikus pillanatát éli át. Miközben erre gondoltam, De Gaulle tábornok szavai jutottak az eszembe, amelyekkel Olaszország egy különösen nehéz politikai válságára utalt: „L'Italie est en l'heure de la quatrième."[83] De Gaulle a negyedik köztársaság traumatikus összeomlására és az ötödik köztársaság[84] ezt követő létrejöttére utalt. Utóbbit egy profetikus mondatnak szánta, ám akkor végül nem lett azzá. Az olasz demokrácia mindig is képes volt túllendülni a válságain; megélt már hullámhegyeket és hullámvölgyeket, azonban intézményrendszereit soha nem sodorta el egyetlen traumatikus esemény sem.

Én nem tudom, hogy ma mit látnak maguk előtt mindazok, akik a legrosszabban reménykednek, akik a qualunquizmus[85] hagyományait követve a politikát, a médiát és a kultúrát kizárólag rombolásra használják fel. Úgy vélem, hogy egy ilyen nehéz és feszült helyzetben minden eddiginél nagyobb szükség lenne a megfontoltságra és a demokratikus felelősségtudatra. Utóbbiakra elsősorban azért lenne szükség, hogy egy tiszta lapon demokratikus történelmünk egy új fejezetét kezdhessük el megírni.

Meggyőződésem, hogy a kormány mindennek tudatában van, és mindent meg is fog tenni, hogy elvégezze azt a feladatot, amely rá vár. Tisztelt Miniszterelnök Úr, mi ehhez bizalmunkról és hathatós együttműködésünkről biztosítjuk.

[Taps a PSI és a DC padsoraiból, egyéb pártoktól érkező gratulációk.]

[83] „Olaszország a negyediket [értsd: köztársaságot] éli meg."
[84] A szónok a negyedik és az ötödik Francia Köztársaságra utal.
[85] Utalás a Mindennapi Ember Frontjára *(Fronte dell'Uomo Qualunque)*.

A Cusani-per két tanúkihallgatása

Az elkövetkező oldalakon két szöveget fogunk megvizsgálni: Arnaldo Forlani (DC) és Benedetto Craxi (PSI) pártfőtitkárok és miniszterelnökök a Cusani-per keretében lefolytatott nyilvános tanúkihallgatását.

A két szöveg jelentős egyezéseket mutat. Arnaldo Forlani 1980. október 18. és 1981. június 28. között töltötte be a kormányfői tisztséget, míg Benedetto Craxi 1983. augusztus 4. és 1987. április 17. között volt miniszterelnök. A Milánói Törvényszék 2-es számú büntetőkollégiuma 1993. december 17-én tanúként hallgatta meg a két politikust – Forlanit délelőtt, Craxit délután – a Cusani-per keretein belül.

Úgy a korabeli kereszténydemokrata, mint kommunista sajtó és a szavazók igen gyakran vádolták meg Di Pietrót azzal, hogy túlzottan engedékeny volt Craxi irányába, illetőleg túl cinikus és agresszív volt Forlanival szemben, az sem vitatható el, hogy a kereszténydemokrata politikus valóban gyenge teljesítményt nyújtott a kihallgatás során.

Ahogyan az a most következő két szövegből ki fog derülni, a kihallgatások az 1993-ban kezdődött pernek csupán az első évében hangzottak el, mégis számos kihallgatás előzte már meg őket. Utóbbiak között említendő Citaristi szenátor, a Keresztény Demokrácia pártpénztárnokának kihallgatása, amelyre az eljáró ügyész igen gyakran tett utalást.

Arnaldo Forlani kihallgatásának alapvetően négy fontos sarokpontját különíthetjük el: 1. annak megállapítása, hogy a pártfőtitkár tudhatott-e a párthoz illegálisan befolyt finanszírozásokról, 2. az ellentmondás Citaristi pártpénztárnok és Forlani pártfőtitkár kijelentései között, 3. Forlani mikor hallott először a pártokhoz illegálisan befolyó pénzösszegekről, 4. Forlani mikor ismerte meg Carlo Sama vállalkozó-menedzsert, Raul Gardini bizalmasát, aki a vád szerint közvetített a pártvezetés és Raul Gardini között az illegális pártfinanszírozások folyósítása során.

Benedetto Craxi meghallgatása során részben hasonló, részben eltérő tematikák domináltak, azonban ez elsősorban Craxi kiváló rétori képességeinek és karizmatikus személyiségének volt betudható. Antonio Di Pietro hiába szerette volna ugyanazt a logikai szálat végigvezetni, amelyet Forlani esetében is alkalmazott, ez látszólag nem sikerült neki. Mindössze egyetlenegyszer sikerült ugyanazt a kérdést feltenni Craxinak és Forlaninak, és ezt Di Pietro ki is hangsúlyozta („ezt a kérdést ugyanígy feltettem ma reggel Forlani képviselő úrnak is" – tájékoztatja Craxit Di Pietro). Egyes hangok szerint Benedetto Craxi 1993. december 17-én nem is annyira egy bírósági kihallgatáson, mint inkább egy nagygyűlésen vett részt – természetesen vezérszónokként. Akárhogyan is tekintsünk Craxi kihallgatására, a legfontosabb felmerülő témák a következők voltak: 1. Craxi tudomása a párthoz befolyó illegális

pénzösszegekről, 2. az egyes pártok mérlegkönyveinek hamissága, a hamisság eltűrésének politikai okai, 3. az Olasz Szocialista Pártnak illegálisan pénzt folyósító cégek és szervezetek névsora, 4. az időközben szívinfarktusban elhunyt Vincenzo Balzamo pártpénztárnok kapcsolatrendszere.

A két kihallgatás között – ahogyan arra már tettünk utalást fentebb – elsősorban a stílusban lelhetünk fel különbségeket, azonban nem hanyagolható el a tartalom sem. Míg Arnaldo Forlani végig tagadta, hogy tudott volna a párthoz illegálisan befolyó pénzösszegekről, teljes mértékben Citaristi szenátorra hárítva az ezzel kapcsolatos felelősséget, addig Craxi – bár szintén megjegyezte, hogy a pénzügyek kezelése a pártfőtitkár feladata volt – egyetlen pillanatig sem tagadta, hogy Vincenzo Balzamo világos és rendszeres tájékoztatást nyújtott neki a szocialista párt anyagi helyzetéről és a párthoz befolyó úgy legális, mint – és itt rejlik a lényeg – illegális pénzösszegekről. A politikus ezt próbálja alátámasztani azáltal, hogy emlékezteti úgy a bíróságot, mint a vádat saját, 1992. július 3-án elhangzott képviselőházi felszólalására.

Ebben mutatkozik meg tehát a két politikus kihallgatása közötti legjelentősebb eltérés. Craxi őszintesége az első pillanatban akár még szimpátiát is ébreszthet a szocialista pártfőtitkár irányába, azonban nem szabad elfelejteni, hogy – ellentétben a mindent tagadó és súlyos önellentmondásokba eső Forlanival – amennyire bátran bevallotta mindazt, ami tudomására jutott politikai pályafutása során úgy saját pártja, mint a többi jelölőszervezet finanszírozása tekintetében, annyira gyáván futamodott meg a szükségszerű felelősségre vonás elől. Benedetto Craxi szökésben halt meg családi villájában, a tunéziai Hammametben 2000. január 19-én.

2. Arnaldo Forlani bírósági tanúkihallgatásának jegyzőkönyve az Olasz Állam kontra Sergio Cusani perben

Eljáró hatóság: a Milánói Törvényszék 2-es számú büntetőkollégiuma
Elnök: dr. Giuseppe Tarantola bíró
Kihallgat: dr. Antonio Di Pietro államügyész
Ügyvéd: dr. Giuliano Spazzali
A kihallgatás dátuma: 1993. december 17.
(Forrás: a Milánói Törvényszék 2738/93. számú büntetőügyi dossziéja 2244–2299. o.; a szerző saját fordítása.)

[…]
Giuseppe Tarantola: A Bíróság tanúnak szólítja Arnaldo Forlani képviselő urat, aki, bár egy párhuzamosan folyó büntetőeljárás vádlottja is egyben, előzetesen nyilatkozott arról, hogy szeretne válaszolni az elhangzó kérdésekre, egyben ahhoz is hozzájárult, hogy kép- és hangfelvétel készüljön az elhangzottakról. A szó a vádé.

Antonio Di Pietro: Képviselő úr, ön pontosan mióta parlamenti képviselő?

Arnaldo Forlani: Nagyon régóta.

Di P.: De jó önnek!
F.: Hát… ebben most nem vagyok annyira biztos. Mindenesetre 1958 óta biztosan.
Di P.: Betöltött kormányzati funkciókat?
F.: Állami szerepvállalásokért felelős tárca nélküli miniszter[86] voltam.
Di P.: Mettől meddig?
F.: Most ezt nem tudnám megmondani…[87]
Di P.: Ja, értem.
F.: Először inkább vegyük sorra a különféle funkciókat, amelyeket betöltöttem, mert különben…
Di P.: Jó, akkor nézzük az utolsó tíz évet!
F.: ENSZ-kapcsolatokért felelős miniszter voltam egy rövid ideig, aztán védelmi miniszter, külügyminiszter és miniszterelnök. És aztán miniszterelnök-helyettes is.
Di P.: Mikor lett pártja, a Keresztény Demokrácia főtitkára, és viselt-e azt megelőzően is magas funkciókat?

[86] Az állami szerepvállalásokért felelős tárca nélküli miniszteri posztot 1956. december 22-én hozta létre az első Mario Segni vezette kormány abból a célból, hogy az kezelje és felügyelje az állami részvételt, illetőleg annak módozatait és mértékét az olasz gazdaság egyes szektorain belül.

[87] 1968. december 12. – 1969. augusztus 5. Mariano Rumor kormányában.

F.: Először ’69-ben, ’70-ben, ’71-ben és ’72-ben voltam főtitkár, másodszor pedig ’89-ben, ’90-ben, ’91-ben és ’92-ben. Mi volt a másik kérdés?
T.: A pártbéli funkciói.
Di P.: Inkább arra feleljen, hogy most másodszor mettől meddig volt főtitkár, esetleg emlékszik-e pontosan, hogy mely hónaptól mely hónapig.
F.: ’89 februárjától ’92 őszéig. Most nem emlékszem, hogy október vagy…
Di P.: Ön tudja, hogy a pártpénztárnok közvetlen irányítása alatt hány személy dolgozott akkoriban?
F.: Pontosan nem tudnám megmondani, de egy viszonylag kis hivatalról van szó.
Di P.: Viszonyításképpen kérdem csak: két-három ember? Néhány száz? Esetleg néhány ezer?
F.: Nem.
Di P.: Csak mert…
F.: Alig néhány tucat ember, de pontosan nem tudom.
Di P.: Ők mind a párt római központjában dolgoztak?
F.: Most a pártpénztárnokra és a közvetlen munkatársaira gondol?
Di P.: Igen.
F.: Igen, akkor talán tíz ember lehetett.
Di P.: És akik a helyi szervezetekben dolgoztak? Azokkal nem foglalkozott a pártközpont? Vagy őket ki fizette?
F.: A pénzügyi iroda havi szinten utalta a fizetéseket a megyei szervezetek számára.
Di P.: Nos, pontosan erre lettem volna kíváncsi. Hány emberről kellett gondoskodnia ennek az óriási családanyának?
F.: Nehogy azt higgye ám, hogy ez az anya olyan gazdag volt!
Di P.: Engem itt és most csak az érdekel, hogy hány emberről beszélhetünk. Ami pedig a többit illeti… legfeljebb jobban odafigyelt arra, hogy hogyan ossza el azt a keveset, ami volt.
F.: Nos, lássuk csak… az én főtitkárságom idején minden tartományi, illetve megyei szervezetnek volt egy megbízottja, aki közvetlenül a pártközponttól kapta a fizetését.
Di P.: És akkor? Hány ilyen személy volt? Ezek szerint nem tudja? Csak mert valaki itt azt mondta, hogy ezerötszáz fő.
F.: Nem.
Di P.: Igaz, nem az ön pártjára értette, hanem egy másik pártra.
F.: Ja, más pártoknál nem tudom, hogyan működnek a dolgok. Ami minket illet, azt mondhatom, hogy annyi, ahány megye és ahány tartomány van Olaszországban.

Di P.: Egy pontosabb kérdést teszek akkor fel. Milánóban hány személy foglalkozott a párt pénzügyeinek kezelésével?
F.: Nem tudom pontosan megmondani.
Di P.: Pénzügyi szempontból ki irányította a DC-t?
F.: Országos szinten a párt pénzügyi irodája; helyi szinten pedig a tagdíjakból és az esetleges felajánlásokból befolyt összegekkel a megyei szervezetek saját hatáskörben gazdálkodhattak, hiszen azokat nem kellett mind eljuttatni a pártközpontba.
Di P.: Amikor azt mondja, hogy „pénzügyi iroda", ez alatt magát a pártpénztárnokot érti?
F.: Igen.
Di P.: Ki volt az ön főtitkársága alatt a pártpénztárnok?
F.: [Severino] Citaristi szenátor úr. Ugyanaz, aki az előző pártvezetés alatt is volt.
Di P.: Tehát az ön irányítása alatt végig Citaristi szenátor úr volt a pártpénztárnok?
F.: Igen.
Di P.: Akkor, ha jól értem, ön megörökölte Citaristit, és Citaristi a helyén maradt az ön távozását követően is.
F.: Így van.
Di P.: És Citaristi soha nem mondta önnek, hogy éves szinten mennyi pénzre volt szükség ahhoz, hogy a párt működni tudjon?
F.: A pártfőtitkár közvetlenül nem foglalkozott a párt pénzügyi helyzetével, de a pártpénztárnok éves szinten írásos beszámolási kötelezettséggel tartozott.
Di P.: Előzetesen vagy utólagosan?
F.: Utólagosan. Aztán persze az elnökségnek mindig volt egy év eleji ülése is, amelyen a pénztárnok bemutatta a tárgyévre vonatkozó terveit és a vonatkozó előzetes pénzügyi mérleget.
Di P.: Tehát volt egy előzetes és egy utólagos beszámoló a tárgyévi bevételekről és a kiadásokról. Akkor, ha most az előzetes mérleget vesszük figyelembe – az ön szavai szerint –, '89-ben, '90-ben, '91-ben és '92-ben az ön pénztárnoka tájékoztatta arról, hogy az éppen kezdődő tárgyévben átlagosan mennyi pénzzel gazdálkodhat majd.
F.: Nos, a tárgyévi bevételeket és az azok függvényében elköltött összegeket az utólagos beszámolóban mutatta be. Az előzetes beszámoló során a pártpénztárnok nem tett egyebet, mint – az egyes szakértői csoportoktól begyűjtött javaslatok alapján – felsorolta a várható kiadásokat.
Di P.: Igen, de valahol említést kellett tenni a várható bevételekről is, különben a kiadásokkal akár baj is lehetett volna. Úgy értem, gondolatban elkölthetjük mi az Isten pénzét is, de mi van akkor, ha az egyszer csak elfogy?

F.: Nos, a bevételek a tagdíjakból, a pártfinanszírozási törvény értelmében az állam által folyósított pénzösszegből, továbbá a rugalmasan tervezendő – hiszen ezt soha nem lehetett előre kalkulálni – külső támogatásokból származtak.

Di P.: Még pontosabban szeretnék fogalmazni, képviselő úr, kérem, nézze el nekem, ha eddig nem lettem volna elég világos! Tekintve, hogy a DC fő irányvonalát a mindenkori pártfőtitkár szabja meg, és neki kell eldöntenie azt is, hogy a tárgyévben hány konferenciát, hány kongresszust, hány nagygyűlést és mi egyebet rendezzen a párt, azt csakis a tervezett bevétel ismeretében tudja megtenni. Szóval valamikor valakinek szükségszerűen meg kellett mondania önnek, hogy az adott évben ennyi és ennyi pénz áll majd rendelkezésre, ami alapján ön aztán eldönthette, hogy meg lehet-e valósítani, vagy nem lehet megvalósítani az eltervezett rendezvényeket. Így van, vagy nem így van?

F.: Igen. Nagyjából.

Di P.: Miért, ön úgy tervezett rendezvényeket egy adott évre, hogy azt sem tudta, megvan-e rá a fedezet?

F.: Nézze, egy egész évre vonatkozólag lehetetlen egy komplett programtervet összeállítani, mert mindig közbejönnek például időközi választások. Tehát az egyes politikai szintű események nem mindig tervezhetők előre. Mindig közbejöttek bizonyos rendezvények, vagy az egyes szakértői csoportok mindig újabb és újabb előirányzatokat kértek a különféle tevékenységeik finanszírozására, úgyhogy…

Di P.: Citaristi csak úgy, nagy vonalakban soha nem mondta önnek, hogy „képviselő úr – vagy mit tudom én, hogy hívják önök egymást ott a pártban –, úgy költekezzen, hogy nincsen több pénzünk", vagy „van pénzünk, de olyan helyről is érkeznek pénzösszegek, amelyek kívül esnek a pártfinanszírozási törvény nyújtotta kereteken"?

F.: Nem. Én soha nem foglalkoztam pénzügyi természetű kérdésekkel. Amikor egy program pénzügyi vetületét terveztük, mindenekelőtt össze kellett gyűjteni a párt különféle szakmai szerveinek az útmutatásait, majd a pénztárnok, ha azt látta, hogy nincsen rá pénz, jelezte nekem, és azt a programot nem valósítottuk meg, vagy megvalósítottuk ugyan, de csak szerényebb körülmények között.

Di P.: Citaristi pártpénztárnok úr azt mondta, hogy a DC fenntartható működéséhez évi hetvenmilliárd lírára volt szükség. Önnek mondott valaha hasonlót? Nekem elmondta. Esetleg ezt elmondta önnek is? Én egyetlenegyszer kérdeztem csak rá, és azonnal elmondta. Lehetséges volna az, hogy ön ennyi év alatt egyszer sem kérdezett rá erre?

F.: De önnek érdekében állt rákérdezni erre a nyomozás miatt.

Di P.: De mivel ezt a pénzt ön költötte el, önnek még inkább érdekében állt ezt tudni, már megbocsásson!
F.: Nem.
Di P.: Szóval soha nem mondta?
F.: Nem, kivéve az év eleji pénzügyi beszámolóban, de akkor is nagyon vázlatosan utalt csak rá.
Di P.: De én éppen ezért csak vázlatosan szeretném tudni. Soha nem mondta önnek, hogy „körülbelül hetvenmilliárd líra bevételre van szükségünk", vagy hogy „az idei évben mintegy hetvenmilliárd lírát elköltöttünk"?
F.: Ezt az utólagos, év végi beszámolójában említette.
Di P.: Akkor nézzük az év végi beszámolót! Mondott önnek valaha olyat, hogy „ebben az évben hetvenmilliárd ment el"?
F.: Igen, ez a nyilvános mérlegkönyvben is megjelent.
Di P.: Na, akkor lassan csak rátérünk a lényegre. Tekintve, hogy van egy pontos adatunk – tehát, hogy egy évben elköltöttek hetvenmilliárdot –, Citaristi soha nem mondott olyat, hogy a pártfinanszírozásból harmincmilliárd folyt be, és annál egy fillérrel sem több? Ezt mégiscsak tudnia kellett, tekintve, hogy ön is megszavazta a pártfinanszírozási törvényt.
F.: Nem. Nekem úgy rémlik, mintha az arányok nem pontosan ezek lettek volna. A pénztárnok jelentéséből az tűnt ki, hogy a pénz legnagyobb része a pártfinanszírozási törvény adta keretekből származott, valamint a tagdíjakból, a tagság felajánlásaiból, illetve kisebb részben egyéb külső adományokból. Utóbbiakat nem szokták részletezni a pártfőtitkárnak.
Di P.: Pedig pont ez teszi ki a legnagyobb részt. Citaristi szenátor úr azt mondta, hogy összesen hetvenet költöttek el, amelyből harmincat az államtól kaptak – Spazzali ügyvéd úr, kérem, javítson ki, ha tévedek! –, mintegy tizenöt-tizenhat, talán húsz is befolyhatott az ötmillió lírát nem meghaladó szimpatizánsi adományokból, és tizenöt, tizenhét, akár húszmilliárd pedig a pártfinanszírozási törvény megkerülésével folyt be. Ezt mondta Citaristi szenátor úr. Egy-két milliárddal tévedhetek.
T.: Azt mondta, hogy tizenhat-tizenhétmilliárd érkezett illegálisan.
Di P.: Akkor legyen annyi. Tehát: tizenhat-tizenhétmilliárd líra a pártfinanszírozási törvényt megsértve érkezett.
F.: Ezt én nem tudom. Csak annyit tudok, hogy külső felajánlásokból származott.
T.: A pártfinanszírozási törvényt megsértő összegekről beszélünk, tehát itt most nincs szó a tagdíjakról, az államtól érkező pártfinanszírozásról, valamint az ötmillió alatti felajánlásokról.

Di P.: A tizenhat-tizenhétmilliárd líra a pártfinanszírozási törvény megsértésével érkezett.

F.: Ezt nem tudom. Annyit tudok, hogy külső felajánlások voltak.

Di P.: A felajánlások mind külsők, hiszen vannak a tagdíjakból származó bevételek, és vannak a különféle felajánlások, amelyek lényegükből fakadóan persze, hogy külsők.

F.: Hát azért nem, mert léteznek az egyes tagoktól érkező felajánlások is.

Di P.: Én nem tudtam, hogy a tagoktól érkező felajánlások önöknél belső finanszírozásnak számítanak, és elég erősek is a kételyeim ezzel kapcsolatban. Ugyan mondja már el nekem, miért kéne a tagoktól érkező felajánlásokat belső finanszírozásként kezelni?

F.: Mert azok olyan felajánlások, amelyeket kongresszusok és köztéri rendezvények során kaptunk, vagy például a párt évente megrendezett fesztiváljain.

Di P.: Nos, Citaristi itt nekünk mondott egy számot: „tizenhétmilliárd". Mondott önnek valaha olyat, hogy „érkezett, érkezik, érkezni fog, szeretnénk, ha érkezne tizenhat-tizenhétmilliárd líra"?

F.: Ez az ő feladatköre volt.

Di P.: Persze, hogy az ő feladatköre volt! Nálunk is a titkárnőm feladata, hogy elkészítse a fénymásolatokat, de aztán azokkal elsősorban én dolgozom.

F.: Nem. A mi pártunkban mindig is egy nagyon világos feladatmegosztás működött, úgyhogy én soha nem foglalkoztam ezekkel a kérdésekkel.

Di P.: Ne haragudjon meg rám, de Olaszország más szervezeteinél is világos feladatmegosztás működik! Lehetséges volna az, hogy a pártfőtitkár – tekintve, hogy ő dönti el, hogy milyen programok lesznek az adott évben – ne tudja, legalább hozzávetőlegesen, hogy mekkora összeg folyik be az állami pártfinanszírozásból, mekkora az adományokból, és mekkora illegális módon a különféle vállalkozóktól? Erről Citaristi soha nem referált önnek?

F.: Nem. Ismétlem…

Di P.: Ugye tudja, hogy ennek Citaristi épp az ellenkezőjét állította?

F.: Én megértéssel vagyok a pártpénztárnok hálátlan feladata iránt, de ismétlem, hogy egy nagyon világos munkamegosztás volt közöttünk, és a pártfőtitkár nem ismerheti minden egyes befizetés jogcímét.

Di P.: Igen, de én soha nem is kérdeztem öntől, hogy ismeri-e minden egyes befizetés jogcímét. Nem azt kérdeztem öntől, hogy Di Pietro melyik napon, hány órakor, adott-e át, és mennyit Citaristinek. Annyit kérdeztem csak, hogy a tárgyév során – az elején, a közepén vagy a végén – mondott-e önnek Citaristi olyat, hogy „összegyűjtöttünk", vagy „össze kell gyűjtenünk tizenhétmilliárdot"?

F.: Nem.

Di P.: Már megbocsásson, de ön itt most tett egy kijelentést, amelyet tisztázni szeretnék! Ön azt mondta: „én megértéssel vagyok a pártpénztárnok hálátlan feladata iránt." Milyen értelemben? Abban az értelemben, hogy valótlanságot állított, és ön most megbocsát neki?

F.: Nem, hanem abban az értelemben, hogy az egy nagyon nehéz és felelősségteljes munkakör, amely teljes autonómiát élvez a pártfőtitkári kabinettől.

Di P.: Nem, bocsásson meg! Az én kérdésem a következő volt: „Lehetséges volna, hogy Citaristi nem mondott semmit önnek?" És ön erre azt felelte, hogy „megértéssel kell lenni Citaristi irányába". Helyesbítek… én ennél többet is mondtam. Azt, hogy „Citaristi itt azt mondta, hogy erről igenis beszélt önnek". És erre mondta ön azt, hogy „megértéssel kell lenni". Tehát megértéssel kell lenni a valótlanság irányába, amit mondott?

T.: Most tegyük félre a megértéseket… Ön azt állította, hogy Citaristi soha nem beszélt önnek konkrét pénzösszegekről, amelyek a pártfinanszírozási törvény megsértésével érkeztek.

F.: Természetesen nem. A pártpénztárnok irányából a pártfőtitkár felé nem volt semmiféle jelzés ezekre vonatkozólag.

Di P.: Tisztelt Bíróság, elnézést kérek. Ne haragudjanak, de nekem vissza kell térnem erre a kérdésre! Miért is? Mert – ahogy ön is, és itt valamennyien tudjuk – léteznek olyan bírósági jegyzőkönyvek, amelyek…

T.: Igen, de ez egy másik kérdés. Itt most maradjunk annyiban, hogy Citaristi szenátor itt azt állította, hogy…

Di P.: Bocsánat, de ezt nem ugorhatjuk át ilyen egyszerűen. Meg kell állapítanunk, hogy Forlani képviselő úr vagy Citaristi szenátor úr állít-e valótlanságot. De ez a bírósági ügy szempontjából – szerintem – miért is bír jelentőséggel? Azért, mert ha a meghallgatások során az derülne ki, hogy bizonyos piaci szereplők '91-ben ennyi és ennyi milliárdot adtak a DC-nek, vagy akár magának Forlani képviselő úrnak, erre pedig Forlani azt mondja majd, hogy „ez nem igaz", abban az esetben is meg kell majd állapítanunk, hogy ki mond igazat, és ennek függvényében lehet majd megítélni a Citaristivel kapcsolatos…

T.: Jó, ez egy hitelességi kérdés, ez világos.

Di P.: Köszönöm.

T.: Tehát a kérdés az volt, hogy Citaristi tájékoztatta-e önt. Ön azt állítja, hogy nem. Mi tudjuk, hogy Citaristi ennek az ellenkezőjét állította.

F.: Nem. Én azt mondtam, hogy nincs egy pontos, szisztematikus, tételes leirat arról, hogy a pártpénztárnokhoz miféle pénzösszegek folytak be.

Di P.: Na, pont erre akartam rátérni!

F.: Ez nem jelenti azt, hogy a pártpénztárnok időről időre ne csepegtetett volna valamit az egyes összegek beérkezésének módozatairól.

Di P.: De én mást kérdeztem…
F.: Ennél pontosabb választ nem tudok…
Di P.: Minden cinizmus nélkül, azt hiszem, nem kérdezek semmi olyat, ami ennyire felfoghatatlan volna. A kérdésem egészen egyszerű: mondjuk azt, hogy ebben az évben száz lírát költöttem. Az én pártpénztárnokom, aki elment helyettem bevásárolni, elmondta nekem, hogy az a száz líra honnan származik, vagy nem mondta el? Nem azt kérdeztem, hogy tételesen tudja-e, hogy mennyit adott Giovanni, mennyit Nicola, és végül mennyit Francesco. Hanem azt kérdeztem, hogy mondott-e olyat, hogy ebből a száz lírából húsz a pártfinanszírozási törvény megsértésével folyt be, húszat nem vettük fel a mérlegkönyvbe, húsz nem kellett a vállalkozóknak, és csak úgy odaadták… tehát hogy a teljes összegen belül van egy rész, amely illegálisan folyt be. Erről beszélt önnek?
F.: Nem.
Di P.: Akkor most fussunk neki még egyszer. Amikor én azt mondtam önnek, hogy Citaristi ennek az ellenkezőjét állította, ön azt válaszolta, hogy „megértéssel kell lenni Citaristi iránt". Akkor ebben a kontextusban magyarázza el nekünk, mit jelent az, hogy „megértéssel kell lenni Citaristi iránt"!
Giuliano Spazzali: Már elmagyarázta!
Di P.: Akkor magyarázza el újra!
T.: Nem… így nem lehet…
S.: Csak ön nem érti.
Di P.: Tehetek én arról, ha egyszer nem értem?
T.: Mindenesetre válaszolt a kérdésre. Majd azt mi elbíráljuk, hogy miféle választ adott.
Di P.: Bocsásson meg, de mivel nekem folytatnom kell a kihallgatást, és én történetesen nem értettem a kérdésre adott választ, mondja már el nekem valaki, hogy pontosan mi is volt a válasza! Ugyan ismételje már meg!
F.: Azt mondtam, hogy a befolyt összegek tekintetében – amelyeket külsőknek nevezünk, és amelyek állampolgároktól, piaci szereplőktől vagy egyéb kategóriába sorolható személyektől érkeztek – a pártpénztárnok nem ad tételes tájékoztatást…
Di P.: Igen, ezt már elmondta. De én mást kérdeztem öntől.
F.: De ha egyszer nem hagyja, hogy befejezzem! Úgy akartam folytatni, hogy a pártpénztárnok ezekről az összegekről nem ad tételes tájékoztatást a pártfőtitkárnak, és nem ad tájékoztatást arról sem, hogy kapott-e olyan pénzösszegeket, amelyeket aztán nem jegyzett be a mérlegkönyvbe.
T.: Rendben.
Di P.: Ne haragudjon, tisztelt bíró úr, de én mást kérdeztem!

T.: Ezt már megválaszolta. Az ügyész úr egy személyes értelmezését szeretné kérni annak a mondatának, amelyet arra válaszul adott, hogy Citaristi szavai ellentmondanak önnek. Ön ezt ugye tudomásul vette, és azt válaszolta erre, hogy Citaristi feladata hálátlan volt, és bizonyosan azért mondta ezt, mert…? Miért is?
F.: A pártpénztárnok nem tartozik tételes beszámolóval, tényleg…
T.: Az ügyész úr inkább az ön személyes benyomására lett volna kíváncsi. Miért mondta ön szerint azt Citaristi, hogy önnek beszámolt mindenről pontosan.
F.: Ezt nem tudom.
T.: Nem válaszol a kérdésre.
F.: Én csak azt tudom elmondani, amit tudok.
Di P.: Ez szőrszálhasogatásnak tűnhet, pedig ez nem szőrszálhasogatás, mert ez egy hitelességi kérdés. Két olyan emberről beszélünk, akik a parlamentben ülnek, és elvileg minket képviselnek. Ő és Citaristi képviselő úr… vagy mi volt ő… szenátor. Hát édes istenem, hadd tudjuk már meg, kettejük közül ki nem mond igazat!
T.: Lépjünk tovább egy másik kérdésre, ügyész úr! Lépjünk tovább! Ezt már…
Di P.: Akkor viszont az legyen beleírva a jegyzőkönyvbe, hogy amikor azt kérdeztük, hogy „miért kell megértéssel lenni Citaristi szenátor felé", megtagadta a válaszadást!
S.: Válaszolt.
F.: Válaszoltam. Azért, mert az egy nehéz feladat, egy olyan feladat, amelyet minden, a főtitkári kabinettől érkező interferencia nélkül, teljes autonómiában kell végezni.
Di P.: Nem, tisztelt bíró úr…
T.: Ön szerint ez nem egy válasz.
Di P.: Ne haragudjon, bíró úr, az én kérdésem…
T.: Lépjünk tovább egy másik kérdésre, ügyész úr, kérem!
Di P.: Tisztelt bíró úr, nem tudok továbblépni, ha a kapott választ nem tudom értelmezni.
T.: Én emlékeztetném az ügyész urat arra, hogy Forlani képviselő úr, egyébiránt, egy párhuzamosan folyó büntetőeljárás vádlottja, tehát jogában áll nem válaszolni.
Di P.: Akkor mondja meg kerek perec!
T.: De ő válaszolt. Így válaszolt. Kész.
S.: Válaszolt.
Di P.: Nem így van.
F.: Akar egy ténymegállapítást tenni…

T.: Nem, nem…
F.: Ön tudja…
T.: Az én megítélésem szerint válaszolt. Most tegyen fel egy másik kérdést, ügyész úr!
Di P.: Tudja, hogy van ez? Amikor olyan értetlen emberekkel van dolguk, mint én, akkor bajban vannak. Türelmesnek kell lenniük velem. A végén mindig kiderül, hogy csak azért kérdezek ennyi mindent, mert nem értek meg bizonyos dolgokat.
F.: Én azért vagyok itt, hogy meghallgassam a kérdéseit, és adott esetben megerősítést vagy cáfolatot adjak.
Di P.: Önnek parlamenti mandátuma, kormányzati funkciói, pártfőtitkári működése, általánosságban a munkában eltöltött évei során valaha is jutott a tudtára olyan információ, amely szerint voltak olyan piaci szereplők, amelyek pénzösszegeket juttattak politikai szereplőknek vagy pártoknak a pártfinanszírozási törvény rendelkezéseivel ellentétes módon? Ezt tudta korábban is, vagy csak akkor jött rá, amikor elkezdődött a Tiszta Kezek-nyomozás?
F.: A pártfinanszírozás kérdése nemcsak Olaszországban, hanem az egész világon napirenden van. Sokat hallani erről.
Di P.: Napirenden van, mert februárban történt valami.
F.: Nem, nem csak…
Di P.: De azt megelőzően hallott róla valamit?
T.: Válaszoljon az ügyész úr ezúttal nagyon világos kérdésére!
F.: Engedjék meg, hogy felépítsem a logikai szálat… Nagyon sok vitát követően jutottunk el oda, hogy jogi eszközökkel próbáljuk meg szabályozni ezt a problémát. De ismétlem, egy nagyon világos, már-már tradicionális feladatmegosztás működött a mi pártunkon belül, amely ráadásul nemcsak a megszokás eredménye volt, hanem…
T.: Rendben, de most már tényleg válaszoljon a kérdésre! Ezúttal egy nagyon világos kérdést tett fel az ügyész úr. Tudott-e arról, hogy a vállalkozói szektor egyes képviselői időről időre a törvény által nyújtott jogi kereteket megkerülve adtak támogatást egyes pártoknak?
F.: Az én pártom vonatkozásában nem hallottam ilyenről.
Di P.: Rendben van.
[A bíró csendre inti a hallgatóságot, és figyelmezteti a jelenlévőket, hogy amennyiben további bekiabálásokkal zavarják a bíróság munkáját, kiürítteti a termet.]
Di P.: Az, hogy „az én pártom vonatkozásában nem”, két dolgot jelent. Első…

F.: Bocsásson meg, egy megjegyzést hadd tegyek! Egyszer sem fordult elő, hogy a pártpénztárnok utalt volna olyan pénzösszegekre, amelyek ne lettek volna szabályosan lekönyvelve, illetőleg ne lettek volna teljes konformitásban…
Di P.: És itt most álljunk meg!
F.: …akár a számviteli jogszabályokkal, akár a pártfinanszírozási törvény előírásaival.
Di P.: Itt álljunk meg! Egy kérdést szeretnék feltenni. Hallott arról, hogy ahogyan a természetben léteznek a fák, vagy a fák ágain a levelek, úgy léteztek illegális finanszírozások is a párt irányába bizonyos vállalkozók jóvoltából?
F.: Ezekben a napokban is folyamatosan olvasok róla.
Di P.: Tehát ön, amíg nem robbant ki ez a botrány, nem tudott semmiről?
F.: Nem én foglalkoztam a párt pénzügyeivel.
Di P.: Ezt én értem. Én azt kérdeztem, hogy tudott-e erről, vagy sem.
F.: Azt tudom, amit mindenki tud, és amiről nap mint nap lehet olvasni…
Di P.: Szóval tudott róla? Tehát a válasza igen?
F.: Ön mindig egy új aspektusra igyekszik rávilágítani…
T.: Erre a kérdésre – ha akar – világosan kell felelnie. Tudott róla, vagy nem tudott róla?
F.: Nos, nem tudtam, hogy a pártomhoz érkeztek illegális finanszírozásból származó pénzösszegek, és nem tudtam, hogy – a pártfinanszírozási törvénnyel ellentétesen – keletkeztek könyveletlen tételek.
Di P.: Tehát akkor nem tudott róla?
F.: Így van. Nem tudtam róla. Ahogyan azt el is mondtam.
T.: Rendben van.
F.: Nem tudtam, és most sem tudom, hogy egyáltalán folytak-e be a párthoz illegálisan pénzösszegek.
Di P.: Oké. Ön ennél többet is mondott. Azt mondta, hogy „az én pártom vonatkozásában nem". Más pártok vonatkozásában tudott ilyenről?
F.: Hát… nos… nekem a saját pártomról kellene beszélnem…
Di P.: Hogyhogy? Amit az imént megismételtem, azt eredetileg ön mondta, nem én.
T.: Ezúttal az ön személyes ismereteire lennénk kíváncsiak. Tudott valamit a többi pártról?
F.: Nem, nem.
Di P.: Mikor hallott először arról, hogy a pártjához érkeztek illegális finanszírozások? Mikor volt először ilyen?
F.: A főtitkárságom alatt soha nem jutott a tudomásomra ilyen jellegű információ.

Di P.: Én nem azt kérdeztem öntől, hogy a főtitkársága alatt miről tudott. Válaszoljon a kérdéseimre!
T.: Ezt elmondta. Meg tudja mondani, hogy azt követően mikor jutott tudomására ilyen információ? Azt mondta, hogy '92 októberében köszönt le a párt éléről.
Di P.: Megfordítanám a kérdést. Kapott valaha tőlem nyomozati eljárás megindításáról szóló végzést?
F.: Igen.
Di P.: És abban a végzésben történt utalás a pártfinanszírozási törvény esetleges megsértésére?
F.: Igen.
Di P.: Akkor abban a pillanatban tudta meg, hogy ebben az ügyben nyomozás folyik?
F.: Igen…
Di P.: Azt megelőzően, hogy én megküldtem önnek azt a bizonyos végzést, ön nem tudott arról, hogy léteztek ilyen jellegű illegális finanszírozások? Vagy esetleg már azt megelőzően is tudott róluk?
F.: Nem tudtam róla, és nem tudok most sem, mert ez egyelőre egy feltételezés.
Di P.: Akkor az ön logikáját követve: mindaz, amit hallott ezekben a napokban, egyelőre merő feltételezés, azonban az, amit egyes politikustársai mondtak önről, az biztosan valótlan állítás.
F.: Ha egyesek azt mondják, hogy elfogadtak illegális finanszírozásokat, azt én ugyanúgy veszem tudomásul, akárcsak ön.
Di P.: Mikor érkezett meg az eljárás megindításáról szóló végzés?
F.: Júliusban.
T.: Ez év júliusában.
F.: Igen, 1993 júliusában.
T.: Jól van.
Di P.: Tehát akkor egy biztos tényadatunk már van. Történetesen, hogy 1993 júliusa előtt ez egy ismeretlen jelenség volt az ön számára.
F.: Igen, és ma is az. Én ezzel soha nem foglalkoztam, és még valamit szeretnék mondani…
Di P.: Ezt megelőzően én sem foglalkoztam vele, mégsem volt ismeretlen jelenség számomra.
F.: Ezt meg hogy érti?
Di P.: A kérdésem a következő…
F.: Nem, én előtte szeretnék mondani valamit…

Di P.: …ön ismerte Samát?[88]
F.: Igen.
Di P.: Mikor ismerte meg, és ki mutatta be önnek?
F.: Megpróbálok visszaemlékezni, mert nem olyan egyszerű megállapítani egy ilyen ismeretség kezdetét. Bizonyosan a főtitkárságom idején, mert azelőtt nem ismertem. Vélhetően '89 és '90 között mutatták be nekem.
Di P.: Bemutatták? Ki mutatta be?
F.: Nem tudom biztosan, hogy legelőször Gardinivel[89] érkezett-e, vagy sem, tudniillik tudom, hogy Gardinit már korábbról is ismertem. Őt '89 tavaszán ismertem meg. Amikor főtitkár lettem, odajött gratulálni.
Di P.: Kicsoda? Ő?
F.: Igen, Gardini.
Di P.: És nem emlékszik arra, hogy esetleg magával vitte-e Samát, vagy sem?
F.: Nos, lehet, hogy akkor mutatta be, de az is lehet, hogy kicsit később jött. Máskülönben egész életemben kétszer vagy háromszor láttam.
Di P.: Értem. És hány óra felé találkoztak először?
F.: Azt vegye figyelembe, hogy…
Di P.: Várjon, elmagyarázom, képviselő úr. Azért kérdezem, mert ha délután 2-kor vagy délelőtt 10-kor találkozik valakivel, feltételezhető, hogy a hivatalában fogadja. Ha mondjuk este 9-kor, akkor valószínűleg már az otthonában.
F.: Nem…
Di P.: Vagy valaki másnál találkoztak?
F.: Nem, bizonyosan az irodámba jött bemutatkozni, csak tudja, én több ezer emberrel találkoztam azok alatt az évek alatt, nem emlékezhetek mindenkire pontosan.
Di P.: Ön mindenesetre azt mondta, hogy „1989-ben találkoztunk". Arra emlékszik, hogy '89 nyarán, vagy inkább késő nyara és ősze környékén?
F.: Ha Gardinivel jött, akkor bizonyosan tavasszal jött, amikor főtitkárrá választottak.
Di P.: Rendben van. 1989 nyarán, amikor az Enimont háza táján fontos történések következtek be, találkozott önnel?

[88] Carlo Sama üzletember, menedzser, Raul Gardini bizalmasa, aki az összekötő szerepét töltötte be az egyes pártok és a cégvezetés között abból a célból, hogy utóbbi illegális finanszírozásokat folyósítson a pártok és a politikai szervezetek irányába.

[89] Raul Gardini a Gruppo Ferruzzi élelmiszeripari tröszt tulajdonosa, majd a Montedison vegyipari vállalat elnök-vezérigazgatójává vált azáltal, hogy a Ferruzzi vállalat a Montedison többségi tulajdonosa lett. Később megkísérelte bekebelezni az állami ENI és a Montedison egyesülése nyomán létrejött Enimont vegyipari vegyesvállalatot.

F.: 1989 nyarán biztosan találkoztunk. Méghozzá azt hiszem, ’89 késő nyarán.
Di P.: Nézze, önök 1989. augusztus 2-án találkoztak este 8 órakor, felesleges szórakoznunk egymással.
F.: Ha ön ezt ennyire pontosan tudja, akkor biztosan így van. Én nem tudom.
Di P.: De ha én tudom, akkor önnek is tudnia kellene. Én most ezek szerint saját magamat hallgatom ki?
F.: Mit tudom én! Amit akar, azt csinál!
T.: Próbáljuk meg, hátha vissza tud emlékezni!
F.: Gondolom, ezt a dátumot önnek is mondhatta valaki.
T.: Nézzük meg, hogy vissza tud-e emlékezni!
Di P.: Vissza tud emlékezni 1989. augusztus 2-ára?
F.: Én nem készítek feljegyzéseket a találkozóimról.
T.: Világos, hiszen mondta is, hogy nem emlékszik. Most azt nézzük meg, hogy az ügyész úr fel tudja-e frissíteni a memóriáját.
F.: Megpróbálok visszaemlékezni. 1989 nyarán Gardini bizonyosan meghívott egy munkavacsorára, és ott volt Sama is.
Di P.: Ez az…
F.: Három vagy négy ember ült még…
Di P.: Erre utaltam. Tehát volt egy vacsora 1989 nyarán.
F.: Nem, ön azt kérdezte tőlem, hogy „augusztus 2-án este 8-kor” találkoztam-e Samával. Erre nem tudok már felelni.
Di P.: De lehet, hogy ez volt az a bizonyos nyári alkalom, amelyre az előbb utalt?
F.: Az is lehet, igen. De mindenképpen ’89 késő nyara volt.
Di P.: Hol vacsoráztak?
F.: Ha megpróbálok visszaemlékezni a felmerült témakörökre, talán könnyebben rájövök…
Di P.: Akkor most arra próbáljon meg visszaemlékezni, hogy ki ült ott az asztalnál, és hol volt a vacsora.
F.: Gardini lakásán.
Di P.: Hol?
F.: Az ő lakásán.
Di P.: Melyiken? Több is volt neki.
F.: A római lakásán, közel a Piazza del Gesùhoz.[90] A Piazza del Gesù és a Piazza Venezia környékén.
Di P.: És kik voltak ott?

[90] A Róma történelmi belvárosában, a Piazza del Gesù 46. alatt található 16. századi barokk Cenci–Bolognetti-palota volt a Keresztény Demokrácia székháza.

F.: Bizonyosan ott volt Sama, Cusani, Gardini és persze én. Nem emlékszem, hogy más is ott lett volna.
Di P.: Igen, ide szerettem volna kilyukadni. Csak önök voltak ott négyen. Miről beszéltek?
F.: Elég lett volna, ha azt mondja…
Di P.: Már azt is harapófogóval kellett kihúznom önből, hogy egyáltalán volt egy vacsora.
F.: Ha ön úgy teszi fel a kérdést, hogy „egy bizonyos augusztusi napon egy bizonyos órában" mi történt, arra én nem tudok…
Di P.: Elnézést, az én kérdésem arra vonatkozott volna, hogy volt-e egy vacsora.
F.: Na, mindegy.
Di P.: Akkor most már emlékszik arra, hogy négyen voltak. Rendben van. Most arra emlékezzen vissza, kérem, hogy miről beszélgettek!
F.: Nos, sok minden szóba került…
Di P.: Hagyjuk!
F.: …ahogyan ez egy vacsora során már csak lenni szokott.
Di P.: Konkrétan beszéltek az olasz vegyiparról?
F.: Ez elsősorban egy baráti beszélgetés volt, de persze, az is szóba került.
Di P.: És Gardini részéről elhangzott valami fontos ezzel kapcsolatban? Volt valami, ami esetleg a szívügye volt?
F.: Nos, akkor és ott azt ecsetelgette, hogy a vegyipari óriáscég csak úgy lehetett volna sikeres hatékonyság és versenyképesség szempontjából, ha sor került volna a privatizációjára. Ekkoriban ez volt Gardini elmélete.
Di P.: Akkoriban az Enimont-kérdés éppen milyen fázisban volt?
F.: Akkoriban a vállalaton belül éppen kirobbant egy nagyon ellenséges viszony.
Di P.: Ekkor '89-et írtunk?
F.: Gardini utalt arra, hogy ez a vállalat akkor lehetett volna sikeres, ha a privát menedzsment felülkerekedett volna az állami oldalon. Tehát vezetői babérokra szeretett volna törni. Ez volt az elgondolása nagy vonalakban.
Di P.: Emlékszik arra, mikor jött létre az Enimont?
F.: Az Enimont… hát… ugye a megelőző tárgyalások figyelembevételével… mondjuk 1987 vége felé.
Di P.: Egy évvel el van csúszva, azt tudja, ugye?
F.: '87–'88.
Di P.: Nekem az az érzésem, mintha ön mindent egy évvel visszadátumozna. Tévednék talán?
F.: Nem, én nem. Lehet, hogy tévedek az évszámok tekintetében… bizonyosan akkor, amikor én pártfőtitkár lettem.

Di P.: Spazzali ügyvéd úrra is nézek, aki nagyon jól emlékszik az egyes évszámokra…
F.: Nem… akkor már elindult a folyamat…
T.: Akárhogy is legyen, mondjuk meg a képviselő úrnak a pontos dátumot!
S.: Ha megengedi, tisztelt bíró úr, nekem nagyon tetszik az ügyész úrnak a pontossága, különösen akkor, amikor azt mondja, „augusztus 2-a", de ügyész úr valamiért azt is kihangsúlyozta, hogy itt most 1989-ről beszélünk.
Di P.: Így van. Azt mondtam, hogy „1989". Ismétlem: „1989."
S.: De ha ön azt mondta, hogy „1989. augusztus 2.", akkor annak csak van valami oka.
T.: Igen, ezt egyelőre még a Bíróság sem érti.
Di P.: Akkor elmondom.
S.: Hogy miért fontos a '89, az minket is nagyon érdekel.
Di P.: Persze, el is hiszem, hogy érdekli önöket. Én nem véletlenül mondtam, hogy úgy tűnik, Forlani képviselő úr mindent visszadatál egy évvel. Ő arról a vállalaton belüli konfliktusról kezdett el beszélni az imént, amely majd csak 1990-ben fog kirobbanni. 1989 augusztusában egészen más történt. Akkor következik be – és ez önt is érdekelheti…
S.: A tőzsdére vitel!
Di P.: Hogy miért augusztus 2., azt is megmondom, de majd csak később.
F.: Most már engem is érdekel, hogy mi az, amit visszadatáltam.
T.: De a Bíróságot is.
Di P.: Ennek tisztázására kérdeztem az előbb Forlani képviselő úrtól, hogy melyek voltak a vacsorabeszélgetés témái. Ő egy kérdésre válaszolva azt mondta, hogy „1989-ben egy konfliktus robbant ki". Nos, igen nehezen robbanhatott ki bármiféle konfliktus az Enimonton belül 1989-ben, hiszen az valójában csak 1990-ben robbant ki. 1989-ben még éppenhogy létrehozták az Enimontot.
S.: Ő a 20% piacra dobásával kapcsolatban mondta, hogy…
Di P.: Köszönjük, ügyvéd úr.
S.: Miért, talán nem így volt?
T.: Hát esetleg kérdezzük meg a tanút, hogy a 20% piacra dobásáról beszéltek-e.
Di P.: Én kétségtelenül azt szerettem volna megtudni, hogy miről beszéltek. Erre ő egy fontos dolgot már mondott, méghozzá azt, hogy Gardinit foglalkoztatta a privatizáció kérdése. Tehát?
F.: Mit tehát?
Di P.: Mit beszéltek önök a privatizációról?
F.: Elmondta róla a véleményét.

Di P.: Tehát a Gardini lakásán szervezett vacsora azt a célt szolgálta, hogy Gardini kifejthesse a véleményét az olasz vegyipar és a vegyipar privatizációjának jövőjéről?

F.: Nem, nem. Sok mindenről beszéltünk. Az Enimonttal kapcsolatban ki is fejtette, hogy nem volt elégedett a vegyipari óriáson belüli folyamatokkal. Nem datáltam vissza semmit. Én úgy emlékszem, hogy akkoriban a vegyipari szektor sikerágazatként haladt előre…

Di P.: Most csináljuk azt, hogy én elismétlek mindent, mert nekem továbbra is úgy tűnik, hogy összekeveri az éveket. Nézzük meg, hogy az azt követő évben, tehát 1990-ben találkozott-e még Samával! Rendben? Csak, hogy így helyretegyük a dátumokat.

F.: Őszintén szólva nem tudom. Lehet, hogy valamilyen alkalomból eljött hozzám, de nem tudnám megmondani, hogy mikor.

Di P.: A jegyzőkönyvekben az áll, hogy 1990. október 11-én találkozott önnel.

F.: Kicsoda?

[Giuliano Spazzali ügyvéd részéről értetlenkedés.]

Di P.: Sama. Ügyvéd úr, én mondom önnek.

S.: Nekem ezek a jegyzőkönyvek nincsenek meg.

Di P.: Ezek a…

S.: Nekem ezek nincsenek meg, de elhiszem.

[Giuseppe Tarantola bíró részéről felkérés tisztázásra.]

Di P.: Ez a Sama-aktában van.

T.: Áh, értem.

Di P.: Emlékszik arra, hogy 1990. október 11-én találkozott Samával, és esetleg emlékszik arra is, hogy hol, milyen körülmények között, és miért?

F.: Nem tudom. Ha egyáltalán eljött hozzám, akkor bizonyosan valamelyik irodámba jött, de nem emlékszem arra, hogy azon a napon jött volna, mert… hát…

Di P.: Azt egyből gondoltam, de 1990 októberében mégis volt egy bizonyos terefere az Enimont-kérdés kapcsán.

F.: De nem velem. Nem velem. Nem volt ez köztünk téma.

Di P.: De azt ön is érzékeli, hogy akkoriban mennyi baja volt Samának…, és mindazok után, hogy 1990. október 11-én találkoztak, 1990. október 17-én 11 órakor ismét találkozott önnel Sama. Gondolom, nem az előző esti meccset vitatták meg. Miért találkoztak? Miért járkált önhöz ilyen sokszor Sama?

T.: Két olyan, egymáshoz közel eső dátumról beszélünk, amely időszakban fontos események mentek végbe az Enimont háza táján.

F.: Igen, fontos események, de nem…

Di P.: Akkor fordítsuk meg a kérdést… a következőt kérném Forlani képviselő úrtól… mondja meg, hogy téves-e a következő állításom: 26-án – jaj, dehogy is! Ez egy másik dátum, tudniillik több is lesz még. Tehát, még egyszer nekifutok: 1990. október 11-én és 1990. október 17-én, tehát '90 októberében, vagyis abban az időszakban, amely közvetlenül megelőzte az Enimont felosztását, ön találkozott Samával, Cusanival,[91] Gardinivel, Bisignanivel, Grottival, Malfattival,[92] Citaristivel, és beszélt velük az Enimont-ügyről.

T.: Ön ugye tudja, hogy ebben az időszakban milyen állapotban volt az Enimont?

F.: Igen, tudom, tudom.

T.: Rendben. Tehát akkor?

F.: Tudom, de nem rémlenek ezek a gyakori találkozók Samával. Négy év alatt jó, ha kétszer, háromszor láttam összesen.

Di P.: Igen, így van. Ebben tökéletesen igaza van.

F.: Egyszer eljött bemutatkozni, aztán egyszer találkoztam vele Gardininél egy vacsora alkalmával, aztán még egyszer jött – még az is lehet, hogy pont az ön által említett napon –, de nem emlékszem pontosan…

Di P.: Ebben biztos lehet.

T.: Csak beszélgettek valamiről…

F.: Emlékszem, hogy egyszer eljött hozzám a Piazza del Gesùra, és több dologról is beszéltünk, többek között a *Messaggero* napilap és a *Montecarlo* tv-csatorna helyzetéről. Aztán később, 1992-ben is felkeresett a választások előtt.

T.: Igen, de azt hiszem, hogy az ügyész úr most megelégedne azzal, ha megállnánk 1990 novemberénél.

Di P.: Tökéletesen igaza van. Összesen négyszer találkoztak.

F.: Nem tudom, hogy négy, vagy három, vagy öt.

Di P.: Minket pedig most a dátumok érdekelnek – és a kérdésem is erre vonatkozott –, hogy azok a dátumok a következők voltak-e: '89 augusztusában – és itt meg is van, hogy miért; aztán még két másik alkalommal '90 októberében; és végezetül látni fogjuk, hogy a negyedik alkalom 1992. március 26. volt.

T.: Jó, most fókuszáljunk '90 októberére!

Di P.: Nos, lehetséges, vagy nem, hogy az említett napokon jött létre a találkozó?

[91] A Ferruzzi vállalat vezetője, azt követően, hogy Raul Gardini a Montedison elnök-vezérigazgatójává vált, önmagának immáron magasabb célokat tűzött ki, mint a Ferruzzi vállalat vezetését. A vád szerint Sergio Cusani, az azonos nevű Cusani-per fővádlottja magára vállalta az összekötő szerepét Raul Gardini és a DC, valamint Gardini és a PSI között.

[92] A Cusani-per további, kisebb jelentőségű szereplői.

T.: Az ügyész úr azt mondja, hogy neki az derül ki az iratanyagból, hogy abban a hónapban ön kétszer is találkozott Samával. Emlékszik ezekre? Amennyiben igen, akkor mik voltak a megbeszélés témakörei?
F.: Nem, én csak a vacsorára emlékszem.
Di P.: A vacsora egy évvel korábban volt.
F.: '89 nyarán, esetleg késő nyarán.
Di P.: Akkor hadd mondjam azt, hogy az ön emlékei fordítva működnek. Minél régebbiek, annál jobban emlékszik rájuk. Az 1990-es évre nem emlékszik?
F.: Nem, nem emlékszem Sama 1990-es látogatására.
T.: Két találkozó volt egy olyan időszakban, amely során az Enimont éppen a szakadás szélén állt.
F.: Nem emlékszem, de nem is tudom kizárni. Mit akarnak tőlem? Samának valószínűleg fontos volt feljegyezni ezeket a dátumokat a határidőnaplójába. Nekem ennyire nem.
Di P.: De nekem úgy tűnik, hogy ön egy fontos dolgot azért mondott nekem. Történetesen, hogy három vagy négy alkalommal találkozott Samával.
F.: Igen.
Di P.: Tehát a '89-es vacsorára emlékszik. Emlékszik esetleg a választások előtti '92-es találkozóra is?
F.: Igen.
Di P.: Oké. Tehát kettő már van. Volt még másik két alkalom. Az a két alkalom kronológiailag ezek között helyezkedik el valahol?
F.: Nem… egyszer – és akkor már háromnál tartunk – eljött bemutatkozni.
Di P.: Szóval bemutatkozott. Arra nem emlékszik, hogy akkor Gardini vele volt-e, vagy sem?
F.: Ezt nem tudom. Lehet, hogy Gardinivel jött…
Di P.: Akkor tehát két alkalomra biztosan emlékszik. Emlékszik a '89-es vacsorára és a '92-es alkalomra. A másik két alkalom időben ezek között jött létre?
F.: Nem tudom. Tényleg! Ha azt akarja, hogy mondjak két dátumot hasraütésszerűen, mondhatok.
Di P.: Nem kell. Elég hamar megállapíthatjuk, hogy ezek-e az ominózus dátumok. Az 1992-es választások után találkozott még Samával?
F.: Nem emlékszem… azt hiszem, nem.
Di P.: És idén? Találkozott vele vagy sem? Ha nem találkozott vele, nincs semmi baj.
F.: Nem.
Di P.: Akkor kiiktattuk ezt az időszakot.

F.: De nem tudom… volt egy látogatás Arturo Ferruzzi részéről, amikor a Ferruzzi csoportban átvette az új megbízatását.
Di P.: Csak Arturo Ferruzzi járt önnél, vagy vitte magával Samát is?
F.: Valószínűleg Samát és Cusanit is hozhatta magával.
Di P.: Nos, tehát…
F.: De mindezt nem tudom elhelyezni az időben.
Di P.: Oké. Ferruzzi mikor vette át – ahogyan ön mondja – a vezető pozíciót a vállalaton belül?
F.: Akkoriban, amikor Gardini leköszönt.
Di P.: Tehát 1991 környékén?
F.: Igen.
Di P.: És kik mentek akkor önhöz? Három személyt említett.
F.: Hát… elég homályosak már az emlékeim. Ferruzzit vélhetően elkísérte Sama és Cusani.
Di P.: Mit akartak öntől? Ugyanis nem ön volt az egyetlen politikus, akit akkoriban felkerestek. Mit szerettek volna?
F.: Tőlem az égvilágon semmit. Csak úgy jöttek…
Di P.: Csak úgy felugrottak egy kávéra?
F.: …bemutatni Ferruzzit. Nem, azzal nem tudtam megkínálni őket, mert rengeteg dolgom volt akkoriban, ezért csak köszönni és bemutatkozni jöttek. Egy gyors eszmecserénk volt, amelynek a tárgyára már nem emlékszem.
Di P.: Citaristi arról tájékoztatott minket, hogy kapott pénzügyi támogatásokat a Ferruzzi csoporttól is – azt mindjárt megbeszéljük, mennyit és hogyan. Erről tud mondani valamit?
F.: Amikor én visszaemlékeztem a Samával lefolytatott találkozóra, közvetlenül az 1992-es választások előtt, azért emlékeztem rá, mert a találkozó végén azt mondta, hogy szándékában áll anyagilag is támogatni a pártot. Elsősorban ezért emlékszem rá. Ezt én azonnal jeleztem a pártpénztárnoknak.
Di P.: Tehát a legelső alkalom, hogy Citaristi felajánlott pénzügyi támogatást, az 1992-es választások előtt történt?
F.: Nem.
Di P.: Akarom mondani Sama. Bocsánat.
F.: Sama, igen.
Di P.: Citaristi, amikor itt megjelent, azt mondta nekünk, hogy – javítsanak ki, ha tévedek – Gardinin keresztül három alkalommal fogadott el pénzügyi támogatást a Ferruzzi csoporttól. ’87-ben egy genfi számláról kétmilliárd

líra értékben, ahogyan ő mondta, „az akkori pártfőtitkár utasítására”.[93] Aztán – mondja ő – „1991-ben újabb hárommilliárd líra érkezett. Ezúttal Forlani pártfőtitkár utasított arra, hogy vegyem fel a kapcsolatot Samával.” Ezután Citaristi szavai szerint „az 1992-es törvényhozási választások alkalmával mi mint párt újabb támogatást kaptunk a Ferruzzi csoporttól, ezúttal egymilliárdot”. Mint emlékszünk, félmilliárd pedig elveszett útközben.[94] „És ezúttal is Forlani adta az *input*ot, hogy Samához menjek.” Ha mindent összeadunk, Citaristi szerint ön kétszer is elküldte őt Samához, hogy pénzt vegyen át tőle, vagy hogy pénzügyekről beszéljenek, esetleg hogy megvitassák, hogy miként kaphatnának pénzösszegeket. Mindez persze annak figyelmen kívül hagyásával történt, hogy az legális-e, vagy illegális. Mindezt majd később megbeszéljük, mindenesetre 1991-ben és 1992-ben ezek szerint igenis volt olyan eset, amikor ön azt mondta Citaristinek, hogy „Sama találkozni szeretne veled”.

F.: Nos, az *input* nem a legjobb kifejezés…

Di P.: Akkor segítsen a helyes megfogalmazásban.

F.: Én nem küldtem sehová. Mindössze 1992-ben, tavasszal…

Di P.: Amelyik a felsorolt három időpont közül a legutolsó.

F.: Csak jeleztem Citaristinek, hogy Sama szeretne egy bizonyos pénzösszeget átadni a pártnak.

Di P.: Ha megnézzük az értelmező kéziszótárban az *input* szót, az talán pontosan ezt jelenti. Vagy tévednék?

F.: Nem, az *input* annyit tesz, mint „felbiztatni valakit valamire”.

T.: De mi itt most olaszul beszélünk, és megértettük, mi az ön verziója erről.

Di P.: Nos, én itt mást szerettem volna…

F.: De én ezt már elmondtam önnek. Elmondtam a nyomozati szakaszban az akkori kihallgatás során.

T.: Igen, de a bíróság ennek tartalmát nem ismeri.

F.: Akkor elismétlem.

Di P.: Tehát Citaristi a következőket állítja: „kétszer küldtek el pénzért: egyszer 1991-ben hárommilliárd líráért, amikor is egy sötét terembe vezettek be” stb. stb.

T.: Egészen pontosan 1991. január végén.

Di P.: Igen, méghozzá 1991. január végén, ami igen fontos, mert – csak, hogy értsük a helyzetet – akkor volt az Enimont nagy felosztása. „Másodszor 1992-ben

[93] 1982 és 1989 között a Keresztény Demokrácia főtitkára Ciriaco De Mita volt.

[94] Az említett félmilliárd lírányi pénzösszeggel – mint az kiderült a per során – senki sem tudott elszámolni. Utóbbi vélhetően magánzsebekbe vándorolt.

mentem oda a választási kampány okán, ezúttal is Forlani utasítására." Citaristi akkor most igazat mond, vagy valótlant?

F.: Nos… ha Citaristi azt állítja, hogy Samától 1991-ben pénzt vett át…

Di P.: Nem, Citaristi azt állítja, hogy ön küldte Samához.

T.: Kapcsolatba hozta vele. Ahogyan az első, 1991-es találkozáskor… január végén.

Di P.: Emlékszik erre?

F.: Nem. Nem hinném, hogy odaküldtem volna, ugyanakkor nem tagadom a történéseket, mert ha Citaristi azt állítja, hogy pénzt vett át Samától, akkor bizonyosan ez így is történt.

Di P.: Citaristi azt állítja, hogy évi tizenhét-tizennyolcmilliárdot kapott.

F.: Hát ezt én…

T.: Bocsásson meg, valamit pontosítsunk! Az ügyész úr azt szeretné megtudni öntől, hogy Citaristit ön, tehát személy szerint ön utasította-e arra, hogy…

F.: Én az elhangzott körülmények között…

T.: Ön utasította Citaristit, hogy…

F.: Értettem, tisztelt bíró úr.

T.: …hogy lépjen kapcsolatba Samával?

F.: Értem. Én nem hinném, hogy ilyen körülmények között küldtem volna oda Citaristit, hogy találkozzon Samával. Nem hiszem, mert egy ilyenre azért emlékeznék.

T.: De Citaristi mégis ezt állítja.

F.: Lehet, hogy ő emlékszik rosszul…

T.: De az is lehet, hogy nem.

F.: Ezenkívül szeretném felhívni a tisztelt Bíróság figyelmét egy nagyon egyszerű tényre. Ha én küldtem volna Citaristit Samához, hogy átvegyen tőle egy pénzösszeget a párt számára, semmi okom sem lenne, hogy letagadjam, mert…

Di P.: Miért nem? Mindig is azt mondta, hogy ön ezeknek a kívülről jövő illegális támogatásoknak a puszta létezéséről sem tudott.

F.: Nem, nem. Ez azt bizonyítaná, hogy abban az esetben, amikor valaki azt jelezte felém, hogy támogatni szeretné a pártot, én a megkeresést azonnal a pénztárnoknak továbbítottam. Ez nem…

Di P.: A felelősséget próbáljuk most megállapítani. Én is továbbítom a lakhely-elhagyási tilalmakról szóló végzést intézkedésre a rendőrségnek, de az attól még nem az ő határozatuk. Kitől indul az a bizonyos *input,* azt szeretnénk megérteni.

F.: Itt nem beszélhetünk *input*ról. Ezt ismét csak szeretném kihangsúlyozni…

Di P.: Bocsásson meg, mi itt meghallgattuk Garofanót[95] és Samát, akik azt mondták, hogy 1991-ben volt olyan pénzösszeg, amely a DC-hez vándorolt, vagy amelynek legalábbis Forlani képviselő úr volt a címzettje!

F.: Pont erről beszélek! Nekem legfeljebb az volna az érdekem, hogy bebizonyítsam, hogy amikor támogatást szerettek volna nyújtani…

Di P.: Akkor lenne érdeke, ha legálisan kapták volna azt a pénzt. De önök illegálisan kapták.

F.: De én ezekkel a dolgokkal soha nem foglalkoztam.

Di P.: Én azt már felfogtam, hogy önnek soha semmihez sem volt köze, de most mégis próbáljunk meg úgy viszonyulni a történésekhez, mintha önnek mindehhez igenis lett volna köze.

T.: Ezt most az ügyész úr egy magánvéleményének tekintem.

Di P.: Nos tehát…

F.: Akárhogy is legyen, én senkinek semmiféle *input*ot nem adtam és nem hinném, hogy explicit módon elküldtem volna Citaristit Samához a vázolt körülmények között. Ha elküldtem volna, arra emlékeznék, sőt – az én személyes politikai érdekeim szem előtt tartásával – érdekemben is állna ezt megerősíteni.

Di P.: Én jeleztem önnek, hogy több itt megjelent személy – akiknek a szava az állam szemében ugyanannyira hiteles, mint az öné – egyfelől azt állította, hogy 1991-ben, azokban a hónapokban önhöz és Citaristihez áramoltak bizonyos pénzösszegek, másfelől pedig, hogy Citaristi ezeket az ön utasítására vette át. Én ezt közöltem önnel. Aztán, az isten szerelmére, senki nem várja el, hogy ön ezt megerősítse.

F.: Nem, ön azt állította, hogy nekem adtak át pénzt.

Di P.: Igen.

F.: Ezt a leghatározottabban cáfolom.

Di P.: Az isten szerelmére, önnek a tudomására jutott valaha, hogy Citaristi átvette azt a hárommilliárdot?

F.: Nem. Ezt már mondtam önnek.

Di P.: Tehát ön ezt akkor tudta meg, amikor én megküldtem önnek a nyomozás megindításáról szóló végzést? Vagyis azt, hogy a Ferruzzi csoport a DC számára eljuttatott egy nagyobb összeget, ön 1993. november 24-én tudta csak meg.

[95] Giuseppe Garofano, a Montedison vezetője azelőtt, hogy Raul Gardini átvette volna a vállalat irányítását.

F.: Akkor tudtam meg, amikor Citaristi ezt vallotta. Nekem nincs okom, hogy kételkedjek abban, hogy ő pénzt vett át.
T.: Ne keverjük a két eseményt, mert a hárommilliárd az az, amelyik 1991 januárjában érkezett. És arról…
Di P.: És arról…
T.: Arról kell még…
Di P.: Nem! Arról ebben a pillanatban még beszélünk.
F.: Az ügyész úr most éppen arról beszél.
Di P.: Tisztelt bíró úr, most éppen az 1991-es pénzösszegre igyekszünk fókuszálni.
T.: Rendben van. Csak mivel az egymilliárdról is beszélt, azt hittem, esetleg…
Di P.: Jó, beszéljünk az egymilliárdról! Igaza van. Mi történt 1992-ben? Ön ismét találkozott Samával?
F.: Igen.
Di P.: Hol találkozott vele, és mikor?
F.: Hol találkoztam vele? Minden bizonnyal az irodámban. Nem nagyon találkozhattunk máshol.
Di P.: Hol található az irodája?
F.: Az időpontokat a parlamenti elfoglaltságaim függvényében osztottuk ki vagy az EUR-ban,[96] vagy a Piazza del Gesùn található hivatalokban.
Di P.: Melyek a pontos címek?
F.: Akkor úgy emlékszem, mintha a Piazza del Gesùra jött volna.
Di P.: És a Via Vicario 49.?
F.: Nem, ott a Montecitorio-palotai[97] feladataimat ellátó titkárságom működik, ahol többnyire a választásokkal kapcsolatos teendőimet szoktam intézni.
Di P.: És ott esetleg nem találkozhatott vele?
F.: Nem. Nem hinném. Nekem a Piazza del Gesù rémlik.
Di P.: Tehát a Via Vicarióban egy titkársága működik?
F.: Igen, ott egy titkárságom van több más képviselőével együtt.
Di P.: Oké. Tehát ön találkozott Samával. Ki egyeztette le az időpontot, és kinek a számára? Ön mondta Samának, hogy „keressen fel", vagy Sama mondta, hogy „szeretnék találkozni önnel"?

96 A második világháború miatt elmaradt 1942-es római világkiállítás megrendezésére létrehozott urbanisztikai tér, az *Esposizione Universale di Roma* (Római Világkiállítás) rövidítése.
97 A Képviselőház épülete.

F.: Nem. Figyelembe véve mindazt a munkamennyiséget, amely akkoriban a vállamon volt, nem értem én rá arra, hogy még meg is hívogassak magamhoz embereket. Nyilvánvalóan ő kérte, hogy találkozhasson velem.

Di P.: Ezt csak azért kérdezem, hogy megtudjam, az egyes vállalkozók házaltak-e a pénzekkel, ami azért, lássuk be, nem egy mindennapi dolog.

F.: Biztos, hogy nem én hívtam. Jött ő magától.

Di P.: Ezt mindenképpen vegyük jegyzőkönyvbe. Tehát ő az, aki időpontot kért. Egyedül ment?

F.: Úgy emlékszem, igen.

Di P.: És mit akart?

F.: Hát… egy elég rövid megbeszélés volt. Csak úgy elbeszélgettünk a választási kampányról, hiszen én akkoriban keresztbe-kasul felszántottam Olaszországot. Amikor már éppen készültünk elköszönni egymástól, azt jelezte, hogy szeretné anyagilag is támogatni a pártot.

Di P.: Ez hogyan történik ilyenkor? Elmesélné nekünk? Valahogy úgy képzeljük el, hogy ő feláll, majd azt mondja: „Én szeretnék pénzt adni a pártnak”?

F.: Nem, ezek szerint nem figyelt eléggé.

Di P.: Pedig nem tudom máshogyan elképzelni.

F.: A választási kampányról beszéltünk, és azokról a feladatokról, amelyek a kampány során vártak rám egész Olaszországban. Beszéltünk a felmérésekről és arról, hogy én milyen eredményre számítok. A megbeszélés végén kifejezésre juttatta azon szándékát, hogy egy pénzösszeget szeretne eljuttatni a párt számára.

Di P.: Oké.

F.: És ott ért véget a beszélgetés.

Di P.: És ön ezt követően mit csinált?

F.: Továbbítottam a hozzám beérkezett jelzést a pártpénztárnoknak, aztán ők felvették egymással a kapcsolatot…

Di P.: Ön mindezt hogyan közölte a pártpénztárnokkal?

F.: Gondolom, felemeltem a telefont.

Di P.: Ez fontos részlet…

F.: Vagy szóban közöltem vele.

Di P.: …tudniillik a kifizetés még azon a napon megtörtént.

F.: Hogy ez miért annyira fontos, nem értem.

Di P.: Azért fontos, mert Cusani azt mondta, hogy… akarom mondani Sama azt mondta, hogy ugyanazon a napon fogadta Citaristit. Sőt, ennél Sama többet is mondott. Egészen pontosan a következőket mondta: „Ott előttem felemelte a telefonkagylót, és azt mondta Citaristinek, hogy lépjen kapcsolatba Samával,

mert Sama finanszírozást szeretne nyújtani a párt részére." Tehát ott tartunk, hogy ön felemelte a telefont.

F.: Igen, lehet, hogy telefonáltam neki. Ez előfordulhat.

Di P.: Tehát összegezzük az eddigieket. Sama a következőket mondta önnek: „Egy összeget el szeretnék juttatni a DC számára."

F.: Igen.

Di P.: Ön ekkor felemeli a kagylót, és azt mondja: „Citaristi, itt van Sama…"

F.: Nem tudom, hogy felemeltem-e a telefont, vagy…

T.: Most azt vizsgáljuk, hogyan ért véget a Samával folytatott találkozó. Sama mondta, hogy: „Rendelkezésre áll… szeretnék adni egy finanszírozást…"

Di P.: „Egy összeget szeretnék eljuttatni…"

T.: Ön mit válaszolt. Hogyan zárult a megbeszélés?

F.: Semmit. Azt mondtam, hogy ezekkel a kérdésekkel a pártpénztárnok foglalkozik, azért neki a pártpénztárnokkal kell kapcsolatba lépnie.

T.: Tehát ön úgy emlékszik, hogy ezzel zárult. Ezt követően elköszöntek egymástól?

F.: Természetesen.

T.: És aztán visszatért az irodájába.

Di P.: Ön tehát akár telefonált a pártpénztárnoknak, akár személyesen találkozott vele, mindenesetre azt mondja, hogy a pártpénztárnokkal beszélt ezt követően.

F.: Vagy telefonáltam neki, vagy egy rövid feljegyzést hagytam az asztalán, esetleg valakit elküldtem, hogy szóljon neki…

Di P.: Mindenesetre értesítette valahogyan.

F.: …hogy vegye fel a kapcsolatot Samával.

Di P.: Nos, mivel a pártpénztárnok azt mondta nekünk, hogy az alkalommal kapott egymilliárd lírát, a pártpénztárnok, gondolom, a következőket jelezhette vissza önnek: „Forlani képviselő úr, a pénzt átvettem Samától."

F.: Citaristi akkor valóban jelezte nekem, hogy átvett egy pénzösszeget. Nem pontosította, hogy mennyit. A pontos összeget sem Sama, sem Citaristi nem közölte velem. Citaristi annyit jelzett csak, hogy átvette a pénzt.

Di P.: Tehát annyit sem mondott, hogy – mit tudom én – „négymillió van a borítékban", tehát még az ötmillió alatt,[98] vagy esetleg azt, hogy „néhány milliárd". Szóval egyáltalán nem mondott semmit. És ezek szerint az ön számára is teljességgel közömbös volt az összeg.

[98] Az egyes pártok szimpatizánsaitól érkező ötmillió líra alatti felajánlások a párt- és kampányfinanszírozási törvény értelmében legálisnak számítottak.

F.: Nem is az, hogy közömbös lett volna. Valójában ezek voltak a viszonyok. A pártpénztárnoknak nem volt ilyen – ahogyan azt korábban is mondtam már – szisztematikus és pontos elszámolási kötelezettsége felém a kapott összegekről. Az adott körülmények között is csak azért jelentett az összeg átvételéről, mert én kötöttem össze Samával.

Di P.: Citaristi ennél sokkal pontosabban fogalmazott. Azt mondta: „Jelentettem Forlaninak az átvétel megtörténtét, amelyre máskülönben ő maga adott utasítást és felhatalmazást."

F.: Hogy érti azt, hogy „utasítást"?

Di P.: Abban az értelemben, hogy ön azt mondta neki, hogy vegye át a pénzt… ön hatalmazta fel arra, hogy átvegye a pénzt.

F.: Én csak kapcsolatba hoztam Samával, aki egy finanszírozást szeretett volna nyújtani.

Di P.: „Jelentettem Forlaninak az átvétel megtörténtét" – mondta Citaristi. Citaristi valójában mondott még valamit: „Forlani tudta, hogy léteztek olyan vállalkozók – köztük Ferruzzi – akik pénzt juttattak a pártnak a párt- és kampányfinanszírozási törvény megkerülésével."

T.: Ezt mindenképpen ki fogjuk vizsgálni.

[…]

3. Benedetto Craxi bírósági tanúkihallgatásának jegyzőkönyve az Olasz Állam kontra Sergio Cusani-perben

Eljáró hatóság: a Milánói Törvényszék 2-es számú büntetőkollégiuma
Elnök: dr. Giuseppe Tarantola bíró
Kihallgat: dr. Antonio Di Pietro államügyész
Ügyvéd: dr. Giuliano Spazzali
A kihallgatás dátuma: 1993. december 17.
(Forrás: a Milánói Törvényszék 2738/93. számú büntetőügyi dossziéja 2355–2400. o.; a szerző saját fordítása.)

[…]

Giuseppe Tarantola: Ön egy párhuzamosan folyó büntetőeljárás gyanúsítottja, ezért jelen vannak az ügyvédei, Amato és Del Giudice ügyvéd urak. Ebbéli minőségében jogában áll nem válaszolni a kérdésekre, amelyeket a felek fel szeretnének tenni önnek. Megkérdezem, kíván-e válaszolni?

Benedetto Craxi: Örömmel.

T.: Természetesen bent hagyhatjuk a tv-kamerákat, tekintve, hogy ön közszereplő. Nos, akkor folytassuk a vád kérdéseivel.

Antonio Di Pietro: Craxi képviselő úr, mettől meddig volt ön a szocialista párt főtitkára?

C.: 1976-tól a tavalyi évig.

Di P.: ’92-ig? A választások utánig?

C.: Vagyis nagyon hosszú ideig.

Di P.: ’87 és ’92 között töltött be kormányzati funkciót?

C.: Nem, ’87-től nem. 1983 és 1987 között miniszterelnök voltam.

Di P.: Azért említettem a ’87-től ’92-ig terjedő időszakot, mert ez az a bizonyos időszak, amely érdekes az ügy szempontjából.

C.: ’87-től ’92-ig nem. Akkor egyszerű parlamenti képviselő voltam.

Di P.: És pártfőtitkár.

C.: És pártfőtitkár.

Di P.: Most azt vizsgáljuk, hogy a Montedison adott-e át pénzösszegeket bizonyos politikusok és bizonyos pártok vezetősége számára, ezen belül pedig azt, hogy ön rendelkezik-e információval arra vonatkozólag, hogy pártja, az Olasz Szocialista Párt fogadott-e el pénzösszegeket a párt- és kampányfinanszírozási törvény által nem megengedett módon, vagy sem. Tehát mindenekelőtt engedje meg nekem a következő kérdést: önnek van tudomása arról, hogy

pártja, az Olasz Szocialista Párt az ön főtitkársága alatt elfogadott pénzösszeget magánvállalkozóktól a pártfinanszírozási törvény nyújtotta kereteken kívül eső módon?

C.: Mindenekelőtt engedje meg, kérem, hogy valamit pontosítsak: sem a Montedison, sem pedig a Ferruzzi csoport, sem Sama úr, sem mások sem közvetlenül, sem közvetítőkön keresztül nekem személyesen egy lírát nem adtak át. Ellenben úgy a Ferruzzi csoport, mint a Montedison anyagi hozzájárulásokat folyósított a pártpénztár irányába. Hogy mikortól, azt nem tudnám megmondani, de bizonyosan már hosszú évek óta.

Di P.: És meddig?

C.: A legutóbbi törvényhozási választásokig egészen biztosan. Másfelől a Montedison és a Ferruzzi nem csak a szocialista pártnak folyósítottak összegeket.

Di P.: Ez igaz. Ezt többen is említették már. És ezeket a pénzösszegeket, amelyeket a Montedison már évek óta folyósított a szocialista párt pénzügyi irodája felé, a pártfinanszírozási törvény nyújtotta jogi keretektől eltérő módon adták át?

C.: Itt is fontos, hogy pontosítsak valamit. Volt egy világos feladatmegosztás a főtitkár és a pártpénztárnok között úgy munka, mint kompetenciakör tekintetében. Ezt a felosztást máskülönben úgy a párt statútuma, mint a vonatkozó jogszabályok is előírják.

Di P.: Igen, de én mindössze annyit kérdeztem, hogy ön tudott, vagy nem tudott minderről.

C.: Ne aggódjon, mindjárt rá fogok térni a lényegre. Nos, a törvényalkotó maga is úgy alakította a törvényt, hogy a mindenkori pártpénztárnok az, akinek gondoskodnia kell az éves mérleg elkészítéséről. Én ezenfelül közjegyző előtt is nyilatkoztam arról, hogy minden pénzügyi feladatkört [Vincenzo] Balzamo képviselő úrra [a PSI pénztárnokára] ruházok át. Ezzel együtt… én ezekről a dolgokról mindig is tudtam, de nem akkor tudtam meg, amikor a párt főtitkára voltam. Én mindig is tisztában voltam a pártoknak – köztük a saját pártomnak – nyújtott finanszírozások nem szabályszerű voltával. Ezt már akkor elkezdtem látni, amikor még bricsesznadrágot hordtam.

Di P.: Ma reggel volt itt valaki, aki mindezt alig néhány nappal ezelőtt tudta csak meg.[99]

[99] Utalás arra, hogy Arnaldo Forlani kereszténydemokrata politikus mindvégig tagadta, hogy a Tiszta Kezek-nyomozást megelőzően bármit is tudott volna az egyes pártok kasszáiba illegálisan befolyó pénzösszegekről.

C.: Nézze, Olaszországban a pártfinanszírozás és általánosságban véve mindennemű politikai tevékenység finanszírozásának a rendszere – úgy gondolom – köztársasági létünk kezdete óta hordoz bizonyos szabálytalanságokat és törvénytelenségeket. Ezt köztársasági létünk egy sötét fejezetének is nevezhetjük. A fennálló politikai rendszer finanszírozásának egy része – nem állítom, hogy az egésze, csupán egy része! – évtizedek óta rendelkezik egy szabálytalan vagy egyenesen illegális komponenssel, és ezt csak az nem vette idáig észre, aki nem akarta észrevenni, és csak az nem volt vele tisztában, aki elfordította a fejét a másik irányba.

Di P.: Jaj, istenem! Az volt aztán csak igazán tisztában vele, de úgy tett, mintha nem vette volna észre…

C.: Az nem vette csak észre, aki nem akarta észrevenni. Gondoljon csak bele! A pártok kötelesek voltak bemutatni bizonyos elszámolásokat a parlament felé. Ezek az elszámolások rendre meghamisított elszámolások voltak. Ezt mindenki tudta, ideértve azokat a parlamenti tisztségviselőket is, akiknek – a Képviselőház elnökének felkérése értelmében – kontrollfunkciókat kellett volna gyakorolniuk. Azonban a parlamenti jegyzőkönyvekben nincsen nyoma annak, hogy bárki bármiféle kifogással élt volna ezeknek az elszámolásoknak a valóságtartalmát illetően. Az ellenzéki pártok nem vitatták a kormánypártok elszámolásainak valóságtartalmát, ahogyan ezt a kormánypártok sem tették az ellenzéki pártok vonatkozásában.

Di P.: De én pont ezt nem értem, bocsásson meg! Ön azt állítja, hogy mindezzel már akkor tisztában volt, amikor bricseszsznadrágot hordott. De akkor a parlamenti ellenzék mégis miféle ellenzéki munkát végzett?

C.: Mindenekelőtt az ellenzéki pártok…

Di P.: Ez egy nagyon fontos kérdés. Nagyon fontos lett volna felállni és azt mondani, hogy: „Figyeljetek csak, ti több pénzt használtok fel, tehát többet tudtok kampányolni.” Vagyis az ellenzéknek az lett volna az érdeke, hogy ezt szóvá tegye, nem? Akkor hogy is volt ez?

C.: Akkor beszéljünk az ellenzéki pártokról! Én nem ismerem pontosan az összes ellenzéki párt viselt dolgait, de némelyik esetében meglehetősen tisztán látok. Úgyhogy most beszéljünk a legnagyobb ellenzéki pártról…

Di P.: Vagyis melyikről?

C.: …vagyis a kommunista pártról, amely soha nem volt egy szegény párt! Mindig is egy pénzügyi forrásokban gazdag párt volt. Időnként az volt az ember érzése, hogy több pénzzel rendelkezett, mint maguk a kormánypártok.

A PCI Olaszországban életre hívta a nyugati világ legnagyobb hatalommal bíró és legolajozottabban működő bürokratikus gépezetét, amely által hozzáfért nagyrészt illegális forrásokból származó finanszírozásokhoz. Nekem már alkalmam nyílt mindezt leírni egy emlékiratomban – amit ön, ügyész úr, volt szíves elolvasni –, mindazt, amit erről gondolok. Másfelől én ezt már a parlamentben is elmondtam egyszer. Belföldről és külföldről érkező finanszírozások egyaránt léteztek.

Di P.: Vagyis?

C.: Belföldről valamennyi olyan állami cégtől, amelynek felügyelőbizottságában a kommunisták képviselve voltak. Nem létezett olyan állami cég, amely esetében ilyenre ne került volna sor. Szintén megemlítendő még a milánói metróépítő vállalat, amely ugyanakkor nem állami tulajdonú cég. Aztán helyi szinten rengeteg – nevezzük így – kenőpénzecske is befolyt a kommunista párthoz. Végezetül pedig egy nagyobb pénzösszeg is érkezett rendszeresen külföldről, a Szovjetunióból, a Közös piac, továbbá a Varsói Szerződés országaiból. Utóbbi jelentette a kommunista párt pénzügyi finanszírozásának egyik legfőbb forrását.

Di P.: És mindezt ön csak vélelmezi, vagy esetleg rendelkezik bizonyítékokkal is erre vonatkozóan?

C.: Ezek mind olyan információk, amelyek egy kis nyomozással bebizonyíthatók, és amikor majd megnyílik a KGB archívuma – amely ebben a pillanatban a Szovjetunió és Oroszország előző törvényhozásának döntése értelmében államtitoknak minősül –, mindezt rekonstruálni lehet, és mindenre fény fog derülni. Ezzel együtt számos dologra már így is fény derült, és ennek egy részéhez én véletlenül hozzájutottam.

Di P.: Ön azt mondta, hogy ez a pénz Keletről érkezett. Ténylegesen érkezett pénz, vagy pénzt költöttek bizonyos olaszországi tevékenységek finanszírozására, úgymint kiképzés, telekommunikációval összefüggő tevékenység, álcázási technikák…?

C.: Ez már egy különálló fejezet lehetne, amely a KGB, a bolgár titkosszolgálatok és az Olasz Kommunista Párt között fennálló élénk kapcsolatot volna hivatott boncolgatni. Egy szovjet iratanyag szerint 1981-ig kiépítettek egy tizenhárom-tizenhat központtal működő illegális rádióhálózatot, amely közvetlen telefonvonalat tartott fenn Olaszország és a KGB között. A kommunista párt számos tagját küldte el a Szovjetunióba, hogy tanulja meg a rádióállomások működtetésének, illetve azok elrejtésének a különféle technikáit. Mindezzel párhuzamosan a kommunista párt hozzájutott hamis olasz, francia és svájci személyi okmányok előállításához szükséges anyagokhoz is. Mindez a szovjet

dokumentumokban megtalálható. Ez nem más, mint egy, a felek között fennálló bizalmi viszony jele, amelyet nem lehetett másképp viszonozni, csakis pénzügyi támogatással, amelyet nem hiszem, hogy bárki kétségbe vonna.

Di P.: Csak kíváncsiságból kérdezem, hogy ezt a teljes rádióhálózatot időközben lebontották, vagy esetleg létezik még.

C.: A kommunista párt egy képviselője…

Di P.: Léteznek erről akták, nem tudom, hogy a tisztelt Bíróság szeretné-e…

C.: …az Olasz Kommunista Párt egy képviselője a pápa ellen elkövetett merénylet után[100] – tekintve, hogy ott felmerült a bolgár titkosszolgálat közbeavatkozása – azt írja, hogy „úgy éreztük, érdemes kezdeményezni a rádióállomások hálózatának a lebontását, amely a bolgár belügyminisztérium és az akkori kommunista kormány segítségével épült ki". Ezenkívül a KGB szovjet vezetői hangot adtak azon aggodalmuknak, hogy ezeknek a fiataloknak egy része, akiket kiképeztek, később olasz terrorszervezetekben lelhették volna meg új életcéljukat,[101] és a szovjetek tartottak attól, hogy előbb vagy utóbb felmerülhet a felelősségük az olaszországi terrorizmus valamilyen formában történő támogatásában. Ez azonban egy másik fejezet, amely igen messzire vinne…

Di P.: Oké. Én mindössze azért szerettem volna ezt a témakört beemelni erre a tárgyalásra – és ezzel itt meg is állnék –, mert a Craxi képviselő úr által hivatkozott dokumentáció nálam van, máskülönben nem is tudtam volna róla így beszélni. Azért hoztam fel tehát ezt a témakört, hogy megértsük, hogy az ellenzéki pártok miért nem látták el tényleges ellenzéki funkcióikat, ha egyszer a parlamenti mérlegkönyvek rendszere ennyire obskúrus volt.

T.: De várjunk, ön most a legnagyobb ellenzéki pártról beszél. Nézzük, hogy…

Di P.: A legnagyobbról.

T.: …hogy tud-e mondani valamit a kisebb pártokról is, én ugyanis azt mondanám, hogy a kisebbeknek is érdekük lett volna szóvá tenni ezeket a dolgokat.

C.: Remélem, nem rosszak az információim, de az esetleges hibás információ igen könnyen leellenőrizhető… azt hiszem, hogy az elmúlt húsz év parlamenti jegyzőkönyveiben – hiszen a legutóbbi pártfinanszírozási törvény elfogadásától[102] számítva nagyjából ennyi idő telt el – néhány szóbeli megállapítás történt csak, vagy esetleg néhány kis párt kifogásolt ezt-azt. De az én emlékezetem és a parlamenti jegyzőkönyvek tanúsága szerint nem volt semmiféle jelentősebb felszólalás, amely egy párt pénztárnoka által bemutatott

[100] 1981. május 13.

[101] Például a Vörös Brigádok.

[102] 1974. évi CXCV. törvény (GU 135. szám, 1974. május 25.).

mérlegkönyv valóságtartalmát kétségbe vonta volna. Az igazság az, hogy valamennyi mérlegkönyv hamis volt. Legalábbis a nagyobb pártok mérlegei bizonyosan azok voltak. Kozmetikázott mérlegkönyvek voltak, amelyek nem tartalmazták a többletforrásokat, úgyhogy senkinek sem volt érdeke egy ilyen vita kirobbantása. De tudja, ügyész úr, nem csak a külföldről érkező finanszírozások miatt, hanem a belföldről érkező finanszírozások miatt sem.

Di P.: Vagyis?

C.: Bocsásson meg, de valaki tényleg azt gondolja, hogy a ravennai Gardini, akinek számos üzleti érdekeltsége volt Emilia-Romagna tartományban és sok más olasz városban, illetve akinek a cégcsoportja a Szovjetunióban is jelen volt, soha nem nyújtott illegális finanszírozásokat a kommunista párt számára?

Di P.: Ezt a kérdést Spazzali ügyvéd úr is többször feltette már. Régóta kérdezi.

C.: Ez olyan lenne, mintha – és itt hadd mondjak egy másik példát – azt gondolnánk, hogy a Szenátus elnöke, Spadolini szenátor úr közel egy évtizedes főtitkársága alatt a republikánus párt finanszírozásai mindig teljesen átlátható forrásokból származtak volna, és hogy a szabálytalanságokat és törvénytelenségeket az idősebb és az ifjabb La Malfa[103] követte volna el. Vagy olyan lenne, mintha azt hinnénk, hogy – bocsásson meg, bíró úr, befejezem a gondolatmenetet – a Képviselőház elnöke, Giorgio Napolitano képviselő úr – aki hosszú évekig a kommunista párt árnyék-külügyminisztere volt, és valamennyi kommunista nómenklatúrával kiváló viszonyt ápolt, kezdve a szovjettől – soha nem vette volna észre azt a nagy pénzforgalmat, amely az ő működése alatt a kommunista párt legkülönbözőbb képviselői és a keleti blokk országai között zajlott.

Di P.: Rendben.

C.: Soha nem vette volna észre? Ez nem hihető.

T.: Egyébként…

Di P.: Visszatérve az ön pártjára…

T.: Na, mindegy, majd később folytatom.

Di P.: Visszatérve az ön pártjára – ezt a kérdést ugyanígy feltettem ma reggel Forlani képviselő úrnak is – Balzamo képviselő úr bármely költségvetési év során valamilyen formában utalt arra, hogy „figyelj csak, ebben az időszakban, az elmúlt öt évben ennyi és ennyi összeg illegálisan folyt be a párt kasszájába”?

C.: Balzamo képviselő úr, aki szerencsétlen és fájdalmas módon halt meg, egy olyan ember volt, aki szenvedve halt meg, mert egy infarktus vitte el. Ráadásul fiatalon is halt meg azt követően, hogy megkapta az első ügyészségi végzést…

[103] A PRI főtitkárai: Ugo La Malfa (1965–1975); Oddo Biasini (1975–1979); Giovanni Spadolini (1979–1987); Giorgio La Malfa (1987–2001).

nos… azt követően egy súlyos gyötrődés és elkeseredettség kerítette hatalmába. Balzamo képviselő úr természetesen informált engem, képbe hozott a párt anyagi helyzetével kapcsolatban, de ha a többletfinanszírozások mértékére kíváncsi…

Di P.: Mit ért többletfinanszírozások alatt?

C.: Többletfinanszírozás alatt olyan pluszösszegeket értek, amelyek nem hivatalosított módon érkeztek.

Di P.: Ideérti az egyes vállalkozóktól érkezetteket is?

C.: Vállalkozóktól, társaságoktól, cégektől…

Di P.: Egy dolgot áruljon el nekem…

C.: …szövetkezetektől.

Di P.: Ez is fontos, igen. Egy dolgot áruljon el nekem. Miért mondják azt egyes vállalatok, hogy úgy érezték, támogatniuk kellett a pártokat? Rengetegen jöttek hozzám azzal, hogy állítólag megzsarolták őket. Itt mintegy ezret tudnék felsorolni.

C.: Általánosságban elmondható, hogy…

Di P.: Bocsánat. Mármint közel ezer olyat tudnék mondani, amelyek azzal kerestek meg, hogy megzsarolták őket.

C.: …hogy hazudnak. Mind hazudnak! Nem mondanak igazat. Vannak olyan gazdasági csoportok, amelyek Olaszországban nagyobb hatalmat képviselnek, mint maguk a pártok.

Di P.: Akkor mégis miért?

C.: Laptulajdonosok… bankigazgatók… miről is beszélünk? Ők valóban félelmet keltettek a közéleti befolyásukkal. Nagyon sok ok lehet, amely erre sarkallta ezeket a csoportokat. Egy ok, mondjuk így, egy általános politikai érdekből fakadt; támogatni kívánták az ország politikai stabilitását; támogatni akarták a kormányerő pártjait; jó kapcsolatot akartak fenntartani az ellenzék pártjaival is. De ne legyenek illúziói, és a tisztelt Bíróságnak se legyenek illúziói, az ország valamennyi jelentős ipari és gazdasági csoportja kivétel nélkül finanszírozta a fennálló politikai rendszert kampánycélú támogatásokkal. Nem gondolom, hogy bármelyik is belerokkant volna. Ezeket a támogatásokat a pártok, parlamenti képviselők, politikusok és jelöltek széles skálájának folyósították.

Di P.: Ön azt mondta, hogy még a szövetkezetek is.

C.: Igen, még a szövetkezetek is adtak támogatásokat… igen, a szocialista pártnak is.

Di P.: Mi érdekük volt?

C.: A szövetkezetek – természetükből adódóan – elsősorban a kommunista párt irányába voltak szolidárisak, és azt támogatták, azonban, lévén, hogy a szövetkezetekben jelen volt egy szocialista komponens is, ez a szocialista párt irányába is érződött. És aztán vélhetően emögött egy érdek is állt. Nos,

a legmegdöbbentőbb mindabban, ami mondjuk az elmúlt egy évben lejátszódott, az az, hogy a legtöbb érintett vállalkozó hazudott, hogy mentse a bőrét, és azóta csak újabb és újabb hazugságokkal álltak elő. El tudják azt képzelni, hogy egy olyan csoport, mint a FIAT, ne adott volna soha választási támogatást képviselők, pártok és jelöltek számára? És komolyan el tudják képzelni, hogy egy olyan céget, mint a FIAT, meg lehetett zsarolni és félemlíteni?

Di P.: És a Ferruzzi cégcsoport?

C.: Azt gondolom, hogy a Ferruzzi cégcsoport is számos pártnak és képviselőnek adott támogatást.

Di P.: És a Montedison?

C.: Az a nagyobb baj, hogy a politikai közszereplők sem mondanak igazat. Nem mondanak igazat, és ők is egyre csak újabb hazugságokkal állnak elő.

Di P.: Akik idejöttek, mindent bevallottak.

C.: Igen.

Di P.: Most majd arra leszek kíváncsi, hogy mindenkit ide kell-e hozni ehhez.

C.: Igen. Azonban önnek kicsit meg kellene néznie, hogy mi történt az elmúlt egy évben. Az igazság csak azt követően bukott ki, hogy fény derült bizonyos elvitathatatlan bizonyítékok létezésére.

Di P.: Ó, ne is mondja!

C.: …elvitathatatlan bizonyítékokra. De az igazság egyszer már elhangzott ám. Tudja, mikor? Amikor én még minden rangommal felruházva a Képviselőház előtt felszólaltam, és azt mondtam, hogy „ha van olyan ebben az ülésteremben – ez akkor volt, amikor azt állítottam, hogy az egész politikai és pártrendszer szabálytalan és illegális forrásokból táplálkozik –, aki kijelentheti ennek az ellenkezőjét, álljon föl, és esküdjön meg annak terhe mellett, hogy hamis tanúskodóvá válik”.[104]

Di P.: És felállt bárki is?

C.: Akkor és ott senki sem állt föl. Abban a pillanatban…

Di P.: Ennyi katolikus embert egy helyen!

C.: …mindenki mélyen hallgatott. Talán az igazság egyik ritka pillanata volt az, amelyet aztán nagyon sok hazugság követett.

Di P.: Senki nem vállalta, hogy utólagosan hamis tanúskodónak tekintsék.

C.: Senki sem mert kockáztatni.

Di P.: Senkinek sem volt bátorsága…

C.: Jobb is így, mert legalább a tények bebizonyították, hogy mindez egy kicsit másképp volt, és a tények, vélhetően, bebizonyítják majd, hogy a dolgok pontosan úgy történtek, ahogyan én azt állítottam.

[104] Utalás Bettino Craxi 1992. július 3-án elhangzott képviselőházi beszédére. Lásd: első szöveg.

T.: Térjünk vissza Balzamóra!

Di P.: Visszatérve tehát a szocialista pártnak juttatott támogatásokra ön említette, hogy Balzamo mondott önnek valamit erről. Esetleg mondott olyat – amiről netán egy jegyzetet is készített –, hogy „ebben az időszakban" – mondjuk '87 és '90 között – „ennyi összeg érkezett alternatív módon"?

C.: Igen. Igazság szerint ő adott nekem ennél pontosabb információkat is. Mondok egy példát.

Di P.: Kérem.

C.: Egy választási kampány előtt azt mondta nekem, hogy gyűjtést indít, és a beleegyezésem elnyerése céljából igyekezett felvázolni azokat a csoportokat, amelyeket érdemesnek tartott arra, hogy megkeressen. Vagyis politikai szempontból kérte az egyetértésemet és a beleegyezésemet…

Di P.: Miért, létezett olyan csoport, amely esetében volt…

C.: Igen, politikai szempontból egy fenntartás. Létezett ilyen.

Di P.: Előfordult olyan, hogy nem egyezett bele?

C.: Előfordult ilyen.

Di P.: Például kinek az esetében?

C.: Például az Olivetti esetében.

Di P.: Jól van. Szóval volt olyan csoport, amely felkínált önnek pénzt, és ön erre azt mondta, hogy „ők nem kellenek"?

C.: Igen, ezt mondtam. Ők javasoltak valamit… így tájékoztatott Balzamo… azt javasolták, hogy amennyiben a párt eljárt volna az ügyükben az IRI-nél,[105] a vállalat egy támogatást folyósított volna a szocialista pártnak – valami ilyesmi volt –, és én akkor arra kértem, hogy vesse el ezt a… ezt az ajánlatot. Úgyhogy ő engem erről tájékoztatott. Ön az imént utalt egy jegyzetre, amelyet én átadtam önnek.

Di P.: Hogyne.

C.: Amelyet én… amelyről nekem csak Balzamo halála után lett tudomásom.

Di P.: Nem… illetve de… csak erről majd később ejtsünk szót! Mintha én úgy értettem volna, hogy időről időre, a választások körül, vagy az év végén, de mindenképpen inkább előbb, mint utóbb Balzamo megkérdezte volna öntől, hogy: „Mit szól hozzá, ezeket és ezeket a vállalatokat húzzuk közelebb magunkhoz, hogy pénzt kapjunk tőlük?" És mintha erre ön azt felelte volna, hogy: „Ezeket igen, ezeket pedig nem."

C.: Lényegében politikai jellegű tanácsot kért tőlem, hogy elfogadhatónak találom-e, hogy bizonyos csoportok folyósítsanak…

[105] Az *Istituto per la Ricostruzione Industriale* (Ipari Újjáépítés Intézete) 1993 és 2002 között létezett állami vállalat volt, amelynek fő feladatköre az olasz ipar fejlesztése volt.

Di P.: Az adott csoportok politikai elhelyezkedésének függvényében?
C.: A politikai haszon függvényében.
Di P.: És ezek között a csoportok között megtalálható volt a Montedison és a Ferruzzi?
C.: Természetesen, de nemcsak a legutóbbi választások során, hanem én azt hiszem, más választásokkor is.
Di P.: Ez egyre jobb.
C.: Nyilván. A Montedison is már jó ideje, és persze a Ferruzzi egyenesen az alapítása óta.
Di P.: Ön korábban utalást tett egy papírcédula létezésére, amelyről mi ketten tudjuk, hogy micsoda. Esetleg elmondaná a bíróságnak is?
C.: Vincenzo [Balzamo] halála után az iratai közül előkerült egy kézzel írott papírcédula, amelyre ő – vélhetően saját magának – felírt egy összefoglaló jegyzetet. Az írás egy ezt megelőző parlamenti ciklus alatt – ahogyan ő írja – különféle cégektől átvett pénzösszegekre utal.
Di P.: Felismerné most ezt a cédulát?
[Craxi fizikailag megtekinti a felé nyújtott és hivatkozott cédulát.]
C.: Igen. Négy év van rajta felsorolva. '87… stb. Igen.
Di P.: Mi van ráírva, és ön mit gondol erről?
C.: Ez az ő kézírása. Ez a jegyzet vélhetően az összefoglalása más papíroknak, amelyeket vagy megtalálnak a nyomozók, vagy nem. Ő azt írja, hogy négy év alatt valami száznyolcvanhatmilliárd lírát gyűjtött össze, mármint többlettámogatásból, mert gondolom, erről lehet szó. Aztán persze azt is meg kellene vizsgálni, hogy ennek az összegnek egy része nem lett-e szabályosan felvéve a mérlegkönyvbe. Tehát ki kellene deríteni, hogy ez mind illegális finanszírozás-e, vagy sem. Mindenesetre ezek az összegek állami és magánvállalatoktól folytak be, de nem szükségszerűen mind szabálytalanul és illegálisan. Összesen évi ötvenmilliárdról beszélhetünk.
Di P.: Ezen a papírcetlin az áll, hogy 1987–1990 száznyolcvanhét… pontosabban száznyolcvanhétmilliárd, és ez fel van osztva állami és magánvállalatok kategóriákba. Ön jól tudja, hogy állami vállalatok eleve nem folyósíthatnak illegális finanszírozást, tehát valószínűleg ez a cédula arra utalhat, amit ön is említett. Van aztán itt egy jegyzet, amely úgy szól: „1990: 47 milliárd." Ön erre már adott nekem egy magyarázatot, történetesen, hogy a '90-en kívül eső négy évben az összeg 47 milliárd volt.
C.: Nyilván, nyilván, nyilván.
Di P.: A dokumentumot befogadjuk…
T.: Hát, nem tudom. Hallgassuk meg, mit mond a védelem… kérem, várjon egy kicsit, hogy megnézzük, be lehet-e fogadni, vagy sem.

Spazzali: Nem-nem. Craxi képviselő úr szóban elmondta ugyan, amit elmondott, de ez nem egy olyan dokumentum, amelyet befogadhatnánk. Azt sem tudjuk, kinek a kézírása van rajta, semmit sem tudunk róla.

C.: De, ez Balzamo kézírása.

T.: Mint Balzamo kézírását azonosította. Tehát ez egy olyan dokumentum, amely egy harmadik személytől származik, és amelyet… mit csináltak? Elkoboztak?

C.: Nem, én adtam át.

Di P.: Nekem adta át Craxi képviselő úr. Ha a tisztelt Bíróság kéri, átadom. Ha nem kéri… nekem már elmondta, ami engem érdekelt, tehát nekem mindegy.

C.: Igen, ügyész úr, de most, hogy elérkeztünk ehhez a jegyzethez, egy kicsit el kellene időznünk rajta, hogy néhány megállapítást tegyünk.

T.: Elnézést, de most tényleg időzzünk el ezen, mert nem úgy tűnik, hogy ez a dokumentum befogadható volna. Csak annyi hangzott el, hogy Balzamótól származik. Ezt valahogyan bizonyítani is kellene.

Di P.: Ismétlem, az ügyészség számára elegendő, hogy…

T.: Azt természetesen figyelembe vehetjük, hogy a képviselő úr megtalálta ezt a cédulát, és most elmagyarázta, hogy mi áll rajta.

Di P.: Ez nekünk éppen elegendő. Van rajta egy kevés írás, és ő ezt kifejtette bővebben.

T.: Rendben van.

Di P.: Nekem úgy tűnt, mintha szeretett volna még mondani valamit.

T.: Igen, az 1990-es évvel kapcsolatban.

C.: Igen, azt, hogy ez az összeg egy rendkívül nagy összegnek tűnhet, holott ez egy olyan országos nagy párt négyévi pénzszükségletének felel meg, amelynek rengetek kiadása volt, ahogyan máskülönben a többi pártnak is. Talán kicsit kevesebb volt az ellenzéki pártoknak. Ez az összeg egy demokratikus keretek között működő fejlett ipari országban egy nagy reklámkampánynak, vagy legalábbis egy középvállalat reklámkampányának feleltethető meg. Ez egy olyan országos nagy párt szükséglete volt, amely hozzájárult az ország stabilitásához és a demokratikus intézményrendszer védelméhez. Ezt azért mondom, mert nem lehet mindent kriminalizálni. Még azt sem lehet kriminalizálni, ami olykor szabálytalanul vagy egy képmutató és mindenki által figyelmen kívül hagyott pártfinanszírozási törvény ellenében történt. Mert szabad szemmel is jól látható volt, hogy a pártok sokkal többet költöttek annál, mint amit a pártfinanszírozási törvény által a rendelkezésükre bocsátott összegből költhettek volna.

Di P.: Ön, ha jól emlékszem, tett utalást arra is, hogy a párt pénztárnoka nagyban támaszkodott a különféle bizalmasaira is. Ön tudja, kik voltak a szocialista párt bizalmasai?

C.: Nézze, ennek a pernek a során a nagy nehézséget az jelenti, hogy némelyik főszereplő, akinek fel lehetne tenni az egyes kérdéseket, és aki válaszolni tudna rájuk, így derítve fényt az egyes obskúrus eseményekre, már nincsen közöttünk. Elhunyt a szocialista párt pénztárnoka is – olyan körülmények között, amelyeket az imént megemlítettem –, aki pontossággal tudott volna válaszolni a feltett kérdésre, tekintve, hogy ez az ő feladatköre volt, és nem az enyém, aki megannyi mással voltam elfoglalva, többek között – a pártomon túl – magával az országgal. Elhunyt az Enimont-ügy két fontos főszereplője, akik öngyilkosok lettek,[106] és akiknek ismét csak fel lehetett volna tenni megannyi kérdést. Tehát minden nagyon bonyolulttá vált. Ami engem illet… tekintve, hogy a párt főtitkára voltam, nem kerülhettem el, hogy a pénzügyi iroda ügyeivel találkozzak több alkalommal is. Nyilván… tehát nem mondhatom, hogy ne lettem volna jól informált. Egy részét ismertem ezeknek az embereknek, egy részét nem. A pénzügyek egy részét már akkor ismertem, egy másik részét pedig később ismertem csak meg. Mégis azt kell hogy mondjam önnek, hogy keveset foglalkoztam mindezzel. Volt nekem éppen elég dolgom enélkül is.

Di P.: De azt tudta, hogy a pártpénztárnoknak voltak bizalmi emberei.

C.: Hogyne! Hogyne tudtam volna? Persze, hogy tudtam.

Di P.: Meg tudja mondani, kik voltak ezek a bizalmi emberek?

C.: Nos… több is volt. Egy részüket ismertem, egy részüket nem.

Di P.: Lássuk!

T.: Próbáljuk meg őket leszűkíteni a folyó ügyre koncentrálva elsősorban!

C.: Igen, talán lesz még alkalmunk beszélni erről bővebben más alkalommal.

T.: Igen, ezúttal csak a jelen perre koncentráljunk, vagyis az Enimont-perre! Kik voltak a párt bizalmi emberei, most ez érdekel minket.

Di P.: Ezt a kérdést én azért tettem fel, hogy kiderüljön, Cusani ismerte-e Balzamót.

C.: Én úgy tudom, hogy… hogy Cusani ismerte Balzamót. Mondjuk éppen Cusani soha nem volt a szocialista párt bizalmasa.

Di P.: Na! Hát akkor lássuk, kik voltak!

C.: Cusani úgy tüntette fel magát – valamint úgy is tűnt fel – mint a Ferruzzi családhoz nagyon közel álló szakember. Mint egy tanácsadó.

Di P.: Hol tüntette fel magát? Hol tűnt fel pontosan?

C.: Nem abban az értelemben tűnt fel. Úgy tűnt fel mint egy tanácsadójuk. Mondok egy példát. Ha Gardini időpontot kért tőlem, azt Cusani egyeztette le az én titkárságommal, és Cusani el is kísérte a találkozóra. És úgy mutatkozott be mint Gardini egy tanácsadója.

[106] Gabriele Cagliari, az állami ENI egykori elnök-vezérigazgatója és Raul Gardini, a Montedison magánvállalat egykori elnök-vezérigazgatója.

Di P.: Na, ez az, ami itt minket érdekel. Önnek volt alkalma személyesen megismerni Cusanit és rendszeresen találkozni vele?

C.: Hát, rendszeresen találkozni nem. Megismertem, méghozzá akkor, amikor már egy elismert szakembernek számított. Közös barátaink mutatták be nekem, akik már hosszabb ideje jól ismerték őt.

Di P.: Emlékszik arra, hogy 1990 szeptemberében lezajlott egy találkozó, amelyen részt vett Martelli, Cristofori és mások az ön kabinetjéből és a kormány tagjai közül, amelyen az Enimont sorsáról esett szó. Ez alkalommal, ahogyan azt itt valaki említette nekünk – és amelyre Spazzali ügyvéd úr is utalt korábban –, ön kemény szavakkal illette azt, hogy Gardini magának akarta az egész vállalatot. Állítólag igen kemény szavakat is használt Gardini vonatkozásában.

C.: Én hallottam arról, hogy milyen szavakat tulajdonítottak nekem. Az igazat megvallva én baráti viszonyban álltam Gardinivel. Nem találkoztunk rendszeresen, de baráti volt a viszonyunk olyannyira, hogy egy idő után felajánlotta nekem a tegeződést. Többször mesélt nekem a terveiről, elgondolásairól, tevékenységéről. Aztán ahogy elgondolkodtam az ő elképzelésein, azok egyre többször ellenérzést váltottak ki belőlem elvi okok miatt. Legelőször akkor éreztem ezt, amikor elkezdte bekebelezni a Montedisont, másodszor pedig akkor, amikor ezt meg akarta tenni az Enimonttal is azt követően, hogy köttetett egy *joint venture* megállapodás, amely aztán tudjuk, hogyan végződött. A szóbeszéd úgy tartja, hogy én agresszornak neveztem. Az a lépés, amelyet ő az Enimont állami pillérének a bekebelezése érdekében tett, nos… valóban meglehetősen agresszív lépés volt. Mint önök tudják, a megállapodás értelmében 40-40% arányban lett felosztva a cég, 20% pedig tőzsdére lett bocsátva. Ő ezt elkezdte bekebelezni. Ez volt minden vita forrása. Összegezve nekem nem rémlik, hogy agresszornak neveztem volna, de ha…

Di P.: Önnek…

C.: …ha ezt is mondtam, nem tévedtem nagyot.

Di P.: Önnek a kormányon belül közvetlenül vagy a kormányban jelen lévő szocialista tagokon keresztül közvetetten volt ráhatása arra, hogy megszülessen egy olyan döntés, amely kizárta volna Gardini további terjeszkedéseinek a lehetőségét? Vagyis elhangzott az ön részéről olyan, hogy „itt márpedig az ENI-nek fel kell vásárolni bármi áron”?

C.: Nem. Ezzel kapcsolatban két dolgot szeretnék mondani.

Di P.: Kérem!

C.: Én soha nem foglalkoztam közvetlenül az Enimont-üggyel, kivéve akkor, amikor kijelentettem, hogy az állami oldalnak nem szabad elesnie, illetve hogy ha olyan helyzet jönne létre, az állami oldalnak is el kell kezdenie vásárolni. Ez volt mindig is az álláspontom, amelyet máskülönben a parlament többsége is osztott, ideértve a kormánytöbbség túlnyomó részét és ideértve

a kommunista ellenzéket is. Tehát abba az irányba hajlottunk, hogy az állami oldalnak meg kell védenie magát egy, a vegyesvállalat egyensúlyi állapotának megdöntésére irányuló kísérlettel szemben. Én kifejtettem – máskülönben úgy emlékszem, egy sajtótájékoztató keretein belül is –, hogy az állami jelenlétet támogatom. De én nem foglalkoztam az üggyel, amely mindig is a vállalat berkein belül és kormányzati szinten mozgott. Nem is kérték ki közvetlenül a véleményemet…

Di P.: Na! Na! Itt a lényeg. A kihallgatások során az derült ki számomra, hogy kiváló viszonyt ápolt Cagliarival.

C.: Igen, én nagyon nagyra tartottam Cagliarit.

Di P.: És akkoriban Cagliari nem kért öntől tanácsot?

C.: Nem. Az egész ügy elején Cagliari küldött nekem egy írásos feljegyzést, amelyet remélem, megtalálok az aktáim zűrzavarában. Nem volt rajta aláírás, de tőle származott. Ebben ő megkongatta a vészharangot, miszerint az állami oldallal szemben agresszió zajlik. És Cagliari nálam ezzel kapcsolatban tiltakozott. Mondjuk azzal, hogy hozzám fordult, még semmit sem oldott meg. Azért tiltakozott, mert az ENI úgy érezte, a jogi lehetőségei túl szűkek voltak. Egy dolgot ugyanakkor meg szeretnék jegyezni, ügyész úr. Az eladás részleteiről én is későn értesültem. Egyszer csak tájékoztattak, hogy az ügy lezárult. Azt is szeretném megjegyezni, hogy abban az évben, 1990-ben egy nemzetközi megbízást teljesítettem, amelynek keretein belül huszonkét európai fővárost[107] kerestem fel, tehát szinte alig voltam itthon. Az volt az az év, amikor az egész Enimont-ügy lezajlott, és én alig voltam itthon, és senki nem kért tőlem tanácsot, továbbá én sem avatkoztam az ügy menetébe, kivéve, amikor kifejtettem az álláspontomat – amelyről nem hallgathattam –, hogy az állami fél…

Di P.: Néhány órával ezelőtt itt volt Locatelli, aki azt állította, hogy ő volt Cagliari két lábon járó páncélszekrénye a szónak abban az értelmében, hogy rendelkezett egy svájci bankszámlával, amelyre Cagliari összegeket utalt. A következőket mondta: [felolvasás kezdete] „Cagliari azt mondta, hogy ezek az összegek arra kellettek, hogy visszanyerje a politikai osztály bizalmát, hogy általa újra megválasszák, ahogyan tette ezt korábban is". [felolvasás vége] A kérdés a következő: ön, aki ismerte Cagliarit, hallott valaha is ezekről a dolgairól?

C.: Nem.

Di P.: Mert később, kérdésre válaszolva Locatelli a következőket mondta: [felolvasás kezdete] „Ugyan kicsoda Cagliari a nagypolitika világához képest? Ki állhat mögötte"? [felolvasás vége] Majd a következőket felelte: [felolvasás kezdete]

[107] Eme fővárosok között volt Budapest is, ahová Craxi az ENSZ főtitkárának különleges megbízottjaként 1990. július 6-án látogatott el, hogy pénzügyi és gazdasági tárgyalásokat folytasson, illetőleg hogy tájékozódjon Magyarország adóssághelyzetéről.

„Sok embert ismert. A mi köreinkben ismert volt, hogy Craxi képviselő úr is mögötte áll". [felolvasás vége] Javítsanak ki, ha valamit rosszul idéztem!

T.: Pontosan idézte.

Di P.: Ezt mondta.

S.: A pontosság kedvéért az „is"-t nem mondta.

T.: Tehát úgy tűnik, hogy Cagliari közvetlen kapcsolatban állt önnel. Ebből fakadóan a kérdés a következő: ön tudott Cagliari azon terveiről, hogy támogatást szerezzen ahhoz, hogy ismét megválasszák az ENI elnökévé?

Di P.: És hogy ezt korábban többször is megtette?

T.: Ez önnek is fontos.

C.: Nos, Cagliari, aki ismert engem, és aki jó kapcsolatot ápolt velem, pénzeket halmozott volna fel, hogy megkenje a pártot…

Di P.: A pártokat.

C.: …a pártokat, hogy azok megválasszák újra az ENI elnökévé? Ez nekem teljesen új, megmondom őszintén.

Di P.: Na de…

C.: Én csak Cagliari megválasztásának körülményeit tudom önnek elmondani. Az ENI őt megelőző elnökéhez képest, aki inkább egy politikai alku eredményeképpen került az elnöki székbe, hiszen először egyetemi tanár volt, aztán pénzügyminiszter lett…

T.: Berlini, igen, tudjuk. Miniszter is volt.

C.: Miniszter is volt. Tehát egy politikai kinevezett volt. Cagliari merőben más volt. Az ő kinevezése az ENI berkeiből indult, mint egy olyan vezetőé, aki nagy szakértelemre tett szert a vegyipar területén, és akit nagy támogatás övezett az ENI menedzsmentjének berkeiben. Ennek következtében a jelölése körül nem is alakultak ki politikai játszmák vagy akadályok. Tehát az övé egy politikailag elfogadott és szakmailag alátámasztott jelölés volt. Eme körülmények között lett Cagliari – és nem más – az ENI elnöke.

Di P.: De ki ajánlotta? Ön barátja volt Cagliarinak?

C.: Ezt a jelölést többen is előmozdították mint egy olyan jelölést, amely széles támogatást élvezett. Így került sor az ő jelölésére, tekintve, hogy úgy a politikai szint, mint a menedzsment megfelelő szakembernek tartotta őt. Én legalábbis így emlékszem erre, hozzátéve, hogy harminc évvel ezelőtti dolgokról beszélünk. Ezt a verziót, amelyet most hallottam, megmondom őszintén, még nem hallottam soha ezt megelőzően. Persze zavarban vagyok, ha…

Di P.: Pár órával ezelőtt mondták nekünk el.

C.: …ha egy olyan halottról kell beszélnem, aki ráadásul az ismert körülmények között hunyt el.

Di P.: Figyeljen csak… tehát összefoglalva… a Ferruzzi–Montedison csoport pénzösszegeket folyósított a pártnak, és ezt részben a pártfinanszírozási

törvény által nem megengedett módon tette egészen 1992-ig. A vádpont szerint – amelyről aztán Cusanival is beszéltünk – 1991 és 1992 között egy hatalmas összeg érkezett. 1991-ben hetvenmilliárd, 1992-ben pedig további öt-hétmilliárd. Javítson ki, ha tévedek. Hallott erről?

T.: 1991-ben hetvenötmilliárd.

Di P.: Hetvenötmilliárd.

C.: Hogyne hallottam volna róla? Hallottam róla, és még fel is merült bennem, hogy ugyan miféle alapja lehet ennek. Előkerestem Cusani egy tanúvallomását… Cusani, dehogy Cusani… Sama. Sama!

Di P.: Tehát Sama.

T.: De vigyázzon, mert én azt hiszem, hogy ön most egy, a nyomozati szakasz során keletkezett iratra utal, amelyet…

Di P.: Mi a nyomozati szakasz során valóban lefolytattunk jó néhány kihallgatást, amelyet aztán megküldtünk a Képviselőháznak, és így a rendelkezésére bocsátottuk.

C.: A mentelmi jogom felfüggesztésére vonatkozó kérvényben olvastam, hogy…

T.: Ja, jó. Tehát egy olyan iratban, amelynek ön közvetlen érintettje.

Di P.: Amelyet tájékoztatásul neki is megküldtünk.

T.: Akkor rendben van. Tehát ott mit olvasott?

C.: Carlo Sama vallomását, aki kifejti, hogy a szocialista párt és az én rendelkezésemre bocsátottak hetvenötmilliárd lírát. Az indoklás a következő lenne: [felolvasás kezdete] „Abban az időszakban a PSI vezetője nagyon karizmatikus politikusnak tűnt, és érdemesnek tartottuk arra, hogy kitüntetett figyelmet szenteljünk neki, különös tekintettel azokra a hatalmi kulcspozíciókra, amelyek az ő és pártja kezében összpontosultak. Számítani lehetett ennek a befolyásnak a további növekedésére is.” [felolvasás vége] És ezen a jogcímen – vagyis az én politikai karizmám elismeréseképpen – adtak volna hetvenötmilliárd lírát? Kérem, engedtessék meg, hogy ironizáljak, és azt mondjam, hogy az én karizmám ezek szerint százötvenszer többet ér, mint Martelli képviselő úré [PSI], és kétszázszor többet, mint La Malfa képviselő úré [PRI]. Ez az indoklás teljesen nevetséges, és ez az óriási kenőpénz – ahogyan én azt már az elejétől fogva gondoltam – nem egyéb, mint – előre is elnézést kérve a tisztelt Bíróságtól – egy óriási kamu.

Di P.: Ha azt az „óriási kamut” zsebre lehet tenni, akkor igen.

C.: Az soha nem létezett.

Di P.: Nem, nem, nem…

C.: A puszta létezésének sem volt oka

Di P.: Vigyázzunk! Biztosan létezett, mert van rá bizonyítékunk. Ahogyan azt a tanúvallomások is alátámasztják, ez a pénz Cusani kezén is keresztülment, illetve hogy valakinek a nevén és számláján ezt ő tartogatta. Na, mármost az,

hogy elvesszen hetvenötmilliárd líra,[108] az már baj. Tehát a kérdés a következő lenne: valaha is mondta önnek Balzamo képviselő úr, hogy a Ferruzzi–Montedisontól származó bevételek nagyjából mennyire rúghattak? Vagy van erről valamilyen feltételezése?

C.: Én megpróbálhatom rekonstruálni. Természetesen nem fejből. Megpróbálhatok korábbi választások során kapott finanszírozásokat is rekonstruálni, de nem a legutóbbit, mert a választások után annyi bonyodalom volt, és még Balzamo is meghalt, és az én szemem előtt a számok már vitustáncot járnak…

Di P.: Világos.

C.: Nem vagyok abban a helyzetben, hogy pontos adatokkal tudjak szolgálni.

Di P.: Csak nagyságrendileg…

C.: Kizártnak tartom, hogy ekkora összegről lett volna szó.

Di P.: Jó, de néhány tízmillió, százmillió, néhány milliárd?

C.: Teljesen felesleges, hogy ennyire konkrétan rákérdezzen, mert nem vagyok könyvelő. Tekintetbe véve a párt nagyságát körülbelül az utóbbi összegről lehet szó.

T.: Nézzük a dátumokat! Ezt a hetvenötmilliárdot, úgy tűnik, ’91-ben utalták át, jóval a választások előtt.

C.: Ennek a szocialista párt még csak az árnyékát sem látta. Balzamo képviselő úr bizonyosan nem tudott róla semmit, hiszen ha tudott volna róla, minden bizonnyal azonnal értesített volna róla. Ez minden logikát nélkülöz. Ez egyértelmű.

Di P.: Nos…

C.: Ami pedig a kampányfinanszírozás kérdését illeti, abban bizonyos vagyok, hogy kaptunk támogatást. Ez bizonyosan Sama úron keresztül intéződött, akit Balzamo jól ismert, és akit a hivatalában keresett fel – legalábbis ezt mondták Balzamo közvetlen munkatársai. Tehát hogy kapcsolatban állt Samával.

Di P.: És Gardinivel is?

C.: Gardinivel… ezt nem tudnám megmondani önnek. Tudom, hogy ismerte Gardinit, de hogy mennyire, ezt már nem tudnám megmondani.

Di P.: És ebben az esetben nagyságrendileg mekkora összegről beszélünk? Ötmillió, esetleg afölött?

C.: Nem tudom. Nem hiszem, hogy Balzamo ez alatt a kampány alatt nagy támogatásokat kapott volna.

Di P.: Martelli képviselő úr azt mondta, hogy ötszázmillió.

C.: Igen.

[108] Pénzösszeg, amellyel – mint az kiderült a per során – senki sem tudott elszámolni. Utóbbi vélhetően magánzsebekbe vándorolt.

Di P.: És Martelli képviselő úr azt mondta, hogy [a felolvasás kezdete] „személyesen én kaptam, mert leváltam a pénzügyi irodáról, ugyanis Craxi képviselő úrral nézeteltérésbe keveredtem, és így én egy személyben kaptam ezt az összeget" [a felolvasás vége]. Tehát a kérdésem az lenne, hogy ha Martelli 500-at kapott, mennyit kaphatott a pénzügyi iroda?

C.: A pénzügyi iroda?

Di P.: Igen.

C.: A pártkassza fölött a párt pénztárnoka rendelkezik, és nem a pártfőtitkár…

Di P.: Igen, de csak tudja, mennyit kapott.

C.: Ezt én már világosan megmondtam. Nem hiszem, hogy a '92-es választások előtt nagy összeg folyt volna be, hiszen a választások után nagy anyagi krízisbe kerültünk, amely arra enged következtetni, hogy jelentős pénzösszeg nem folyhatott be. Hogy a Montedison mekkora összeget adhatott, azt nem tudnám bizonyossággal megmondani.

Di P.: Csak mert Sama – amikor először itt volt – azt mondta, hogy ez az összeg ötszáz-hétszáz millió lehetett, majd egy szembesítéskor már öt-hét milliárdot említett.

C.: Nem vagyok abban a helyzetben, hogy ezt meg tudjam mondani. Magam is meg vagyok döbbenve. Ez minden.

Di P.: Köszönöm.

C.: Úgy vélem, hogy egy ekkora összegről Balzamo képviselő úr értesített volna, ha másért nem, hát azért, hogy egy köszönőlevelet küldjek.

Di P.: Igen, de mindenki, aki itt megjelent, minimum néhány százmilliót említett. Engem csak az érdekelt volna, hogy az összeg néhány százmillióval több, kevesebb, esetleg néhány milliárd. Csak ezt szerettem volna megtudni. Ön ezt soha nem tudta meg Balzamo képviselő úrtól?

C.: Nem. Ezt soha nem tudtam meg. Ha ön azt kérdezi tőlem, hogy egy nagy iparmágnás mekkora összeget folyósíthatott…

Di P.: Igen, egy nagy ipari vállalat átlagosan mennyit?

C.: Egy országos nagy pártnak nem hiszem, hogy alig néhány százmilliót adtak volna. Úgy vélem – figyelembe véve a párt és a vállalat jelentőségét –, ennél nagyobb összegről lehetett szó.

Di P.: E tárgyban nekem is jelentős nehézségeim adódtak, amikor a vádpontokat össze kellett állítanom. Én is „néhány milliárd" lírát írtam. Csak hogy értsük egymást – ezt azzal kapcsolatban kérdezem, amit Balzamo időről időre mondott önnek az ipari vállalatokkal, ipari nagyvállalkozókkal és olyan bizalmi emberekkel kapcsolatban, akikhez fordulni lehet –, a következőt kérdezném: a Ferruzzi–Montedison olyan csoport volt, amely a választások alkalmával folyósíthatott önöknek néhány milliárdnyi összeget?

C.: Ezt többször megtette, a múltban is.

Di P.: Köszönöm.

[…]

ADATSOROK ÉS INFOGRAFIKÁK

1. Az 1984 és 1994 közötti olaszországi és világesemények vázlatos összefoglalása

Államfők	Kormányok	Események
Alessandro Pertini (1978. július 9. – 1985. június 29.)	Benedetto Craxi (1983. 08. április – 1986. augusztus 1.)	Konsztantyin Csernyenko az SZKP főtitkára (1984. február 13.) Enrico Berlinguer PCI főtitkár halála (1984. június 11.) Európai parlamenti választások (1984. június 17.) Alessandro Natta a PCI főtitkára (1984. június 26.) Mihail Gorbacsov az SZKP főtitkára (1985. március 11.) Népszavazás a mozgólépcsőelv fenntartásáról (1985. június 9–10.) A palermói maffiaper kezdete (1986. február 10.)
	Benedetto Craxi (2.) (1986. augusztus 1. – 1987. július 28.)	
	Amintore Fanfani (1987. április 17. – 1987. július 28.)	Parlamenti választások Olaszországban (1987. június 14.)
	Giovanni Goria (1987. július 28. – 1988. március 11.)	
	Ciriaco De Mita (1988. március 13. – 1989. július 22.)	George H. W. Bush az USA 41. elnöke (1989. január 20.) Európai parlamenti választások (1989. június 18.) A harmadik Magyar Köztársaság kikiáltása (1989. október 23.) A berlini fal leomlása (1989. november 9.) Todor Zsivkov megbuktatása Bulgáriában (1989. november 10.) Achille Occhetto bolognai beszéde (1989. november 12.) Az Északi Liga megalakulása (1989. december 4.)
Francesco Cossiga (1985. július március – 1992. április 28.)	Giulio Andreotti (6.) (1989. július 22. – 1991. április 12.)	

Államfők	Kormányok	Események
		Nicolae Ceaușescu kivégzése (1989. december 22.)
		Megnyílik a PCI XIX. kongresszusa Bolognában (1990. március 8.)
		Lech Wałęsa a Lengyel Köztársaság elnöke (1990. december 22.)
		A La Rete mozgalom megalakulása (1991. január 24.)
		Megnyílik a PCI XX. kongresszusa Riminiben (1991. január 31.)
		Achille Occhetto a PCI főtitkára (1991. február 08.)
		Borisz Jelcin az Orosz Föderáció 1. elnöke (1991. június 12.)
	Giulio Andreotti (7.) (1991. április 12. – 1992. április 24.)	A szlovéniai „tíznapos” háború (1991. június 26. – 1991. július 7.)
		A Szovjetunió felbomlása (1991. december 31.)
		Mario Chiesa letartóztatása (1992. február 17.)
		Parlamenti választások Olaszországban (1992. április 5.)
	Giuliano Amato (1992. június 28. – 1993. április 28.)	Csehszlovákia felbomlása (1993. január 1.)
		Bill Clinton az USA 42. elnöke (1993. január 20.)
		Az Olasz Néppárt megalakulása (1994. január 18.)
Oscar Luigi Scalfaro (1992. május 28. – 1999. május 15.)	Carlo Azeglio Ciampi (1993. április 28. – 1994. május 10.)	Silvio Berlusconi politikai pályára lépése (1994. január 26.)
		Parlamenti választások Olaszországban (1994. március 27.)
	Silvio Berlusconi (1994. május 10. – 1995. január 17.)	Európai parlamenti választások (1994. június 12.)
		Massimo D'Alema a PDS főtitkára (1994. július 1.)

Keresztény Demokrácia
Olasz Szocialista Párt
Független
Forza Italia

Forrás: a szerző szerkesztése

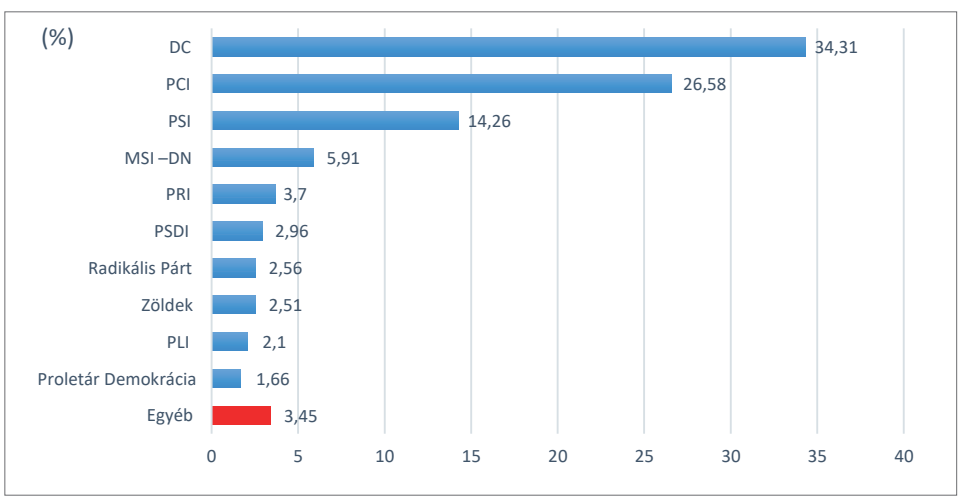
2. Törvényhozási választások (1987. június 14.)

Képviselőház

Részletes eredmények

Összes szavazásra jogosult: 45 692 417		**Ebből szavazott: 40 586 573 (88,83%)**	
		Érvénytelen szavazat: 2 015 065	
Jelölőszervezet	**Leadott szavazat**	**%**	**Mandátumszám**
DC	13 233 620	34,31	234
PCI	10 250 644	26,58	177
PSI	5 501 696	14,26	94
MSI–DN	2 281 126	5,91	35
PRI	1 428 663	3,70	21
PSDI	1 140 209	2,96	17
Radikális Párt	987 720	2,56	13
Zöldek	969 218	2,51	13
PLI	809 946	2,10	11
Proletár Demokrácia	641 901	1,66	8
Südtiroler Volkspartei	202 022	0,52	3
Lombard Liga	186 255	0,48	1
Partito Sardo d'Azione	169 978	0,44	2
Union Valdôtaine	41 707	0,11	1
Összesen			630

Forrás: OK BM 2025

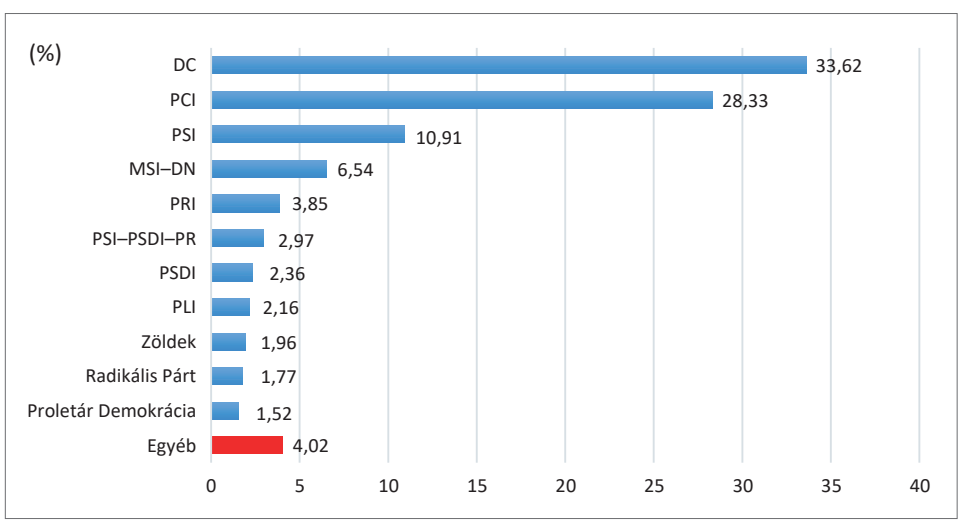
Forrás: a szerző szerkesztése

A Köztársaság Szenátusa

Részletes eredmények

Összes szavazásra jogosult: 38 951 485		Ebből szavazott: 34 421 230 (88,37%)	
		Érvénytelen szavazat: 2 007 369	
Jelölőszervezet	**Leadott szavazat**	**%**	**Mandátumszám**
DC	10 897 036	33,62	125
PCI	9 181 579	28,33	101
PSI	3 535 457	10,91	36
MSI–DN	2 121 026	6,54	16
PRI	1 248 641	3,85	8
PSI–PSDI–PR	962 215	2,97	9
PSDI	764 370	2,36	5
PLI	700 330	2,16	3
Zöldek	634 182	1,96	1
Radikális Párt	572 461	1,77	3
Proletár Demokrácia	493 667	1,52	1
Südtiroler Volkspartei	171 539	0,53	2
Lombard Liga	137 276	0,42	1
Partito Sardo d'Azione	124 266	0,38	1
Alleanza Laica	84 883	0,26	1
PSI–PSDI–PR–Zöldek	58 501	0,18	1
Union Valdôtaine	35 830	0,11	1
Összesen			**315**

Forrás: OK BM 2025

Forrás: a szerző szerkesztése

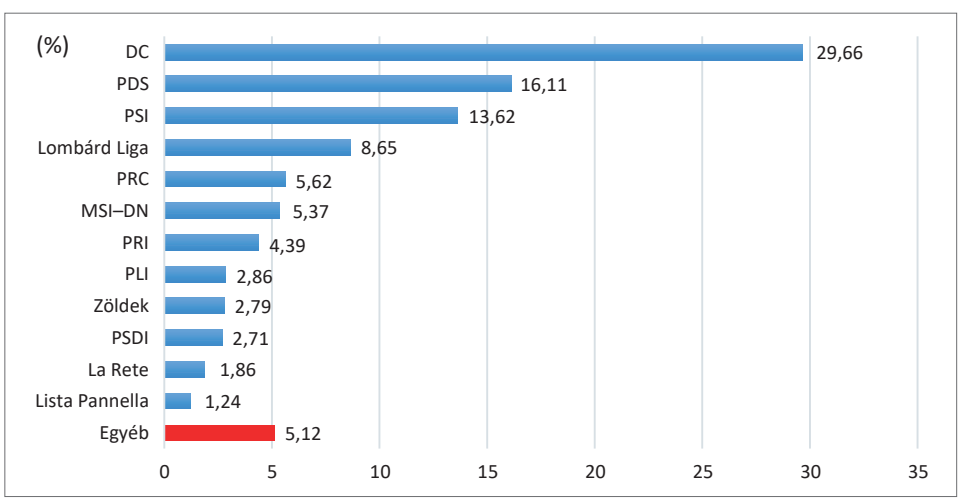
3. Törvényhozási választások (1992. április 5.)

Képviselőház

Részletes eredmények

Összes szavazásra jogosult: 47 486 964		**Ebből szavazott: 41 479 764 (87,35%)**	
		Érvénytelen szavazat: 2 232 489	
Jelölőszervezet	**Leadott szavazat**	**%**	**Mandátumszám**
DC	11 640 265	29,66	206
PDS	6 321 084	16,11	107
PSI	5 343 930	13,62	92
Lombard Liga	3 396 012	8,65	55
PRC	2 204 641	5,62	35
MSI–DN	2 107 037	5,37	34
PRI	1 722 465	4,39	27
PLI	1 121 264	2,86	17
Zöldek	1 093 995	2,79	16
PSDI	1 064 647	2,71	16
La Rete	730 171	1,86	12
Lista Pannella	485 694	1,24	7
Südtiroler Volkspartei	198 447	0,51	3
Federalismo	154 621	0,39	1
Lega Veneta	152 301	0,39	1
Union Valdôtaine	41 404	0,11	1
	Összesen		**630**

Forrás: OK BM 2025

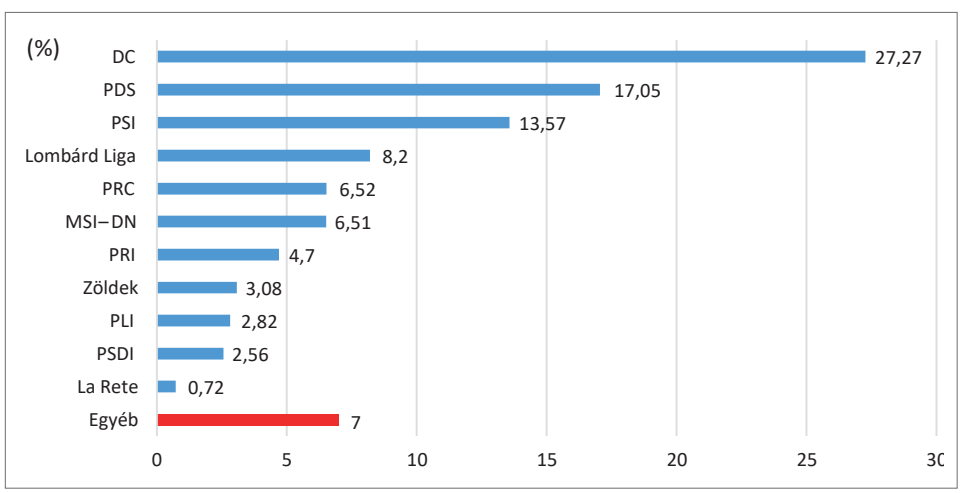
Forrás: a szerző szerkesztése

A Köztársaság Szenátusa

Részletes eredmények

Összes szavazásra jogosult: 41 053 543		Ebből szavazott: 35 633 367 (86,80%)	
		Érvénytelen szavazat: 2 304 786	
Jelölőszervezet	**Leadott szavazat**	**%**	**Mandátumszám**
DC	9 088 494	27,27	107
PDS	5 682 888	17,05	64
PSI	4 523 873	13,57	49
Lombard Liga	2 732 461	8,20	25
PRC	2 171 950	6,52	20
MSI–DN	2 171 215	6,51	16
PRI	1 565 142	4,70	10
Zöldek	1 027 303	3,08	4
PLI	939 159	2,82	4
PSDI	853 895	2,56	3
La Rete	239 868	0,72	3
Federalismo	174 713	0,52	1
Südtiroler Volkspartei	168 113	0,50	3
Per la Calabria	143 976	0,43	2
Lega Veneta	142 446	0,43	1
Lega Alpina Lumbarda	119 153	0,36	1
Lista per il Molise	48 352	0,15	1
Union Valdôtaine	34 150	0,10	1
Összesen			**315**

Forrás: OK BM 2025

Forrás: a szerző szerkesztése

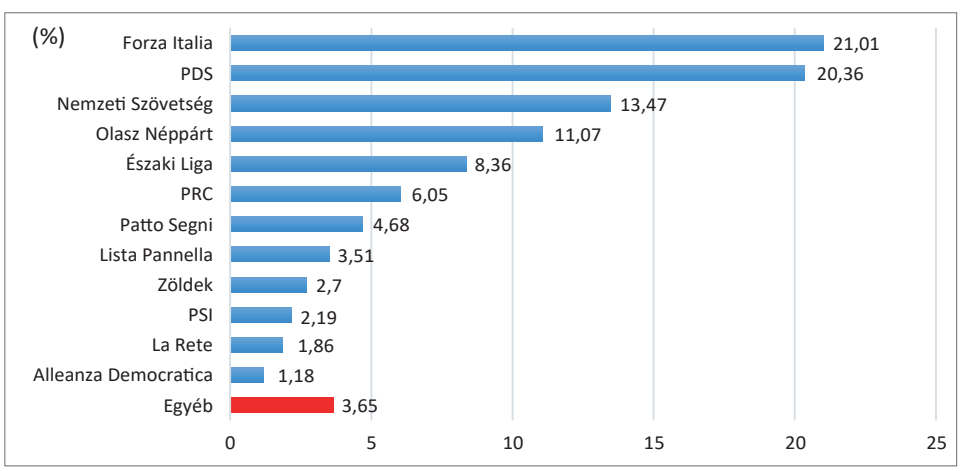
4. Törvényhozási választások (1994. március 27.)

Képviselőház

Részletes eredmények

Összes szavazásra jogosult: 48 135 041		**Ebből szavazott: 41 546 290 (86,31%)**	
		Érvénytelen szavazat: 2 825 397	
Pártlistára leadott szavazatok			
Jelölőszervezet	**Leadott szavazat**	**%**	**Mandátumszám**
Forza Italia	8 136 135	21,01	30
PDS	7 881 646	20,36	38
Nemzeti Szövetség	5 214 133	13,47	23
Olasz Néppárt	4 287 172	11,07	29
Északi Liga	3 235 248	8,36	11
PRC	2 343 946	6,05	11
Patto Segni	1 811 814	4,68	13
Összesen			**155**
Egyéni választókerületi szavazatok			
Progressisti	12 632 680	32,81	164
Szabadságok Pólusa	8 767 720	22,77	164
Patto per L'Italia	6 019 038	15,63	4
Jó Kormányzás Pólusa	5 732 890	14,89	129
Nemzeti Szövetség	2 732 890	6,67	8
Forza Italia	679 154	1,76	1
Südtiroler Volkspartei	188 017	0,49	3
Lega d'Azione	46 820	0,13	1
Union Valdôtaine	43 700	0,11	1
Összesen			**475**
Mindösszesen			**630**

Forrás: OK BM 2025

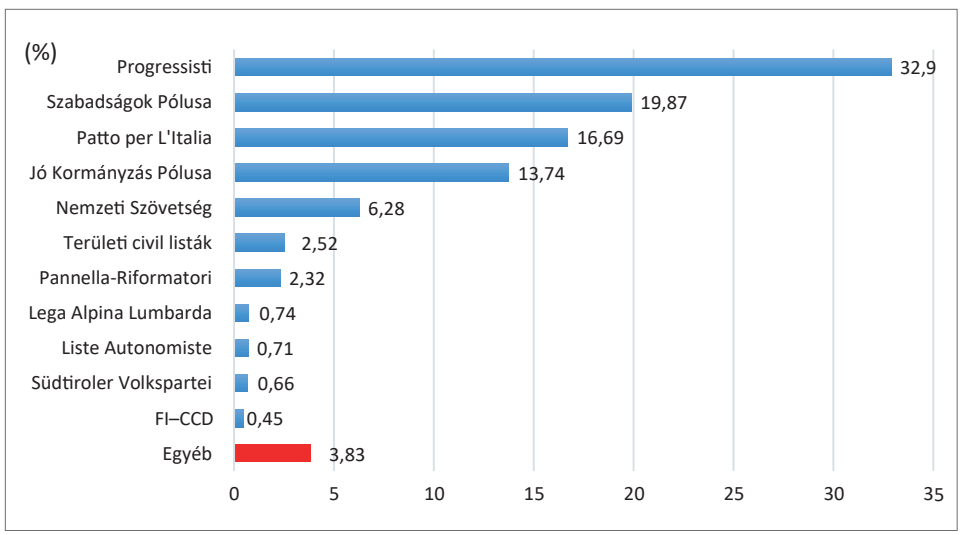
Forrás: a szerző szerkesztése

A Köztársaság Szenátusa

Részletes eredmények

Összes szavazásra jogosult: 41 795 730		**Ebből szavazott: 35 873 375 (85,83%)**	
		Érvénytelen szavazat: 2 798 826	
Jelölőszervezet	**Leadott szavazat**	**%**	**Mandátumszám**
Progressisti	10 881 320	32,90	122
Szabadságok Pólusa	6 570 468	19,87	82
Patto per L'Italia	5 519 090	16,69	31
Jó Kormányzás Pólusa	4 544 573	13,74	64
Nemzeti Szövetség	2 077 934	6,28	8
Területi civil listák	835 028	2,52	1
Pannella–Riformatori	767 765	2,32	1
Lega Alpina Lumbarda	246 046	0,74	1
Liste Autonomiste	233 361	0,71	1
Südtiroler Volkspartei	217 137	0,66	3
Forza Italia–CCD	149 965	0.45	1
Összesen			**315**

Forrás: OK BM 2025

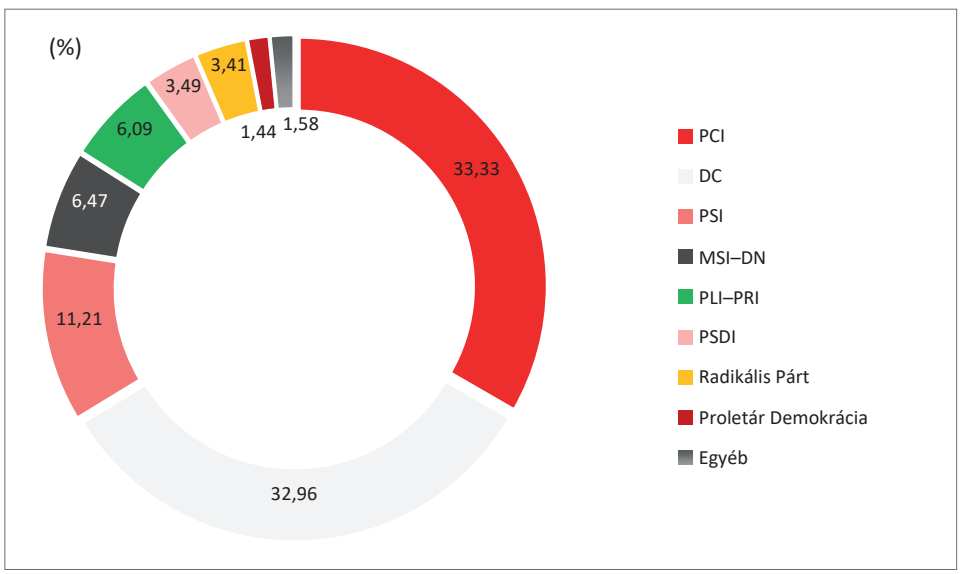
Forrás: a szerző szerkesztése

5. Európai parlamenti választások (1984. június 17.)

Részletes eredmények

Összes szavazásra jogosult: 44 948 253		**Ebből szavazott: 37 069 626 (82,47%)**	
		Érvénytelen szavazat: 1 928 093	
Jelölőszervezet	**Leadott szavazat**	**%**	**Mandátumszám**
PCI	11 714 428	33,33	27
DC	11 583 767	32,96	26
PSI	3 940 445	11,21	9
MSI–DN	2 274 556	6,47	5
PLI–PRI	2 140 501	6,09	5
PSDI	1 225 462	3,49	3
Radikális Párt	1 199 876	3,41	3
Proletár Demokrácia	506 753	1,44	1
Südtiroler Volkspartei	198 220	0,56	1
Union Valdôtaine	193 430	0,55	1
Összesen			**81**

Forrás: OK BM 2025

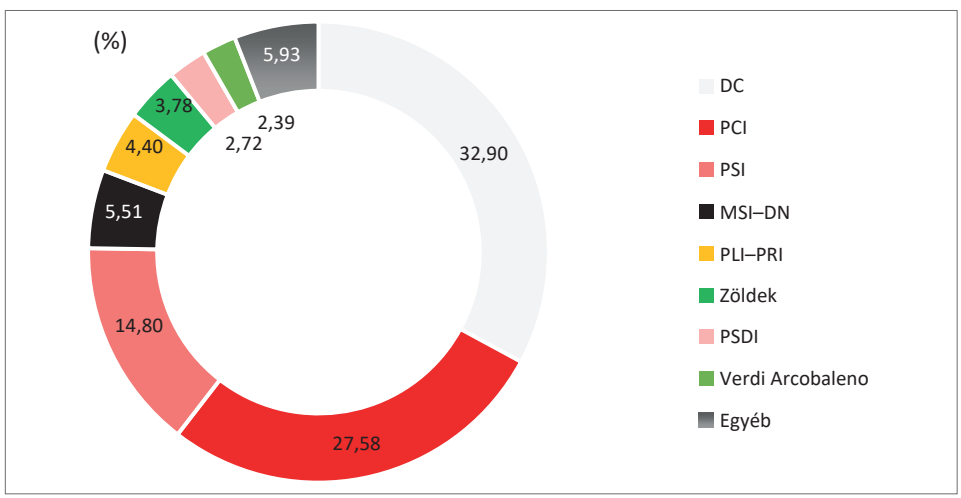
Forrás: a szerző szerkesztése

6. Európai parlamenti választások (1989. június 18.)

Részletes eredmények

Összes szavazásra jogosult: 46 346 961		**Ebből szavazott: 37 572 759 (81,07%)**	
		Érvénytelen szavazat: 2 768 442	
Jelölőszervezet	**Leadott szavazat**	**%**	**Mandátumszám**
DC	11 451 053	32,90	26
PCI	9 598 369	27,58	22
PSI	5 151 929	14,80	12
MSI–DN	1 918 650	5,51	4
PLI–PRI	1 532 388	4,40	4
Zöldek	1 317 119	3,78	3
PSDI	945 383	2,72	2
Verdi Arcobaleno	830 980	2,39	2
Lombard Liga	636 242	1,83	2
Proletár Demokrácia	449 639	1,29	1
Drogliberalizációs Lista	430 150	1,24	1
Federalismo	207 739	0,60	1
Südtiroler Volkspartei	172 383	0,50	1
Összesen			**81**

Forrás: OK BM 2025

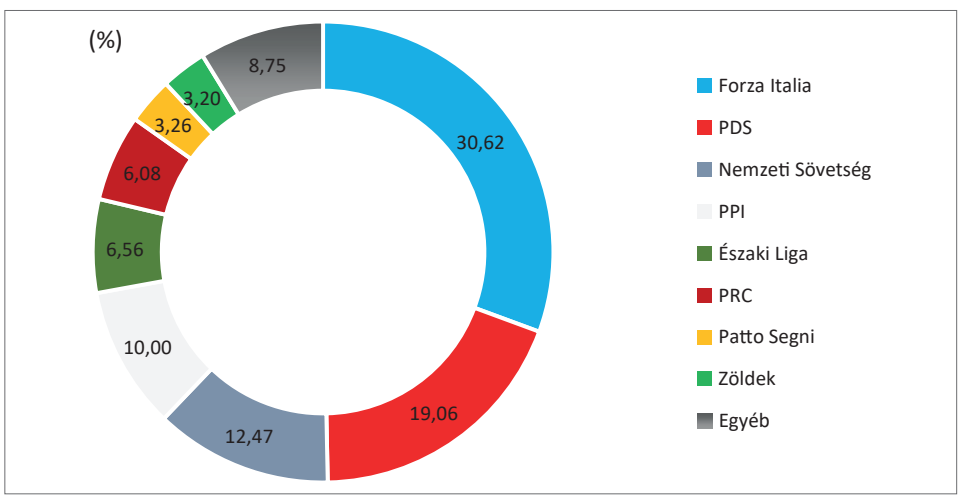
Forrás: saját szerkesztés

7. Európai parlamenti választások (1994. június 12.)

Részletes eredmények

Összes szavazásra jogosult: 48 461 792		**Ebből szavazott: 35 667 440 (73,60%)**	
		Érvénytelen szavazat: 2 753 484	
Jelölőszervezet	**Leadott szavazat**	**%**	**Mandátumszám**
Forza Italia	10 089 139	30,62	27
PDS	6 281 354	19,06	16
Nemzeti Szövetség	4 108 670	12,47	11
Olasz Néppárt	3 295 337	10,00	8
Északi Liga	2 162 586	6,56	6
PRC	2 004 716	6,08	5
Patto Segni	1 073 095	3,26	3
Zöldek	1 055 797	3,20	3
Pannella–Riformatori	702 717	2,13	2
PSI	606 538	1,84	2
La Rete	366 258	1,11	1
PRI	242 786	0,74	1
PSDI	227 439	0,69	1
Südtiroler Volkspartei	202 668	0,62	1
Összesen			**87**

Forrás: OK BM 2025

Forrás: a szerző szerkesztése

BIBLIOGRÁFIA

Acerbi, Ariberto (1979): *La Chiesa nel tempo. Sguardi sui progetti di relazioni tra Chiesa e società civile negli ultimi cento anni.* Milano: Vita e pensiero.

Adornato, Ferdinando (1989): Due secoli dall'89 o undici anni dal 2000? *L'Espresso,* 1989. január 26. 1.

Alighieri, Dante (2016): *Isteni színjáték.* Ford. Nádasdy Ádám. Budapest: Magvető.

Andreides Gábor (2019): *Egy megbízható elvtárs. Száll József útja az MKP-től a P2-ig.* Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága.

Angelini, Aurelio (1987): *Uno sguardo dal bunker.* Siracusa: Ediprint–Diapason.

Angius, Gavino (1986): *Essere comunisti. Il ruolo del PCI nella società italiana.* Roma: Editori Riuniti.

ANSA (2025): *La Russa e Tajani ad Hammamet, ingiusta fine in esilio di Craxi. Omaggi e fiori alla celebrazione per l'anniversario della morte.* Online: www.ansa.it/sito/notizie/topnews/2025/01/18/la-russa-e-tajani-ad-hammamet-ingiusta-fine-in-esilio-di-craxi_bd7898ba-ed4b-4ea0-a3f7-c2fb9cbcfc67.html

Argentieri, Federico (1988): Il silenzio di Nagy. *L'Unità,* 1988. június 15. 17.

Ariemma, Iginio (2000): *La casa brucia.* Padova: Marsilio.

Augustinus, Aurelius (2025): *Isten városáról.* Ford. Földváry Antal. Budapest: Kairosz.

Baccetti, Carlo (1997): *Il PDS. Verso un nuovo modello di partito?* Bologna: Il Mulino.

Balbo, Laura – Foa, Vittorio szerk. (1986): *Lettere da vicino. Per una possibile reinvenzione della sinistra.* Torino: Einaudi.

Balbo, Laura – Manconi, Luigi (1992): *I razzismi reali.* Milano: Feltrinelli.

Baracs Dénes (1990): *Csizma a képernyőn.* Budapest: Gondolat.

Barbacetto, Gianni – Gomez, Peter – Travaglio, Marco (2012): *Mani Pulite: La vera storia.* Milano: Chiarelettere.

Barbagallo, Francesco (2006): *Enrico Berlinguer.* Roma: Carocci.

Barca, Luciano (2005): *Cronache dall'interno del vertice del PCI.* III. kötet. Soveria Mannelli: RubBenedetto.

Bassani Castelli, Emma (1997): *A proposito della Lega Nord e dell'ideale federalista. Filosofia politica per le società occidentali del 2000.* Vigevano: Editoriale Viscontea.

Battistini, Giorgio (1989): Un nuovo nome al PCI? Grazie, ma non ora. *La Repubblica,* 1989. június 10. 5.

Di Bean, Feo szerk. (1993): *Il latte versato. La Democrazia Cristiana e le Leghe: cronaca di un confronto mancato.* Udine: La Nuova Base Editrice.

Bellucci, Paolo – Maraffi, Marco – Segatti, Paolo (2000): *PCI, PDS, DS: la trasformazione dell'identità politica della sinistra di governo.* Roma: Donzelli.
Berényi Márk (2016): Az olasz alkotmányreform-folyamat főbb aspektusai, avagy búcsú a szimmetrikus bikameralizmustól. *Külügyi Szemle,* (1), 54–67.
Berényi Márk (2017): Az olasz pártstruktúra változásai a „második köztársaság" idején. *Külügyi Szemle,* (3), 60–84.
Beria di Argentine Chiara (1992): Non esistono intoccabili. Colloquio con Francesco Saverio Borrelli. *L'Espresso,* 1992. május 10. 14–16.
Bertazzoli Gianluca (1990): La destra effimera: la parabola di Democrazia Nazionale. *Storia Contemporanea,* (21), 699–757.
Bianchin Roberto (1993a): Belluno, in lista cose mai viste. *La Repubblica,* 1993. június 4. 6.
Bianchin Roberto (1993b): Rosy Bindi fonda i popolari e non tradisce il segretario. *La Repubblica,* 1993. november 28. 9.
Biondi, Lorenzo (2013): *La Lega democratica. Dalla Democrazia Cristiana all'Ulivo. Una nuova classe dirigente cattolica.* Roma: Viella.
Bocca, Giorgio (1990): *La disunità d'Italia.* Milano: Garzanti.
Bocca, Giorgio (1992): *L'inferno.* Milano: Mondadori.
Bossi, Umberto – Vimercati, Daniele (1993): *La Rivoluzione.* Milano: Sperling & Kupfer.
Bossi, Umberto – Vimercati, Daniele (1998): *Processo alla Lega.* Milano: Sperling & Kupfer.
Brambilla, Michele (1992): Arrestato con la tangente fra le mani. *Corriere della Sera,* 1992. február 19. 13.
Caldiron, Guido (2001): *La destra plurale. Dalla preferenza nazionale alla tolleranza zero.* Roma: Manifestolibri.
Carlucci, Antonio (2002): *1992: i primi cento giorni di Mani pulite.* Milano: Baldini & Castoldi.
Cartosio, Manuela (2002): Bossi non piace al Nord-Est. Perché sono proprio le aziende venete a criticare la legge della Lega e di Alleanza Nazionale? *Il Manifesto,* 2002. június 1. 2.
Cecchi, Alberto (1985): *Storia della P2.* Roma: Editori Riuniti.
Cento Bull, Anna (1996): Ethnicity, Racism, and the Northern League. In Levy Carl (szerk.): *Italian Regionalism: History, Identity and Politics.* Oxford–Washington: Berg, 179–183.
De Cesare, Corrado szerk. (1999): *Borrelli. Corruzione e giustizia. „Mani pulite" (1992–98) nelle parole del procuratore Francesco Borrelli.* Milano: Kaos Edizioni.
Chiarante, Giuseppe (2009): *La fine del PCI. Dall'alternativa democratica di Berlinguer all'ultimo congresso (1979–1991).* Roma: Carocci.
Chiesa, Mario (1990): Col racket delle pompe funebri l'Albergo Trivulzio non c'entra. *Il Giorno – Cronaca di Milano,* 1990. június 10. 5.
Ciscato, Costanza szerk. (2010): *Mariano Rumor. Discorsi sulla Democrazia Cristiana.* Milano: Franco Angeli.
Colaprico, Piero (1992): Chiesa voleva fare il sindaco. Io lo pagavo e lui mi insultava. *La Repubblica,* 1992. augusztus 1. 7.

COLARIZI, Simona (1979): *Paolo Spriano. Intervista sulla storia del PCI.* Bari: Laterza.
COLARIZI, Simona – GERVASONI, Marco (2005): *La cruna dell'ago. Craxi il PSI e la crisi della Repubblica.* Roma–Bari: Laterza.
COLUSSI, Paolo (2011): *Milánó polgármestereinek listája 1860–2011.* Online: www. storiadi-milano.it/Repertori/sindaci.html/
CONFALONIERI, Maria Antonietta (1997): Identità, interessi e carisma nei movimenti populisti: La Lega Nord. *Quaderni di Scienza Politica,* (1), 53–83.
A *Corriere della Sera* szerkesztősége (1992): L'Italia protesta, elezioni terremoto. *Corriere della Sera,* 1992. április 7. 2.
CUAZ, Marco (1996): *Alle radici di un'identità.* Aosta: Le Château Edizioni.
CURINI, Luigi – MARTELLI, Paolo (2009): *I partiti nella prima repubblica. Maggioranze e governi dalla Costituente a Tangentopoli.* Roma: Carocci.
D'ALEMA, Massimo (1989): Ma quanta paura del PCI. *L'Unità,* 1989. május 17. 1.
DABIS Attila (2015): The South Tyrolean Party System. In CHOLNOKY Győző et al. (szerk.): *Minority Studies.* Budapest: Lucidus, 33–52.
DONZELLI, Carmine (1990): Mezzogiorno tra questione e 'purgatorio'. Opinione comune, immagine scientifica, strategie di ricerca. *Meridiana,* (9), 13–53.
DURAND, Jean-Dominique (1995): *Storia della Democrazia Cristiana in Europa. Dalla rivoluzione francese al postcomunismo.* Olasz ford. Picciaredda Stefano. Milano: Guerini e Associati.
DURAND, Jean-Dominique (1997): Italie: la Démocratie chrétienne entre décomposition et recomposition. *Études,* (1), 305–315.
FARAGÓ Jenő (1978): *Az olasz helyzet. Válság, terrorizmus, alternatívák.* Budapest: Kossuth.
FARAGÓ Jenő (1985): *A P–2 páholy titkai.* Budapest: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó.
FASSINO, Piero (2003): *Per passione.* Milano: Rizzoli.
FENCSIK László szerk. (1978): *A világ politikai pártjai.* Budapest: Kossuth.
FERRERO, Fiorenzo (1994): *Dal PCI al PDS. Dalla questione sociale alla società civile.* Torino: Franco Angeli.
FINETTI, Ugo szerk. (2003): *Il socialismo di Craxi.* Milano: M & B Publishing.
FISICHELLA, Domenico (1992a): Quale ordine dal caos. *Il Tempo,* 1992. szeptember 19. 1–2.
FISICHELLA, Domenico (1992b): Sulle macerie della partitocrazia. *Il Tempo,* 1992. október 1. 1–2.
FOGARTY, Michael P. (1957): *Christian Democracy in Western Europe 1820–1953.* London: Routledge & & Kegan Paul.
FONTANA, Sandro (1988): *La riscossa del Lombardi. Le origini del miracolo economico nella regione più laboriosa d'Europa, 1929–1959.* Milano: Mondadori.
FROIO, Felice (1980): *Il PCI nell'anno dell'Ungheria.* Roma: Editoriale l'Espresso.
GALLI, Giorgio (1994): *I partiti politici in Italia 1943–1994.* Torino: UTET.
GALLI, Giovanni (1975): *Dal bipolarismo imperfetto alla possibile alternativa.* Bologna: Il Mulino.
GATTI, Fabrizio (2014): *Gli anni della peste.* Milano: Rizzoli.

Di Gennaro, Edoardo (2012): Territori Speciali, un patto per il futuro delle autonomie. *Trentotoday,* 2012. április 11. Online: www.trentotoday.it/cronaca/rossi-svp-uv-difesa-autonomie-speciali.html

De Giorgi, Fulvio (2009): *La repubblica delle coscienze. L'esperienza della Lega Democratica di Scoppola, Gorrieri e Ardigò.* Modena: Università di Modena e Reggio Emilia.

De Giovanni, Biagio (1989): *La nottola di Minerva. PCI e nuovo riformismo.* Roma: Editori Riuniti.

Gazzetta Ufficiale (GU)
1930. október 19. 251. szám.
1948. március 13. 62. szám.
1953. március 31. 75. szám.
1954. augusztus 13. 184. szám.
1970. december 3. 306. szám.
1972. november 20. 301. szám.
1974. május 25. 135. szám.
1978. május 22. 140. szám.
1981. augusztus 10. 218. szám.
1984. október 20. 290. szám.
1984. december 6. 336. szám.
1985. június 4. 130. szám.
1990. február 13. 36. szám.
1993. március 27. 75. szám.
1993. augusztus 6. Különszám az 1993. évi CCLXXVI. tv., valamint a CCLXXVII. tv. kihirdetéséről.
1999. december 20. 297. szám.

Gervasoni, Marco (2009): Benedetto Craxi, l'Achille Lauro, Sigonella. In Labanca, Nicola (szerk.): *Gli Italiani in guerra. Conflitti, identità, memorie dal Risorgimento ai nostri giorni.* Torino: Utet, 674–687.

Gervasoni, Marco (2010): *Storia d'Italia degli anni Ottanta. Quando eravamo moderni.* Venezia: Marsilio.

Gervasoni, Marco (2013): *La guerra delle sinistre. Socialisti e comunisti dal '68 a Tangentopoli.* Venezia: Marsilio.

Ginsborg, Paul (1998): *L'Italia del tempo presente. Famiglia, società civile, Stato 1980–1996.* Torino: Einaudi.

Giovagnoli, Agostino (1996): *Il partito italiano. La Democrazia Cristiana dal 1942 al 1994.* Laterza: Bari.

Giuntella, Paolo (1992): *Fede e politica. Intervista a Leoluca Orlando.* Casale Monferrato: Marietti.

Giura Longo, Raffaele szerk. (1975): *La sinistra cattolica in Italia dal dopoguerra al referendum.* Bari: De Donato editore.

Gozzano, Franco (1986): Una 'sinistra europea' che piace anche al PCUS. *Avanti!,* 1986. április 13–14. 2.

GRIBAUDI, Giovanna (1996): Images of the South. In FORGACS, David – LUMLEY, Robert (szerk.): *Italian Cultural Studies. An Introduction.* Oxford: Oxford University Press, 83–84.
GUARINO, Mario (2010): *Ladri di stato.* Bari: Dedalo.
GUERZONI, Luciano (2009): *Quando i cattolici non erano moderati. Figure e percorsi del cattolicesimo democratico in Italia.* Bologna: Il Mulino.
HARRISON, Bennett (1994): *Lean and Mean: The Changing Landscape of Corporate Power in the Age of Flexibility.* New York: Basic Books.
HOLZER, Anton – SCHWELGER, Barbara (1998): The Südtiroler Volkspartei: A Hegemonic Ethnoregionalist Party. In DE WINTER, Lieven – TÜRSAN, Huri (szerk.): *Regionalist Parties in Western Europe.* London – New York: Routledge, 158–173.
HUYSSEUNE, Michel (2004): *Modernità e secessione. Le scienze sociali e il discorso politico della Lega Nord.* Roma: Carocci.
IGNAZI, Piero (1998): *Il Polo escluso: profilo storico del Movimento Sociale Italiano.* Bologna: Il Mulino.
Il Divo – A megfoghatatlan (2008). Rend. Paolo Sorrentino. Indigo Film.
JEMOLO, Arturo Carlo (1963): *Chiesa e Stato in Italia negli ultimi cento anni.* Torino: Einaudi.
JOZSEF, Eric – RIVOLTA, Dario (2022): *Az igazi Berlusconi. Az ember – a vállalkozó – a politikus.* Budapest: Martin Opitz.
A *L'Adige* szerkesztősége (1961): „Trentaquattro cariche di dinamite fatte esplodere ieri in Alto Adige. *L'Adige,* 1961. június 12. 1.
A *L'osservatore romano* szerkesztősége (2025): „L'attualità del nome". *L'Osservatore Romano,* 2025. május 9. 1.
A *L'Unità* szerkesztősége (1991): Le conclusioni di Occhetto al 20° congresso del PCI. „La pace, il lavoro i diritti della gente. Questa sarà la lotta del PDS". *L'Unità,* 1991. február 4. 15–16.
La Repubblica (2004): *Archívum.* Online: www.repubblica.it/2004/a/sezioni/politica/festaforza/discesa/discesa.html
LACROIX, Jean (1998): *Le personnalisme. Sources. Fondements. Actualité.* Lion: Chronique Sociale.
LAGORIO, Lelio (2004): *L'esplosione. Storia della disgregazione del PSI.* Firenze: Edizioni Polistampa.
DE LALLA MILLUL, Paolo (1994): *Topografia politica della Seconda Repubblica. 1. La Destra.* Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane.
LEONI, Aldo (1952): *Sociologia e geografia religiosa di una diocesi. Saggio sulla pratica religiosa nella diocesi di Mantova.* Roma: Aedes.
LEONI, Francesco (2001): *Storia dei partiti politici italiani.* Napoli: Alfredo Guida Editore.
LEONI, Nino (1990): „Racket del caro estinto con subappalto salme a centomila lire l'una". *Il Giorno – Cronaca di Milano,* 1990. június 9. 5.
LOSURDO, Domenico (1994): *La Seconda Repubblica. Liberismo, federalismo, postfascismo.* Torino: Bollati Boringhieri.
LUPO, Salvatore (1996): *Andreotti, la mafia, la storia d'Italia.* Roma: Donzelli Editore.
LUVERÀ, Bruno (1996): *Oltre il confine.* Bologna: Il Mulino.

Luzi, Gianluca (1995): Un conclve per la sinistra. *La Repubblica,* 1995. november 1. 13.
Macaluso, Emanuele (1995): *Giulio Andreotti tra stato e mafia.* Soveria Mannelli: RubBenedetto.
Magatti, Mauro (1998): *Tra disordine e scisma. Le basi sociali della protesta del Nord.* Roma: Carocci.
Magister, Sandro (1979): *La politica vaticana e l'Italia, 1943–1987.* Roma: Editori Riuniti.
MK 1994. március 29. 33. szám.
2000. szeptember 21. 95. szám.
MK KÜM (1990): *Magyar Külpolitikai Évkönyv* 1990. Torda Endréné (szerk.).
Magyar Péter (2011): *Berlusconi. Pénz, hatalom, botrányok.* Budapest: HVG.
Maier, Hans (1965): *Revolution und Kirche. Studien zur Frühgescichte der Christlichen Demokratie.* Freiburg: Rombach.
Mannheimer, Renato (1990): Vecchi e nuovi caratteri del voto comunista. In Cagiagli, Mario – Sperafico, Alberto (szerk.): *Vent'anni di elezioni in Italia. 1968–1987.* Padova: Liviana, 31–60.
Maritain, Jacques (1936): *Humanisme intégral. Problèmes temporels et spirituels d'une nouvelle chrétieneté.* Paris: Aubier.
Martina, Giacomo (1990): *Pio IX (1867–1878).* Roma: Pontificia Universitas Gregoriana.
Mattarella, Sergio (2025): *25° anniversario della morte di Benedetto Craxi: dichiarazione del Presidente Mattarella.* A köztársasági elnök közleménye. Kiadja az Olasz Köztársaság Köztársasági Elnöki Hivatala. Online: www.quirinale.it/elementi/125957
Menniti, Domenico (1997): *Forza Italia. Radiografia di un evento.* Roma: Ideazione Editrice.
Molnár Anna (2011): *Olaszország története a második köztársaság idején. Az „első köztársaság" összeomlásától Silvio Berlusconi negyedik kormányáig.* Budapest: Áron Kiadó.
Nader, Laura (1989): Orientalism, Occidentalism, and the Control of Women. *Cultural Dynamics,* (3), 323–355.
Natale, Paolo (1994): C'era una volta l'elettore socialista. In Mannheimer, Renato – Sani, Giacomo (szerk.): *La rivoluzione elettorale: l'Italia tra la prima e la seconda Repubblica.* Milano: Anabasi, 35–64.
Occhetto, Achille (1994): *Il sentimento e la ragione. Un'intervista di Teresa Bartoli.* Milano: Rizzoli.
OK AB (1968): *126/1968 számú ítélet.* Online: www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?param_ecli=ECLI:IT:COST:1968:126
OK BM (2025): *Eligendo – hivatalos online választási archívum.* Online: https://elezionistorico.interno.gov.it/
OKKORM (2025): *Governo Tambroni.* Online: www.governo.it/it/i-governi-dal-1943-ad-oggi/iii-legislatura-12-giugno-1958-18-febbraio-1963/governo-tambroni/3215
Ólomidő (1981). Rend. Margarethe von Trotta. Eberhard Junkersdorf produkció.
Pajetta, Giovanni (1990): Consiglieri in Carroccio. *Il Manifesto,* 1990. szeptember 2. 12.
Pamparana, Andrea (1994): *Il processo Cusani. Politici e faccendieri della prima Repubblica.* Milano: Arnaldo Mondadori Editore.

PANKOVITS József (1998): *Az olasz politikai pártok válaszútja a 20. század végén.* Budapest: Napvilág.
PANSA, Giampaolo (1989): L'orgoglio di Achille Occhetto, l'ira di Benedetto. *La Repubblica,* 1989. március 19. 2.
PARISI, Arturo (1974): Questione cattolica e referendum: l'inizio di una fine. *Il Mulino,* (233), 410–438.
PASSALACQUA, Guido (1989): Se il Nord diventa un partito. *La Repubblica,* 1989. december 12. 2.
PELLEGRINI, Giovan-Battista (1977). *Carta dei dialetti d'Italia.* Pisa: Pacini.
PICCONE, Paul (1994): The Antinomies of Miglio's Neo-Federalism. *Télos,* (100), 167–176.
PINTO, Carmine (1999): *La fine di un partito. Il PSI dal 1992 al 1994.* Roma: Editori Riuniti.
PIUS PP. XI (1929): *«Vogliamo Anzitutto» – Allocuzione di sua santità Pio XI ai professori e agli studenti dell'Università Cattolica del Sacro Cuore di Milano.* Online: www.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19290213_vogliamo-anzitutto.html
POSSIERI, Andrea (2007): *Il peso della storia. Memoria, identità, rimozione. Dal PCI al PDS (1970–1991).* Bologna: Il Mulino.
Milano: Rizzoli. (1996): *Comizio di Umberto Bossi con alcuni delegati autonomisti europei nell'ambito della „Festa per l'autodeterminazione dei popoli padani" (Manifestazione Po, 13-14-15 settembre 1996) con lettura della „dichiarazione di indipendenza" della Padania.* Online: www.radioradicale.it/scheda/94508/94846-comizio-di-umberto-bossi-con-alcuni-delegati-autonomisti-europei-nellambito-della
REGUZZONI, Marco (2011): *Gente del Nord. L'avventura della Lega vissuta dall'interno.* Rizzoli: Milano.
RICCARDI, Andrea (1983): *Il „partito romano" nel secondo dopoguerra (1945–1954).* Brescia: Morcelliana.
ROMANO, Sergio (2016): *Come ripensare la politica estera dell'Italia?* Az Olasz Politikatudományi Társaság XXX. Közgyűlése. 2016. szeptember 15–17.
ROSE-ACKERMAN, Susan (1997): The Political Economy of Corruption. In ELLIOTT, Kimberly Ann (szerk.): *Corruption and the Global Economy* Washington DC: Institute for International Economics, 31–60.
ROSSI, Giovanni (1984): Il fascino dell'alternativa. *La Repubblica,* 1984. október 2. 7.
SALVEMINI, Biagio (1995): Sulla nobile arte di cercare le peculiarità del Mezzogiorno. *Società e Storia,* (68), 353–372.
SASSO, Cinzia (1992): La Procura è tranquilla. L'inchiesta resta qui. *La Repubblica,* 1992. május 12., 6.
SCHIAVONE, Aldo (1985): *Per il nuovo PCI.* Roma–Bari: Laterza.
SCIRÈ, Giambattista (2007): *Il divorzio in Italia. Partiti, chiesa, società civile dalla legge al referendum (1965–1974).* Milano: Mondadori.
SCOPPOLA, Pietro (1984): Il Movimento Laureati nelle recenti ricerche storiche. In CASAVOLA, Francesco Paolo (szerk.): *In ascolto della storia. L'itinerario dei 'laureati cattolici' 1932–82.* Roma: Studium, 9–24.

SEVERGNINI, Giuseppe (2005): Il piano della P2 si sta attuando. *Corriere della Sera,* 2005. március 31. 7.
Slovenska Skupnost (2025). Online: www.slovenskaskupnost.org
STEURER, Leopold (2011): Gli attivisti non erano sudtirolesi medi. *Alto Adige,* 2011. május 4. 4–6.
Südtiroler Volkspartei (2025). Online: www.svp.eu/de/partei/geschichte-937.html
Szenátus (2025): *Az Olasz Köztársaság Alkotmánya.* Online: www.senato.it/istituzione/la-costituzione
SZILÁGYI József (2012): Olaszországot támadtuk volna a szocializmus védelmében? *Nyugat.hu,* 2012. augusztus 2. Online: www.nyugat.hu/cikk/savaria_laktanya_katonak_haboru_hadero
TAMBINI, Damian (2001): *Nationalism in Italian Politics: The Stories of the Northern League, 1980–2000.* London: Routledge.
TASCA, Angelo (1971): *I primi dieci anni del PCI.* Bari: Laterza.
TATÒ, Antonio (2003): *Caro Berlinguer. Note e appunti riservati (1969–1984).* Milano: Einaudi.
TEODORI, Massimo (1994): *Ladri di democrazia.* Napoli: Tullio Pironti Editore.
TESTA, Vittorio (1992): E anche per la DC si apre l'Inferno. *La Repubblica,* 1992. július 5. 3.
TG3 (1992): *Mani pulite: cronache da un'inchiesta. L'arresto di Mario Chiesa.* Online: www.raiplay.it/video/2021/12/Mani-pulite-cronache-da-uninchiesta—-Larresto-di-Mario-Chiesa-7afa566e-2b19-4d5e-8e2d-6fe09300b264.html
TOMASI DI LAMPEDUSA, Giuseppe (1975): *A párduc.* Ford. FÜSI József. Budapest: Európa.
TRIONFINI, Paolo (2009): Una democrazia da riformare. La battaglia per le riforme e la „rifondazione" della DC (1963–1981). In CARRATTIERI, Mirco (szerk.): *Ermanno Gorrieri (1920–2004). Un cattolico sociale nelle trasformazioni del Novecento.* Bologna: Il Mulino, 301–506.
Union Valdôtaine (2025). Online: www.unionvaldotaine.org/dataspage.asp?id=30&l=1
VALENTINI, Giovanni szerk. (2000): *Intervista su tangentopoli.* Bari: Laterza.
VIDOTTO, Vittorio (1975): *Il Partito Comunista Italiano dalle origini al 1946.* Bologna: Cappelli.
VIGNATI, Rinaldo (1998): Il leader ed il partito. Il PDS dopo il II Congresso. In BARDI, Luciano – RHODES, Martin (szerk.): *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni.* Bologna: Il Mulino – Istituto Cattaneo, 99–103.
ZOPPI, Sergio (1991): *Dalla Rerum Novarum alla democrazia cristiana di Murri.* Bologna: Il Mulino.

A kötet, amelyet a kedves Olvasó a kezében tart, az 1980-as és 1990-es évek Olaszországának politikai fordulatait mutatja be a pártstruktúrabeli változások szempontjából. Célja, hogy mind a szakértő, mind pedig a laikus olvasó számára kellemes és hasznos olvasmányélményt nyújtva bemutassa és elemezze mindazokat a politikai változásokat, amelyek 1984 és 1994 között végbementek Itáliában. Az olasz jobb-, illetve baloldal létrejöttének, majd válságának történeti bemutatását követően a könyv 1984-től kezdi el vizsgálni azokat a belpolitikai és világpolitikai tendenciákat, amelyek elvezettek oda, hogy egy rendszer, az úgynevezett „első köztársaság" az 1994-es törvényhozási választások során összeomoljon, és hamvaiból megszülessen a „második köztársaság".

A monográfia értékes eleme a „Tiszta kezek" nyomozás három alapvető fontosságú történelmi dokumentumának közlése. Ezek vezető olasz politikusok bírósági meghallgatásainak jegyzőkönyvei – a szerző saját fordításában –, amelyek a Milánói Törvényszék levéltárában lelhetők fel, és amelyek az olasz olvasók számára is csak nehezen hozzáférhetők.